

Aleksander ŽIŽEK
Janez CVIRN
Jure GAŠPARIČ
Irena GANTAR GODINA
Filip ČUČEK
Marko ZAJC
Tina BAHOVEC
Dragan MATIĆ
Andrej STUDEN
Janez POLAJNAR
Mojca ŠORN
Borut BATAGELJ
Andrej PANČUR
Marija POČIVAVŠEK
Zdenko ČEPIČ

CENA: 15,00 €

ZGODOVINA ZA VSE, leto XV, št. 2, 2008

ZGODOVINA ZA VSE

leto XV, 2008

VSE ZA ZGODOVINO št. 2

ZGODOVINA ALKOHOLA IN TOBAKA NA SLOVENSKEM

ISSN 1318-2498

Foto: iStockphoto

ZGODOVINA ZA VSE

Reprodukcije slikovnega gradiva:

- Plakate, objavljene v reviji hranita Mestni muzej Ljubljana in NUK.
- Regina und Manfred Hübner, Trink, Brüderlein, trink. Illustrierte Kultur- und Sozialgeschichte deutscher Trinkgewohnheiten, Leipzig 2004.
- William Hogarth's Zeichnungen. Nach den Originalen in Stahl gestochen. Mit der vollständigen Erklärung derselben von G. C. Lichtenberg. Hrsg. Mit Ergänzungen und Fortsetzung derselben, nebst einer Biographie Hogarth's von Dr. Franz Kottenkamp, Erste Abtheilung, Stuttgart 1857 in Zweite Abtheilung, Stuttgart 1858.
- Velika pratika za navadno leto 1915, Ljubljana 1915.
- Prerod 1927.
- Andrija Štampar, Narodna čitanka o alkoholu, Zagreb 1931.
- Tatjana Čepič, Opojnost tobaka. Razstava Mestnega muzeja Ljubljana ob 120-letnici Tobačne Ljubljana, Ljubljana 1991.
- Muzej novejšje zgodovine Celje.
- Pokrajinski muzej Celje.
- Zgodovinski arhiv Celje.
- Slika na zadnji strani: Kača, ki stiska družino. (Tisk: Hrvatski štamparski zavod d. d., podružnica Osijek; hrani NUK)

Predgovor

Za razumevanje sodobnih socialnih okoliščin in problemov ter restriktivnih ukrepov, ki smo jim v zadnjem času priča v zvezi z alkoholom in tobakom, je poznavanje še dokaj neraziskane in premalo poznane zgodovine pitja in kajenja na Slovenskem, ki za uživalce na eni strani predstavljata užitek, za preostale na drugi strani pa družbeno zlo in grožnjo za narodni obstoj, seveda izrednega pomena, ki pa se ga pri nas vsaj tisti, ki bi morali pokazati interes za tovrstne raziskave, za razliko od razvitejših in bolje osveščenih javnosti drugod po Evropi, očitno vse premalo zavedajo, kar se je ne nazadnje pokazalo tudi pri nadvse velikodušno borni podpori naše raziskovalne agencije. Vsega skupaj seveda ne bi želel kaziti s kritiziranjem javnega raziskovalnega interesa, ki se v končni fazi v tej drugače vse preveč razsipni državi tiče tudi nas davkoplačevalcev, nemalo denarcev pa se s potrošnjo alkohola in tobaka steka v državno blagajno, torej se tam ne sončijo samo kače, temveč bi oblastniki lahko malo bolj zacingljali z novci ob raziskovalnih interesih raziskovalcev entuziastov iz province, ki jih vedno bolj in (kar je sploh zaskrbljujoče) brez ustreznih argumentov potiskajo na obrobje.

Tako alkoholizem kot kajenje sta škodljivi razvadi, ki vplivata na telesno in duševno zdravje in medsebojne človeške odnose in vsaj košček tega smo skušali osvetliti na simpoziju ZGODOVINA ALKOHOLA IN TOBAKA NA SLOVENSKEM. Za oba fenomena lahko trdimo, da sta bila doslej v slovenskem zgodovinopisju (morda celo pretirano) zapostavljena. Sodelujoče referentke in sodelujoči referenti so se lotili problematike zgodovine alkohola in tobaka iz različnih zornih kotov in v različnih dobah, vsem prispevkom pa je bilo skupno, da so skušali vsaj nekoliko zapolniti belo liso, ki (kot omenjeno) zeva v naši historiografiji. S tem pa ta skorajda brezbrežna tematika seveda še ni povsem izčrpana. Fenomen alkohola in tobaka bi lahko kuhali v raziskovalnem loncu še na mnogo načinov in mu dodajali vsakovrstne začimbe iz naše socialne in kulturne preteklosti. Potrošniško obnašanje pri poživilih kot sta alkohol in tobak je, denimo, dvospolno. Medtem ko javni diskurz uvršča pitje in kajenje pri moških v kategorijo užitka, je enako početje pri ženskah mnogo lažje uvrščeno v kategorijo zasvojenosti. Poživila so na splošno tisto območje potrošniškega obnašanja, kjer najbolj očitno izstopajo specifične razlike po spolu. Na eni strani je spol poleg starosti najpomembnejša spremenljivka, ki pojasnjuje količinske razlike pri porabi alkohola ali tobaka. Po drugi strani pa je uporaba poživil zelo močno prisotna pri konstrukciji spola in pri spremembah kot je porast uživanja tobaka ali alkohola pri ženskah, žensko kajenje ali potrošnja piva, vina in žganja ali pa obiskovanje gostiln in kavnarn, torej pri spremembah, ki jih povezujemo z emancipacijo, čeprav so mnoge znane prvoborke za žensko emancipacijo (pri nas npr. Alojzija Štebi) bile striktne nasprotnice alkohola in nikotina, oziroma so jim po drugi strani uživanje alkohola ali kajenje enostavno pripisali, da bi bolj jasno izpostavili zavrženost ali absurdnost njihovih hotenj. Toda gotovo drži, da so številne ženske prav tako kot odraščajoča mladina kajenje ali pitje dejansko razumele oziroma ga še razumejo kot emancipacijo, pač, ker je bilo ali je še tako videno od drugih. In če pri alkoholu lahko jasno izpostavimo, da je pitje skorajda izključno moška zadeva, lahko pri kadilskih navadah npr. rečemo, da lahko ženska – kadilka na eni strani pride zavoljo tega na slab glas kot še posebno neženska, po drugi strani pa je lahko zaradi cigarete v roki označena kot prvoborka za emancipacijo žensk oziroma je v času kajenja lepih žensk povzdignjena na piedestal ženske elegance.

Dr. Andrej Studen

GRETICA

*Že v starih čitankah piše o tem,
da zadnji dim pritiče ljudem.
Da se še največji, najhujši barabi,
ko ga pravice roka zagrabi,
in za vse grehe postavi pred zid,
krščansko dovoli en čik pokadit.*

*Puntarjem, gruntarjem, kurjim tatovom,
kronanim glavam, soldatom, špijonom,
vsakemu zadnjo se željo izpolni –
še preden se kaplar zadere: »napolni«,
da preden nesrečnik pod šusi se zruši,
lahko še enega v miru popuši.*

***Res da ni zdravo in koplje ti jamo,
a kot da življenje ne škodi že samo.
In dosti bolj od prekletstva tobaka,
se je za bati komande bedaka.***

*Pa tisti stari lokalni bifeji,
tak ko je bil v Rogatcu pri meji.
Gost dim nad roso dva deci kozarcev,
obvezni postanek vseh polproletarcev.
Na poti s fabrike domov so ihtavo,
so prečkali Sotlo in puhali Dravo.*

*Lučka za dva na postelji tesni,
ki se prižiga po strastni ljubezni,
in dogori, preden pridejo zime,
dolge in mrzle, kot nalašč za rime.
Le kaj bi nastalo iz srca poeta,
če ne bi med prsti bilo cigareta?*

***Res da ni zdravo in koplje ti jamo,
a kot da življenje ne škodi že samo.
Več jih odnesla je na drugi svet
človeška neumnost, kakor pa cigaret.***

Tone Kregar

VSEBINA

Aleksander Žižek

Kdo je kdaj v cehu plačal ceho

7

WER HAT WANN IN DER ZUNFT DIE ZECHE GEZAHLT

Janez Cvirn

Alkohol v parlamentu

17

ALKOHOL IM WIENER REICHSRAT

Jure Gašparič

Tobak in alkohol v parlamentu prve Jugoslavije

26

TABAK UND ALKOHOL IM PARLAMENT DES ERSTEN JUGOSLAWIEN

Irena Gantar Godina

Slovensko dijaštvo, alkohol, burševstvo in ženske

37

DIE SLOWENISCHE SCHÜLERSCHAFT, DER ALKOHOL, DIE BURSCHENSCHAFTEN UND DIE FRAUEN

Filip Čuček

Anton Martin Slomšek in problem alkoholizma (ter tobaka) na Spodnjem Štajerskem

45

ANTON MARTIN SLOMŠEK UND DAS PROBLEM DES ALKOHOLISMUS IN DER UNTERSTEIERMARK

Marko Zajc

»Malo piti, ali to kaj škoduje treznostni akciji v domovini? Prav nič.«

58

Značaj protialkoholnega gibanja pod vodstvom Janeza Kalana pred prvo svetovno vojno.

„EIN WENIG TRINKEN, SCHADET DIES DER MÄSSIGKEITSBEWEGUNG IN DER HEIMAT? KEIN BISSCHEN.“

Die Antialkoholbewegung unter der Führung von Janez Kalan vor dem Ersten Weltkrieg

Tina Bahovec

»Trezno ljudstvo bo bogatelo, bo cvelo in se krepko razvilo«

69

Koroškoslovenski boj proti pijančevanju ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja

„EIN NÜCHTERNES VOLK WIRD WOHLHABEND SEIN, BLÜHEN UND SICH GUT ENTWICKELN“

Der Kärntner slowenische Kampf gegen die Trunksucht am Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts

Dragan Matić

»In zapela je harmonika od vzhoda do zahoda in naš narod je zarajal, da še nikdar tako ter ne more do sape še danes...«

81

Vzpon nemorale in alkoholizma med veliko vojno in v času povojne psihoze

„UND DIE ZIEHHARMONIKA ERKLANG VON OST BIS WEST UND UNSER VOLK FEIERTE
WIE NIE ZUVOR UND KAM BIS HEUTE NICHT WIEDER ZU ATEM...“

Die Verbreitung von Unmoral und Alkoholismus in der Zeit des Großen Krieges und der Nachkriegspsychose

Andrej Studen

Tudi če so trezni, niso angeli, pijani pa so zverine **90**

*Problem alkoholizma in recepcija teorije progresivne degeneracije na Slovenskem
konec 19. in na začetku 20. stoletja*

„AUCH WENN SIE NÜCHTERN SIND, SIND SIE KEINE ENGEL, BETRUNKEN ABER SIND SIE BESTIEN!“
*Das Problem des Alkoholismus und die Rezeption der Theorie der progressiven Degeneration im slowenischen
Gebiet Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts*

Janez Polajnar

Vpliv alkohola in degeneracija naroda med obema svetovnima vojnama **109**

DER EINFLUSS DES ALKOHOLS AUF DIE DEGENERATION DES VOLKES IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT

Mojca Šorn

»Dajte otrokom mleka, ne alkohola!« **120**

Protialkoholno gibanje in mladina na Slovenskem do druge svetovne vojne

„GEBT DEN KINDERN MILCH, NICHT ALKOHOL!“
Die Antialkoholbewegung und die Jugend im slowenischen Gebiet bis zum Zweiten Weltkrieg

Borut Batagelj

Alkohol in šport v slovenski družbi prve polovice 20. stoletja **129**

*ALKOHOL UND SPORT IN DER SLOWENISCHEN GESELLSCHAFT DER
ERSTEN HÄLFTE DES 20. JAHRHUNDERTS*

Andrej Pančur

Ponarejanje vina pred prvo svetovno vojno **143**

DAS WEINFÄLSCHEN VOR DEM ERSTEN WELTKRIEG

Marija Počivavšek

Špecerija, liker, malinov sok, žganje: en gros & en detail **154**

Trgovanje z alkoholom in tobakom pred 2. svetovno vojno

„LEBENSMITTEL, LIKÖR, HIMBEERSAFT, BRANNTWEIN: EN GROS & EN DETAIL“
Der Handel mit Alkohol und Tabak vor dem Zweiten Weltkrieg

Zdenko Čepič

»Od nekdanj lepe so Ljubljanke slovele« **177**

Cigareta Filter 57 v naši zgodovini in izročilu

„STETS WAREN DIE SCHÖNEN LJUBLJANAS GEPRIESEN“
Filter 57 in unserer Geschichte und Überlieferung

Aleksander Žižek

Kdo je kdaj v cehu plačal ceho

Žižek Aleksander, mag., arhivski svetovalec,
Zgodovinski arhiv Celje, Teharska cesta 1, SI – 3000
Celje

334.782:394(091)
394:334.782(091)

KDO JE KDAJ V CEHU PLAČAL CEHO

Cehi so svoje članstvo povezovali na strokovni, verski in karitativni ravni. Iz njihovega verskega obeležja je izhajalo tudi strogo spoštovanje katoliških moralnih vrednot, kamor je prav gotovo sodilo izogibanje pretiranemu popivanju. Kljub temu pa se je cehovsko življenje pogosto odvijalo ob polni mizi in polnih kozarcih, kar je številne mojstre in pomočnike nemalokrat spravilo v skušnjo, ki so ji lahko miselno podlegli in s svojo pijanostjo spravljali v pohujšanje in na slab glas obrt in ceh, ki so mu pripadali. Vladarji, ki so od sredine 16. stoletja dalje vedno radikalneje posegali v samostojnost cehov, so si ob nedeljeni podpori cerkvenih struktur prizadevali za zmanjševanje izdatkov za raznovrstne cehovske pogostitve in strogo sankcioniranje nedovoljenih izdatkov za pojedine in pijačo. Od oblasti postavljeni cehovski komisarji so skrbno kontrolirali letne cehovske obračune in skrbeli za spoštovanje cehovskih pravil, v katerih se od obrtnikov zlasti v času Karla VI., Marije Terezije in Jožefa II. neizprosno zahteva krepkostno in pobožno življenje brez pretirane zapravljenosti in veseljačenja. Med zapisanim in življenjem pa je tudi v primeru omejevanja popivanja cehovskih obrtnikov zijal velik prepad ...

Ključne besede: cehi, cehovski sestanki, cehovska pravila, popivanje

Žižek Aleksander, MA, Archival Advisor, Historical
Archives Celje, Teharska cesta 1, SI-3000 Celje

334.782:394(091)
394:334.782(091)

WHEN ONE GUILD MEMBER HAD TO PAY FOR EVERYONE

A guild connected its membership on the professional, religious and charitable levels. Their religious insignia reflected strict obedience to Catholic moral values, one tenet of which no doubt was to avoid excessive drinking. Despite this, life in guilds often involved full tables and glasses, which in many cases led both the light-hearted masters and their assistants into irresistible temptation. They often succumbed to it, and their drunkenness consequently led to scandals and a poor reputation for the trade and the guild of which they were members. The rulers, who became ever more radical in their attempts to reduce the guilds' independence after the mid-16th century, enjoyed full support of the Church structures and put a lot of effort into cutting expenses for various guild feasts and imposing strict sanctions for those who spent more on banquets and drink than was allowed. The Guild Commissioners, who were appointed by the authorities, carefully controlled the annual guild account reports. They took care that guild rules were adhered to. In particular during the time of Charles VI, Maria Theresa and Joseph II, these rules strictly required the craftsmen to live virtuously and piously with no excessive wastefulness and conviviality. However, restrictions on excessive drinking by guild members were just another example of the deep gap between the regulations, on the one hand, and real life on the other.

Key words: guilds, guild meetings, guild rules, excessive drinking

Cehi so bili v srednjeveških in predmodernih mestih in trgih organizirani kot poklicna (stanovska), karitativna in nenazadnje verska združenja, v katerih je bilo zbrano porajajoče se meščanstvo in tržanstvo. Čeprav jih povezujemo predvsem z obrtmi in obrtniki, ki so jih združevali, je zaradi razumevanja njihovega delovanja in sistema vrednot nujno opozoriti na njihovo versko noto, saj so morali cehi svoja pravila in delovanje umerjati po vatlu katoliške vere in morale.

Vsa cehovska pravila se zatorej začenjajo z bolj ali manj obsežnim sklopom členov, ki regulirajo versko noto združenja (zavetnik, praznik, zapovedana bogoslužja, denarne obveznosti do Cerkev), okvir katoliške morale pa se ponovi pri členih, ki določajo in sankcionirajo družbeno nesprejemljivo vedenje, kamor je poleg bogokletja, neudeležbe pri mašah in nesprejemanja zakramentov, nespoštovanja staršev, prešuštva, zapravljivosti ter slabega ravnanja z ženo, otroki, posli in živino sodilo tudi pijančevanje. Vse to najdemo seveda tudi pri protestantskih verskih piscih, v poudarjanje katolištva pa nas silijo razmere na našem ozemlju, ki je tvorilo jedro habsburških deželnih dežel in s tem središče države, katere vladarji so se ponosno imeli za branitelje »prave« vere. Tudi Slovenec Trubar je namreč povzemal po Svetem pismu: »...de oben kurbar, inu ty kir Malikom slushijo, oben Preshushnik, oben Tat, oben Lakomnik, oben Pyanez, oben Shentouezh, oben rasbo-nik, bode erbal tu kraleftuu Boshje.«¹

A tej »pregrehi omizni«, kot je pijanost imenoval Slomšek,² se je bilo že zaradi narave cehovskega življenja težko ali nemogoče upreti – zlodej je šibkemu rokodelcu namreč ob vsaki priložnosti hudobno pomigaval s polnim (cehovskim) vrčkom.

S popivanjem (»pojedino«, »malico«), ki se je novi vajenec resnici na ljubo (verjetno) ni aktivno udeležil (plačali so jo njegovi starši, včasih – običajno ob vpisu – tudi mojster) se je začelo cehovsko življenje smrkavega vajenčka: »Ko je mladenič iz častitljive družine sprejet v uk za 3 ali 4 leta,

Cehovski vrč za vino je bil tih, a nepogrešljiv spremljevalec cehovskih druženj. (Kositer, dat. 1776, višina 33 cm. Pokrajinski muzej Celje; fotografija: Vinko Skale)

mora prispevati 2 funta voska in plačati malico (ein jausen) navzočim članom ceha - enako ob zaključku učne dobe,«³ so zapisali v pravila celjskih pekov in pričakovano popivko svetohlinsko in družbeno sprejemljivejše prekrstili v obrok.

Pri plačevanju vajeniških, pomočniških in mojstrskih »malic« ni bilo milosti niti za sicer zelo zaščitene sinove mojstrov: »Sinovi celjskih barvarskih mojstrov so oproščeni izdelave mojstrskih izdelkov, plačati pa morajo pojedino in pijačo.«⁴

Pijača je bila v cehovskem svetu namenjena le odgovorni – moški rabi, in je bila obrtniškim otročjem strogo prepovedana. »Vsak vajenec naj se med ukom vzdrži prekomernega pitja,«⁵ so opozarjali vajence, še bolj pa njihove mojstre, ki so bili odgovorni za vse, kar se je dogajalo pod njihovo streho, kam drugam (razen v cerkev, delavnico ali na delovišče) pa vajencev itak niso puščali.⁶ Še v

³ 5. člen. Jožef I. potrdi pravila pekovskega ceha. 1706, januar 30., Dunaj. Zgodovinski arhiv Celje, Zbirka obrtnih listin (poslej navajam le signaturo zbirke: SI ZAC 786), inv. št. 1 Pek.

⁴ 13. člen. Marija Terezija potrdi pravila celjskih barvarjev. 1760, maj 19., Gradec [original iz 1746, februar 28., Dunaj]. SI ZAC 786, inv. št. 9 Bar.

⁵ 13. člen. Obenem se je moral vajenec ogibati »iger, lahko-miselnih besed in dejanj, sicer mu grozi cehovska kazen.« Cehovski red usnjarskega ceha na Ptuj. 1638, december 24., Dunaj. Zgodovinski arhiv Ptuj (ZAP), Zbirka cehovskih dokumentov, signatura SI ZAP 4/10, CR 3. Avtorica prevoda tega cehovskega reda je Marija Hernja Masten, ki se ji za posredovane prevode tudi najlepše zahvaljujem.

⁶ Noben vajenec v nedeljo ali na praznik ne sme brez vednosti ali dovoljenja mojstra ali njegove žene iz (mojstrove) hiše v družbo, še manj pa v gostilno (na vino), kar mu je popolnoma prepovedano. 13. člen. Cehovski red zidarjev, tesarjev in kamnosekov na Ptuj. 1657-1705. SI ZAP 4/11, CR 6.

¹ 1 Kor 6. Primož Trubar, *Catechismus: v slouenskim Iesiku sano kratko sastopno Islago (spremno besedilo Mihael Glavan)*. Faksimile; Ljubljana: DZS, 1999.

² Anton Prijatelj, *Bog daj zdravje*. Anton Martin Slomšek – Zdravstveni vzgojitelj. Koper: Ognjišče, 1999. Str. 94.

Slomškovem času je namreč veljalo: »Na večer po klopeh ne posedaj v slabih tovarišijah; nepotrebi seji je skušnjava prijateljica. Ne vlačí se po krčmah, ne vogljari po tujih strehah, ne hodi na ples, ne u ves brez potrebe. Pošteno si doma počije in na prihodnje delo poživi. – Gospodar in gospodinja poglejte, jeli so možki doma, ali so ženske same?«⁷

Mejnik in iniciacijo v moški svet je za cehovskega mladca predstavljal sprejem med pomočniki: »Ob zaključku uka novi pomočnik v pomočniško blagajno (za pijačo) vplača 30 kr, da se lahko imenuje pomočnik.«⁸

S prehodom med pomočnike (ki ga je navedeno izučeni rokodelci prvič proslavili v družbi svojih rokodelskih tovarišev – z vrčem v roki) se je za mladeniča začelo tudi svobodnejše vedenje za mizo (in včasih pod njo). »Dobrohotnega« mojtrovega skrbništva naenkrat ni bilo več čutiti, novega pomočnika je vsrkala tovarišija – sprva v domačem mestu, kjer se je izučil, kasneje pa na vseh etapah njegovega pomočniškega popotovanja. Skupaj z mojstrenjem poklica je prišlo tudi nenačrtovano, a neizbežno mojstrenje v drugih pomembnih stvareh v življenju, mednje pa je sodilo tudi odkrivanje prelesti družabnega življenja, ki se je odvijalo tudi v različnih gostilnah. Da se je nad tem zgražala predvsem Cerkev, je jasno, nič bolj pa niso bili nad pomočniško družabnostjo, podprto z alkoholom, navdušeni mojstri.⁹ Številna treznostna in čednostna združenja, ki jih je mladim rokodelcem namenjala Cerkev, so sicer pritegnila del pomočnikov, slej ko prej pa je njihova večina raje sledila notranjemu glasu in tovarišem, ki so jih vabili v bolj neformalno družbo.

Pijača je že tedaj sodila k obroku vsakega poštenega rokodelca, zato je potujoče pomočnike v cehovskem prenočišču poleg obljubljenih (in plačanih) večerje čakal še požirek. Cehi so taka gostovanja brezdelnih tujih pomočnikov ponavadi omejili na dan ali dva, nato pa je moral pomočnik, če v kraju ni dobil dela, spet na pot. Kljub precejšnji kontroli (potrjevanje potnih knjižic), se je lepemu številu rokodelskih pomočnikov uspelo izmuzni-

ti družbenemu nadzoru in se izgubiti med berači, postopači, prevaranti in drugimi marginalci, ki jih je Slomšek označil za »najhujše kobilice dežele«.¹⁰

Pravila v več primerih izrecno navajajo celo plačevanje s pijačo (vinom) oziroma regresiranje tudi tovrstne »prehrane«. Zgledno so imeli to urejeno pri lončarjih (ptujskih in celjskih!).

»Tudi kateri pomočnik želi tukaj napredovati in delati, naj prične z delom zjutraj ob peti uri in naj ostane pri delu, ko se ura nagiba k dvanajsti, mojster pa mu mora dati zadosti vina, kakor je to od nekdaj v navadi.«¹¹

Pri tovrstnem prehranjevanju pa se izkaže, da so bili nekateri cehi precej zadržitejši od drugih. Za celjske pekovske pomočnike je veljalo: »Teden-sko plačilo pomočnikom in vajencem je urejeno po starih navadah. Pijače (ali posebnega denarja zanj) mojster ni dolžan priskrbeti, pri tem se lahko ravna po svoji volji, zaposleni pa morajo to spoštovati.«¹²

Pri lončarjih pa je bilo precej dela na akord in tovrstnim delavcem je šla tudi posebna stimulacija: »Pomočniku, ki dela na akord, mora mojster tedensko izplačati 18 pfenigov za vino.«¹³

Plačevanje pijače se je kljub precej ostremu preganjanju cehovskega popivanja ohranilo še daleč v terezijansko dobo, ko v pravilih ptujskih čevljarjev preberemo: »Pomočnik dobi od mojstra 6 kr tedenske plače in lahko obdrži napitnino od narejenih čevljev, mojster pa mu mora dajati tudi vino ali pa denar zanj, kar znes 6 kr tedensko.«¹⁴

Karkoli pa so pomočniki že naredili z nabrano »napitnino« in mojstrovimi krajcarji za pijačo, paziti so morali le, da jih vesela plovba ni odnesla predaleč. Znameniti in s srednjeveško cehovsko dediščino sprejeti »plavi ponedeljki« – sa-

⁷ A. Prijatelj, *Bog daj zdravje*, str. 88.

⁸ 18. člen. SI ZAP 4/11, CR 6.

⁹ Prim. G(ora)zd S(tariha), *Rokodelski pomočniki in plavi ponedeljki*; Slovenska kronika XIX. stoletja (1800–1860). Nova revija : Ljubljana, 2001. Str. 397, 398.

¹⁰ A. Prijatelj, *Bog daj zdravje*, str. 93.

¹¹ Pag. 2. Cehovski red lončarskega ceha na Ptuj 1577., 1577 maj 8., Ptuj. SI ZAP 4/5, CR 1. Prepis in prevod: Marija Hernja Masten.

¹² 23. člen. Jožef I. potrdi pravila pekovskega ceha. 1706, januar 30., Dunaj. SI ZAC 786, inv. št. 1 Pek.

¹³ 34. člen. Marija Terezija potrdi pravila lončarskega ceha. 1746, marec 29., Dunaj. SI ZAC 786, inv. št. 3 Lon.

¹⁴ 6. člen. Cehovski red čevljarjskega ceha na Ptuj. 1757, julij 2., Dunaj. ZAP 4/1, CR 18.

mooklicani pomočniški izostanki zaradi posledic krokarije, so bili (vsaj uradno) prepovedani in sankcionirani.

Nobene milosti niso poznali niti do manj vzdržljivih pivcev: pol funta voska je moral v Celju plačati član lončarskega ceha, ki se je tako napil, »da je moral vino spet nespodobno izbruhati«,¹⁵ pri tem pa se je verjetno tolažil s tem, da si bruhanja ni privoščil na Ptuj, kjer so njegovi kolegi tako svetoskrunstvo računali štirikrat dražje.¹⁶

Zaradi narave poklica (nevarnost in vezanost na timsko delo) so določila v zvezi z izostanki pogostejša v pravilih gradbenikov (zidarjev, kamnosekov in tesarjev): »Pomočnik, ki bi si privoščil 'plavi' ponedeljek ali petek ter s tem oviral delo ali škodoval naročniku ali mojstru, plača za kazen vsakokrat po 1 funt voska, če si tak prekršek privošči polir, pa 2 funta.«¹⁷

Nižje plače tkalcev v primerjavi z ostalimi rokodelci so pomenile tudi nižje globe za tovrstne prekrške, kot izvemo iz ptujskih tkalskih pravil: »Pomočnik, ki bi si med tednom samovoljno vzel prosto, plača 10 krajcarjev. Če si vzame prosto v ponedeljek popoldne (po 2. uri), je kazni oproščen, razen v primeru, da je v tednu še en praznik (sredi tedna) – v tem primeru globi ne uide. Dvojno kazen plača mojster, ki pomočnika ne naznani.«¹⁸

Če smo malo zlobni, posebnih potreb po »plavih ponedeljkih« tako in tako ni bilo, saj je rokodelsko leto premoglo poleg nedelj kar 43 popolnih delopustov (godovi vseh 12 apostolov, 4 Marijini prazniki – 2. februar, 25. marec (oznanjenje), 15. avgust (veliki šmaren), 8. september (mali šmaren), druge letne pobožnosti (npr. Jožefovo, telovo,

božič) in končno 3 podelopuste (veliki petek, vsi sveti in sv. Miklavž).¹⁹

Vsemu navkljub so se »plavi ponedeljki« obdržali še tudi potem, ko jih je v § 9 prepovedal obrtni red Karla VI. iz leta 1732, preživeli prvi kapitalizem in socializem, zdaj pa sta jim zavdala svoboda gospodarske pobude in nov rod delodajalcev. Praznovanja so bila namreč naporna, kakor je pronicljivo zapisal Janez Svetokriški:

»Mejniš praznik praznovati, kadar cel dan v hoštariji pijančovaš, klafaš inu šentuješ? Inu kar cel teden si zašlužil, s tovarštvam zalebaš inu tvojo ženo inu otroke stradati pustiš. Ah, kakoršne praznike G. Bug sovraži. [...] Kulikajn se jih najde, kateri cel teden vina ne pije ter kumaj dočaka, de praznik pride, nikar uže, de bi G. Bogu služil ali božje skrivnosti inu zveličejne svoje duše mislil, temuč, de bi grlu in trebuhu služil. Inu če v praznik se ne opijani, meni, de nej taistiga praznoval.«²⁰

A motili bi se, če bi poštene cehovske rokodelce odpravili kot krdelce nacejenih, rdečenosih, pozibavajočih se satirov, ki so vsevprek lokali in se nebrzdano predajali mesenim nasladam. Tudi pri druženju ob pijači so veljala stroga pravila: »Če člani ceha sedijo pri vinu, ne smejo ponujati pijače deklam in jih opijati. Kazen za kršitev znaša 1 funt voska,«²¹ so žugali.

Nasploh je bilo pri odnosu do krasnega spola in njegovega pitja hitro konec popustljivosti – baba pijana, rit prodana, bi lahko opisali odnos moškega cehovskega sveta (mojstrov!) do žensk in deklet, ki so ob druženju s kupico hitro postale »lahke«.

¹⁵ 41. člen. Marija Terezija potrdi pravila lončarskega ceha. 1746, marec 29., Dunaj. SI ZAC 786, inv. št. 3 Lon.

¹⁶ »Tudi če se mojster ali pomočnik napije in je pijan da povrača, mora plačati bratovščini kazen 2 funta voska.« Cehovski red lončarskega ceha na Ptuj 1577. 1577, maj 8., Ptuj, ZAP 4/5, CR 1. Prepis in prevod: Marija Hernja Masten.

¹⁷ 14. člen. Cehovski red zidarjev, tesarjev in kamnosekov na Ptuj. 1657-1705. SI ZAP 4/11, CR 6.

¹⁸ 18. člen. Cehovski red tkalcev platna na Ptuj. (1712, oktober 26., Dunaj (podeljeno Gradcu)) 1714, februar 11., Gradec. ZAP 4/9, CR 14.

¹⁹ Aleksander Žižek, Rokodelci mojega mesta (Drobci iz delovanja celjskih cehov v času krepitve centralne deželno-knežje oblasti); Publikacije Zgodovinskega arhiva Celje; Študije 4; Celje 2000. Str. 9.

²⁰ Janez Svetokriški, Sacrum promptuarium Janeza Svetokriškega (zbral in uredil Mirko Rupel); Koper: Lipa, 1991. Str. 150, 151.

²¹ 43. člen. Marija Terezija potrdi pravila lončarskega ceha. 1746, marec 29., Dunaj. SI ZAC 786, inv. št. 3 Lon. Podobno je bilo zapisano tudi v ptujskih lončarskih cehovskih pravilih. »Tudi kadar mojster in pomočnik sedita pri kozarcu vina ne sme nobeden lahki ženski ponuditi pijače. Če se kateri prekrši, pa naj bo mojster ali pomočnik, naj plača bratovščini za kazen 1 funt voska.« Pag. 4. Cehovski red lončarskega ceha na Ptuj 1577. 1577, maj 8., Ptuj. ZAP 4/5, CR 1. Prepis in prevod: Marija Hernja Masten.

Bratovščinska listina kotlarja Franca Ksaverija Kupica. Bratovščino Marijinega Vnebovzetja v Jihlavi na Moravskem so sestavljali neporočeni moški. (Po letu 1754, september 26., Iglau/Jihlava. SI ZAC 786, 20 Kotl)

Najhujši greh je bilo pomočniško nečistovanje pod mojstrovo streho, zato ne preseneča ostrina zapisa s konca 16. stoletja: »Če kateri pomočnik pripelje v mojstrovo hišo lahko žensko ali pa stori kako drugačno neprimerno tovrstno dejanje, in če so mojstra na to opozorili, naj takega kar se da hitro postavi pred sodišče po svoji meščanski dolžnosti, kjer ga bodo težko telesno kaznovali, in na splošno ne sme dovoliti, da bi se v njegovi hiši dogajale nečedne stvari.«²²

Čas je polagoma obrusil ostrino in dopustil barantanje s pravico in moralo: »Pomočnik, ki biva pri mojstru in se spozabi s katero njegovih dekel (ali to namerava), plača 4 funte voska (ali v denarju po 20 kr za funt; op. p.).«²³ Zanimivo bi bilo izvedeti, kaj so razsodniki šteli za resen namen spozabiti se?!

Hudobec pa ni prežal na šibke grešnike le doma ali v hramih vsakovrstne pregrehe – zvito se je prihulil celo tja, kjer so se k resnemu pomenku zbirali pošteni in bogaboječi rokodelci.

Na cehovskem sestanku, tem osrednjem zboru obrtnih tovarišev, je bilo strogo regulirano prav vse (od časa prihoda, predpisanih oblačil do prepovedi orožja in ostrega orodja) – tudi tako banalno opravilo, kot je točenje vina, saj v več pravilih najdemo takšna določila: »Mojstra ali pomočnika, ki bi med cehovskim sestankom ostalim svojevoljno natakal vino, in sicer tako, da ga z roko ne bi bilo moč pokriti (preveč, premalo; op. p.), čaka kazen – mojster plača za tovrsten prekršek pol goldinarja, pomočnik pa celo tedensko plačo.«²⁴

Mojstrom in pomočnikom je bilo seveda prepovedano pijačo hoditi na cehovske sestanke ali se med napornimi sejami napiti, saj so jim sicer grozile kazni (v konkretnem primeru 1 gld (dukat) in 1 funt voska).²⁵

A se je pilo. In če si hotel pred cehom karkoli doseči, si moral dati (tudi) za pijačo: »Če član skliče ceh (za sklepanje o njegovi zadevi; op. p.), mora plačati vsakič 30 krajcarjev in dati za vrč (Kandl) vina,«²⁶ so bili skromni celjski peki, medtem ko so barvarji od svojega kolega za isto stvar zahtevali dvojno mero.²⁷

Cehi so z ljubeznijo in skrbjo pazili tudi na svoje pivske relikvije – umetelno izdelane (ponavadi cinaste) vrče, ki dandanes (poleg izrezbarjenih cehovskih skrinj) veljajo za prave starinarske dragocenosti. Ganljivo podkrepitev te svoje teze sem našel v blagajniški (računski) knjigi mariborskih usnjarskih pomočnikov.²⁸ Zapise o večjih in manjših vzdrževalnih delih na (pomočniškem) cehovskem vrču najdemo v naslednjih letih: 1720 (»7 kr za pomočniški vrč«), 1723 in 1727 (»12 (oziroma 10) kr za popravilo pomočniškega vrča«) ter končno 1730 (»1 gld 9 kr za medeninaste dodatke na pomočniškem vrču«). Ubogi vrč je bil gotovo bolj uporabljana stvar kakor knjiga s potrditvijo mariborskih usnjarskih privilegijev!

Sprejemi v uk, odpusti novih pomočnikov, nanovo podeljena mojstrstva, vmes pa cehovske procesije in maše, kjer se je bilo treba najprej zbrati za skupen odhod v cerkev, po maši pa na pogovor v cehmojstrovo hišo ali cehovsko gostilno (prenočišče). Vse to je ponujalo priložnost za pogovor, druženje in – polič ali dva.

Omenili smo že, da plačnikov raznovrstnih »pojedini«, »malice« in ostalih evfemizmov za cehovske požrtije in žlampanja, zlepa ni zmanjkalo, če pa se je to kljub vsemu zgodilo, so cehovski veljaki širokosrčno odškrnili skrinjo in za polič rujnega izbrskali iz mošnje, kjer so hranili denar za »bolne mojstre in pomočnike«, »uboge potujoče pomočnike«, »učitelja nedeljske šole«, »sveče« in podob-

²² 7. člen. Cehovski red lončarskega ceha na Ptuj 1577. 1577, maj 8., Ptuj. ZAP 4/5, CR 1.

²³ 42. člen. Marija Terezija potrdi pravila lončarskega ceha. 1746, marec 29., Dunaj. SI ZAC 786, inv. št. 3 Lon.

²⁴ 26. člen. Marija Terezija potrdi pravila celjskih barvarjev. 1760, maj 19., Gradec [original iz 1746, februar 28., Dunaj], SI ZAC 786, inv. št. 9 Bar.

²⁵ 24. člen. Cehovski red sodarskega ceha na Ptuj. 1611, maj 20., Ptuj. SI ZAP 4/8, CR 2 in 25. člen. Cehovski red zidar-

jev, tesarjev in kamnosekov na Ptuj. 1657-1705. SI ZAP 4/11, CR 6.

²⁶ 3. člen; Jožef I. potrdi pravila pekovskega ceha. 1706, januar 30., Dunaj. SI ZAC 786, inv. št. 1 Pek.

²⁷ 37. člen. »Član ceha, ki skliče sestanek, mora po stari navadi plačati kolegom 2 vrča vina.« Marija Terezija potrdi pravila celjskih barvarjev. 1760, maj 19., Gradec [original iz 1746, februar 28., Dunaj], SI ZAC 786, inv. št. 9 Bar.

²⁸ Blagajniška knjiga mariborskih usnjarskih pomočnikov 1692-1884. Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Mariborski cehi, sig. 1616003.

Cehovski zbor sprejema potujočega pomočnika. (Priporočilo kotlarskega pomočnika. 1795, maj 23., Mainz. SI ZAC 786, 36 Kotl)

no nebodigatreba kramo, s katero so upravičevali pobiranje taks in tedenskih ali letnih naklad.

To je potekalo bolj ali manj gladko in neškodljivo, dokler se država pod ambicioznejšimi monarhi ni začela krepiti in vtikati v vse pore življenja in dela svojih podanikov.

Od konca srednjega veka naprej je šlo z iniciativo in svobodo cehov naglo navzdol. Prvi je v razraslo cehovsko samovoljo dregnil nadvojvoda Ferdinand I. (1527), ki je omejil vpliv cehov v neobrtnih zadevah in jih postavil pod državno in mestno skrbništvo in nadzor.²⁹ Sredina 16. stoletja je prinesla z zmago protireformacije na naših tleh za

²⁹ A. Žižek, *Rokodelci*, str. 9, 10.

»pravi« veri zvesto cehovsko obrtništvo prehodno otoplitev in olajšave – vzpostavljen je bil vertikalni sistem cehov (skladnic) različnih ravni (glavne – deželne, četrtne, tiste v večjih mestih, in stranske skladnice) –, ki so bile precej samostojne tudi pri poslovanju z denarjem.

Nov korak na neizbežni poti poddržavljanja obrtne politike pa je pomenil obrtni red cesarja Karla VI. iz leta 1732, ki je med drugim cehom naprtil komisarje iz vrst magistratnih (ali podobnih) uslužbencev, katerim je poveril nadzor nad finančnim in siceršnjim poslovanjem.

Obrtni red je že v 1. členu neizprosno določal: »Sestanki naj potekajo brez prekomernih stroškov za jed in pijačo (za kršitev tega določila je bila zagrožena kazen 20 tolarjev)«. ³⁰

Obrtni red Karla VI. in terezijanska strogost v ravnanju z denarjem sta gotovo ilegalizirala raznovrstne cehovske izdatke za »reprezentanco«, docela pa jih gotovo nista mogla odpraviti – prav zato je nemogoče popolnoma verjeti različnim precejkrat bolj za lase privlečenim postavkam cehovskih obračunov (npr. zneski za različne takse, potrdila ipd.), v katerih slutimo prikrivanje dejanskih »odlivov« v mestne krčme in drugih formalno prepovedanih nenamenskih izdatkov. Kakorkoli že, tudi cehovsko računovodstvo je moralo vsaj v grobem spoštovati pravila igre, stvar cehmojstrove (ali pisarjeve) sposobnosti pa je bilo ustvarjanje dovolj praznega prostora za zadovoljitev temeljnih potreb članstva.

Cehovska pravila, potrjena v času Karla VI., Marije Terezije in Jožefa II. gromovniško obsojajo »žretje in žlampanje« (*fressen und sauffen*), ki naj bi si ga cehovsko rokodelstvo privoščilo pod različnimi pretvezami, z njim sušilo cehovsko blagajno (skladnico) in negiralo prvoten pomen organiziranja tovrstnih združenj – skrb za napredek, omiko in pomoč potrebnim tovarišem. Tovrstne zlorabe so hoteli zatreti z opuščanjem (prepovedovanjem!) obveznih pogostitev ob sprejemu v uk, doseganju

³⁰ *Handwerksgenerale und Fundamentalpatent. Wien vom 16. November 1731. V: Vollständige Sammlung aller seit dem Jahre 1729 bis gegenwärtig ergangenen Generalien und Verordnungen für sammentliche Innungen und Zünfte In systematisch - chronologischer Ordnung. Brunn, im Verlage bei Johann Georg Gastl, Kunst- und Buchhändler in der Sattlergasse. 1793. Str. 3–18.*

Pomočnika na poti. (Priporočilo kotlarskega pomočnika. 1795, maj 23., Mainz. SI ZAC 786, 36 Kotl)

pomočništva in podelitvi mojstrstva ter prevedbo za pogostitve predpisanih zneskov v prispevke v cehovsko blagajno. Podobno pot naj bi ubrale tudi številne globe za manjše disciplinske prekrške, ki so jih prej z veseljem (in tudi na grešnikovo zdravje) spustili po grlu: »Vse globe, ki jih ceh izreče in izterja morajo v skladnico (v dobrodelne, socialne namene; op. p.), nikakor pa jih ni dovoljeno 'zažreti ali zažlampati' (verfressen, oder versoffen),« je zapovedovala terezijanska strogost. ³¹

Pravo lovišče za odkrivanje tovrstnih zlorab bi lahko našli v ohranjenih letnih obračunih posameznih cehov – če bi bili njihovi sestavjalci dovolj neumni, da bi svoja poročila pisali po pravic in resnici. Ker se v teh letnih bilancah brez konca in kraja ponavljajo iste dolgočasne postavke (plačilo cehmojstru, komisarju, takse, maše, sveče), je treba imeti pri odkrivanju veliko sreče ali pa razmišljati podobno pokvarjeno kot pisci teh poročil pred dvesto in več leti. Kot primer ponujam letni obračun ptujskega mlinarskega ceha za

³¹ 35. člen. Marija Terezija potrdi pravila ceha zidarjev, kamnosekov in tesarjev. 1758, april 27., Dunaj. SI ZAC 786, inv. št. 6 Zid.

čas od telovega 1785 do telovega 1786 – natančneje rečeno, spisek izdatkov, kamor so mlinarji vpisali naslednje: »korespondenca z gospostvi (s sedemnajstimi gospostvi!, op. p.) zaradi razvida mlinarjev, slom za poti h gosposkam, pritožba mariborskemu okrožnemu uradu čez nekooperativne gosposke, prepisovanje okrožnega sklepa za dostavo gosposkam, slom za obveščanje gospostev o sklepu okrožja, vnovična pritožba na mariborski okrožni urad, posredovanje sklepa okrožja, slom za poti h gosposkam, pot cehmojstra in komisarja na okrožje - urgenca zaradi nekooperativnih gosposk, izdaja novega okrožnega sklepa s podvojeno kaznijo, slom za poti h gosposkam, slu Zajcu, poštnina, pisalne potreščine (papir, škarje, nož za papir, pečatni vosek), praporščaku, komisarju.«³² Ne dvomim sicer, da ptujski mlinarji niso bili dovolj angažirani, saj je pri preklanjih z gosposkami šlo za njihove otipljive koristi (v ceh so hoteli vključiti tudi gosposčinske mlinarje in od njih pobirati dajatve), vendar slutim, da tiči za njihovim gostobesednim naštevanjem izdatkov tudi napihovanje stroškov, ki je moralo pokriti tudi kak nenamensko porabljen goldinar.

Kljub dejstvu, da so cehi združevali (le!) delovne, bogaboječe, poštene in zveste mojstre, je dikcija prepovedi posnetek realnega stanja, ki je bleščeco (samo)podoba cehovskih rokodelcev nešteto krat postavilo na laž.

Cehovsko obrtništvo in njegovo vodstvo je znalo stopiti skupaj, ko je šlo zanj in njegove koristi, znalo je poskrbeti za »svoje« (sirote, vdove, bolne in obubožane), dajalo cesarju, kar je bilo cesarjevega in vedno tudi Bogu, kar je bilo božjega. Prav zaradi tega sta tako država kot Cerkev kljub gromovniški retoriki zoper potratnost, napuh in nemoralno med (sicer poštenim in »pravi« veri ter vladarski hiši zvestim) rokodelstvom, radi zamižali na eno oko in se obrnili proč, ko so se mojstri in pomočniki opotekali s sestanka ali kinkali med pridigo po prekrokani sobotni noči.

Viri in literatura

Arhivski in objavljeni viri

- Blagajniška knjiga mariborskih usnjarskih pomočnikov 1692-1884. Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Mariborski cehi, sig. 1616003.
- Cehovski red čevljarskega ceha na Ptuj. 1757, julij 2., Dunaj. Zgodovinski arhiv Ptuj, signatura fonda: SI ZAP 4/1, CR 18.
- Cehovski red lončarskega ceha na Ptuj. 1577, 1577, maj 8., Ptuj. SI ZAP 4/5, CR 1.
- Cehovski red sodarskega ceha na Ptuj. 1611, maj 20., Ptuj. SI ZAP 4/8, CR 2.
- Cehovski red tkalcev platna na Ptuj. (1712, oktober 26., Dunaj (podeljeno Gradcu)); 1714, februar 11., Gradec. ZAP 4/9, CR 14.
- Cehovski red zidarjev, tesarjev in kamnosekov na Ptuj. 1657-1705. SI ZAP 4/11, CR 6.
- Handwerksgenerale und Fundamentalpatent. Wien vom 16. November 1731. V: Vollständige Sammlung aller seit dem Jahre 1729 bis gegenwärtig ergangenen Generalien und Verordnungen für sammentliche Innungen und Zünfte In systematisch - chronologischer Ordnung. Brünn, im Verlage bei Johann Georg Gastl, Kunst- und Buchhändler in der Sattlergasse. 1793.
- Jožef I. potrdi pravila pekovskega ceha. 1706, januar 30., Dunaj. Zgodovinski arhiv Celje, signatura fonda: SI ZAC 786, inv. št. 1 Pek.
- Marija Terezija potrdi pravila ceha zidarjev, kamnosekov in tesarjev. 1758, april 27., Dunaj. SI ZAC 786, inv. št. 6 Zid.
- Marija Terezija potrdi pravila celjskih barvarjev. 1760, maj 19., Gradec [original iz 1746, februar 28., Dunaj]. SI ZAC 786, inv. št. 9 Bar.
- Marija Terezija potrdi pravila lončarskega ceha. 1746, marec 29., Dunaj. SI ZAC 786, inv. št. 3 Lon.
- Janez Svetokriški, Sacrum promptuarium Janeza Svetokriškega (zbral in uredil Mirko Rupel); Koper : Lipa, 1991.
- Primož Trubar, *Catechismus: v slouenskim Iesiku sano kratko sastopno Islago* (spremno besedilo Mihael Glavan). Faksimile; Ljubljana : DZS, 1999.

³² Vpisna knjiga mlinarskega ceha na Ptuj. 1780-1830. SI ZAP 4/7, CK 9.

Vpisna knjiga mlinarskega ceha na Ptuju 1780–1830. SI ZAP 4/7, CK 9.

Cehovski red usnjarskega ceha na Ptuju. 1638, december 24., Dunaj. SI ZAP 4/10, CR 3.

Literatura

Anton Prijatelj, Bog daj zdravje. Anton Martin Slomšek – Zdravstveni vzgojitelj. Koper : Ognjišče, 1999.

G(orazd) S(tariha), Rokodelski pomočniki in plavi ponedeljki; Slovenska kronika XIX. stoletja (1800–1860). Nova revija : Ljubljana, 2001. Str. 397, 398.

Aleksander Žižek, Rokodelci mojega mesta (Drobci iz delovanja celjskih cehov v času krepitve centralne deželno knežje oblasti); Publikacije Zgodovinskega arhiva Celje; Študije 4; Celje 2000.

Zusammenfassung

WER HAT WANN IN DER ZUNFT DIE ZECHE GEZAHLT

Zünfte verbanden ihre Mitglieder auf fachlicher, religiöser und karitativer Basis. Aufgrund ihrer religiösen Prägung achteten sie sehr auf die Einhaltung katholischer Moralwerte, wozu auch das Vermeiden von übertriebenem Trinken gehörte. Dennoch spielte sich das zünftische Leben oft bei vollen Tischen und vollen Gläsern ab, was viele Meister und Gesellen in Versuchung führte. Nicht selten erlagen sie dieser und führten mit ihrer Trunksucht das Gewerbe und die Zunft, der sie angehörten, ins sittliche Verderben und beschernten ihnen einen schlechten Ruf. Die Herrscher, die seit der Mitte des 16. Jahrhunderts immer radikaler in die Selbständigkeit der Zünfte eingriffen, bemühten sich – bei ungeteilter Unterstützung der Kirche – um eine Verringerung der verschiedenen Bewirtungsausgaben der Zünfte und eine strenge Sanktionierung unerlaubter Ausgaben für Festmahle und Getränke. Von der Obrigkeit eingesetzte Zunfthauskommissare kontrollierten sorgfältig die jährlichen Abrechnungen der Zünfte und sorgten für die Einhaltung der Zunftregeln. In diesen wurde – insbesondere zur Zeit Karl VI., Maria Theresias und Josef II. – von den Gewerbetreibenden kategorisch ein tugendhaftes und frommes Leben ohne übertriebenes Verschwenden und Feiern eingefordert. Zwischen dem Niedergeschriebenen und dem wahren Leben klappte jedoch auch im Fall der Beschränkung der Trinkerei der Zunfthandwerker eine große Lücke...

Schlagwörter: Zünfte, Zunftsitzungen, Zunftregeln, Trinkerei

Janez Cvirn

Alkohol v parlamentu

Cvirn Janez, dr., redni profesor, Oddelek za zgodovino
Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2,
SI – 1000 Ljubljana, janez.cvirn@guest.arnes.si

328(436):178.1”18”
178.1:328(436)”18”

ALKOHOL V DUNAJSKEM DRŽAVNEM ZBORU

V vsakoletni proračunski razpravi v državnem zboru je bil alkohol ena izmed osrednjih tem, okoli katere so se vne-male strasti. Razprave o višini davka na pivo, vino in žganje so bile običajno »vroče«, saj je bilo navzkrižne interese države, proizvajalcev in številnih potrošnikov izjemno težko uskladiti. Toda alkohol je bil v državnem zboru prisoten tudi na mnoge druge načine. Avstrijski parlament je – poleg vsega drugega – premogel odlično restavracijo, ki je izvoljenim predstavnikom ljudstva po zmernih cenah nudila nadpov-prečne usluge, cela vrsta odličnih kavarn in gostiln pa se je nahajala tudi v okolici parlamenta. Če lahko verjamemo mariborskemu poslancu Gustavu Kokoschinegg, je bila parlamentarna restavracija ves čas polna, medtem ko je velika plenarna dvorana običajno samevala. Ugledni zastopniki ljudstva so se najraje kratkočasil z igranjem kart, zraven pa so si pridno močili grlo. Na večernih sejah državnega zbora so se pod vplivom maliganov nadvse samozavestno lotevali tem, o katerih sicer niso imeli prav nobenega pojma.

Pijancev pa ne srečamo samo med vsenemškimi poslanci, temveč so tudi rdeča lica najuspešnejšega cislajtanskega ministrskega predsednika grofa Taaffeja več kot zgovorno pričala, da je mož ljubitelj žlahtne kapljice. Vsenemških poslancev politični nasprotniki tudi niso brez razloga označevali za »alkoholizirane pratevone«. Kar nekaj ljubiteljev alkoholne omame je bilo tudi med slovenskimi poslanci, ki so več časa kot v parlamentu presedeli v okoliških gostinskih lokalih.

V nastopih mnogih poslancev je bilo velikokrat zaznati nekaj tiste politične samozvesti, ki jo – kot pravi Jaroslav Hašek – vzbuja alkohol. Poslanski govori so bili vse prevečkrat podobni tistemu, kar je Ivan Robida označil za »pijanski govor«. Seveda si brez alkohola ne moremo zamisliti niti obstrukcijskih ekscesov, ki so od konca 19. stoletja pogosto pretresali državni zbor. Nič čudnega, če je parlament na višku obstrukcije nemških strank zoper Badenijske jezikovne naredbe novembra 1897 dopisnika Slovenskega naroda spominjal na zakotno kmečko beznico.

Ključne besede: Habsburška monarhija, Cislajtanijski državni zbor, poslanci, obstrukcija, alkohol, vsakdanje življenje

Cvirn Janez, PhD, Full Professor, Department of
History, Faculty of Arts, University of Ljubljana,
Aškerčeva 2, SI – 1000 Ljubljana, janez.cvirn@guest.arnes.si

328(436):178.1”18”
178.1:328(436)”18”

ALCOHOL IN THE VIENNESE PARLIAMENT

During every year's budget debate in the National Assembly, alcohol was one of the main topics to stir passions. The discussions regarding the high level of taxes on beer, wine and spirits was usually heated, since it was always difficult to bring into line the interests of the state, the producers and the numerous consumers. But alcohol was present in the national assembly in a number of other ways as well. The Austrian Parliament – among many other things – housed an excellent restaurant that offered the MPs above-average service at moderate prices. A number of excellent coffee shops and public houses were also located in the immediate vicinity of the parliament. If we are to believe the MP from Maribor, Gustav Kokoschinegg, the parliamentary restaurant was always busy, while the big plenary room usually remained empty. The honoured representatives of the nation's favourite past time was playing cards and drinking. By the time of the evening sessions, the MPs were already a bit tipsy and were thus not afraid to tackle topics about which they did not have a clue.

Drunkards, however, came not only from the ranks of German MPs; it was also the rosy red cheeks of the most successful Cisleithanian Prime Minister, Count Taaffe, that testified convincingly that the man was a true lover of good wine. It was not for no reason that German MPs were designated the "intoxicated pre-Teutons" by their political opponents. Quite a few lovers of alcoholic stupefaction also came from the ranks of Slovene MPs, who apparently spent more time in local public houses than in the parliament.

MPs appearance in the debates often showed signs of some of that political self-confidence that – as Jaroslav Hasek puts it – gets aroused by alcohol. The MPs' speeches too often resembled what Ivan Robida referred to as "drunk talk". Alcohol, of course, was also an inevitable part of the obstruction excesses that were common in the national assembly from the end of the 19th century. It is thus no wonder that during the climax of the obstruction against the Badeni language ordinances in November of 1897 the parliament reminded the correspondent of *Slovenski narod* of the most godforsaken tavern.

Key words: Hapsburg monarchy, Cisleithania, national assembly, MPs, obstruction, alcohol, everyday life

»Alkohol spodbuja politično samozavest, ustvarja tisto prijetno razpoloženje v duši, ki postane dostopnejša za besede govornika, alkohol je nekakšna priprava za disciplino vseh političnih strank. Za vrček piva vam bodo dali ljudje dušo ...«¹

Kar je zapisal v letih pred prvo svetovno vojno Jaroslav Hašek in pri tem opisoval razmere v Pragi in na Češkem, je še v večji meri veljalo za slovenski prostor. Od revolucije 1848, ki je omogočila normalno politično življenje, je bila vloga alkohola, ali bolje rečeno alkoholikov, v vseh sferah družbenega življenja izjemna. Še posebej velik pomen pa je imel alkohol v narodni politiki, ki je tudi danes njegovo tradicionalno zavetje.

Predvolilne aktivnosti pred volitvami leta 1848 (v frankfurtski parlament, deželne zbornice in dunajski državni zbor) so se praviloma odvijale v gostilnah in ob polnih kozarcih rujnega. Kot je leta 1869 ugotavljala *Zgodnja Danica* so leta 1848 pri nas ljudje »naj raje za poslance, župane, svetovalce in odbornike le tiste volili, kateri so nar bolj zgrajali po kerčmah, duhovne in gosposke zaničevali, preklinjali /.../ 'vse doli, vse doli' obetali in kmete kot gospode za bogove blagrovali«. Skratka, po mnenju *Zgodnje Danice* so imele največji uspeh »vinske veše, ki se le po vinskem močvirju, po kerčmah svetijo«, kar verjetno ni pretirana ocena.²

Čeprav nam manjkajo avtentična poročila o tedanjih političnih zborovanjih, nam znani podatki takoj potrjujejo oceno *Zgodnje Danice*. Že v aprilskih dneh 1848 so v večini naših trgov in mest ustanovili narodne garde, ki naj bi v nemirnih časih skrbele za red in mir. Seveda pa so bile njihove naloge v primerjavi z Dunajem precej omejene. Razen spontaniziranih izbruhov kmečkega nezadovoljstva, ki pa so se pomirili, brž ko je državni zbor sklenil odpraviti fevdalne odnose, se v naših krajih na političnem prizorišču ni ničesar dogajalo. Zato tudi ni bilo pravega dela za gardiste. Vendar to ne pomeni, da naši gardisti niso bili aktivni. Pa še kako! Dr. Josip Vošnjak v svojih *Spominih* lepo opiše glavno dejavnost šoštanske narodne straže: »Šoštanjčani so seveda l. 1848 tudi imeli svojo 'Nationalgarde' [narodno stražo]. Bilo jih je kakih

¹ Jaroslav Hašek, *Politična in socialna zgodovina stranke zmerne napredka v mejah zakona*, Maribor 1987, str. 55–56.

² *Zgodnja Danica*, 23. 7. 1869.

Dunajsko nočno življenje kot vnetljiva mešanica denarja, vpliva, alkohola in pohote. (*Die Bombe*. Illustrierte Wochenschrift, 7. 7. 1912)

30. Za stotnika so izvolili graščaka barona Gadolla v Turnu, lajtenant pa je bil naš oče, ki si je kupil sabljo... Ko se je deputacija na dveh lestvičnih vozovih peljala v Turn, da naznani baronu njegovo izvolitev, smo se tudi študentje spravili na vozove. V Turnu je bilo prav veselo, vino je teklo in to je bila glavna stvar pri 'Nationalgarde'.³ In dalje: »Ko smo se domov vračali, so ga nacionalgardisti že imeli tako pod kapo, da smo med potom enega izgubili: zdrknil je z voza in v jarku tik ceste obležal. Šele v Šoštanju smo zapazili, da ni korporala Jelenca. Začeli so klicati: 'Jelenc, Jelenc, kje si?'. A Jelenc jih ni slišal, spal je mirno v jarku, daleč zunaj trga in domov prikobacal šele proti jutru.«⁴

Če odštejemo udeležbo na slovesni blagoslovitvi zastave narodne garde v Celju, je bil tudi drugi (in zadnji) večji podvig šoštanskih gardistov precej podoben prvemu. Tudi tega nam je slikovito opisal Vošnjak: »Po trgatvi, ki je bila že pred Sv. Mihaelom, potem ko je mošt že bil vino – leta 1848. je rodilo prav dobro kapljico, – je oče kot lajtenant

³ Josip Vošnjak, *Spomini*, Ljubljana 1982, str. 29–30.

⁴ *Ibidem*.

in zastopnik stotnika povabil vso 'Nationalgarde' k svojemu vinogradu in tam so izpili cel polovnjak (283 l) vina.«⁵

»So pač bili žejni«, je v svojem komentarju suho pristavil Vošnjak, ki mu lahko le pritrdimo. Res so morali biti prekleto žejni, če jih je nekaj deset v enem dnevu požrlo skoraj tristo litrov vina. In le koliko jih je to pot obležalo v jarku?

Revolucija je bila torej res naporna in komaj, da je po zmagi nad puntarskimi Madžari in Italijani začel v stari črno-žolti monarhiji pihati drug veter. Sredi leta 1851 so bile ukinjene narodne garde in je bila odpravljena za uradništvo prisega na ustavo. Neposredno po državnem udaru princa Napoleona v Franciji je bila 31. decembra 1851 s silvestrskima patentoma ukinjena oktroirana ustava. Nastopilo je obdobje Bachovih huzarjev, obdobje novega absolutizma, v katerem so imeli glavno besedo birokracija, vojska in cerkev. In seveda policija, ki je morala budno spremljati politično razpoloženje ljudstva.

Spomin na komaj pridobljene pa zopet izgubljene pravice in svobodoljubne ustanove se namreč ni dal kar takoj zabrisati. Zato je imela v petdesetih letih 19. stoletja policija veliko dela. Posebej se je morala brigati za sumljiva shajališča, bodisi na javnih krajih bodisi v zasebnih hišah ter za hujskajoče nastope in razdražljive izjave. Množica »sikofantov« se je razpršila med ljudi in si skrbno beležila, kakšno je politično razpoloženje ljudstva. Politično delovanje je bilo popolnoma onemogočeno, tako da je leta 1851 Matija Majar v pismu Muršcu upravičeno zapisal: »S politiko sedaj nič ni začeti – samo pozorovati moramo, kaj se godi - i skerbno se literarnega dela poprijeti. To je sedaj naša politika ...«⁶

Vendar pa nam tajna policijska poročila govorijo, da je tudi v petdesetih letih pogosto prihajalo do javnih protidržavnih nastopov. Ob siceršnji previdnosti so ljudem največkrat popustile zavore prav v pijanem stanju; nezadovoljstvo s samovladom in politično represijo je pod vplivom maliganov izbruhnulo na dan v vsej svoji iskrenosti. Takšen spodrseljaj se je pripetil tudi tajniku kranjske trgo-

vske zbornice in uradniku ljubljanskega uradnega lista Vinku Fereriju Klunu, ki je imel poleti 1851 v neki gostilni na Dolskem politične nagovore, v katerih je ostro kritiziral vlado in njene odredbe, pel revolucionarne pesmi in v vinjenosti zatrjeval: »In vino veritas«. Tudi v gostilni župana Zurca v Trebnjem se je poleti 1853 precej govorilo zoper vlado in cesarja Franca Jožefa, ki je prav tedaj okrevljal po atentatu. Neznani storilec je na dnevno poročilo o cesarjevem zdravstvenem stanju pripisal: »Cesar je en osel in ne Veličanstvo.«⁷ Mnogi so obžalovali, da morilec ni bolje zadel cesarja, »da bi takoj poginil«. Enakega mnenja je bil ljubljanski vinski in žitni trgovec Miha Šušteršič, ki je – kot je poročal ovaduh – v svojem skladišču na Poljanah izjavil: »Škoda, da ga ni bolje zadel, da bi takoj crknil.«⁸

»Žeja, prirojena našemu plemenu«, kot je pivske navade Slovencev označil Fran Šuklje,¹⁰ je v času represivnega Bachovega absolutizma naredila precej preglavic oblastem. V treznem stanju se je redkokdo spozabil in na javnem mestu kritiziral vlado ali mladega Franca Jožefa, ki – mimogrede – na začetku svojega vladanja med prebivalstvom še zdaleč ni bil tako priljubljen kot na jesen svojega življenja. Ko pa je sladko vince (ali grenko pivo) razvezalo jezike, je zatajevano nezadovoljstvo privrelo na dan s podvojeno močjo, tako da so imeli policijski ovaduhi po slovenskih gostilnah vedno veliko dela.

Seveda pa se stanje ni spremenilo tudi po obnovi ustavnega življenja. Podrobna poročila o poteku občinskih in deželnozborskih volitev februarja in marca 1861, prvih volitev po obnovi ustavnega življenja, govore o tem, da se je največji del predvolilnih aktivnosti dogajal v gostilnah. Predstojnik celjskega okrajnega urada je po volitvah v celjski mestni kuriji konec marca 1861, na katerih je zmagal državni pravdnik na celjskem okrožnem sodišču dr. Hermann Mulley, v poročilu štajerskemu namestništvu zapisal, da leži ključ Mulleyeve volilne zmage v volilnem zborovanju,

⁷ Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, Ljubljana 1928–1938, str. 954.

⁸ Gorazd Stariha, *Odnos javnosti na Slovenskem do nekatere ključnih problemov v času neoabsolutizma*, mag. delo, Ljubljana 1998, str. 67.

⁹ Gorazd Stariha, *Nekaj štorij iz črne galerije sumljivih*, v: *Zgodovina za vse*, III., 1996, št. 1, str. 7.

¹⁰ Fran Šuklje, *Iz mojih spominov*, I. del, Ljubljana 1988, str. 20.

⁵ Ibidem.

⁶ Fran Ilešič, *Korespondenca dr. Josipa Muršca*, v: *Zbornik znanstvenih in poučnih spisov*, VII., Slovenska matica, Ljubljana 1905, str. 49.

ki ga je dva dni pred volitvami sklical v hotelu Pri zlatem levu.¹¹ Že sam kraj dogajanja zgovorno priča, da Mulley volilcev ni prepričeval le z lepimi besedami, temveč tudi z zastonjskim vinom in pivom, kar je sicer bilo vse do razpada monarhije tako in tako nekaj običajnega.

O vlogi alkohola na volitvah, ali bolje rečeno, tekočega prepričevanja volilcev, je v virih in literaturi toliko pričevanj, da lahko mirne duše trdimo, da na Slovenskem ni bilo volitev – ne občinskih in ne deželno- ali državnozborskih – ki bi se začele in končale brez rujne kapljice. Predvolilno vzdušje je bilo v glavnem videti tako, kakor ga je opisal dr. Josip Vošnjak v svojem romanu *Pobratimi*: »Bolj ko se je bližal dan volitev, tem huje so nadlegovali volilne može in mestni tajnik jih je obletaval kakor osa strd... Vino je teklo, kolikor ga je kdo hotel zlit v vase; preprostejšim ljudem so dajali žganje.« Seveda so obstajali odtenki, volilni boj je iz leta v leto postajal ostrejši, vendar je bila vloga alkohola na vsakih volitvah neprecenljiva.

Pred volitvami je bilo povsod povsem običajno direktno podkupovanje volilcev, kot npr. pri volitvah leta 1877 v Novem mestu, ko je nemška stranka vsem, ki so se obvezali, da bodo glasovali za nemškega kandidata, podarila po 5 do 10 goldinarjev. Še bolj pogosto je bilo brezplačno nalivanje volilcev z alkoholom, kajti zastonjsko vino in pivo sta volivcem pomenila najmočnejšo motivacijo. To je razvidno tudi iz tegale Trdinovega zapisa: »Krško. Žvižgavčeva hiša. Pilpah: Le noter – tukaj je moja spalnica tamo zraven se pa kosi in večerja. Gost: Kaj zlodja pa ta le obsežni sod! Tvoje stanovanje je podobno kaki italijanski beznici. Pilpah: Ta sod je bil naš Agitationsfass; brez njega naša volitev ne bi bila stekla tako gladko. Točilo se je neprehoma, od rane zore pa do trdne noči smo imeli v hiši zmirom volilce, eni so odhajali drugi dohajali pa si lahko sam misliš, koliko se ga je pocedilo. Zato pa je bil tudi Žvižgavec v našem okraju enoglasno izvoljen - bilo je zanj navdušenje, da ti ga ne morem popisati. O, ta sod si je pridobil sijajne zasluge.«¹²

Da pri preračunljivih in žejnih Slovencih najbolj vžge kombinacija denarja in neomejenih

količin alkohola, so si bili tedanji agitatorji popolnoma na jasnem.¹³ Seveda pa je bil denar le potrebno sredstvo za gašenje neugasljive žeje. Sposodimo si zopet Trdinov opis predvolilnega dogajanja v Vindišarjevi krčmi v Kandiji, kjer Kostonjevičani nazdravljajo svojemu kandidatu. »Živio naš kandidat Hočevlar! Zmaga bo naša, ne pa slovenska. Rudeža volijo pavri, ki so osli, Hočevlarja pa mi Kostonjevičani, mi meščani, ki znamo kaj več ko hruske peč! Živio! Pijmo! Saj ga danes brez svoje škode. Račun bo plačal Vrbančič, Hočevlarjev pomagač. Pa če bi ga prav ne – danes imamo tudi sami denar. Hočevlar je mož, dal je vsakemu pet forintov. Če danes ne bomo pijani, nismo vredni Hočevlarjeve prijaznosti. He, vina! vina! vina!«¹⁴

Volivci, kot jih je naslikal Trdina v Vindišarjevi krčmi, niso bili preveč razočarani, ko je njihov kandidat s sklonjeno glavo zapuščal volilno prizorišče. Nekaj ur kasneje je bilo v Vindišarjevi krčmi razpoloženje na višku, četudi je zmagal slovenski kandidat. Volivci, ki so ga imeli že precej pod kapo, so jasno izražali svojo politično zrelost: »Briga nas, kdo zmaga! Nas naj Rudež in Hočevlar v rit pišeta. Saj za nas ne bo delal ne ta ne oni, gospoda skrbi le zase in mi pa tudi zase. E krčmar vina gor! Nismo norci, da bi zastonj sim hodili. Petaki so še celi, za pet goldinarjev se ga bomo že toliko nazizali, da ne bomo videli oslov, ki nam jih bodo kazali spotoma slobenarji.«¹⁵

Če so bili dolenski volivci, kot jih je naslikal Janez Trdina, kljub volilnemu porazu dobre volje in so zbijali šale na račun obeh kandidatov, je na številnih drugih volitvah alkohol povzročil katastrofalne posledice. Zastonjsko vino, pivo in žganje so bili sicer najboljše sredstvo za kupovanje glasov. Vendar tudi sredstvo za fizično onemogotje predvolilne aktivnosti nasprotne stranke. Že od konca šestdesetih let 19. stoletja je postalo običajno »razbijanje« predvolilnih shodov nasprotne

¹³ Na junijskih deželnozborskih volitvah leta 1870 v mariborski kmečki kuriji so agitatorji nemške ustavoverne stranke slovenske kmečke volilne može pričakali že na vpadnicah v mesto in jih vabili na zastonjsko pijačo. »Na tržaški cesti je vabil nek nemškutarski gonjač volilce iz ptujskega polja prišedše, na kupico vina in jih podajal protinarodnemu shodišču; na velikem trgu, kder je od ranega jutra turška muzika svirala, prav kakor da bi se prostovoljni vojaki nabirali, so ravno tako bili gonjači vspešno nastavljeni ...« Slovenski gospodar, 30. 6. 1870.

¹⁴ Janez Trdina, Podobe prednikov, 3. knjiga, str. 758.

¹⁵ Ibidem.

¹¹ Prim.: Janez Cvirn, Deželnozborske volitve na Štajerskem 1861, Zgodovinski časopis, letnik 48, 1994, št. 3, str. 331.

¹² Janez Trdina, Podobe prednikov, 3. knjiga, Trezne vinske in praznovorne, Ljubljana 1987, str. 755–756.

stranke, kar se je dalo najlaže s krdelom pijanih in naščuvanih proletarcev in brezposelnežev. Enega izmed takšnih spopadov je v spominih (in v romanu *Pobratimi*) lepo opisal dr. Josip Vošnjak.

Pred junijskimi volitvami 1870 v mariborski kmečki kuriji je narodna stranka v Novi vasi pri Slovenski Bistrici organizirala predvolilno zborovanje, ki sta se ga udeležila dr. Janko Sernec in dr. Fran Radej. Ko se je izvedelo, kaj namerala narodna stranka, so nasprotniki začeli »stikati glave« in se posvetovali, kako bi se dalo motiti zborovanje. Sklenili so, da bodo na shod poslali celo krdelo proletariata, delavce iz neke bližnje tovarne, hlapce, težake, napojene z vinom in žganjem.

V vasi je bilo vse na nogah in skupine moških in žensk so stale pred hišo, kjer naj bi bilo zborovanje. »Iz krčme na drugi strani ceste se je slišalo kričanje napol pijanih ljudi ...« Kmalu po prihodu obeh slovenskih kandidatov je prišlo do napada od nemške stranke naščuvanih delavcev na slovenske volivce. »Sernec in Radej sta stala pred vhodom v hišo, v kateri so se zbirali slovenski volilci. Zdaj se je približala cela tropa delavcev, vsi z gorjačami v rokah in zahtevali so, da se tudi puste v hišo k shodu. Komisar jim je naznanil, da je shod le za kmet-ske volilce, nekateri kmetje pa so stali pri vratih, da branijo vhod. Zdaj udari eden razgrajavec kmeta z gorjačo, drugi pa mahne po dr. Serncu, da je padel na tla, in nastalo je grozno vpitje. Sernca branijo kmetje in ga hitro čez prag spravijo v hišo, kamor tudi Radej in drugi kmetje zbeže ter vrata zaprejo in zapahnejo. Divjaki zunaj so po vsej sili izkušali prodreti v hišo, bili po vratih, razbijali okna in kričali: 'Pobijmo jih'.«¹⁶

Enako napeto kot na junijskih volitvah 1870 v mariborski kmečki kuriji je bilo seveda na številnih drugih volitvah. Od preloma stoletja so se bili najhujši boji na Štajerskem predvsem na občinskih volitvah v nacionalno mešanih občinah. Na teh volitvah sta se nemška in slovenska stran spopadali brez usmiljenja in v predvolilnem obdobju uporabljali celotno paletu volilnih lumparij, ki jih je omogočala tedanja občinska zakonodaja. Seveda pa so pri prepričevanju omahljivcev zopet igrali glavno vlogo alkohol in gostilne.

Pri nekaterih občinskih volitvah je bilo alkoholno prepričevanje odločilno za končni uspeh. Slovenska zmaga na občinskih volitvah v Šentilju leta 1910, ki je zadala hud udarec nemški kolonizacijski politiki v Slovenskih goricah in samem Šentilju, je bila direktna posledica uspešne »alkoholne agitacije« slovenske stranke.

Kljub večmesečnim volilnim pripravam namreč nobena stran ni dosegla prepričljive prednosti. Nemška stranka je lahko računala na uspeh v prvem, Slovenci v tretjem volilnem razredu, položaj v drugem, odločilnem volilnem razredu pa je bil povsem izenačen. Pred obe stranki se je postavilo vprašanje: kako dobiti odločilen glas za zmago v drugem volilnem razredu in za končno zmagoslavje? In v iskanju odgovora na to vprašanje je bila slovenska stranka uspešnejša.

Na dan volitev so prišli slovenski stranki na pomoč tudi slovenski študentje iz Gradca, »ki so se pomešali med kmetske može in sinove ter dirjali na vse strani v družbi z domačini po bolj zaspane in omahljive volilce«. Da bi preprečili morebitni slovenski poraz v III. volilnem razredu, so na volišče prinesli tudi tri bolne starčke. V II. volilnem razredu, kjer je bil za končni uspeh pomemben vsak glas, pa so zadnjega volivca, 72-letnega Lovra Lopiča, ki je še na volitvah 1906 glasoval za nemško stranko, omehčali z metodo mokrega prepričevanja. Slovenski agitatorji so ga že navsezgodaj s sanmi pripeljali v slovenski volilni štab, tam pa je – kot je v spominih zapisal Franc Žebot – »pri topli peči ... možek srkal rujno Baumanovo starogorsko kapljico in je čez dobro uro trdno zaspal«. Okoli poldneva so ga previdno zbudili, mu stisnili v roke še pol bokala za korajžo, potem pa ga v veseljem razpoloženju pospremili do volilnega lokala. Tu je na veliko žalost nemške stranke pijani Lopič oddal glas za slovensko stranko.¹⁷

Da je vloga alkohola v (slovenski) politični zgodovini izredno velika, pa ne pričajo samo volitve, ampak tudi dogajanje v predstavniških telesih. Že v prvem državnem zboru 1848/49, zlasti pa od obnove ustavnega življenja leta 1861 je bil v najvišjem avstrijskem predstavniškem telesu in v deželnih zborih alkohol prisoten na različne načine. Že proračunske razprave o višini davka na pivo, vino

¹⁶ Vošnjak, *Spomini*, str. 334–335.

¹⁷ Prim. Janez Cvirn, *Volilne mahinacije ob severni meji pred prvo svetovno vojno*, v: ČZN n. v., 1993/1, str. 93–99.

in žganje so bile vedno izjemno vroče, saj je bilo nasprotujoče si interese države (dežel), proizvajalcev in (pre)številnih potrošnikov izjemno težko uskladiti. Pri tem so se poslanci v glavnem vedno držali načela, ki ga je v veliki »alkoholni razpravi« v kranjskem deželnem zboru leta 1913 opisal Janez Evangelist Krek: »Kar se tiče financ, je žalostno, a dejstvo, da je edina zarja boljših financ vseh dežela rdeči nos žganjarja!«¹⁸

Toda ljudski predstavniki v deželnih in državnem zboru o alkoholu niso zgolj razpravljali, ampak so ga tudi konzumirali. Tako prvi, na hitrico postavljeni avstrijski parlament iz leta 1861 (*»lesenjača ob škotskih vratih«*), kot leta 1883 zgrajeno monumentalno poslopje ob Ringu, sta – poleg vsega drugega udobja – premogla odlični restavraciji, ki sta izvoljenim predstavnikom ljudstva po zmernih cenah nudili nadpovprečne usluge. Če lahko verjamemo mariborskemu poslancu Gustavu Kokoschineggju, je bila parlamentarna restavracija ves čas nabito polna, medtem ko je velika plenarna dvorana običajno samevala. »Moj prvi vtis v državnem zboru je bilo globoko razočaranje. Namesto polnošteviline dvorane in pozornega spremljanja razprave, je bila zbornica skoraj prazna. Okoli govorca se je drenjalo le nekaj redkih poslušalcev, v glavnem njegovih strankarskih kolegov ... Vsi ostali poslanci so bili zapleteni v glasne razgovore v kuloarijih, čitalnici in restavraciji.«¹⁹

Kokoschineggovo razočaranje pa ni trajalo dolgo. Že po nekaj tednih se je privadil običajnega parlamentarnega ritma opozicijskega poslanca. Postal je nepogrešljivi član naravnost »buršikoznega« omizja nemških nacionalcev (Deutschnationale Vereinigung), ki so se vsak dan dobivali v tej ali oni kavarni, še največkrat pa v najetem stanovanju poslanca dr. Ernesta Bareutherja, ki je bil duša prijateljskega omizja. Ugledni zastopniki ljudstva so se najraje kratkočasili z igranjem kart (Bareuther je bil fanatični igralec skata), zraven pa so si pridno močili grlo. Na večernih sejah državnega zbora so bili običajno že precej nadelani in so se samozavestno lotevali tem, o katerih sicer niso imeli prav nobenega pojma. Kokoschinegg je v spominih ovekovečil pristrčno anekdoto, v kateri je imel glavno vlogo poslanec Združene nemške levi-

Cislajtanski ministrski predsednik grof Eduard von Taaffe (1833-1895) kot politični vrvohodec.

ce dr. Heilsberg. Med maratonskim kartanjem pri Bareutherju se ga je tako nacedil, da je na večerni seji državnega zbora s svojim nastopom spravil v smeh celoten parlament. »Gospodje z leve so bili jezni na nas in so nas obtoževali, da smo Heilsberga zanalasč opijanili, kar ni bilo res.«²⁰

Toda Heilsberg nikakor ni bil osamljen primer. Rdeča lica, ki so krasila »najuspešnejšega cislajtanskega ministrskega predsednika« Taaffeja, so bila v največji meri posledica pretiranega zalivanja s kapljico pozabe. Sloviti tirolski poslanec pater Greuter je bil po mnenju policijskega špiclja »neutrudni babjek (Hurenjäger), pijanec in kockar.«²¹ Poslanske skupine vsenemških poslancev politični nasprotniki niso brez razloga označevali za »alkoholizirane pratevtone«. Njihov vodja Georg von Schönerer, ki je nadvse imponiral mlademu Adolfu Hitlerju, je imel vedno pri roki stekleničko konjaka, iz katere je neženirano srkal kar med zasedanjem državnega zbora. (V času obstrukcije pro-

¹⁸ Zlata doba, 1913, str. 91.

¹⁹ Gustav Kokoschinegg, *Erinnerungen aus meinem Leben*, Graz 1914, str. 190.

²⁰ *Ibidem*, str. 196.

²¹ Ernst Hanisch, Peter Urbanitsch, *Die Prägung der politischen Öffentlichkeit durch die politischen Strömungen, v: Die Habsburgermonarchie, VIII/1*, Wien 2006, str. 64.

Vodja vsenemških poslancev Georg von Schönerer (1842–1921).

ti Badeniju so ga zato krščanski socialci zmerjali z: »'besoffene Kuppler'« – ker je bil lastnik neke hiše, v kateri je bil bordel). Grof Adalbert Sternberg, ki je – čeprav »divjak« – v avstrijskem parlamentu igral »znamenito vlogo«, je Šukljetu prostodušno zaupal svoj delovni dan na Dunaju: »Moj dnevni red je: predpoldne študiram, popoldan je posvečen alkoholu, večer pa ženskam.«²²

Ljubitelje žlahtne kapljice v različnih stadijih je bilo mogoče najti tudi v vseh drugih poslanskih skupinah. Še posebej veliko jih je bilo med slovenskimi poslanci, ki so več časa kot v parlamentu presedeli v okoliških gostinskih lokalih. Sredi osemdesetih let je bilo njihovo priljubljeno zbirališče gostilna Weber, zlasti pa kavarna Landtmann nasproti parlamenta, kamor so – kot je v spominih zapisal Henrik Tuma – hodili vsak dan tarokirat. »Menda so prihajali k taroku vsak dan iz postelj. Igrali so do ene, potem so šli kosit, po kosilu so se vrnili v kavarno in igrali ves popoldan, včasih pozno v noč. Vprašal sem natakarja, kdaj hodijo v parlament, nakar me je poučil: 'Oh, če je kaj važnega v parlamentu ali če gre za glasovanje, takrat

²² Šuklje, *Iz mojih spominov*, II., Ljubljana 1995, str. 151.

jih pride klicat sluga iz parlamenta ...»²³ Tuma je potrdil navedbe Šukljeta, ki je svojim poslanskim kolegom iz zadnjega obdobja Taaffejeve vlade očital izogibanje parlamentu: »Veliko rajši so popivali pri 'Weberju' ali kvartali pri 'Landtmannu'! In preobilna pijača in vedno posedanje v zakajenih zaduhlih gostilniških prostorih jim je zamorila ob enem duševno silo in telesno zdravje. Ogromna večina izmed njih ni dočkala visoke starosti!«²⁴

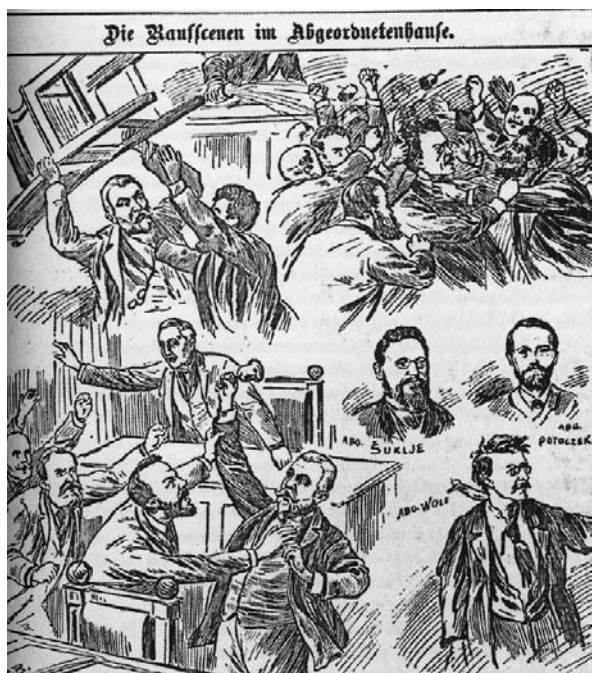
V nastopih mnogih poslancev (vseh političnih usmeritev) je bilo velikokrat zaznati nekaj tiste politične samozavesti, ki jo tako rad vzbuja alkohol. Poslanski govori so bili vse prevečkrat podobni tistemu, kar je Ivan Robida označil za »pijanski govor«: »Če pa pazimo na vsebino govorice, ne uide nam, da so misli navadno jako plitve, da so trditve /.../ navadno jako slabo dokazane, da se pivec pogosto oddaljuje od predmeta, o katerem je hotel govoriti, da pričenja s sofizmi, pozneje s čudnimi trditvami, katere pogosto privajajo omizje do diferenc in preprirov, ali pa se porazgube v vinski veselosti. Čim več kdo pije, tem težje mu je zbirati misli v eni smeri; sčasoma mu je tudi težko slediti količkaj bolj zamotanim obravnavanjem – to ga hitro utruji, in nemoč intenzivnejšega mišljenja je očitna. Nerazsodnost sili ob vsaki čaši na dan; najbolj pa se kaže v pretiravanju, v zavijanju in smešni bahatosti. Pivec postane samozavesten, blebeče na dolgo in široko o svoji imenitni osebi, razlaga nevažno važnost takega malenkostnega dogodka, pripoveduje v desetič isto stvar in hvalisa samega sebe ali svoje odnošaje ... Govorica postane sčasoma težka; pijanec ne najde več potrebnih besed in izrazov, ljubi splošne puhlice, izreke in prislovice iz vsakdanjega življenja, pri katerih izgovarjanju ni treba nikakega duševnega dela. Pozneje odreče tudi jezik in se počne zapletati, da ni več mogoče povedanega razumeti.«²⁵

Obstrukcijskih ekscesov, ki so od konca 19. stoletja pogosto pretresali državni zbor, si brez alkohola ne moremo zamisliti. Nič čudnega, če je na višku hrupne obstrukcije nemških strank zoper Badenijeve jezikovne naredbe novembra 1897 dopisnika Slovenskega naroda parlament spominjal na zakotno kmečko beznico: »Človeku, čitajočemu poročila, se zdi, kakor da čita popis pretepa in

²³ Henrik Tuma, *Iz mojega življenja*, Ljubljana 1937, str. 146.

²⁴ Šuklje, *Iz mojih spominov*, I., str. 164–165.

²⁵ Ivan Robida, *Alkoholizem*, v: LZ 1901, str. 339–340.

Tudi obstrukcijo, vrhunec (zlo)rabe parlamentarne svobode, je precejkrat poganjal kralj alkohol.

vandalskega ravnanja kmetских fantalinov v kaki gorjanski beznici. Po zraku leteči stoli, prevrnjene mize, na tleh ležeče skupine hropečih, kolnečih, lase in brado si ruvajočih ljudij, zverinsko rujojenje, padanje pestij po glavah, krvaveči obrazi in – bliskajoč nož... moj Bog, zdi se nam, da vidimo v duhu pred seboj Gorjance, ki si s tem načinom vedre svoje od žganja pijane glave. In vendar, ti gnusni razsajači in pretepači, ti junaki z nožem v pesteh niso pijani kmetje, ta prostor ni gorjanska smrdljiva beznica /.../ ti pretepači so 'cvet naroda', zastopniki avstrijskih volilcev, najuglednejši, najuplivnejši in najizomikanejši možje, elita cislavanske inteligencije /.../ prostor pa prekrasni grški hram parlamenta!»²⁶

Takšni prizori so se v državnem zboru občasno ponavljali vse do leta 1914, alkohol pa je bil seveda prisoten ves čas. Toda resnici na ljubo je vendarle treba povedati, da zakleti abstinenti, kakršen je npr. bil Mihael Hermann, niso bili prav nič boljši politiki od tistih, ki so bili ves čas nekoliko »ajhani«.

Literatura in viri

Janez Cvirn, *Deželnozborske volitve na Štajerskem 1861*, Zgodovinski časopis, letnik 48, 1994, št. 3.

²⁶ Slovenski narod, 25. 11. 1897.

Janez Cvirn, *Volilne mahinacije ob severni meji pred prvo svetovno vojno*, v: ČZN n. v., 1993/1.

Ernst Hanisch, Peter Urbanitsch, *Die Prägung der politischen Öffentlichkeit durch die politischen Strömungen*, v: Die Habsburgermonarchie, VIII/1, Wien 2006.

Jaroslav Hašek, *Politična in socialna zgodovina stranke zmerne napredka v mejah zakona*, Maribor 1987.

Fran Ilešič, *Korespondenca dr. Josipa Muršca*, v: Zbornik znanstvenih in poučnih spisov, VII., Slovenska matica, Ljubljana 1905.

Gustav Kokoschinegg, *Erinnerungen aus meinem Leben*, Graz 1914.

Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, Ljubljana 1928–1938.

Ivan Robida, *Alkoholizem*, v: LZ 1901.

Slovenski gospodar, 30. 6. 1870.

Slovenski narod, 25. 11. 1897.

Gorazd Stariha, *Nekaj štorij iz črne galerije sumljivih*, v: Zgodovina za vse, III., 1996, št. 1.

Gorazd Stariha, *Odnos javnosti na Slovenskem do nekaterih ključnih problemov v času neoabsolutizma*, mag. delo, Ljubljana 1998.

Fran Šuklje, *Iz mojih spominov*, I., II., Ljubljana 1988, 1995.

Janez Trdina, *Podobe prednikov*, 3. knjiga, Trezne vinske in praznoverne, Ljubljana 1987.

Henrik Tuma, *Iz mojega življenja*, Ljubljana 1937.

Josip Vošnjak, *Spomini*, Ljubljana 1982.

Zgodnja Danica, 23. 7. 1869.

Zlata doba, 1913.

Zusammenfassung

ALKOHOL IM WIENER REICHSRAT

In den jährlichen Budgetdebatten im Reichsrat war Alkohol ein zentrales Thema, an dem sich die Leidenschaften entzündeten. Die Diskussionen über die Höhe der Steuern auf Bier, Wein und Branntwein waren meist sehr „heiß“, denn die unterschiedlichen Interessen des Staates, der Produzenten und der zahlreichen Konsumenten konnten nur schwer unter einen Hut gebracht werden. Alkohol war im Reichsrat aber auch auf

andere Arten präsent. Das österreichische Parlament verfügte – neben allem anderen – über ein ausgezeichnetes Restaurant, das den gewählten Volksvertretern überdurchschnittliche Leistungen zu maßvollen Preisen bot. In der Umgebung des Parlamentes befand sich außerdem eine ganze Reihe von hervorragenden Cafes und Gasthäusern. Wenn man dem Marburger Abgeordneten Gustav Kokoschinegg glaubt, war das Parlamentsrestaurant die ganze Zeit voll, während der große Plenarsaal für gewöhnlich verwaist war. Die angesehenen Volksvertreter vertrieben sich die Zeit am liebsten mit Kartenspielen und benetzen nebenbei auch fleißig ihre Lippen. Bei Abendsitzungen des Reichsrats nahmen sie unter dem Einfluss von Hochprozentigem selbstbewusst Themen in Angriff, von denen sie eigentlich keine Ahnung hatten.

Trunkenbolde fand man nicht nur unter den alldeutschen Abgeordneten. Auch die roten Wangen des erfolgreichsten zisleithanischen Ministerpräsidenten, Graf Taaffe, legten beredtes Zeugnis davon ab, dass der Mann ein Freund des edlen Tropfens war. Die politischen Gegner bezeichneten die alldeutschen Abgeordneten nicht ohne Grund als „alkoholisierte Urteutonen“. Aber auch unter den slowenischen Abgeordneten gab es etliche Freunde des Alkoholrausches, die mehr Zeit in den umliegenden Gasthäusern verbrachten als im Parlament.

In den Auftritten vieler Abgeordneter bemerkte man häufig etwas von jenem politischen Selbstbewusstsein, das – wie es Jaroslav Hašek formulierte – vom Alkohol hervorgerufen wird. Die Reden der Abgeordneten glichen allzu oft dem, was Ivan Robida als „Trinkerrede“ bezeichnet hat. Natürlich sind auch die Obstruktionsexzesse, die seit dem Ende des 19. Jahrhunderts häufig den Reichsrat erschütterten, nicht ohne Alkohol denkbar. Es erstaunt nicht, dass das Parlament am Höhepunkt der Obstruktion der deutschen Parteien gegen die Badenischen Sprachverordnungen im November 1897 den Korrespondenten der Zeitung Slovenski narod an eine gottverlassene bäuerliche Spelunke erinnerte.

Schlagwörter: Habsburgermonarchie, Zisleithanien, Reichsrat, Abgeordnete, Obstruktion, Alkohol, Alltagsleben

Jure Gašparič

Tobak in alkohol v parlamentu prve Jugoslavije

Gašparič Jure, doc. dr., Inštitut za novejšo zgodovino,
Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, jure.gasparic@inz.si

328(497.1):178.1/.7"19"
178.1/.7:328(497.1)"19"

TOBAK IN ALKOHOL V PARLAMENTU PRVE
JUGOSLAVIJE

Po razpadu Avstro-Ogrske in oblikovanju jugoslovanske države se je slovenski prostor vključil v novo družbeno-civilizacijsko stvarnost, ki se je v precej segmentih bistveno razlikovala od prejšnje – avstrijske. V novi državi so tako drug ob drugega trčili včasih diametralno nasprotni pogledi in dojemanja najrazličnejših ravni političnega, družbenega in seveda družabnega življenja. Eno od konkretnih stičišč ljudi iz različnih svetov je bila beograjska skupščina, v krležijanskem slikovitem pretiravanju *»neinteligentna in popolnoma primitivna negacija sleherne, tudi najskromnejše parlamentarne oblike«*, kjer so se tolkla politična stališča, kovale zahrbtnje taktike, kjer so prihajali do izraza različni politični stili in značaji najrazličnejših posameznikov, izvoljenih med Jesenicami in Gevgelijo, in kjer se je tudi pilo ter še več pokadilo. Med seboj so se udarjale strasti, kar je parlamentarni vsakdan na videz približalo tezi srbskega politika Dragoljuba Jovanovića, da *»politik mora biti strasten, ampak ne sme imeti drugih strasti in slabosti – razen politike.«* Toda poslanci stare Jugoslavije so imeli precej »drugih strasti« povsem življenjskega značaja. Med najbolj običajne in tedaj gotovo najmanj sporne sta sodila alkohol in tobak, zaščitna znaka javnega življenja. Vpogled v navade in okoliščine v zvezi s pitjem in kajenjem v beograjski skupščini nam odstira relativno neznano družabno plat parlamenta, onkraj političnih bojov, prikazuje vsakdan poslanca Narodne skupščine in njegov odnos do kajenja in alkohola. Kljub različnostim znotraj prve Jugoslavije moremo ugotoviti, da je bilo njuno uživanje vsem samoumevno, njuna konkretna vloga ob posameznih dogodkih pa precejšnja.

Ključne besede: Kraljevina SHS/Jugoslavija, parlament, Narodna skupščina, alkohol, tobak, vsakdanje življenje

Gašparič Jure, PhD, Assistant Professor, Institute
of Contemporary History, Kongresni trg 1, SI-1000
Ljubljana, jure.gasparic@inz.si

328(497.1):178.1/.7«19«
178.1/.7:328(497.1)«19«

TOBACCO AND ALCOHOL IN THE FIRST
YUGOSLAVIAN PARLIAMENT

After the disintegration of the Austro-Hungarian Empire and the rise of Yugoslavia, Slovenia became part of a new socio-cultural reality that differed considerably from the preceding Austrian one. The new state thus witnessed a clash of exactly opposite views and conceptualizations of various levels of political, societal and, of course, social life. One of the meeting points of people from various worlds was the Belgrade assembly, to which the writer Krleža illustratively, if with some exaggeration, referred as an *»unintelligent and utterly primitive negation of any, even the most modest form of parliamentarianism«* that featured fierce political fights, insidious plots, varied political styles and the most diverse personalities, who got elected all the way from Jesenice in the north to Gevgelija in the south, as well as a lot of drinking and even more smoking. Passions clashed on a daily basis, which brought everyday life in the Parliament close to the thesis of the Serbian politician Dragoljub Jovanović, who said that *»a politician has to be passionate; however, he should have no other passions and weaknesses but politics.«* Yet the MPs of old Yugoslavia did have a number of ordinary "other passions". Among the most common and at the time the least disputable ones were alcohol and tobacco; both were trademarks of public life. An insight into the customs and circumstances regarding drinking and smoking in the Belgrade Parliament reveals a relatively unknown social side of the Parliament, beyond political clashes. It shows the everyday life of an MP of the National Assembly and his attitude towards smoking and alcohol. Despite the diversity within the first Yugoslavia, we can see that taking pleasure in such indulgences was self-understood, and their concrete role in various events considerable.

Key words: Kingdom of SHS/Yugoslavia, Parliament, National Assembly, alcohol, tobacco, everyday life

Po razpadu Avstro-Ogrske in oblikovanju jugoslovanske države se je slovenski prostor vključil v novo družbeno-civilizacijsko stvarnost, ki se je v precej segmentih bistveno razlikovala od prejšnje – avstrijske. V novi državi so tako drug ob drugega trčili včasih diametralno nasprotni pogledi in dojemanja najrazličnejših ravni političnega, družbenega in seveda družabnega življenja. Eno od konkretnih stičišč ljudi iz različnih svetov je bila beograjska skupščina, v krležijanskem slikovitem pretiravanju »neinteligentna in popolnoma primitivna negacija sleherne, tudi najskromnejše parlamentarne oblike«,¹ kjer so se tolkla politična stališča, kovale zahrbtne taktike, kjer so prihajali do izraza različni politični stili in značaji najrazličnejših posameznikov, izvoljenih med Jesenicami in Gevgelijo, in kjer se je tudi pilo ter še več pokadilo. Med seboj so se udarjale strasti, kar je parlamentarni vsakdan na videz približalo tezi srbskega politika Dragoljuba Jovanovića, da »politik mora biti strasten, ampak ne sme imeti drugih strasti in slabosti – razen politike«.² Toda poslanci stare Jugoslavije so imeli precej »drugih strasti« povsem življenjskega značaja. Med najbolj običajne in tedaj gotovo najmanj sporne sta sodila alkohol in tobak, zaščitna znaka javnega življenja.

Polni kozarčki so skupaj z omamnim dimom cigarete ali cigare spremljali delo izvoljenih predstavnikov ljudstva v vseh štirih zgradbah, kjer je domovala Narodna skupščina. Najprej, takoj po zedinjenju leta 1918, v palači Starega dvora, nato pa precej časa v nekdanji konjeniški kasarni.³ Eno zadnjih dejanj v tej zgradbi so bili streli Puniše Račića na hrvaške poslance, saj je pol leta kasneje kralj Aleksander skupščino razpustil. Po obnovi ustavnega življenja leta 1931 so sveže izvoljeni poslanci in (po ustavi nanovo predvideni) senatorji sedli v nove klopi na Vračarju, v nekdanjo jahalno šolo Manjež. Medtem so zaključevali gradnjo nove skupščinske zgradbe, ki je bila naposled končana leta 1936 in nato odtlej pa vse do danes gostila po-

slance državnih tvorb s tega prostora.⁴ Trenutno tako v svojih klopih združuje pestro združbo t. i. proevropskih in protievropskih poslancev Republike Srbije.

Uživanje alkohola in tobaka je bilo v vseh poslopih nadvse liberalno, četudi ni bilo povsem prosto. V Manježu je tako predsednik skupščine Kosta Kumanudi izdal poseben ukaz, s katerim je natančno predpisal hišni red. Nekateri razvade poslancev in skupščinskih uslužbencev je z njim prostorsko in časovno utesnil, saj je prepovedal kajenje v dvorani narodne skupščine, kjer so potekala zasedanja, prav tako pa tudi v vseh drugih prostorih z napisom »zabranjeno pušenje«. Poleg tega tudi ni dovolil pljuvanja po tleh in prostega odmetavanja cigaret ter drugih odpadkov. Tem namenom naj bi služili pljuvalniki in »specialne korpe«.⁵ Poslanec se je med prisotnostjo v dvorani tako moral vzdržati kajenja, na hodniku pa je povrhu vsega moral paziti, kam bo odvrigel ogorek. Še najbolj enostavno je bilo, če je cigareto prižgal v osrednjem družabnem prostoru skupščine – v bifeju. Tam je lahko še spil kakšen kozarček alkoholne pijače in se okrepčal z dobrim in cenovno ugodnim kosilom. Bife je namreč bil edini prostor, kjer je to bilo možno, saj je bilo raznašanje hrane in alkohola po drugih prostorih skupščine prepovedano. Poslanci so sicer lahko v bifeju uživali vsak dan do osme ure zvečer, v času dolgotrajnih večernih in nočnih sej pa še dlje, saj se je v takih primerih bife zapiral eno uro po koncu seje. Če je komu slučajno zmanjkalo tobačnih izdelkov, jih je lahko kupil v skupščinski prodajalni tobaka, odprti vsak dan od pol osme zjutraj do osme zvečer. V primeru nočnih sej pa je tudi trafikant moral delati dlje in streči poslancem vse do zaključka seje.⁶

Oddih (ali naporno politično delo) v bifeju brez časovnih omejitev je seveda bil izključni privi-

¹ Miroslav Krleža, *Deset krvavih let in drugi politični eseji*, DZS, Ljubljana 1962 (dalje: Krleža, *Deset krvavih let*), str. 323.

² Dragan Kalajdžić, *Razgovori o nama, Kršćanska sadašnjost*, Zagreb 1980, str. 85 (intervju z Dragoljubom Jovanovićem).

³ Branislav Gligorijević, *Kralj Aleksandar Karađorđević. Srpsko-hrvatski spor, Zavod za udbenike i nastavna sredstva*, Beograd 2002, str. 122.

⁴ Slovesno odprtje nove zgradbe je bilo 18. oktobra 1936. Jugoslovanski poslanci in senatorji pa so v novih prostorih uživali zgolj tri leta, saj so Narodno predstavništvo po sporazumu Cvetković-Maček in vzpostavitvi Banovine Hrvaške razpustili, do novih volitev pa pred napadom sil osi na državo aprila 1941 nato ni več prišlo.

⁵ Arhiv Srbije i Crne gore (ASCG) 72, Narodna skupština, fasc. 127/392, § 7 Naredbe I. u pogledu reda i bezbednosti Narodne skupštine.

⁶ ASCG 72, Narodna skupština, fasc. 127/392, §§ 8, 20, 22 Naredbe I. u pogledu reda i bezbednosti Narodne skupštine.

legij poslancev, uslužbenci skupščine so ga namreč lahko obiskovali le izven svojega uradnega delovnega časa,⁷ ki se je raztezal od osmih do pol enih in od pol štirih do šestih popoldan. V primeru skupščinske seje so podobno kot osebje bifeja morali delati, vse dokler se slednja ni končala, stenografi pa še dlje.⁸ Med uslužbenci so najstrožjih omejitev sicer bili deležni vozniki službenih avtomobilov. Kadar so bili na dvorišču, so se morali vljudno obnašati in se niso smeli prepirati, ves čas službe pa niso smeli piti alkoholnih pijač niti kaditi.⁹

Ukaz predsednika skupščine je – *summa summarum* – gotovo še zmerom bil precej liberalen, čeprav je vseboval nekaj ostrih prepovedi. Ob tem se seveda odpira vprašanje, v kolikšni meri so ga poslanci in skupščinsko osebje dejansko upoštevali. Navade vsaj dela posameznikov, ki so delali in bivali v skupščinski zgradbi, so namreč odločno odstopale od idealov Koste Kumanudija. Dva meseca pred njegovim ukazom je skupščinski hišnik Čeda Grujić opozarjal, da je že večkrat opazil, kako se skozi okna skupščine mečejo različni odpadki in »razno *đubre*«, kot na primer: orehove lupine, slivove koščice, gnilo grozdje in seveda vžigalice. Poleg tega da mečejo posamezniki odpadke tudi v klet, med drva, s čimer redijo miši in podgane. Pristojne je zato pozval, naj tako ravnanje preprečijo.¹⁰ Kumanudijev ukaz je torej bil – med drugim – tudi odgovor na zaskrbljujoče higienske razmere v skupščini in najbrž ni služil zgolj potrebam ustvarjanja lepega vtisa o skupščini pred kritično javnostjo.

Udobno življenje poslancev je gotovo postalo še udobnejše jeseni 1936, ko so se preselili v veličastno novogradnjo, imenovano Dom Narodne skupščine. Palača, ki so jo gradili trideset let, je stala 62 milijonov din¹¹ in je končno bila zares reprezentativen objekt jugoslovanske – vsaj ustavno – parlamentarne monarhije. V ustrezno raz-

košni notranjosti je bilo zadosti prostora za najrazličnejše namene, seveda tudi za bife. Slednji se je nahajal na dobro premišljenem mestu; v prvem nadstropju, obdan s prostori poslanskih klubov.¹² Z bifejem sicer niso upravljale skupščinske službe, ampak zasebni gostilničar – zakupnik, ki je v konkurenci drugih gostilničarjev na javni licitaciji ponudil najboljšo ceno in obenem izpolnjeval posebne pogoje.¹³ Poleg nekaterih splošnih pogojev je – med drugim – moral hrano in pijačo zaračunavati po ceniku, ki ga je predpisal predsednik skupščine. Tako nastavljene cene gotovo niso bile vrtočljivo visoke, prav tako pa tudi ne smešno nizke, saj skladno z razpisnimi pogoji niso smele biti nižje od povprečnih beograjskih cen. Domnevamo lahko, da so poslanci najbrž mogli kje drugje jesti in piti ceneje, vendar se spet lahko vprašamo, če tudi bolje. Za povprečno mestno ceno je moral namreč zakupnik zagotavljati prvovrstno hrano in pijačo. Cenovno ugodno pitje in prehranjevanje v prijetnem ambientu je tako bilo zajamčeno in bi v takih pogojih lahko gotovo potekalo nemoteno dolgo. Očitno je obstajala nevarnost, da bi se kdaj precej zavleklo in sprevrglo v neprimerno pijančevanje. Toda previdni predsednik skupščine je takšne primere skrbno predvidel in zato v razpisnih pogojih jasno zapisal, da je v prostorih bifeja prepovedano »*pijančenje, lumpovanje i kocka*«. Če bi do tega kljub vsemu prišlo, bi sledila kazen, ki bi jo seveda plačal tisti, ki je gostom prekomerno stregel – zakupnik. Prva kazen je znašala 1.000 din, druga 2.500 din, v primeru tretje ponovitve prekrška je sledila odpoved pogodbe v roku 15 dni.¹⁴

Čeprav se zdi, da bi nekatera določila predsednikovih pogojev in normirana cenovna politika mogla v precejšnji meri omejiti interes potencialnih zakupnikov skupščinskega bifeja, pa je bila v stvarnosti situacija povsem drugačna. Kljub dejstvu, da visoki standardi in povprečne cene pač niso v sozvočju, je bilo povpraševanj in prošenj za zakup precej, nekaj jih je bilo oddanih celo pred objavo razpisa. Ponudniki so v glavnem

⁷ ASCG 72, Narodna skupština, fasc. 127/392, § 12 Naredbe I. u pogledu reda i bezbednosti Narodne skupštine.

⁸ ASCG 72, Narodna skupština, fasc. 118/371, Ukaz o delovnem času za uradnike in uslužbenice Narodne skupštine z dne 20. 11. 1932.

⁹ ASCG 72, Narodna skupština, fasc. 127/392, § 4 Naredbe I. u pogledu reda i bezbednosti Narodne skupštine.

¹⁰ ASCG 72, Narodna skupština, fasc. 118/371, dopis hišnika Grujića z dne 28. 9. 1932.

¹¹ Jutro, 19. 10. 1936, Slovesna otvoritev nove palače Narodne skupščine.

¹² Poleg tega so bili prostori bifeja še v pritličju, kjer je bila velika jedilnica in kuhinja. V zgornje nadstropje so jedalo in pijačo dostavljali s posebnim dvigalom. – ASCG 72, Narodna skupština, fasc. 123/382, Načrt stavbe z razporeditvijo prostorov; fasc. 126/391, Pogoji za zakup bifeja.

¹³ ASCG 72, Narodna skupština, fasc. 126/391, sklep predsednika skupščine Stevana Čirića.

¹⁴ ASCG 72, Narodna skupština, fasc. 126/391, Pogoji za zakup bifeja z dne 24. 9. 1936.

TEC. ADRES.: ROIHÔTEL
TELEPH.: 24-101, 24-102, 24-103, 24-104
Beograd, dne 24. aprila 1937.

P.n.

Pretsedništvo Narodne Skupštine,

B e o g r a d .

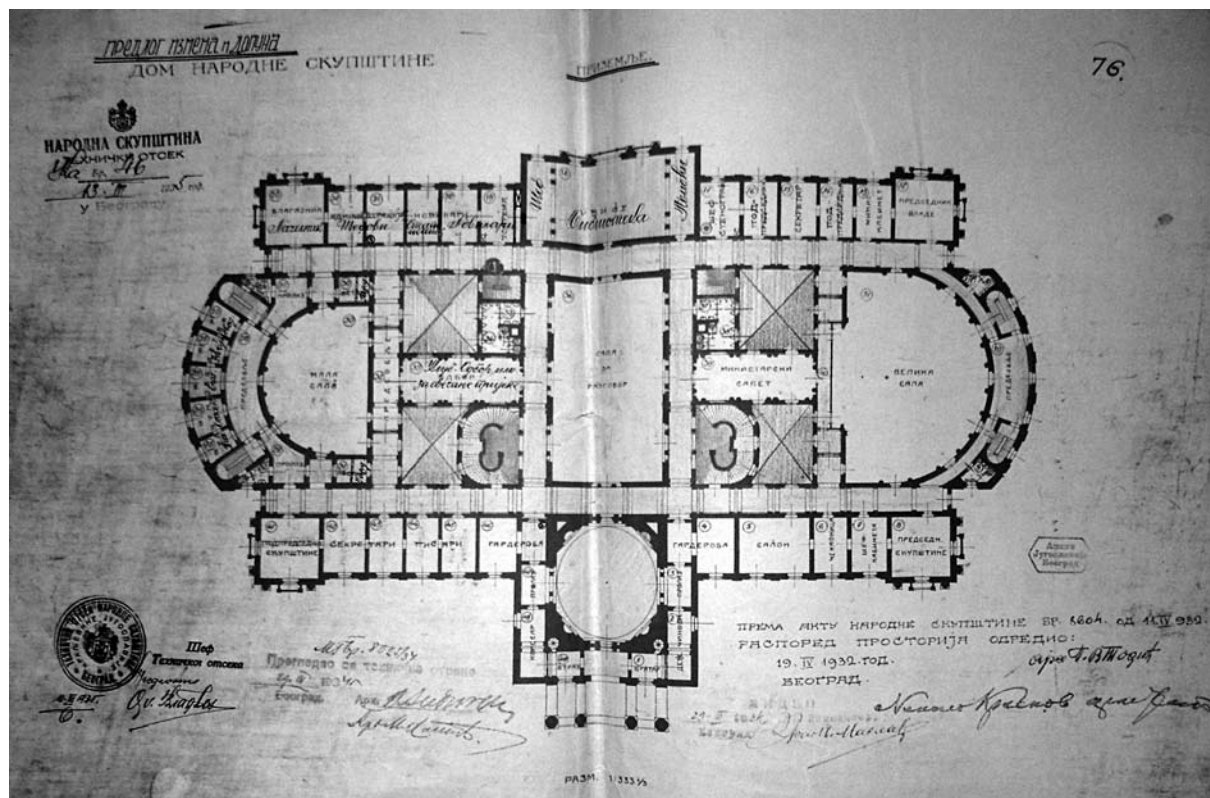
U vezi naše pismene ponude od 22. o.m. za večeru i hladan buffet, koji bi se imao održati u Vašim prostorijama u mes. maju o.g., napominjemo da su cene našeg pića sledeće:

Vermouth ili dupla rakija čašica a	Din	5.--
Čaša piva 3/10	"	3.--
Boca Smederevke /belo vino/	"	20.--
" Prokupca /crno vino/	"	20.--
" Hamburg /belo vino/	"	20.--
" Hamburg /crno vino/	"	20.--
" Burgundca /Chateau Jeruzalem/	"	65.--
" Tigermilch-a	"	65.--
" Burgundca /bouvier/	"	55.--
" Šampanjca Bouvier	"	150.--
" Bukovičke mineralne voda ...	"	7.--
" Sifona	"	3.50
Strani likeri čašica	"	12.--
Turska kava	"	3.--

Stavljajući Vam gornje do znanja, ostajemo

s odličnim poštovanjem

Ponudba hotela Srpski kralj skupščini za slavnostno večerjo ob obisku tujih parlamentarcev.

Načrti nove skupščinske stavbe.

poudarjali, da so visoko kvalificirani za svoj posel, kot reference so navajali svoje tedanje ali nekdanje kavarne in gostilne, obljubljali so, da bodo stregli le najboljše z najboljšim osebjem, nekaj pa jih tudi ni pozabilo omeniti, da so nekdanji »ratnici« iz prve svetovne vojne.¹⁵ Očitno je bil ugled dela v skupščini ob dovolj številčni klienteli z zadosti solidnimi prihodki¹⁶ zadosten razlog za živo zanimanje beograjskih gostilničarjev. Kot prvi zakupnik novega bifeja je bil izbran »restorater« Sreten Jovanović.¹⁷

V Domu Narodne skupščine je v skladu z ustaljeno prakso seveda bila tudi prodajalna tobaka in časopisov. Vodil jo je »prodavac duvana« Antonije Đorđević, ki pa se je pri svojem delu srečeval s številnimi preglavicami. Njegova trafika namreč ni bila ograjena, zaradi česar ga je številna mimo-idoča parlamentarna publika »iz reda radnog i

nezaposlenog sveta« pogosto okradla. Poleg tega se je na njegovih artiklih še nabiral prah, sam pa je bil vrhu vsega izpostavljen velikemu prepihu in mrazu. S takšnimi razmerami je, razumljivo, bil nezadovoljen. Novembra 1937 je o njih potarnal predsedniku skupščine in ga na temelju njegove »dobrote« prosil, če mu lahko prostor ogradi.¹⁸ Razumevajoči predsednik ga je uslišal in vodji tehničnega odseka Vladislavu Čehu naložil, naj stvar uredi. Čeh je nato zrisal lično trafiko, ki se je lepo vključevala v arhitekturo stavbe, in jo postavil daleč od prepaha – zraven »klozeta br. 93«.¹⁹

Dobra hrana, pijača in tobakni izdelki pa niso zaznamovali zgolj vsakdana poslanca prve Jugoslavije. Z drobnimi užitki je Narodna skupščina velikodušno postregla tudi svojim gostom – parlamentarcem iz drugih držav, ki so se mudili v Jugoslaviji. Spomladi 1937 so se tako poslanci in

¹⁵ ASCG 72, Narodna skupština, fasc. 126/391, pisma kavararjev in gostilničarjev predsedniku skupščine.

¹⁶ O ureditvi in višini poslanskih plač v prvi Jugoslaviji glej: Jure Gašparič, Poslanske plače v prvi Jugoslaviji, Prispevki za novejšo zgodovino 48 (2008) 1, str. 55–67.

¹⁷ ASCG 72, Narodna skupština, fasc. 126/391, dopis predsednika administrativnega odbora predsedniku skupščine z dne 21. 12. 1936.

¹⁸ ASCG 72, Narodna skupština, fasc. 123/382, dopis prodajalca tobaka Antonija Đorđevića predsedniku skupščine z dne 15. 11. 1937.

¹⁹ ASCG 72, Narodna skupština, fasc. 123/382, dopis in skica Vladislava Čeha splošnemu oddelku Narodne skupščine.

skupščinski uslužbenci zavzeto ukvarjali s pripravo obiska češkoslovaške in romunske parlamentarne delegacije v okviru zasedanja parlamentarne Male antante. Oblikovali so poseben častni odbor, parlamentarni odbor in odbor za sprejem s posebnim izvršnim organom, ožjim odborom za sprejem. Slednji je – ob pomoči treh odsekov – skrbel za številne naloge, med katerimi je med najbolj zahtevne sodila rezervacija beograjskih hotelov. Dobrih sob s kopalnicami naj bi namreč bilo zelo malo, hoteli pa naj tudi na sploh ne bi bili solidni. Odsek za hotele je zato moral natančno predpisati sestavo hotelskega zajtrka in jo nato kontrolirati. Drugi odsek je skrbel za kulturno-publicistične zadeve, tretji odsek pa je bil zadolžen zgolj za eno stvar, a očitno toliko bolj pomembno – za cigarete. Pri državnem monopolu je moral naročiti zadostno količino tobačnih izdelkov in jih po možnosti dobiti bodisi brezplačno – kot reklamo za tobak – bodisi za polovično ceno. Cigarete so nato bile vsak trenutek na voljo visokim gostom, ob slovesu pa so v spomin na Jugoslavijo prejeli še vsak po »dve šteke« za domov.²⁰ Kakor je pokazal nadaljnji razvoj političnih razmer v Evropi, je misel na Jugoslavijo pravzaprav izpuhtela kot dim podarjene cigarete.

Uradni del obiska zavezniških poslancev je trajal dva dni, 6. in 7. maja 1937.²¹ V tem času so bili nastanjeni v treh hotelih, v Srpskem kralju, v Palasu in v Ekselziorju.²² Nekaj hotelskih sob je premoglo kopalnico, vse pa nikakor ne. Najboljši apartmaji so skupščino stali 300 din, najcenejše sobe brez kopalnice pa 60 din. V hotelu so gostom postregli s »kompletnim bečkim doručkom«, torej s kavo, kakavom ali čajem, dvema kosoma pekovskih izdelkov, maslom, džemom, medom ali marmelado in z jajci.²³ Po zajtrku je sledil naporen program. Prvi dan so obiskali dvor, Mladenovac, Oplenac in Avalo, zvečer pa so se zbrali na svečanem sprejemu v Narodni skupščini.²⁴ Ob osmih je

bila na sporedu večerja, ob enajstih zvečer pa še hladni bife. Za celotno kulinarico plat sprejema je tedaj poskrbel hotel Srpski kralj. Za večerjo, ki je stala 80 din po osebi, so poslancem pripravili bogat meni s predjedjo, brancinom, filejem Mignon na žaru in številnimi spremljajočimi jedmi, pozni hladni bife, ki je stal le malo manj (60 din po osebi), pa je bil prav tako sestavljen iz prvovrstnih sestavin.²⁵ Omenjene cene so obsegale le hrano, pijačo je ponudnik zaračunal posebej po svojem ceniku. Kozarček vermuta ali »duple rakije« je stal 5 din, steklenica malega piva 3 din, steklenica vina 20 din, če je šlo za smederevko ali prokupac, in zavidljivih 65 din, če so si poslanci privoščili jerezalemski burgundec. Najdražji je bil šampanjec Bouvier, ki je stal 150 din. Edine brezalkoholne pijače tisti večer so bile turška kava, bukovička mineralna voda in sifon.²⁶

Za visok protokolarni obisk nedvomno ustrezno razkošje je seveda imelo svojo ceno. Skupen strošek obiska češkoslovaških in romunskih parlamentarcev je tako znašal preko 330.000 din. V razrezu stroškov zavzema nedvomno prvo mesto račun hotela Srpski kralj, ki znaša 71.730,50 din.²⁷ Hotel je nenazadnje nudil tako prenočišča kot večerjo, bife in pijačo. Če upoštevamo, da je strošek prenočišč za tri dni znašal preko 14.000 din,²⁸ strošek večerje s strežbo za 150 ljudi 13.200 din in strošek hladnega bifeja za 250 ljudi 15.000 din,²⁹ lahko ugotovimo, da so parlamentarci popili za skoraj 30.000 din (v glavnem alkoholnih)

²⁵ ASCG 72, Narodna skupština, fasc. 117/386, ponudba hotela Srpski kralj skupščini z dne 22. 4. 1937 (večerja); meni za hladni bife z dne 6. 5. 1937; dopis skupščine direkciji hotela Srpski kralj z dne 27. 4. 1937.

²⁶ ASCG 72, Narodna skupština, fasc. 117/386, dopis hotela Srpski kralj skupščini s cenami pijače z dne 24. 4. 1937.

²⁷ ASCG 72, Narodna skupština, fasc. 117/386, stroškovnik sprejema tujih parlamentarcev.

²⁸ V hotelu je prenočevalo 34 poslancev, in sicer v dveh dvoposteljnih apartmajih (po 300 din), petih dvoposteljnih sobah s kopalnico (po 190 din), petih dvoposteljnih sobah brez kopalnice (po 135 din), petih enoposteljnih sobah s kopalnico (po 130 din) in petih enoposteljnih sobah brez kopalnice (po 75 din). Zajtrk je stal 16 din po osebi, občinska taksa 10 din, dodatek za strežbo pa je znašal 15 %. – ASCG 72, Narodna skupština, fasc. 117/386, ponudba hotela Srpski kralj skupščini z dne 22. 4. 1937; spisek rezerviranih sob z dne 29. 4. 1937.

²⁹ ASCG 72, Narodna skupština, fasc. 117/386, dopis skupščine direkciji hotela Srpski kralj z dne 27. 4. 1937; ponudba hotela Srpski kralj skupščini z dne 22. 4. 1937 (večerja); meni za hladni bife z dne 6. 5. 1937.

²⁰ ASCG 72, Narodna skupština, fasc. 117/386, pripravljeno gradivo za organizacijo obiska parlamentarcev Male antante.

²¹ Jutro, 7. 5. 1937, Zasedanje parlamentarne Male antante; 8. 5. 1937, Zborovanje parlamentarcev Male antante v Beogradu.

²² ASCG 72, Narodna skupština, fasc. 117/386, stroškovnik sprejema tujih parlamentarcev.

²³ ASCG 72, Narodna skupština, fasc. 117/386, ponudba hotela Palace z dne 20. 4. 1937, ponudba hotela Srpski kralj z dne 22. 4. 1937, spisek hotela Excelsior z dne 29. 4. 1937.

²⁴ Jutro, 7. 5. 1937, Zasedanje parlamentarne Male antante.

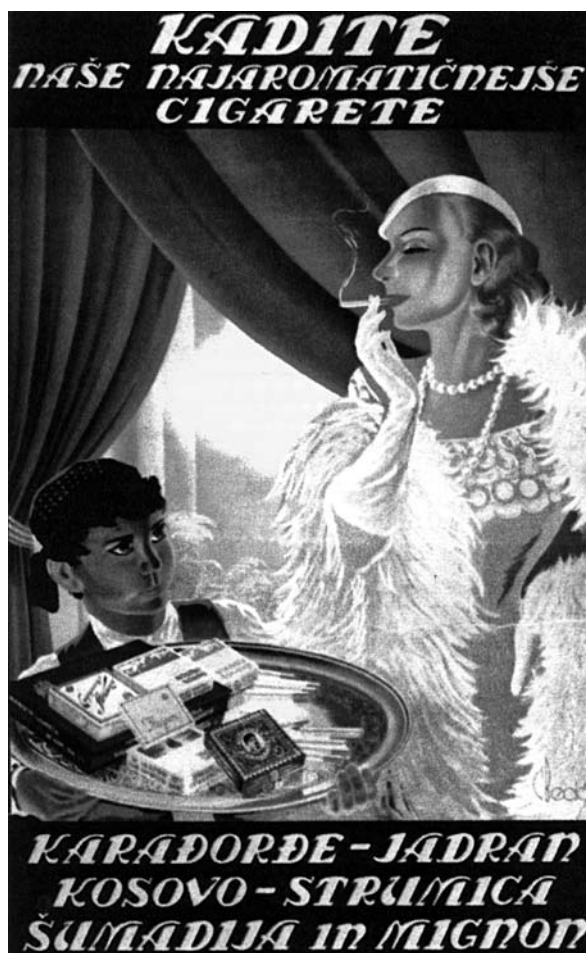
pijač. Ob domnevi, da je bilo ob zaključku večera v skupščini vsaj 300 ljudi (vključujoč vse goste, uslužbence in znanke), je torej povprečno vsak popil za skoraj 100 din alkohola. To pomeni: bodisi 5 litrov smederevke bodisi 30 steklenic malega piva bodisi liter in pol jeruzalemčana. Tisti, ki niso pili alkohola, so posledično statistično popili 30 litrov sifona ali 15 litrov mineralne vode. Druge postavke skupnega stroškovnika obiska so precej nižje, med višje se uvrščajo le še izdatki za knjige in tisk, avtomobile, za gostinske in hotelske storitve ostalih ponudnikov ter za cigarete. Strošek nabave slednjih je znašal 14.000 din, več kot slavnostna večerja za 150 ljudi v skupščini.³⁰

Poslanci ob alkoholu in tobaku niso uživali zgolj v stavbi parlamenta in na uradnih srečanjih, temveč tudi v prostem času – kolikor jim ga je pač ob trudapolnem političnem delu ostalo. O enem takih veseljačenj piše v svojih spominih tudi predsednik vlade Milan Stojadinović. Sočen opis »težke pijanke« je sicer treba brati nadvse kritično, saj ga navaja v poglavju o neuspelem poskusu atentata nanj, ki mu je precej pripomogel k utrditvi položaja. Stojadinovićev razrez dogodka je tako nedvomno izrazito tendenciozen in apologetski, akterji dogodka pa so posledično prikazani nadvse negativno. Po njegovem pripovedovanju so najmračnejši nasprotniki vlade v parlamentu Vasilije Trbić, Dragiša Stojadinović in Tasa Dinić na predvečer Stojadinovičevega nastopa v skupščini, 5. marca 1936, priredili »pijanko«, ki se je zavlekla globoko v noč. V središču pozornosti alkoholizirane družbe naj bi bil ves čas poslanec Damjan Arnautović, osnovnošolski učitelj »s slabo vzgojo in še slabšo inteligenco, alkoholik violentnega in eksplozivnega karaktera«. Na veselici je ostal čisto do konca, dokler se ni celotna družina razšla. Toda Arnautović tedaj ni mahnil domov, temveč je nadaljeval s popivanjem in pohajal iz lokala v lokal. Jutro naj bi dočakal v neki »periferijski kafani«. Od tam se je napotil naravnost v skupščino, ki je že začela z delom.³¹ Pijan in neprespan je vstopil v dvorano ter začel s številnimi medklici mo-

³⁰ ASCG 72, Narodna skupština, fasc. 117/386, stroškovnik sprejema tujih parlamentarcev.

³¹ Milan M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata, Otokar Keršovani, Rijeka 1970 (dalje: Stojadinović, Ni rat ni pakt)*, str. 347–348.

Poezija v imenih starojugoslovanskih cigaret – preplet slavne zgodovine in zemljepisa.

titi govornika – predsednika vlade Stojadinovića. Poslanci večine so ga hiteli miriti, on pa je iz žepa suknjiča nenadoma potegnil revolver in ustrelil v smeri govorniškega odra. Zahvaljujoč posredovanju nekaterih poslancev je – bojda za las – zgrešil.³² Zgolj ugibamo lahko, ali bi trezen morda zadel.

Če verjamemo, da je Stojadinovićev opis večera pred skupščinskim streljanjem povsem verodostojen, si lahko na njegovi podlagi izrišemo jasno sliko veseljačenj (dela) opozicijskih poslancev. Toda če po drugi strani domnevamo, da je bodisi delno bodisi v celoti izmišljen, se moremo vprašati, čemu je predsednik vlade svoje nasprotnike naslikal kot pijance. Pri tem se nam ponujata

³² V času Stojadinovičevega govora so v skupščinski dvorani sedeli tudi ministri njegove vlade. Po Arnautovićevih streljih naj bi se vsi skrili pod klopi, le plečati Anton Korošec je ostal na svojem sedežu, saj je bil preširok, da bi zlezel v ozek prostor pred seboj. – Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 348–350.

dva odgovora. Po prvi različici je Stojadinović za take trditve imel zadosti trdno oporo v siceršnjem življenju omenjenih poslancev, po drugi pa je premišljeno sodil, da bo atentator v podobi pijanca videti izrazito negativno, kot družbeno nesprejemljivo bitje. Skratka, kot pokvarjeni politik, vdan socialnemu zlu. Kralj alkohol je pač v vsakem primeru sodil v politično memoaristiko.

Ob zgoraj navedenem bi bilo napačno sklepati, da so se prekomernemu veseljačenju prepuščali zgolj preprosti in neuki nižje rangirani poslanci. Dolgoletni poslanec in minister Milan Srškić, kateremu je kralj Aleksander v tridesetih letih zaupal vodenje vlade, je namreč bil med beograjsko čaršijo odkrito osovražen ženskar. V času diktature naj bi precej obogatel, zapravljal in lumpal. »Radje bi bili primili da je (kralj Aleksander, op. a.) postavio mjesto njega magarca ali da je iz Srbije,« je ob njegovem prevzemu ministrskega sveta dejal hrvaški politik Juraj Šutej.³³ Januarja 1934 ga je na mestu šefa vlade zamenjal prekaljeni jugoslovanski borec Nikola Uzunović, ki je bil nedvomno uglednejši, čeprav tudi njega niso obšle najrazličnejše govorice. Ljudi so najbolj vznemirjale Uzunovićeve poslovne operacije z nepremičninami. V hišah in kmetijskih zemljiščih je imel precejšnje premoženje, s katerim je v njegovem imenu upravljal finančnik Andra Petrović. Ker je bil Petrović za svoje delo tudi ustrezno nagrajen, je po prestolnici krožila šala, da naj tisti, ki želi udobno življenje, moli sledečo molitev: »Postavi me, Bože, za Andru Petrovića!« Uzunović je bil poleg tega znan še po tem, da je imel med pogovorom v ustih neprestano cigareto, a je ni prižgal. Po besedah Milana Stojadinovića je tako »imao ukus duvana, a da za to svoje zadovoljstvo nije trošio ni pare ni zdravlje, kao što to pravi pušaći rade.«³⁴

Med tiste visoke politike, ki so radi polumpali, je sodil tudi Anton Korošec, gotovo najmočnejša slovenska politična osebnost za časa prve Jugoslavije. Njegov sodelavec in občudovalec Ivan Ahčin je zanj zapisal, da je »cenil dobro kapljo in si jo po potrebi tudi privoščil«. Korošec je večino dvajsetih in tridesetih let preživel v Beogradu, kjer je opravljal najrazličnejše funkcije, najdlje poslanske

in ministrske. Po Ahčinovem zapisu je ob večerih imel navado obiskati več lokalov. V vsakem je nekoliko posedel, pokramljal in krenil naprej. Na svojih večernih turnejah pa bojda ni nikdar omagal prezgodaj, saj je »vedno jenjal piti, predno mu je vino zlezlo v lase«. ³⁵ Korošec je na tak način – ob vinskih kramljanjih – kot pravi »ljudski politik« vzpostavljaj stik z ljudmi, marsikdaj pa tudi sklepal resne politične dogovore. V času konfinacije na Hvaru, v začetku oktobra 1934, se je prav ob številnih čašah belega vina z bodočim šefom vlade in prvakom vsedržavne stranke JRZ Stojadinovićem uspešno pogovarjal o oblikovanju novega kabineta, v katerega bi popeljal svojo stranko.³⁶

Dogovor iz tiste hvarske noči je bil nato realiziran junija 1935, ko se je nekdanja SLS ponovno povzpela na oblast. Dotedanja oblastna garnitura, v katero so bili vključeni slovenski liberalci, je padla in slovenski liberalizem je odtlej postal »zgolj drugoten dejavnik v slovenski politiki«. V taki, zanj izrazito neugodni situaciji, je seveda moral vneto iskati nove načine lastne uveljavitve in utemeljitve. Vrh slovenske, hrvaške, dalmatinske in hercegovske liberalne politike jih je v prvi fazi opredelil v t. i. Pohorski deklaraciji, unitaristično-centralističnem dokumentu, sestavljenem konec avgusta leta 1935.³⁷ Poslanci, senatorji in nekdanji ministri so se tedaj zbrali v prijetnem okolju počitniške hiše mariborskega župana Franja Lipolda, v blagodejnem hladu pohorskih gozdov. Potek in »potek« sestanka je – v sicer spet namenoma tendencioznem slogu – plastično zaobjel Miroslav Krleža: »Primer iz te sodobne politične komedije: gospodje Kramer, Ploj, Zec, Banjanin, Giunio, Prekoršek (iz Celja), Lipold iz Maribora, liberalni gospodje politiki so se sestali v Lipoldovi županski vili na Pohorju v vlogi 'zaskrbljenih rodoljubov' in so, polni mariborskega rizlinga in dobre pečenke, v prijateljskem pogovoru za bogato obloženo mizo spet soglasno sklenili tisto, kar že sedemnajst let soglasno sklepajo po vinogradih po večerji pri črni kavi in likerjih, da v tej drža-

³³ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Arhiv dr. Ante Trumbića, razno, lične bilješke 1932 (I–VIII), beležka o pogovoru s Šutejem dne 18. 7. 1932.

³⁴ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 272.

³⁵ Bojan Godeša in Ervin Dolenc, *Izgubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina*, Nova revija, Ljubljana 1999, str. 71, 73.

³⁶ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 277–278.

³⁷ Jurij Perovšek, *Razpadanje liberalizma v opoziciji*, v: Slovenska novejša zgodovina 1848–1992. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije, Inštitut za novejšo zgodovino – Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 369–370.

vi ni svobode brez kabineta, v katerem ne uživajo oni na ministrskih foteljih!»³⁸

Uživanje alkoholnih substanc seveda ni bil izključen privilegij poslancev in visokih politikov, temveč splošna praksa na Slovenskem in v drugih delih države. Na območju Ljubljanske oblasti so v letu 1927 zgolj po uradnih statistikah popili skoraj pet litrov absolutnega alkohola na osebo. Po mnenju uglednega zdravnika in socialno angažiranega misleca Antona Breclja je bilo to mogoče tudi zahvaljujoč prosti žganjekuhi.³⁹ Junija 1921 je namreč nova uredba o državni trošarini na žganje določila, da je kuhanje žganja iz lastnih proizvodov za osebno potrebo davka prosto.⁴⁰ Politiki in ljudstvo so torej bili na nek način izenačeni. Medtem ko je prvim za pijačo plačevala država, so si jo drugi lahko pripravili sami, in to prav zahvaljujoč predpisu, ki so ga sprejeli politiki. Inicijativo za prosto žganjekuho je dala Samostojna kmetijska stranka in jo nato seveda razglasila za »veliko pridobitev kmetu«.

V času sprejetja uredbe, v letu 1921, si vodstvo stranke najbrž ni niti v sanjah predstavljalo vseh razsežnosti akta, še zlasti pa ne tega, kaj mu utegnejo politični nasprotniki pripisati mnogo let kasneje. Slovenska katoliška politika, ki je bila ostro naperjena proti alkoholizmu, je problem žganjekuhe več kot trideset let po sprejetju uredbe, ko so njeni pristaši že deset let tičali v emigraciji, prignala do absurda. Po njenem mnenju je bila odločitev za prosto žganjekuho ena najbolj usodnih v novejši zgodovini naroda, »vzrok naše narodne

nesreče«. Ostro in radikalno, a hkrati inovativno stališče je leta 1955 v emigrantskem listu Domo-ljub, »uradnem« vestniku SLS, natančno razložil anonimni pisec. Kakor pravi, se je kmalu po sprejetju proste žganjekuhe »razpaslo pijančevanje in po mnogih hišah so pili žganje vse nedelje in kmalu še ponedeljke. Ko domače sadje kmalu ni več zadoščalo, so začeli kupovati dalmatinske fige in rozine ter so iz njih kuhali žganje ter ga ilegalno prodajali, zraven pa pijančevali. Kmetiska mladina se je kvabila tako zelo, da so nekateri fantje postali pravi pijanci in ves zaslužek poganjali po grlu. Nič boljše ni bilo z žensko mladino, ki je moralno propadala.«

Posledice takih razmer so se nato v vsej svojši širini pokazale med okupacijo. »Po takih hišah, kjer so prej pijančevali, so kmalu imeli partizanske sestanke in fantje so začeli odhajati v gozd, dekleta so pa prevzela službo terenok. Že prej je ta mladina postrani gledala domačega župnika, ki je svaril pred pijančevanjem in plesom, pa tudi poštene kmetске može in fante, češ, bo že prišel čas, da jim bodo pokazali, ker da bogatijo na račun revežev, čeprav so bili ti 'reveži' svoje revščine sami krivi, ker so vse zapili. Vse te barabske tipe po deželi je zlahko dobila komunistična propaganda in jih spretno porabila za svoje namene. Ti pokvarjeni fantje in dekleta so se pa tudi hitro znašli, ko je prišla okupacija. Slovenija je bila presekana na dvoje in naša občina je z majhno izjemo vsa padla pod Nemčijo. Po njenem ozemlju je tekla 15 km dolga meja med Nemčijo in Italijo. Naravnost raj za tihotapljenje! Začeli so s tihotapljenjem nemškega sladkorja na italijansko zasedeno ozemlje v zameno za italijanske cigarete. Nemci so imeli cigarete na karte in slabe kakovosti. Za 1 kg sladkorja, ki je stal na nemški strani 75 Pf. je dobil 100 italijanskih cigaret, ki jih je prodal za 60 do 80 RM. Zaslužek je bil bajen. Toda ne brez žrtev. V občini je bila nemška obmejna četa, ki je začela tihotapce energično loviti in občutno zapirati. Vsak je romal v zapor za 6 mesecev ali še več, prej ga je pa po navadi Gestapo še pošteno pretepla. Tihotapci so začeli bežati v gozd, če so le začutili, da jih imajo Nemci na sumu. Tako se je začelo. Iz gozda so se pod vodstvom komunističnih terencev začeli manjši napadi na nemške patrole. Nemci so začeli osumljence huje zapirati in celo streljati, kar je pognalo še več tihotapcev, in tudi nedolžnih fantov v gozd. Tam pa je bilo treba imeti živež. Zato so sprva prosili pri kmetih, kmalu pa začeli s silo jemati ter poštene kmetске fante od-

³⁸ Krleža, *Deset krvavih let*, str. 377.

³⁹ Anton Breclj, *Zgodbe našega zdravstva in javnega skrbstva, v: Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 460–461.

⁴⁰ Skladno z uredbo je bilo mogoče kuhati žganje iz lastnih proizvodov za osebno rabo, torej le za člane rodbine ali za druge s služabništvom, ki so stari nad 12 let. Če je družina štela do štiri člane, je smela – odvisno od surovine – dvakrat letno v štirideset litrskem kotlu kuhati od 72 do 216 ur, če pa je imela nad dvanajst članov, pa od 252 do 756 ur. – Uradni list deželne vlade za Slovenijo 1921/72, Uredba o državni trošarini na žganje; 1921/83, Izpremembra člena 116. trošarinskega pravilnika; Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo 1921/133, Pravilnik za izvrševanje določil o državni trošarini iz začasnega zakona o državni trošarini, taksah in pristojbinah.

vajati s silo v gozd. Komur izmed njih niso zaupali, ali če so ugotovili, da ga ne bodo mogli pridobiti za partizansko stvar, za ropanje in moritev, so ga likvidirali kot izdajalca ali nemčurja. Izdajalec je bil vsak, ki se jim ni uklonil in ga niso mogli pridobiti.« Po živi interpretaciji pisca, preprostega, a modrega kmeta, je položaj sčasoma postajal neznosen in »kmetski fantje so pričeli misliti na odpor, ki ni bil mogoč brez orožja. Šli so iskat orožja tja, kjer so ga upali dobiti – pri okupatorju, ki jih sam ni hotel ščititi. /.../ Prepad med onimi v gozdovih in vaškimi stražarji se je stalno večal in sovraštvo je rastlo iz dneva v dan.«⁴¹

Opisana razlaga dogajanja na Slovenskem med drugo svetovno vojno je gotovo nadvse inovativna in v precejšnji meri odstopa od mnogih drugih pojasnjevanj, ki so se širila med emigracijo. Ključni vzrok za zlom meščanskih strank namreč kritično pripiše prav eni od meščanskih strank – SKS, ki pa je res sodila v liberalni tabor, torej v tabor nasprotnikov SLS. Izhajajoč iz trditev navedenega pričevanja se tako lahko vprašamo, čemu ni SLS tedaj, ko je bila na oblasti, odločneje ukrepala in preprečila potencialnega črnega scenarija. Številne protialkoholne kampanje in gesla, ki jih je širila, očitno niso bili zadostni. Za učinkovit nastop proti komunistom bi poslanci in ministri v Beogradu morali storiti več, a niso. Ob debatah v skupščinskem bifeju so s pogledi, uprtimi v kozarce, spregledali, da jih bo prav opojna tekočina, ki so jo ravno srkali, nekoč spodnesla z oblasti. Na podlagi emigrantskega zapisa lahko torej sklepamo: SLS je v emigraciji spoznala, da je za svojo usodo po letu 1945 odgovorna sama, saj je storila na videz neznatno, vendar odločilno politično napako – tolerirala je prosto žganjekuho.

Viri

- Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, *Arhiv dr. Ante Trumbića, razno, lične bilješke 1932 (I–VIII)*.
- Arhiv Srbije i Crne gore 72, *Narodna skupština, fasc. 117/386, 118/371, 123/382, 126/391, 127/392*.
- Anton Breclj, *Zgodbe našega zdravstva in javnega skrbstva*, v: *Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne,*

gospodarske in politične zgodovine, Leonova družba, Ljubljana 1928.

- Domoljub (Vestnik Slovenske ljudske stranke).
- Bojan Godeša in Ervin Dolenc, *Izgubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina*, Nova revija, Ljubljana 1999.
- Jutro.
- Dragan Kalajdžić, *Razgovori o nama, Kršćanska sadašnjost*, Zagreb 1980.
- Miroslav Krleža, *Deset krvavih let in drugi politični eseji*, DZS, Ljubljana 1962.
- Milan M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata*, Otokar Keršovani, Rijeka 1970.
- Uradni list deželne vlade za Slovenijo.
- Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo.

Literatura

- Jure Gašparič, *Poslanske plače v prvi Jugoslaviji*, Prispevki za novejšo zgodovino 48 (2008), 1, str. 55–67.
- Branislav Gligorijević, *Kralj Aleksandar Karađorđević. Srpsko-hrvatski spor*, Zavod za udbenike i nastavna sredstva, Beograd 2002.
- Jurij Perovšek, *Razpadanje liberalizma v opoziciji*, v: *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije*, Inštitut za novejšo zgodovino – Mladinska knjiga, Ljubljana 2005.

Zusammenfassung

TABAK UND ALKOHOL IM PARLAMENT DES ERSTEN JUGOSLAWIEN

Nach dem Zerfall Österreich-Ungarns und der Formierung des jugoslawischen Staates fügte sich der slowenische Raum in eine neue gesellschaftlich-zivilisatorische Realität ein, die sich in vielen Segmenten wesentlich von der früheren österreichischen unterschied. Im neuen Staat stießen oft diametral unterschiedliche Ansichten und Auffassungen über verschiedenste Bereiche des politischen, gesellschaftlichen und auch geselligen Lebens aufeinander. Einer der konkreten

⁴¹ Domoljub (Vestnik Slovenske ljudske stranke), junij 1955, *Začetek in razvoj naše narodne nesreče*.

Berührungspunkte der Menschen aus verschiedenen Welten war das Belgrader Parlament – in der bildhaften Übertreibung von Krleža eine „*unintelligente und völlig primitive Negation jeglicher, auch der bescheidensten parlamentarischen Form*“. Hier stießen politische Positionen aufeinander, wurden hinterlistige Taktiken geschmiedet, kamen die unterschiedlichen politischen Stile und Charaktere der verschiedenen Individuen, die von Jesenice bis nach Gevgelien gewählt worden waren, zum Ausdruck. Hier trank man auch und rauchte in noch größeren Maßen. Leidenschaften trafen aufeinander und der parlamentarische Alltag entsprach scheinbar der These des serbischen Politikers Dragoljub Jovanović, wonach „*der Politiker leidenschaftlich sein muss, aber keine anderen Leidenschaften und Schwächen haben darf – außer der Politik*.“ Doch die Abgeordneten des alten Jugoslawien hatten etliche „*andere Leidenschaften*“ von ganz weltlichem Charakter. Zu den üblichsten und damals sicher unumstrittensten gehörten Alkohol und Tabak, gewissermaßen charakteristische Kennzeichen des öffentlichen Lebens. Ein Einblick in die Gewohnheiten und Umstände des Trinkens und Rauchens im Belgrader Parlament enthüllt die relativ unbekannte gesellschaftliche Seite des Parlaments, jenseits der politischen Kämpfe, und zeigt den Alltag der Abgeordneten der Nationalversammlung sowie ihre Einstellungen zum Rauchen und zum Alkohol. Trotz der Unterschiede innerhalb des ersten Jugoslawien kann festgestellt werden, dass der Konsum von Tabak und Alkohol ein selbstverständliches Element war und deren Rolle bei bestimmten Ereignissen beträchtlich.

Schlagwörter: Königreich SHS/Jugoslawien, Parlament, Nationalversammlung, Alkohol, Tabak, Alltagsleben

Irena Gantar Godina

Slovensko dijaštvo, alkohol, burševstvo in ženske

Gantar Godina Irena, doc. dr., znanstvena svetnica,
Inštitut za slovensko izseljenstvo, ZRC SAZU, Novi trg
2, SI – 1000 Ljubljana

178.1-053.6(091)

**SLOVENSKO DIJAŠTVO, ALKOHOL,
BURŠEVSTVO IN ŽENSKE**

Masarykov vpliv na velik del slovenske mladine ni bil le političen, ideološki, temveč so v veliki meri prevzeli tudi njegova priporočila o zdravem in etičnem odnosu do življenja. Eno pomembnejših vprašanj, s katerimi se je tedaj srečevala tudi češka družba, je bilo vprašanje alkoholizma. Kot univerzitetni profesor je Masaryk izdal posebno brošuro o tem problemu. Narodno radikalna dijaška struja na Slovenskem, ki je v veliki meri sledila Masarykovim nazorom in napotkom, je to vprašanje obravnavala kot eno ključnih vprašanj oz. problemov, s katerimi so se soočala tako dijaška oz. študentska društva na Dunaju, v Gradcu in tudi v Pragi. V glasilu *Omladina* je mogoče zaslediti številne članke, v katerih so se – večinoma – sklicevali prav na Masarykova opozorila oz. razprave o razširjenosti in škodljivosti pretiranega »popivanja«, hkrati pa so slovenski študenti k tem razpravam radi dodali tudi vprašanje burševstva.

Ključne besede: Tomaš Masaryk, mladina, dijaštvo, alkoholizem, burševstvo, *Omladina*

Gantar Godina Irena, PhD, Assistant Professor,
Research Adviser, Institute for Slovenian Emigration
Studies, Scientific Research Centre of the Slovenian
Academy of Arts and Sciences, Novi trg 2, SI – 1000
Ljubljana

178.1-053.6(091)

**SLOVENIAN HIGH-SCHOOL STUDENTS,
ALCOHOL, BURSCHENSCHAFT AND WOMEN**

Masaryk not only exerted an influence on a large part of Slovene youth in a political and ideological sense; the young also adopted his recommendations regarding a healthy and ethical attitude towards life. One of the more important questions for Czech society at the time was that of alcoholism. Masaryk, who was a university Professor, published a special brochure about this problem. The nationally radical high-school student movement in Slovenia, which to a great extent followed Masaryk's views and suggestions, believed this to be one of the key questions or problems for high-school and university student societies in Vienna, and Graz as well as in Prague. The periodical *Omladina* published a number of articles in which students - in most cases - made reference precisely to Masaryk's warnings and discussions about the spread and perniciousness of excessive "drinking"; the question they were keen to add to discussions in this context was that of Burschenschaft.

Key words: Tomaš Masaryk, youth, high-school students, alcoholism, Burschenschaft, *Omladina*

»Sploh se mora reči, da datira slovensko dijaško kot stanovsko gibanje šele izza časa, ko se je pojavilo narodno-radikalno dijaštvo. Kako radikalno dijaštvo to gibanje pojmuje, je izraženo kratko v besedah programa o nalogi akademskih društev: 'naloge akademičnega društva je vzgajati slovensko dijaštvo, dvigniti ga duševno, nravno in gmotno'«. ¹

Temeljni program leta 1904 ustanovljene nadstrankarske struje, ki se je poimenovala Narodno-radikalno dijaštvo, je vseboval predvsem težnje po samovzgoji in vzgoji slovenskega dijaštva. Argument je bil, naj struja izvaja radikalne reforme kulturnih in političnih razmer med izobraženstvom, saj bi le tako lahko »nova smer« delovala tudi med najširšimi sloji. Najpomembnejša točka je bila seveda »narodna politika«, »boj za narodovo individualnost«, »vzbujanje narodnega čuta« in »oblikovanje velikoslovenskega duha«, ² zahteve po laični šoli, ³ ipd. Verjeli so, da je to mogoče doseči s t. i. drobnim delom med širšimi množicami, kar so povzeli – in še veliko drugih idej – po duhovnem/idejnem očetu profesorju T. G. Masaryku. Tako kot Masaryk so tudi oni pričakovali, da bi lahko z drobnim delom med Slovenci vzpostavili novo etiko, neko moralno očiščenje; med temi »željami« so bile tudi zahteve po boju proti alkoholizmu med dijaštvom, zahteve proti dvobojevanju, t. i. burševstvu, in ne nazadnje, zahteve oz. stališča narodnih radikalov do (slovenskih) žensk, ki naj bi se odražalo tudi skozi njihovo izbiro »prave« ženske in morebitne žene.

T. G. Masaryk je že v svojih prvih ključnih delih, *Češko vprašanje* (1895) ⁴ in *Socialno vprašanje*, ki je izšlo leta 1898, ⁵ pa tudi v poznejših spisih in predavanjih, posvetil posebno pozornost alkoholizmu. Leta 1905 in 1906 je o alkoholizmu razpravljal oz. imel predavanja, npr. leta 1905 v Gdansk, pozneje tudi na protialkoholnem kongresu na Dunaju. Predavanje *Etika in alkoholizem* je bilo objavljeno leta 1906 v Flensburgu. Masarykova teza je bila, da je vprašanje alkoholizma ne le socialno, marveč predvsem etično vprašanje,

ki zadeva tako posameznika kot celotno družbo. Posameznika zato, ker naj bi v moderni demokratični družbi posameznik moral delovati s polno zavestjo in predvsem ustvarjalno; v taki družbi pa alkoholik ne deluje ne s polno zavestjo ne ustvarjalno, marveč postane inferioren, brezvoljen, nesocialen in se je nesposoben vključiti v širšo družbeno skupnost. In še več, po mnenju T. G. Masaryka je pijanec največji ozkosrčnež in omejenec, z eno besedo, filister in reakcionar. In Masaryk je postavil enačaja: »... narod pijancev je narod reakcionarjev. Zato je prihodnost vsekakor na strani treznih ...« ⁶ In še: »Bodočnost pripade tistemu narodu, ki bo manj pil ... Narod, ki več pije, brezdomno podleže tistemu, ki je treznejši. Bodočnost vsakega naroda in sploh bodočnost malega naroda zaleži na tem, da bi nezmernost, da bi pitje prestalo ...« ⁷

Že ob ustanovitvi leta 1904 so Narodni radikalni v svoj program vključili precej Masarykovih in slovenskih masarykovcev »napotil«, kako delovati za dobrobit svojega naroda. V svoj program so vključili veliko Masarykovih idej, misli, napotkov češkemu narodu in češki mladini, ki so jih, tako kot slovenski masarykovci, (seveda) aplicirali na »nezdrave« slovenske razmere. Njihov osrednji namen je bil dvig etičnosti slovenske družbe. V glasilu *Omladina*, ki je začelo izhajati 1904 in naj bi povezovalo srednješolsko in visokošolsko mladino, so se narodni radikalni javnosti predstavili predvsem kot nova nadstrankarska struja s širokim, lahko bi rekli – ambicioznim programom, ki naj bi predvsem spodbudil večjo narodovo ozaveščenost, zlasti mladine. V ospredju je bilo geslo »iz naroda za narod«, to je, drobno delo med vsemi sloji s predavanji, potujočimi knjižnicami, delotorej, ki naj bi med slovensko mladino vzbudilo želje/težnje po radikalnih spremembah političnih, gospodarskih in kulturnih razmer. Največji poudarek so namenili vzgoji in samovzgoji slovenske mladine, predvsem dijaštva, kar so razumeli kot boj proti pijančevanju, burševstvu in nedelavnosti dijaštva in študentov. Septembra 1905 so na 1. shodu Narodno-radikalnega dijaštva v Trstu v resolucijo odseka za dijaško izobrazbo vključili tudi točko, ki društvom priporoča, naj s pred-

¹ Dr. Dragotin Koderman, *O razvoju narodno-radikalnega gibanja*, Omladina, let. III, 1907–08, str. 88.

² Gregor Žerjav, *Uvodnik*, Omladina, let. I, 1904–1905, št. 1, str. 4.

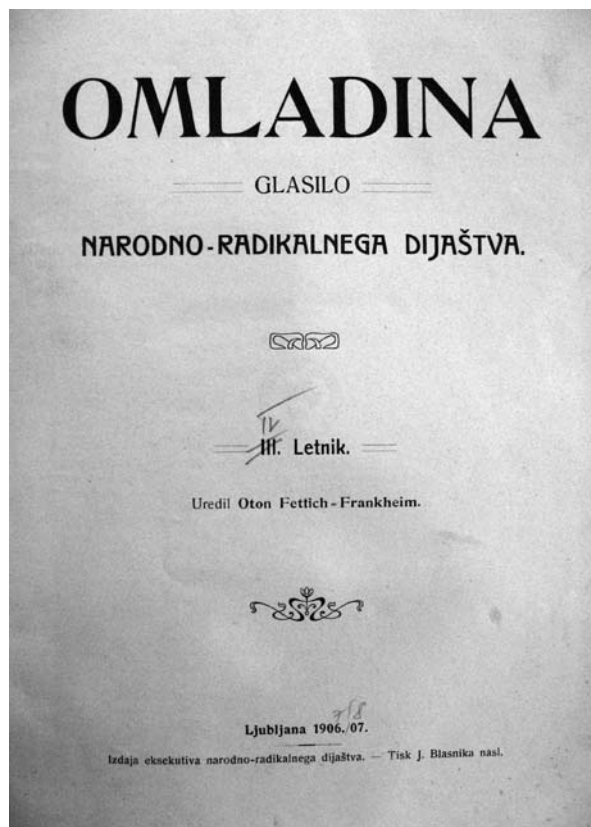
³ Viktor Marija Zalar, *Svobodna šola*, Omladina, let. III, 1907–08, str. 169–173.

⁴ T. G. Masaryk, *Ceska otazka*, Praha 1895.

⁵ T. G. Masaryk, *Socialna otazka*, Praha 1898.

⁶ Predavanje T. G. Masaryka v Gdansk 1905 in na Dunaju 1906.

⁷ Predavanje leta 1906 na dunajskem kongresu, objava v Orožen, Masarykova čitanka, Ljubljana, 1930, str. 119–120.

Omladina je objavljala tudi članke proti alkoholizmu.

vanji o nevarnostih alkoholizma in spolnih boleznih opozarjajo že absolvirane srednješolce. Že v drugem letniku *Omladine* (1905–06) pa so načeli tudi druga pomembnejša etična vprašanja, s katerimi – kot so menili – naj bi se slovensko dijaštvo premalo ali nič ukvarjalo; še več, ugotovili so, da jih slovensko dijaštvo sploh ni zaznalo. V ospredje so postavili pomanjkljivo splošno razgledanost dijaštva, vprašanje dvobojevanja, t. i. burševstva, problem alkoholizma med dijaštvom in študenti, pa tudi odnos dijaštva in študentov do žensk in njihovega izobraževanja.

Toda »prave« razprave o alkoholizmu so se začele »še« v 3. letniku. Med napotki, kako naj bi srednješolec izkoristil prosti čas,⁸ je avtor svojo uvodno misel začel zelo kritično: poudaril je, da večina dijakov prostega časa ne zna porabiti drugače kot z lenuharjenjem, kvartanjem ali pijančevanjem. »Ta pjan študent' je mnogim vzor, pesem o njem pa njihova himna. Kdor ne gre z njimi, tega zasmehujejo, ta jim je največji 'gulež' in 'filister'. Ni jim mar za ničesar drugega kakor za vrček in žen-

sko. Učenje sistematično zanemarjajo ...»⁹ In zakaj je tako? Pisec je vzroke videl predvsem v tem, da si dijaki ne znajo organizirati prostega časa, ki bi ga lahko porabili za zunajšolsko samoizobrazbo, predvsem za branje domače in tuje, predvsem slovanske literature, za obiskovanje gledališča, za učenje modernih jezikov, predvsem slovanskih in predvsem češkega, za obiskovanje predavanj, zlasti t. i. ljudskih, ki so jih – pod sloganom »drobno delo« – propagirali tako slovenski masarykovci kakor narodni radikali. Skratka, prepričan je bil, da ima dijak veliko priložnosti, da se izogne brezdelju, ki je predpogoj in spodbuda pijančevanju. Toda, »pokazal in povedal pa jim tudi nihče ni, kako naj ga vporabijo ...«¹⁰

Že naslednje leto je v 4. letniku razpravo o problemu alkoholizma med dijaštvom in študenti nadaljeval B. Žnidaršič s člankom *Degeneracija in alkoholizem*. Žnidaršič je v alkoholizmu videl glavni vzrok današnje degeneracije civiliziranih narodov. »...Vsled alkoholizma trpi tudi slovensko ljudstvo veliko. Na Kranjskem se plača več davka za žganje kot za zemljišča ...« Nanizal je vzroke, ki najbolj »vzdržujejo« alkoholizem in kako naj se proti temu borimo. Najbolj je okrcal slovenske razumnike, ki da »sicer radi poudarjajo svojo naprednost in svobodomiselnost, se pa s svojimi dejanji prav nič ne razlikujejo od klerikalcev ...«¹¹ Še več, trdil je, da so klerikalci v boju proti alkoholu pokazali več praktičnega znanja, ker da »razumejo bolje, kje je treba začeti z napredkom ...«, saj so se zavzeli za spremembe v vsakdanjem življenju, kajti samo od vsakdanjega življenja je odvisna tudi morala.

Kot najbolj škodljiv je Žnidaršič videl idealizem, ki ga prakticira slovenski srednješolec: »Ljudje se potapljajo v morju idealne navdušenosti in pozabijo, da je treba skrbeti tudi za to, kaj jemo in kaj pijemo ... V idealni navdušenosti kričimo po kulturnih potrebah med tem, ko izdamo v Avstriji za 'kulturno potrebo' – alkohol poldrugo milijardo kron, od tega 20 milijonov na Kranjskem ...«¹² Dokaz, kako nesmotrna in potratna je družba – saj bi lahko s tem denarjem zgradili/ustanovili osnovne, ljudske šole, celo univerzo. Pa še ljudstvo bi bilo

⁹ Nav. d., str. 2–3.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ B. Žnidaršič, *Degeneracija in alkoholizem*, *Omladina*, leto IV, 1907–08, str. 7.

¹² Nav. d., str. 8.

⁸ J. B., *Srednješolec v prostem času*, *Omladina*, let. III, 1906–07, str. 2.

tako bolj zdravo. Prepričan je bil, da »marsikateri razumnik neha zasmehovati antialkoholčno gibanje, ko premisli in spozna, kako neprecenljive važnosti so te 'malenkosti' v vsakdanjem življenju, in začne študirati to vprašanje z trdno voljo, da bo izvajal v praksi dosledno zaključke, do katerih pride v svojih študijah alkoholizma ...«¹³

Razpravam v Omladini so se pridružili tudi slovenski učitelji in profesorji, ki so s svojega zornega kota ocenjevali in predstavili svojo »vizijo« pravega slovenskega dijaka. V nepodpisanem članku *Dopis iz profesorskih vrst* je pisec v svoji kritiki na prvo mesto postavil dejstvo, da so slovenski dijaki do vseh, ne le nemških profesorjev, zelo kritični, če ne že neobjektivni. Zavzel se je za to, naj dijaštvo preneha grditi in obrekovati svoje učitelje in s tem spodkopavati njihov ugled, predvsem slovenskih profesorjev, hkrati pa je moral priznati, da so prav nekateri slovenski profesorji do dijakov precej grobi. Zanimiva je avtorjeva opomba, da velja »splošna sodba, da nemški kolegi na naših srednjih šolah dostojnejše postopajo z našimi fanti, kakor mi sami. Nekateri slovenski profesorji celo mislijo, da imajo kot rojaki nekako predpravo biti s slovenskim dijakom odurni in surovi.« Takoj na drugo mesto je postavil zahtevo, naj dijaštvo iztrebi grdo popivanje in pijančevanje. Dijake je pozval, naj to zlo odpravijo sami in naj tega grdega policijskega posla ne nalagajo profesorjem. Slovenski akademski mladini je priporočil, naj postane zgled mlajšim kolegom ne le s svojo treznostjo, marveč tudi z narodno zavednostjo.¹⁴

Problem alkoholizma je organizatorje II. shoda narodnih radikalov spodbudil, da so v program vključili tudi diskusijo o teh problemih. Najbolj temeljito je vprašanje obdelal Viktor Maria Zalar, velik simpatizer Masaryka. Iz razprave je razvidno, da je v veliki meri sledil Masaryku in njegovemu mnenju o alkoholizmu. Zalar je boj proti alkoholu utemeljeval predvsem z etičnega stališča: »Alkoholizem se nam kaže kot kronična degeneracija vsega duševnega življenja, kot nekaj neetičnega in protietičnega. Ta ideal pa alkohol ubija ...« Ideal moderne etike je harmoničen in energičen posameznik, kar vpliva na celotno družbo, zato, je poudaril, »sama abstinenca še ni zadostno sredstvo

proti alkoholu. Ta abstinenca mora biti utemeljena v našem svetovnem naziranju.«¹⁵

Na shod vabljeni Henrik Tuma se je tako strogemu razmišljanju uprl; zavzel se je za zmernost. Poudaril je, da zmerno uživanje alkohola in nikotina ne škoduje, saj tega znanost še ni potrdila. »Bistveno je, da ne prekoračimo mere, da več delamo, planinarimo, telovadimo, tako telo potrebuje manj alkohola.«¹⁶ Zanimivo: tudi proti kajenju oz. nikotinu ni imel nič proti, še več, menil je, da »nikotin spodbuja k težkemu duševnemu delu.«¹⁷

Zapisov o nevarnostih alkoholizma je bilo v naslednjem letu že manj in na III. shodu v Ljubljani so narodni radikali največ pozornosti posvetili političnim vprašanjem, predvsem jugoslovanskega. Toda tudi vprašanje alkoholizma ni bilo povsem pozabljeno. Radovan Krivic, ki je študiral na češki univerzi v Pragi, se je po končanem študiju vrnil v Ljubljano in prevajal Masarykove zapise in predavanja, ki jih je objavljaval v Omladini. Navdušil se je tudi nad Masarykovimi izjavami o abstinenca, ki pa jih je povzemal tudi Masarykov asistent Břetislav Foustka, sociolog. Verjetno je Krivic zato njegova razmišljanja¹⁸ prevedel in predstavil slovenskim dijakom. Kot osrednjo misel je Foustka poudaril, da v abstinentni ideji »vidim del življenjskega in svetovnega nazora, novega nazora moderne človeka /.../, (ki) na gotov način že začenja vplivati na vse današnje kulturno življenje ...«¹⁹

V novo, boljšo (samo)podobo slovenskega dijaka in študenta so narodni radikali vključili tudi nasprotovanje dvobojevanju. Povod za »proteste« in zavzemanje za ukinitve dvobojevanja je bila novica, da nameravajo dunajski študentje ustanoviti »... akad. podružnico splošne avstrijske lige proti dvoboju, ki naj bi bila pristopna vsem akademikom vseh dunajskih šol brez razlike narodnosti, konfesije ali političnega naziranja ...«²⁰ Na drugi strani pa je med slovenskimi dijaki odmevala novica, da nameravajo Slovenci skupaj z nekaterimi drugimi slovan-

¹³ Nav. d., str. 8.

¹⁴ Anon., Slovenski profesor in dijak, Omladina, 1906–07, str. 115–116.

¹⁵ II. shod Narodno-radikalnega dijaštva v Celju, Omladina, 1907–08, str. 117.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Foustka Břetislav, Abstinenca kot kulturni problem, Omladina, 1909/10, str. 3–7, 23–27 in 39–41.

¹⁹ Nav. d., str. 3.

²⁰ Ciril Premrl, Dijaštvo proti dvoboju, Omladina, let. II, 1905–06, str. 8–11.

skimi študenti na Dunaju ustanoviti vseslovensko burševsko društvo – po zgledu praške »Čehije«.²¹ Hkrati pa je z graške univerze prišla informacija, da so »burši' pomazali deske nenemških društev ... Rektorat pa je vzel, mesto, da bi kaznoval nadu-te buršake, slovanskim društvom pravico objavljati društvene objave samo v narodnem jeziku ...«²²

Argumenti proti dvoboju so bili večplastni: na prvem mestu so poudarili predvsem dejstvo, da se mora šibek posameznik pod pritiskom skupine vdati v dvoboj tudi, če tega ne želi. Na drugi strani pa so v ukinitvi dvoboja videli socialno reformo, ki bi lahko in bo dvignila etični nivo družbe in pripomogla k pameti in razumu do zmage. In nenazadnje, slovenski dijak naj se temu odpove že zato, ker dvoboj ni bil nikoli zgodovinska inštitucija slovenskega dijaka. Pri Nemcih da gre za »staroslavno« nemško tradicijo, ki se je razvila na germanskih tleh, pri slovenskem dijaku tega ni. Osrednja naloga slovenskega dijaka naj bi bila predvsem dvigovati stanovsko zavest slovenskega dijaštva s pozitivnimi vrednotami in ne z nečim, kar so že tujci opustili. Zato je apeliral na slovenske dijake, naj sodelujejo v tem gibanju, saj bodo tako tisti, ki se doslej niso upali upreti, na ta način dobili »neko zaslombo, neko moralno oporo, ker verba movent, exempla trahunt«.²³

Zato so že na 2. shodu septembra 1907 v Celju sprejeli posebno resolucijo o dvobojnem vprašanju; poudarili so, da dvoboj najodločneje odklanjajo, obsojajo burševske menzure slovenskega dijaštva in se hkrati zavzeli za ustanovitev splošne slovenske protidvobojne organizacije. V resoluciji so poudarili pripravljenost sodelovati pri predpripravih, h katerim bi pritegnili tudi starešine in zunajdijaške razumnike.

Nova etika, nova morala, ozaveščen posameznik, narodno zaveden dijak in študent, vse

to naj bi se odražalo tudi v odnosu do slovenskih žensk. Z zanemarjanjem ženske izobrazbe se Slovenci soočajo s pomanjkanjem »narodnega ženstva«, saj so dekleta vzgajali in ponemčevali predvsem v samostanskih šolah. »Če je naša inteligenca vsaj nekoliko skrbela za slovensko vzgojo svojih sinov, za hčere se ni menil nikdo ...« Zato Slovenke niti niso znale lepo govoriti slovensko, zato je »v naših salonih in na plesiščih vladala neomejeno nemščina ...« Prav pomanjkanje dobre izobrazbe je bil eden argumentov, kot ga je zaznal pisec, da si je marsikateri Slovenec izbral skromnejšo in bolj gospodinjsko Nemko za ženo. Slovenke je pomanjkanje izobrazbe vedlo »k nečimernemu in potratnemu lepoticenju, h gonji za modo in dragimi oblekami ...«²⁴ Pisec je dodal še, češ, saj se nam Grazer Tagblatt res »lahko roga«, ko pa si »vsak boljši Slovenec vzame nemško ženo, Gradčanko ali Dunajčanko, to je že popolnoma moderno postalo na Slovenskem ...«²⁵ Prav zato se je odločno zavzel za višjo in strogo narodno izobrazbo slovenskih žensk, kar naj bi bila dolžnost krajevnih in dežel-nih vlad, saj neposredno dijak sam ne more storiti ničesar. Posredno pa lahko slovenski izobraženec, dijak, študent vpliva »pri našem ženstvu na čisto in pravilno rabo slovenščine ... Predvsem pa moramo fanatizirati naše ženstvo v narodnem oziru, kakor so fanatizirane Čehinje ali naše sosede Nemke ...«

Ena najpomembnejših »nalog« slovenskega razumnika pa naj bi bil izbor Slovenke. »Izbirajte si Slovenke!«, jih je pozval in poudaril: »... ne morem (si) predstavljati, da bi zaveden Slovenec, ki z zanimanjem in sočustvovanjem zasleduje javno politično, umstveno in umetniško življenje svojega naroda, ne začutil sčasom neke vrzeli, nekega primanjkljaja v svojem zakonskem življenju, če vidi, da ga njegova družica ne umeva. Le kdor si je vzel Slovenko za ženo /.../, se bodo njegovi otroci vzgajali v enem, in sicer samo slovenskem jeziku ...« Slovensko mladino je zato pozval, češ, »podajte roko in srce samo slovenskim dekletom; v privatnem občevaranju pa vzbujajte narodno zavednost in odločnost našega ženstva. Vse to bo imelo dolgoročen vpliv na razvoj in napredek slovenskega ženstva in vsega slovenskega naroda ...«²⁶

²¹ S sarkastično pripombo: »Pa še pravijo, da je slovanska vzajemnost fraza!«

²² Tudi na dunajski univerzi so »nacionalni dijaki potrgali oklice slovanskih društev, (zato) je rektorat odredil, da za sedaj nima nobeno društvo več pravice objavljati v avli svoja naznanila. To je res pravično. Če pri tem ostane za trajno, so burši dosegli, kar so želeli ...« (Anon., Listek, ZORA, glasilo slovenskega katoliškega dijaštva, let. XI, 1905, str. 68.)

²³ Ciril Premrl, Dijaštvo proti dvoboju, Omladina, let. II, 1905–1906, str. 11.

²⁴ Star radikalec, Dijak in ženstvo, Omladina, let. III, 1906–07, str. 118.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Nav. d., str. 119.

Slovensko katoliško-narodno dijaštvo, brez predznaka nadstrankarsko, je s svojim glasilom narodne radikale prehitelo za dobra štiri leta, saj je Zora začela izhajati že leta 1900.

Novo nadstrankarsko strujo so seveda obravnavali kot močno »konkurenco« in zato nenehno iskali oz. poudarjali ne le razlike med skupinama, marveč predvsem svoje prednosti in njihove pomanjkljivosti. Najbolj jih je motila oznaka »narodno-radikalno«, v kateri so videli predvsem lepe fraze in njihovega vzornika Ivana Hribarja, ki da ga »narodno radikalno dijaštvo smatra nekako za svojega vzornika ...«²⁷ Še bolj jih je »zbodel« boj narodnih radikalov proti klerikalizmu. »Smatra ga za največjega sovražnika našega naroda, kakor njih svobodomiselni bratci /.../ ali ker imenujejo v svoji ljubeznivi objektivnosti tudi nas 'klerikalce' ...« Poudarili so razlike v temeljnih idejah, zlasti stališče, da je »katoliška vera potrebna našemu narodu, da ne ovira njegovega razvoja, nasprotno, da ga še pospešuje, njim pa je vera le nekako nepotrebno zlo /.../, o kakem približanju torej ne more biti govora ...«²⁸

Toda v oceni oz. poročilu o resolucijah z II. shoda narodnih radikalov leta 1907 v Celju so našli kar nekaj skupnih točk. Med prvimi je bila prav točka o dvobojevanju, s katero so se katoliki povsem strinjali in dodali: »Mi pristavljamo: ker je protisocialno, protidemokratsko sredstvo in zasmehuje versko svobodo, ki je temelj državi.«²⁹ Pozdravili so tudi ustanovitev splošne slovenske protidvobojne organizacije, toda poudarili, da »se nam ne zdi v tej obliki izvršljiva ...«³⁰ Vprašljivo naj bi bilo predvsem to, da bi vse predpriprave imeli v rokah radikalci, mlajši in starejši, kajti to bi onemogočilo »složno delo« vseh, ki dvoboju nasprotujejo. »Društvo bi bilo radikalno, kar bi ga eo ipso izključilo iz splošnega protidvobojnega gibanja, ki izključuje strankarstvo v vsaki obliki. Taka organizacija tudi ne bi uspevala ...«³¹

Komentirali so še mnoge druge sklepe, ne pa resolucije o boju proti alkoholu oz. alkoholiz-

mu. Namesto tega so istega leta raje objavili dva prispevka: *Dijaštvo in protialkoholno gibanje*³² in *Slovensko dijaštvo, alkohol – bodočnost slovenskega naroda*.³³ Ivan Dolenec se je ukvarjal predvsem z vprašanjem, kako in kdo naj deluje proti alkoholizmu. K delu je pozval predvsem inteligenco in dijaštvo; inteligenca naj bi najlažje vplivala na »širše mase«, kajti, »življenje boljših stanov vpliva mogočno na nižje ... Ali bi ne vplivalo mogočno na ljudstvo, ako bi inteligenca šla v boju zoper alkohol v prvih vrstah?«³⁴ Obenem je pozval tudi dijaštvo, naj »stopi med vrste modernih pionirjev. Močne in sveže moči, ki se lahko, dasi ne ravno potrebno, odrečejo pijači, bodo z energično silo, z zgledom vplivale na družbo ... Med bojevniki zoper alkohol (pa) naj bo častno zastopana tudi bodoča inteligenca narodova – naše dijaštvo.«³⁵

Bolj konkretno se je vprašanja lotil Val(entin) Rožič. Spregovoril je o problemu alkoholizma na Štajerskem in posebej v Halozah, ki da je prav zaradi alkoholizma že »skoraj popolnoma v nemških rokah! In zakaj? Kralj alkohol je osvobodil slovenske vinogradnike njih prelepih vinskih goric, a oni pijejo zdaj umetni sok – kralja alkohola, ki ga jim v tako obilni meri pridelujejo naši največji sovražniki ...«³⁶ Oprl se je na mnenje mariborskega zdravnika, sicer Nemca po mišljenju, protestanta po veri, ki pa je »človekoljuben in pravičen do Slovencev«. ³⁷ Dr. Bergmann, ki »govori tudi rusko in slovensko«, je Rožiču potožil, da je alkoholizma največ v Slovenskih goricah in na Dravskem polju okrog Ptuja, in se čudil, da slovensko izobraženstvo ne stori ničesar. Predvsem je mislil na razumnike in duhovnike, ki da ne storijo nič, da bi preveliko uživanje alkoholnih pijač omejili, ustavili ali celo prepovedali. Zato je Rožič svoj članek posvetil slovenskemu dijaštvu, »celokupnemu dijaštvu brez razlike političnih struj in verskega prepričanja. Če kje, v tej točki, na tem polju, na tem važnem torišču se lahko vsi združimo, lahko vsi delujemo za boljšo prihodnost slovenskega naroda.«³⁸ Tudi zato, ker je prav v alkoholu videl osrednji – neposredni in

²⁷ Anon., »Omladina«, Zora, glasilo katoliško-narodnega dijaštva, 1904, str. 71.

²⁸ Nav. d., str. 71–72.

²⁹ Resolucije II. shoda narodno-radikalnega dijaštva v Celju, Zora, 1907–08, str. 44.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

³² Ivan Dolenec, *Dijaštvo in protialkoholno gibanje*, Zora, let. XIII, str. 49–50.

³³ Val. Rožič, *Slovensko dijaštvo, alkohol – bodočnost slovenskega naroda*, Zora, let. XIII, str. 65–67.

³⁴ Ivan Dolenec, *Dijaštvo...*, Zora, let. XIII, str. 50.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Val. Rožič, str. 65.

³⁷ Nav. d., str. 66.

³⁸ Ibidem.

posredni – vzrok, da so imeli na tem koncu nemškutarji na narodnem in gospodarskem področju tolikšne uspehe.

V nasprotju s katoliškim dijaštvom, ki se mu ni bilo treba soočati z notranjimi problemi, so se narodni radikali že leta 1908 soočili z neenotnimi pogledi na nadaljnje delo struje. Aprila 1909 pa so sprejeli – sicer neradi – odhod starešin v liberalno stranko, oz. njihovo odločitev, da se odpovedo nadstrankarstvu in se posvetijo političnemu delu v okviru liberalne stranke. Čeprav se je dijaštvo samo še naprej deklariralo kot nadstrankarsko, se je nezadovoljstvo z delom struje stopnjevalo. Med člani je spodbudilo vrsto razprav o možnih prehanjih v druge slovenske stranke; največ razprav je bilo o primernosti vstopa v socialno demokratsko stranko,³⁹ nekaterim so bili bližje leta 1911 ustanovljeni narodni socialisti,⁴⁰ medtem ko so leta 1912

mnogi razmišljali – nekateri so to tudi storili – o prestopu med prepovedovce.

Nekateri tedanji razumniki in politiki, ki so sprva navdušeno pozdravili začetek delovanja struje, so pozneje dokaj zadržano ocenjevali delo narodnih radikalov. Ivan Cankar je oceno delovanja struje napisal že 1913, objavljena bi morala biti v 2. letniku socialno-demokracičnega »družinskega koledarja«. Ker pa le-ta ni izšel, je morala ocena počakati do leta 1919, ko jo je objavila *Demokracija*. Zapisal je, da se je »mlada garda« narodno-napredne stranke »očitno spuntala. Samosvoja in samozavestna se je polastila politike /.../ Cilj vsega nehanja te mladine je bil, da osveži staro napredno stranko, jo poglobi, oplodi z novimi idejami ter da jo iz čitalnic, iz plesnih dvoran in iz gostilniških 'ekstracimrov' presadi v široki narod sam ...« Cankar je ocenil, da so imeli mladi, kljub idealizmu in volji, premalo izkušenj, zato je gibanje in delo mladine ocenil kot »nič drugega nego malo krepkejši živioklic, ki se je včasih glasil kakor klic 'na korajžo'«. ⁴¹ V nasprotju s Cankarjem jim Henrik Tuma ni posvetil večje pozornosti, priznal pa jim je zasluge v boju proti pijančevanju; sicer pa jih je označil kot »neki bledejši odvejek« struje masarykovcev;⁴² najbolj kritičen je bil do Gregorja Žerjava, ki da se je po letu 1909, potem ko je vstopil v NNS, »še bolj oddaljil od svojega prvotnega socialnega programa in zašel docela v narodno šovinistično strujo ...«⁴³

³⁹ Npr. Mirko Černič, zdravnik, ki je leta 1912 odšel v Srbijo.

⁴⁰ Po letu 1892 je na češki univerzi v Pragi študiral že manjše število slovenskih študentov; med temi so sicer prevladovali simpatizerji profesorja T. G. Masaryka. Zagotovo so poznali tudi program Klofačeve stranke in ideje, ki niso bile tako zelo daleč od Masarykovih, npr. o vlogi inteligence, o položaju in pomenu delavstva, o sodelovanju delavstva in inteligence, ipd. Masaryk in Klofač sta se razlikovala pri pojmovanju nacionalnega in socialnega vprašanja in zlasti v razumevanju internacionalizma in kozmopolitizma. Razlika med Masarykom in Klofačem je bila tudi v tem, da je prvi nagovarjal vse družbene sloje, medtem ko je Klofačeva stranka videla svojo vlogo predvsem med delavstvom, obrtniki, nižjim uradništvom, med vajenci in nekoliko zadržano tudi med kmeti. Študente in inteligenco je nagovarjal »le« po potrebi in morda tudi zato za tedanje Klofačevo politično dejavnost med slovenskimi študenti ni bilo tolikšnega zanimanja kot za Masaryka.

Že 1904 je struja, ki je zagotavljala svoje nad- ali zunajstrankarstvo, začela izdajati svoje glasilo *Omladina* s podnaslovom oz. z geslom *Iz naroda za narod*; geslo se je, čeprav tega ni nihče »priznal« oz. poudarjal, vsebinsko navezovalo oz. bilo le parafraza Klofačevega gesla *Enakost narodov, Enakost v narodu!* Čeprav samo obrobno omenjen, je mogoče, da so slovenski dijaki, nezadovoljni s takratno politiko obstoječih strank, poskusili kombinirati ali morda celo združevati – vsaj v začetku delovanja – Masarykove in Klofačeve ideje širitve kulture in politike med širšimi množicami. Njihov program ni predvideval kakega sodelovanja s povsem določenim slojem ali razredom; Na eni strani so, povsem v duhu Klofača, poudarjali pomen naroda in izobraževanja, na drugi strani pa – v nasprotju s Klofačem – niso nagovarjali delavskega razreda, ne obrtnikov ne kmetov, marveč, tako kot Masaryk, predvsem bodočo inteligenco. Svojo dejavnost so omejili na dijake in študente, tj., na tedanje in bodočo slovensko inteligenco. Od Masaryka so tako prevzeli geslo oz. se zavzemali za izvajanje t. i. drobne dela /»drobna

prace«, od Klofača pa poudarke na nacionalnem. Že prvi urednik *Omladine*, Gregor Žerjav, je v svojih uvodnikih »uporabil« nekaj Klofačevih idej; vztrajal je pri t. i. »narodni politiki«, oz. »narodovi individualnosti«, svoje delovanje v okviru struje narodno-radikalnega dijaštva pa je utemeljeval predvsem kot »boj proti indolenci, ki so ji narodna vprašanja zadnja briga«. (Uvodnik, *Omladina*, 1904). Žerjav je, podobno kot Klofač, ostro nastopal proti vsakršnemu kozmopolitizmu, oz. internacionalizmu, ki ga je očitil tako slovenskim klerikalcem kakor socialistom. Zavzemal se je predvsem za t. i. »narodno delo«, »za vzbujanje narodnega čuta«, kar vse naj bi pripomoglo k vsestranski osamosvojitvi slovenskega naroda. Tako kot Klofač so tudi slovenski narodni radikali predvideli – in sprva tudi izvajali – sodelovanje z dijaškimi in študentskimi organizacijami v slovanskih deželah znotraj in zunaj Avstrije. Slovanska ideja oz. slovanska vzajemnost v povezavi z jugoslovansko idejo je bila in je ostala ena osrednjih programskih točk narodnih radikalov.

⁴¹ Ivan Cankar, *Kako sem postal socialist*, *Demokracija* I, 1919, str. 282–292.

⁴² Henrik Tuma, *Iz mojega življenja*, Ljubljana 1937, str. 303.

⁴³ Ibidem.

Do narodnih radikalov je bil najbolj kritičen »zapisnikar« in masarykovec Anton Dermota. Zapisal je, da se je struji poznal »znaten vpliv Masaryka kot učenjaka in politika ... Kar je ta struja imela slabega, je kopirala večinoma po vzoru čeških radikalcev in narodnih socialcev, kar je bilo dobrega, je posnela zlasti po spisih profesorja Masaryka.«⁴⁴ Tudi v svojem dopisu v *Slovanský Přehled* je Anton Dermota relativno dobro ocenil delo narodno radikalne mladine, pa hkrati poudaril, da se »narodno-radikalni naraščaj v mnogem zgleduje po Klofaču ...«; dobro naj bi delali vse do leta 1909, ko so starejši člani začeli vstopati v liberalno stranko. Takrat, je zapisal Dermota, se je »začelo izenačevanje resnega dela iz univerzitetnega časa /.../ s poznejšo slabo prakso v liberalni stranki.«⁴⁵

Ivan Prijatelj je pohvalil predvsem začetke dijaškega gibanja, tudi zato, ker se je »zopet enkrat postavila slovenska mladina na svoje noge, ker si ni dala od naših malenkostnih razmer ničesar diktirati in je začela na podlagi evropske perspektive nekaj čisto samosvojega ...«⁴⁶

Začetni entuziazem narodnih radikalov, zlasti prvi dve, tri leta, je bil iskren; bil je resna želja oz. težnja po spremembah, po t. i. regeneraciji slovenske mladine. Toda sčasoma se je izkazalo, da tudi mladina, predvsem liberalno, nekatoliško dijaštvo, ni bilo imuno ne na trenutno politično dogajanje ne na osebne ambicije posameznikov. Tudi zato se je njihova pozornost preusmerila – dokaj konkretno – k »pravi/konkretni politiki«, ki je prav te pozitivne namere postavljala in postavila v drugi plan. Kljub temu jim ni mogoče odreči, da so narodni radikali med slovenskim dijaštvom ostali najbolj dejavna in odmevna dijaška in visokošolska struja oz. gibanje tistega obdobja, saj so si s konkretnim izobraževalnim, kulturnim in socialnim delom med slovenskimi dijaki, z zavzemanjem za slovensko manjšino na Koroškem, z zavzemanjem za slovenski jezik in drugimi akcijami pridobili nesporno pozitivno mesto v slovenski politični in kulturni zgodovini.

⁴⁴ Anton Dermota, *Masaryk in Slovenci, Naši zapiski* 1910, str. 247–253.

⁴⁵ Anton Dermota, *Ze Slovinsku, Slovanský Přehled* 1913.

⁴⁶ Ivan Prijatelj, *Slovenci v 60. letih s posebnim ozirom na ulogo dijaštva v našem življenju, Omladina*, 1912–1913, str. 179–183.

Literatura

- Cankar, Ivan: *Kako sem postal socialist*, Demokracija 1919.
 Gantar Godina, Irena: *T. G. Masaryk in masarykovstvo na Slovenskem*, SM, Ljubljana 1987.
 Gantar Godina, Irena: *Narodno radikalno dijaštvo*, ZČ, 1982.
 Masaryk, T. G.: *Česka otazka*, Praha, 1895.
 Masaryk, T. G.: *Socialna otazka*, Praha, 1898.
 Orožen, Janko: *Masarykova čitanka*, Ljubljana 1930.
 Tuma, Henrik: *Iz mojega življenja*, Ljubljana 1937.
 Ude, Lojze: *Slovenci in jugoslovanska skupnost*, Založba Obzorja Maribor, 1972.

Zusammenfassung

DIE SLOWENISCHE SCHÜLERSCHAFT, DER ALKOHOL, DIE BURSCHENSCHAFTEN UND DIE FRAUEN

Masaryks Einfluss auf einen großen Teil der slowenischen Jugend war nicht nur politisch und ideologisch. Auch seine Empfehlungen für eine gesunde und ethische Lebenseinstellung wurden in großem Maß übernommen. Eine der brennenden Fragen, mit denen zu jener Zeit auch die tschechische Gesellschaft konfrontiert war, war der Alkoholismus. Als Universitätsprofessor gab Masaryk eine eigene Broschüre über dieses Problem heraus. Die national radikale Strömung der slowenischen Schülerschaft, die im Wesentlichen Masaryks Ansichten und Empfehlungen folgte, sah den Alkoholismus als eines der Schlüsselprobleme, mit dem Schüler-, aber auch Studentenvereine in Wien, Graz oder Prag konfrontiert waren. In der Zeitung *Omladina* stößt man auf zahlreiche Artikel, die sich meistens gerade auf Masaryks Warnungen und Abhandlungen über die Verbreitung und Schädlichkeit der übertriebenen „Trinkerei“ beriefen. Außerdem wiesen die slowenischen Studenten in diesem Zusammenhang auch gern auf die Frage der Burschenschaften hin.

Schlagwörter: Tomaš Masaryk, Jugend, Schülerschaft, Alkoholismus, Burschenschaften, Zeitung *Omladina*

Filip Čuček

Anton Martin Slomšek in problem alkoholizma (ter tobaka) na Spodnjem Štajerskem

Čuček Filip, dr., Inštitut za novejšo zgodovino,
Kongresni trg 1, SI – 1000 Ljubljana, filipc@inz.si

178.1(497.4-18)"18"
27-726.2:929Slomšek A. M.

ANTON MARTIN SLOMŠEK IN PROBLEM
ALKOHOLIZMA NA SPODNJEM ŠTAJERSKEM

V prispevku avtor analizira čas Slomškovega škofovanja v 50-ih in zgodnjih 60-ih letih 19. stoletja. Alkoholizem se je za časa Bachovega absolutizma še bolj razpasel in dobesedno kraljeval med škofovi »ovčicami«. Slomšek je zato namenjal veliko pozornost nadzoru nad alkoholizmom v svojih župnijah in preko vizitacij popisoval stanje na terenu. Njegovo protialkoholno delovanje pa se je jasno kazalo v njegovih pastirskih pismih, ki jim je (z vso gorečnostjo) posvečal veliko pozornost. Prav preko tega »medija« je skušal vplivati na prebivalstvo in ga reševati pred smrtonosno pogubo, zlasti pred žganjepitjem, ki se je vse bolj širilo med ljudstvom. Vendar pa Slomšek ni bil nasprotnik alkohola. Boril se je proti pretiravanju (beri: alkoholizmu), alkohol (beri: vino) pa je (v zmernih količinah) izredno cenil, kar je pokazal v svojih pesmih, posvečenih vinogradništvu.

Ključne besede: alkoholizem, Anton Martin Slomšek, Spodnja Štajerska

Čuček Filip, PhD, Institute of Contemporary History,
Kongresni trg 1, SI – 1000 Ljubljana, filipc@inz.si

178.1(497.4-18)"18"
27-726.2:929Slomšek A. M.

ANTON MARTIN SLOMŠEK AND THE PROBLEM
OF ALCOHOLISM IN LOWER STYRIA

The author analyses the time of Slomšek's bishopry in the 1850s and early 1860s. During Bach's Absolutism, alcoholism spread even more dramatically and held sway over the Bishop's "lambs". Slomšek therefore dedicated much of his attention to control over alcoholism in his parishes and surveyed the situation in the field through visitations. His anti-alcohol activities were also clearly evident in his pastoral epistles, to which he dedicated (zealously) much of his attention. It was precisely this "medium" through which he tried to exert an influence on the population and rescue it from mortal perdition, in particular from drinking spirits, a habit that was propagating widely among the nation. However, that did not mean that Slomšek was against alcohol as such. All he fought against was its excessive use (i.e. alcoholism), while he respected alcohol (i.e. wine) extraordinarily, which is evident from his poems dedicated to wine-growing.

Key words: alcoholism, Anton Martin Slomšek, Lower Styria

Potem ko je Ameriko in Evropo zajela v 30-ih letih 19. stoletja protialkoholna »mrzlica«, je sredi 40-ih let gibanje doseglo tudi slovenske dežele. Glavni krivec za omenjeno akcijo je bil vsekakor lavantinski knezoškof Anton Martin Slomšek, ki ga je navdihnila knjižica nemškega pisca in pedagoga Heinricha Zschokkeja. Ta je namreč v svojem delu *Branntweinpest* (izšlo leta 1837) opozarjal na škodljivost prekomernega uživanja žganja (žganjarske kuge), ki se je tedaj močno razpaslo tudi na Slovenskem. Slomšek je tako Zschokkejevo pripoved leta 1847 priredil (bolje rečeno: prevedel in dodal uvod ter zaključek) za slovenske razmere in jo pod imenom *Čujte, čujte, kaj žganje dela! Prigodba žalostna ino vesela za Slovence* predstavil slovenski javnosti. S tem je dejansko začel slovensko protialkoholno »gonjo« in jo postavil ob bok številnim prevodom (Zschokkejeva knjiga je bila namreč hitro po izidu prevedena v številne evropske jezike).¹

Glavni razlog za omenjeno podjetje je predstavljalo žganje, ki je sredi 19. stoletja vse bolj izpodrivalo ostale manj pogubne pijače. Vse do 19. stoletja je bila sicer glavna pijača večinskega podeželskega (kmečkega) prebivalstva voda. Alkohol (najpomembnejša alkoholna pijača je bilo vino) je bil poprej v navadi le ob praznikih, nedeljah in tržnih dnevih, zaradi česar je ostajala njegova poraba med ljudstvom še vedno precej nizka (žganje se v Avstriji ni pilo, vino redko brez vode, dobro pivo pa je bilo predrago). Visoka poraba alkohola je veljala v predindustrijskem času za plemstvo, duhovščino in meščanstvo. Šele industrializacija in modernizacija sta naredili alkohol dostopnejši, njegovo uživanje pa je povzročilo pravo revolucijo. Od prve polovice 19. stoletja je alkohol vse bolj postajal »hišna pijača« kmečkih domačij, s čimer se je višala tudi njegova poraba. Pridelava (in količina) alkohola je naraščala, pri čemer je odigralo pomembno vlogo žganje (na Spodnjem Štajerskem so ga pridelovali predvsem iz sadja). Njegova cena se je vse bolj nižala, zaradi svoje cenenosti pa je postajalo v 19. stoletju tudi pivo vse bolj dostopno množicam.² Če so v Ljubljani leta 1820 (imela je

Katoliška cerkev je v 19. stoletju ostro nastopila proti pregrešnim razvadam, pri dvojni morali prebivalstva pa vseskozi mižala na eno oko.

okrog 12.000 prebivalcev) na osebo (skupaj s tistimi, ki so prihajali dnevno v Ljubljano) popili kakšnih 350 litrov vina, 230 litrov piva in 8 litrov žganja, je mestni zdravnik Fran Viljem Lipič, prvi znanstveni »borec« proti alkoholizmu,³ sredi 30-ih let ugotavljal, da so Ljubljančani popili le še 100 litrov vina na osebo. Porasla pa je poraba piva in žganja, ki so ju zaradi nižje cene pili predvsem nižji sloji (v Ljubljani so tako sredi 30-ih let popili 15 litrov žganja in 38 litrov piva na osebo). Tudi na Dunaju in v Gradcu je potrošnja vina v letih 1820–1840 upadla (na Dunaju s 120 litrov na osebo na dobrih 40).⁴

surovina za žgane pijače izpodrinil sadje in žito. Roman Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft. Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert*, Wien 1982, str. 181–185, 191; isti, *Bittersüsse Genüsse. Kulturgeschichte der Genussmittel*, Wien, Köln, Graz 1986, str. 18, 29.

¹ Več o tem glej: Andrej Studen, »Ne pij več in bodi srečen!«. Poročila dunajskega *Gesundheits-Zeitung* o protialkoholnem gibanju v Ameriki in Evropi v 30-ih letih 19. stoletja, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 2007/2-3, str. 37–61.

² Sicer je pomembno vlogo pri nižanju cene žganja odigral krompir (kasneje tudi koruza in sladkorna pesa), ki je kot

³ Prim.: Andrej Studen, *Slovinci, problem alkoholizma in katoliška morala pred prvo svetovno vojno*, v: *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 2006/3-4, str. 17.

⁴ Anton Šepetavc, *Pijem, torej sem Slovenec ali alkohol(izem) kot tabu in fenomen slovenstva*, v: *Zgodovina za vse*, 1995/1, str. 25–26.

V mestih so tako razmere prisilile šibkejši socialne sloje v kupovanje cenejših alkoholnih pijač, medtem ko so si bogatejši še zmeraj privoščili dražja vina, ki jih je bilo moč kupiti na trgu. Na podeželju so bile te spremembe pri nastajanju potrošniške družbe počasnejše. Kapitalizem je tam težje prodiral (po načelu kupuj in prodaj), v vinorodnih deželah (Dolenjska, Primorska, Štajerska) pa je bilo vina za lastno porabo dovolj. Kljub temu pa je naraščala poraba »ognjene vode«, ki je postajala vse večji problem. Potreba po žganju se je povečala še posebej v nevinorodnih območjih, kjer je prevladovalo izredno slabo vino. V Celju so bila tako vina »najslabše kakovosti«, ⁵ ki so jih vse bolj nadomeščala cenena žganja. Sredi stoletja se je podeželsko prebivalstvo v štajerskih vinorodnih območjih sicer preživljalo tudi s pridelavo vina, ki ga je prodajalo v mesta, še vedno pa je vino ostajalo za lastne potrebe. Tam se je zaradi vinskih kleti, ki so se npr. v Slovenskih goricah med leti 1820 in 1840 precej pomnožile, ⁶ marsikatera zabava, kjer da se je pilo in pelo, hitro sprevrgla v pretep. Temu je botrovala prevelika količina popitega vina, gotovo pa tudi žganja. To je ob razvoju trgovine in dejstvu, da je bilo lokalno vino, ki so ga vse bolj dopolnjevale alkoholne pijače iz sadja (cider), pogosto nekonkurenčno, pridobivalo na veljavi, saj so ga zaradi dostopnosti surovin vse bolj pridelovali. »Ko se ljudje spominjajo prejšnjih časov, hvalijo, da je bilo vino nekoč najiminenitnejše bogastvo. Lahko in dobro si ga lahko prodal. /.../ Narobe hodita velika poraba piva in žganja /.../« V Mariboru se je število trgovcev z vinom sicer povečevalo (tudi na račun uvoženih vin), večalo pa se je število žganjarn, ki so surovine (npr. češplje) kupovale v okolici (npr. gospostvo Hrastovec).⁷ V Mariboru sta tako delovali Rackova tovarna rozolije in Felberjeva tovarna likerja in žganja.⁸

Če so v Mariboru, ki je imel sredi stoletja okrog 5000 prebivalcev, potrošili več kot 500.000 litrov vina, skoraj milijon litrov piva in dobrih

60.000 litrov žganja (skupaj s tistimi, ki so prihajali dnevno v mesto),⁹ ni bila Slomškova skrb za ljudstvo nikakor iz trte zvita (npr. v Brežicah, ki so premogle slabih 700 »duš«, ¹⁰ so bile leta 1843 4 gostilne, več točilnic in ena kavarna,¹¹ v Lenartu, ki je imel okrog 450 prebivalcev, je bilo 7 gostiln,¹² v Celju 33 točilnic in gostiln (ena na 55 prebivalcev), v okraju celjskega magistrata pa 73 gostilničarjev, 39 točajeve piva in 2 kavarnarja, 18 let kasneje pa se je denimo trg Kaniža pri Ptujju »pohvalil« z 18 gostilnami, medtem ko je v trgu živelo zgolj 450 ljudi).¹³ Že leta 1825 je Slomšek v pridigi *Pijanšna človeku nar veči nemaršna* kritiziral pregrešne razvade svojih »ovčic«, češ da »med vsemi glavnimi grehi po mojih ovčicah posebno sega pijančvanje ino požrešnost«. ¹⁴ Pijančevanje se je med prebivalstvom vse bolj širilo. V spisu *Pjančvanost*, ki ga je napisal najverjetneje v 30-ih letih, je menil, da pijanec »brez pijače več živeti ne more, razvajeno truplo tirja tolko, kakor je navajeno«. Popivanje je celo razdelil v več stopenj. »Prva je navada, se napiti, da se lažje dela; ino na zadnje brez pijače nič opraviti ne more. /.../ Druga stopnja pijančevanja je: pijanost za kratek čas, ino veselje; v vinu človek žalost pozabi, hudega ne čuti, ino tok rekoč v rožicah pozemeljskih nebes živi /.../ Tretja ino zadnja stopnja pijanosti je narnevarniše, škodljivo celo /.../, ako človek se prepije /.../, da več gibat se ne more. Brez vsega zavedenja leži /.../. Oči odprte, jezik neokreten, blato /.../ gre samo od sebe iz njega.« ¹⁵ V svoji knjigi *Blashe ino Neshiza v nedeljski sholi*, izdani leta 1842, pa je Slomšek že ugotavljal, da se »po naših krajih« širi kuga, »ki jo ljudje sami delajo – nesrečna žganjica«. Menil je, da je žganje priročno zgolj kot zdravilo, v večjih količinah pa da »truplo mori in kakor živi ogenj po vsih udih šviga«. Ob tem je opozarjal tudi na pogubne vplive žganja na družinsko življenje, mladino pa svaril, naj ne okusi »žganja, naj si bo hvaleno kakor rado; mlaji ko ste, hujše vam vsaka kaplica škodje.

⁹ Prav tam, str. 130.

¹⁰ Filip Čuček, *Kraji na slovenskem Štajerskem in Maribor med leti 1750 in 1918*, v: *Studia Historica Slovenica*, 2006/2-3, str. 386.

¹¹ Kuret, *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo*. Prvi del, 1. snopič, Ljubljana 1985, str. 97.

¹² Kuret, *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo*, 1993, str. 18, 65.

¹³ Šepetavc, *Pijem, torej sem Slovenec*, str. 20–21.

¹⁴ Prim.: *Knjiga o Slomšku*. Zbornik ob stoletnici smrti (ur. Janez Poljanec, Franc Hrastelj), Celje 1962, str. 92.

¹⁵ Škofjski arhiv Maribor, fond Slomšek, sig. XIX, vseb. Razni spisi, št. 20, spis 280.

⁵ Prav tam, str. 26.

⁶ Rudolf Gustav Puff, *Maribor, njegova okolica, prebivalci in zgodovina*, Maribor 1999, str. 153. Puff navaja, da so se kleti povečale za vsaj 500.000 veder (28 milijonov litrov) vina.

⁷ Niko Kuret, *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848*. Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1818) in Georga Gotha (1842). Drugi del, 1. snopič, Ljubljana 1993, str. 38, 45, 83, 85.

⁸ Puff, *Maribor*, str. 155–156.

Se bote kdaj ženili, pijanke ne jemlite, naj bi ravno v dnarjih sedela. Gerd je pijanec, desetkrat gerša pijanka; ona še svojega sramu ne pokrije. Se bote možile, nikar da bi se pijancu zaročile; pijanec in pa vbijavec sta si brata. Varvati se je vsakega pijanca in se mu s senenim vozam zogniti, posebno pa žganopivcu. V sedanjih časih več ljudi žganje umori, kakor kuga.«¹⁶

Proti vse močnejšemu prodoru žganja je Slomšek ostro nastopil. Leta 1846 je v *Drobtinica* objavil *Veselo povest od svetiga Jansha bratovshine*, češ da se lahko človek temu upre zgolj s pomočjo svete vere,¹⁷ v članku *Bog daj zdravje!* (Novice, 1846) pa je žganje še bolj okrcal. »Najhujša in najnevarnejša pijača je žganjica, prava kača za sedanji človeški rod, ki od žganja čedalje huje slabi. Iz zrnja in repice¹⁸ žganje delajo, in si takó ljubi kruhek v strup premenijo!«¹⁹ Toda z omenjenim se Slomšek nikakor ni zadovoljil. V obdobju marčne revolucije in po njej, ko je alkoholizem vse bolj prodiral med ljudstvo, je namenjal veliko pozornost nadzoru nad omenjenim problemom. Njegovo proti-alkoholno delovanje se je kazalo v njegovih pastirskih pismih in pesmih,²⁰ preko katerih je skušal svoje »ovčice« reševati pred smrtonosno pogubo (predvsem žganjem). Če je priporočal zmernost pri pitju vina ali piva (nikakor pa ne pijančevanja), je žganje ostro zavračal,²¹ ob tem pa svetoval vodo, češ da je najboljša pijača.²² »Voda je najstarejša, najboljša, zdrava pijača. V sedanjih časih bi hoteli Štajarci vina, Korošci gruševca, in če bi tega ne bilo, pa žganja imeti. /.../ Tepkovec ali jabelkovec je za težake dobra pijača. Žganje pa je ljudem, kar je mišnica konjem, smrtna, ognjena voda, gotov akoravno počasen strup. Blagor človeku, srečen je, kdor še pijanosti ne pozna, pijanci v nebeško kraljestvo ne pojdejo.«²³ Potrebno pa je poudariti, da Slomšek nikakor ni bil proti alkoholnim pijačam, saj je

vino izredno cenil, kar je pokazal v svojih pesmih, posvečenih vinu in vinogradništvu.²⁴ Gotovo je tudi sam popil ob priložnostih kozarček ali dva.

Alkoholna revolucija je sredi stoletja že prišla v zadnjo fazo, popivanje pa je bilo na dnevnem redu tedanjega družbenega življenja. Alkohol je igral pomembno vlogo tudi v političnem življenju. Šoštanjnska narodna garda v letu 1848 prav gotovo ni zgolj sporočila graščaku baronu Gadollu iz Turna, da je bil izvoljen za stotnika, ko so se njeni pripadniki (okrog 30) odpeljali na njegov dom. Pri povratku so ga imeli namreč »tako pod kapo«, da so »med potom enega izgubili: zdrknil je z voza in v jarku tik ceste obležal«. Še boljše pa so se odrezali, ko je Mihael Vošnjak (oče bratov Vošnjak) kot »lajtenant in zastopnik stotnika povabil vso 'Nacionalgarde' k svojemu vinogradu in tam so izpili cel polovnjak (283 l) vina.«²⁵

Na pereč problem alkoholizma in pijančevanja so poleg Slomška opozarjali tudi drugi pisci takratnega tiska. Leta 1850 je župnik v Rečici ob Savinji Jožef Lipold objavil v *Drobtinica* pesem z naslovom *Pjancam žganopivcem* in ostro napadel prepogosto uživanje žganja (in njegovo nizko ceno) med delavci in kmeti. Šmarješki duhovnik Janez Volčič je leta 1853 spisal knjižico *Žganju slovo, žganju vojsko!*, kjer je opozarjal na pogubne posledice pitja žganja. V Ljubljani je »bitko« vodila *Zgodnja Danica*, ki jo je do srede 50-ih let urejal poznejši ljubljanski knezoškof Janez Krizostom Pogačar, nato pa jo je prevzel kanonik Luka Jeran, v bistvu pa je sledila smernicam, ki jih je postavil Slomšek. Vsi ti katoliški moralisti iz srede 19. stoletja so vse preradi slikali podobo pijanosti in pijanca, ki je dobil vse mogoče slabe lastnosti.²⁶ Pitje alkohola, še posebej poceni žganja in piva, se je precej razširilo med mestnimi in podeželskimi nižjimi sloji. Če so omenjeni pisci dopuščali zmerno pitje vina, pa so obsojali nezmernost, ki da vodi v pijančevanje. Žganje je tako veljalo za hudičev dar, ki da poganja ljudi v brezdelje, zapravljivost, pokvarjenost in grešno življenje, ob tem pa da načenja družinske odnose in povzroča re-

¹⁶ Anton Slomšek, Blaže in Nežica v nedelskeji šoli, tretji natis, Celovec 1857, str. 241–243.

¹⁷ Studen, Slovenci, problem alkoholizma, str. 18.

¹⁸ Krompirja. Glej v: Slomškovo berilo (ur. Vinko Škafar, Jakob Emeršič), Celje 1991, str. 132.

¹⁹ Prav tam, str. 116.

²⁰ V Žalostni pesmi iz leta 1848 je ostro nastopil proti pitju žganja. Prim.: A. M. Slomškega Zbrani spisi, I (ur. Mihael Lendovšek), Celovec 1876, str. 72–75; Studen, Slovenci, problem alkoholizma, str. 18.

²¹ Studen, Slovenci, problem alkoholizma, str. 18.

²² Šepetavc, Pijem, torej sem Slovenec, str. 28.

²³ A. M. Slomškega Zbrani spisi, VI (ur. Mihael Lendovšek), Celovec 1899, str. 174.

²⁴ Prim.: Knjiga o Slomšku, str. 46–47, 61–62; Anton Martin Slomšek, Poezija (ur. Matija Ogrin), Celje 2007, str. 207–227.

²⁵ Janez Cvirn, Alkohol in politika, v: Kamniški sociološki zbornik (ur. Bojan Čas), Kamnik 1999, str. 235–237.

²⁶ Studen, Slovenci, problem alkoholizma, str. 18–19.

Lavantinski knezoškof Anton Martin Slomšek je bil vseskozi vnet zagovornik katoliške morale in zmernosti ter goreč nasprotnik alkoholizma. Rujne kapljice pa se nikakor ni branil.

vščino. Žganjarji so veljali za satanove pomagače, ki da zastrupljajo ljudstvo, saj da so mnogi zaradi žganja zabredli v svet kriminala.²⁷

Če so na Kranjskem (in drugje) po marčni revoluciji začeli ustanavljati Trezne bratovščine (leta 1851 v Dobrovi pri Ljubljani) ali Družbe treznosti (leta 1852 v Kranjski Gori),²⁸ je alkoholizem vsekakor predstavljal resen problem na Slovenskem. *Zgodnja Danica* je v prvi polovici 50-ih let pisala, da so »izmed raznih vzrokov razujzdanosti, zapravljenosti, pretepev in pobojev, ki se dan današnji tako pogostoma godé, gotovo eden nar prvih prepogostne pivnice, sosebno kadar njih posestniki (birti) le na to gledajo, de bi več potočili, kar veči del

od njih velja /.../«. ²⁹ S še večjo vnemo pa je opozarjala bralce na škodljive posledice pogubnega žganja. »Kdo pač dvomi nad resnico pregovora: Žganje je strup? Saj nam mnogo žalostnih zgledov resnico teh besed le prepogosto dokazuje, in vendar nekaterih ljudi vse to ne izmodri, se te strupene pijače ogibati, še zmiraj se sliši, de tu in tam marsikteriga ta škodljiva pijača žalostno pokonča /.../«. ³⁰ Bleiweisove Novice so se žganjepitja lotile po Slomškovih »navodilih«. V prispevku *Glas o škodljivosti žganja* iz leta 1852 so v bistvu objavile njegov obsežen spis *Beseda Žganjepivcem* (pastirski list iz leta 1851), v uvodu pa dodale svoj komentar. Avtor je v skladu s tedanjo moralo pisal o škodljivosti pretiravanja pitja žganja, ki da je najbolj škodljivo, še posebej, »ako ga človek pije vsak dan, ali le včasih pa takrat nezumno, ali že o mladih letih. Žganje je močen vinsk cvet, ki čeravno z vodo zmešan tako prešine vse ude in vso kri človeka, kakor vsaka druga strupena reč, s katero ima nar več enakost.« Ob tem je menil, da je žganje zdravilno zgolj v majhnih količinah, nikakor pa ga ni priporočal mladini. »Če zdelan postaran človek za zajterk ob hudim delu majhin kozarček žganja povžije, mu ono podrega oslABLJENE čutnice in jih poživi, da se zdelani starček bolj močniga čuti, kakor hitro pa žganje večkrat na dan pije ali če ga na enkrat čez mero vseka, je pa preč ob moč, žganje mu čutnice tako zdraži, da poslednjič še ob to malo moč pride in se celò tresti začne. Ako se pa clo že mlaji človek žganja loti, mu je vsaka kaplja strup, ki iz začetka bolj na skrivnim in po tatinsko svojo strupeno moč v truplu širi, dokler se očitne znamenja ne pokažejo.« ³¹

Duhovni avtor spisov, ki so jih v obravnavanem času objavljali razni listi, je bil tako lavantinski knezoškof. Ta je svoje poglede na alkoholni problem (v centru pozornosti je bilo seveda žganje) objavljaval v 50-ih letih predvsem v svojem listu *Drobtinice*. Najobsežnejši spis je bil zgoraj omenjeni pastirski list, ki ga je namenil izključno žganju. Višji pastir, kakor se je sam imenoval, je vernikom goreče polagal na srce, da je žganje največji strup. »Žganjica, naj si bo rozolij, brinjevec ali slivovec, ali kakoršna koli hoče sladčica, je goreča smertna voda, zdravju in življenju škodljiva; navadna žganopija je gladka cesta u časno in večno nesrečo.« Jedro svojega sestavka pa je nanizal v sedmih toč-

²⁷ Andrej Studen, *Zlo pijančevanja in hudodelstvo. K moralni zgodovini hudičeve nadloge – žganjepivcev in kriminalcev – v 19. stoletju*, v: *Acta Histriae*, 2007/1, str. 118.

²⁸ Npr. *Zgodnja Danica*, 1851, str. 152–53, 155–56, 161, 164; 1853, 3–4, 11–12, 13–14.

²⁹ *Zgodnja Danica*, 1852, str. 27.

³⁰ *Zgodnja Danica*, 1854, str. 11–12.

³¹ *Novice*, 31. 3. 1852.

kah, v katerih se je načrtno lotil omenjene problematike. V prvi točki je svaril pred uničujočim in pogubnim vplivom žganja na družinsko življenje. »Le pogledjte pijanca, kako se njemu, njegovi ženi in otrokom godi, ki žganje pijejo! Pijanec ves bled ali pa rudeč ko kuhan rak, raztergan okolo hodi in zadnji pertič proda, da ga na žganju zapije: njegova žena nima kaj kuhati; njegovi otroci nimajo jesti, ne kaj obleči. Največ družin po pijanosti nesrečnih po svetu za kruhom hodi, največ kmetij po pijancih na boben pride. S pijančevanjem oboža pijanec, žena, otroci, in vsi kateri mu kaj posodijo, zgubijo; pri pijancu tudi kerčmar zgubi, ki mu preveč na up daja. Srenja mora poslednjič pijanca rediti in njegovim nesrečnim otrokom za kruh skrbeti. Pijanec noče delati, in u kratkem tudi ne more, zakaj žganje mu ude oslabi in telesno moč sne, kakor kukec čerstvo drevo. Rokodel, žganjepivec se tako zlo trese, da ni delati u stanu, dokler ne pije.«

Katoliška Cerkev je torej v »stoletju meščanstva« in porastu pitja sredi stoletja zastavila vse sile za svojo moralno-protialkoholno prenovalo, ki jo lahko imenujemo tudi prenova brez žganja. Slomšku je šlo še bolj v nos »dejstvo«, da je žganje vir zločinov in drugih kriminalnih dejanj, kar je podkrepil z drugo točko, kjer je izpostavil, da se »na Angleškem izmed petdeset hudodelnikov štiri-deset pijancev u železju po ječah našteje. U Novem Jorku, velikem mestu severne Amerike, najdeš veliko sto otrok zavoljo tatvine in drugih hudodelstev po ječah zapertih, pa večidel teh mladih hudobcev so otroci žganjepivcev. Na Nemškem je pred nekoliko leti žganjepivec svojo taščo u pijanosti ubil, ker mu je pijančevanje očitala.«³² V članku *Kaj pijanc stori!* (1851) je še podkrepil zgornje navedbe z razmerami na Slovenskem, češ da se tudi tukaj »pijanci stepejo in pokolejo«, da mladina »v pijanosti greh stori, nad katerim se vse žive dni« kesa, in da dekleta »u vinu svojo nedolžnost« izgubijo, »pa kaj ko prepozno je, ko trezne postanejo. /.../ Varuj se nezmernosti v pijači, naj že bo vino ali rozolje ali žganje.«³³

V tretji točki je knezoškof grajal neumnosti, ki da jih ljudje, opiti od žganja, počnejo. »Žganjepivci učinijo u svoji pijanosti toliko bedarij in hudobij, da je groza. /.../ Žganjepivci prej ali slej,

Portret pivca in kadilca (tobakajca) iz srede 19. stoletja, ko je alkohol (predvsem žganje) že predstavljal hrano najrevnejših slojev, tobak pa je vse bolj prodiral med ljudstvo.

pa večidel ob pamet pridejo; kar jim danes poveš, jutri ne pomni; veliko jih celo grozovito izdivja. /.../ Žganjepivcu ugasne vsako pošteno veselje; nekaka znotranja žalost ga začne kljati, kojo si išče z žganjem udušiti. Neka neznana griza ga obhaja in mu pamet meša, dokler gostokrat sam sebi življenje grozovitno ne konča.«

Če je Slomšek ob vsakem »nasvetu«, ki ga je podal svojim »grešnikom«, tega precej »začinil« z raznoraznimi zgodbicami, ki da so se zgodile »nekdan in nekje«, je bila njegova poteza več kot premišljena. Kot poglavar lavantinske škofije je seveda upal, da bo njegovo pisanje naredilo močan vtis na bralce in jih nekoliko približalo »bogaboječnosti«, ki so se ji očitno pričeli nekoliko odmikati. Še posebej se je »izkazal« ob svoji zdravniški »diagnozi« alkoholika-žganjepivca. »Žganje po vseh žilah šviga ko ogenj, in življenje moč požge, vsuši in skerči človeku želodec, da ne more uživati, kar mu je potreba; kerv žganjepivca je vžgana, oserče in drob sta prisadna. Trese se kakor šiba na vodi, in kadar zboli, se ga nobeno zdravilo ne prime, in po njem je. /.../ Pošlataj žganjepivcu žilo, boš čutil, kako mu serce močno kljuje, kakor da bi hotelo persi raznesti. Tako se pijanec kakor po železnici

³² A. M. Slomškega Pastirski listi (ur. Mihael Lendovšek), Celovec 1890, str. 193–194.

³³ Drobtnice, 1851, str. 191.

smerti bliža.» Kot primer je seveda navajal krajevno nedoločeno in časovno neopredeljeno zgodbo o dveh mesarjih, ki da sta blizu Drave »u kerčmi poskušala, kateri bi več popil. /.../ Kadar že nista več mogla, se domu spravljata. Bilo je po noči in pa huda zima. Na potu sta obležala in na pol zmerznila, poprej ko so jih ljudje našli. Eden pijancev je hitro umerl, drugemu so pa pomalem omerli udje odpadali, perst za perstom.«

Seveda je Slomšek v žganju videl tudi vir naslade, spolne nečistosti in drugih moralnih pregreh, ki jih je obsojala katoliška Cerkev. Naukom, ki jih je knezoškof priporočal svojim vernikom, ni bilo konca. V njegovi katoliški vnemi sta »ognjena voda« in njen pivec dobila vse značilnosti pregrešnosti in tudi kriminala. »Kdor se u žganje poda, njega ne veseli moliti, ne poslušati božje besede. Kadar sosedje u cirkev gredó, jo pijanec u kerčmo potegne. /.../ Zapeljivci dekletom žganje in rozolije kupujejo, da svoje nesramne želje spolnijo. /.../ Šuntarji in goljufi postopače z žganjem napojijo, da jih potem kakor divjo živino nad gosposke in nad druge ljudi ženó, koje hudobni prekucuni sovražijo. Ubijavci in razbojniki se žganja nažró, poprej ko gredo plenit (ropat), ljudi mučit in kljat.« Žganje in kriminal je podkrepil s »poučno« zgodbo, češ da je nek moški »hotel svojo ženo usmertiti; pa ni imel serca in roke so se mu tresle, kaj takega storiti. Zato kupico žganja popije, pa še ni mogel. Zopet drugo kupico žganja zalije, pa še ni imel serca, se žene lotiti. Tretjo kupico popije, in kakor od hudiča obseden nad gospodinjo skoči in jo neusmiljeno zamori.« Žganjepivci, tako Slomšek, da »kradejo /.../ lažejo /.../ in se ne bojé po krivem priseči, če se jim le žganja plača«.

Veliko pozornost je namenil tudi mladini, ki da je podvržena boleznim, če se starši preveč vdajajo žganju. »Otroci nosijo pregreho svojih staršev, in so červivemu sadju podobni, boletni na telesu, ubogi na duši. Skušnja uči, da je dete že maternega mleka pijano, kojemu žganjepivka persi da. Otroci, ki žganje pijejo, ostanejo paglovci, kakor kužeki drobní, kojim se za to žganje daja.« Kot primer je navedel zgodbo o zakoncih, ki sta imela zdravo hčerko, potem ko pa sta ga začela dajati na zob, pa so bili ostali trije potomci »ubogi na telesu in na duši«.

V zadnji točki je izpostavil, da ima pijanec žganje »za svojega Boga, kateremu premoženje, poštenje, zdravje, življenje in tudi dušo proda«, zaradi česar da nikakor ne more biti zveličan po smrti. »Tako je žganje življenju strup, časne in večne sreče grob, in vseh hudobij je žganjica košata mati, najhujša kuga za ljudi. Nesrečen kraj, kder je žganje doma, in ubogi ljudje, kateri se žganja privadijo. Drugi pijanci navadno popoldne začnejo, žganjepivci pa že u jutro zgodaj na tešče pijejo; žganje iz njih hahlja, kakor iz kotla, da ni blizu njih za obstati. Ljudje se od žganja poživinijo, in ni hujše uime, ne večje nesreče kakor je žganje, ako se ljudje u žganje podajo.«

Na koncu je Slomšek bralcem toplo polagal na srce, da so njegovi »napotki« zelo pomembni. Menil je, da čaka vse žganjepivce žalosten konec. »Ako več pijancev poznate, kojim se ni zgodilo vsega tega kaj; njih ura še ni dotekla. /.../ Tako pijanca huda navada le pomalem mika in vleče, ob svojem času ga pa mahoma zgrabi in kakor goreč kolvrat z njim u pogubo leti; zvezan od hude navade si pomagati ne more, naj bi ravno rad.« Svojim vernikom je svetoval, da se naj nikakor ne izgovarjajo na majhne količine popitega žganja, saj da »pri malem človek začne, pri velikem pa nehati ne more, dokler pijančevanju smert konec ne stori«. Predvsem jih je rotil, naj se ne sklicujejo na slabe vinske letine, in navajal, »česiravno še nisem žganjepije sam poskusil, sem pa po svetu zadosti videl in zvedel, kaj nesreče in žalosti žganje naredi«, da naj tisti, ki mu ne verjamejo, vprašajo zdravnike, ki da bodo »poterdili, če le sami žganjepivci niso, da je žganje človeku strupna pijača, in vsak razvaden žganjepivec sam svoj morivec«. Še posebej pa je poudaril, da je »sveta volja božja, da se žganja varujete in ga ne pijete, kakor le za zdravilo«, in da »vi gospodarji svoji družini in delavcem žganja ne dajate, in jih ne razvadite, da se vam u žganje ne zgubijo. Jim nimate dati vina, ne piva, ne gruševca pri težkem delu, u živežu jim zboljšajte, da bo mir, ljubo zdravje in sreča pri vas ostala.«³⁴

Ob svojih spisih pa je knezoškof namenjal veliko pozornost tudi vizitacijam, preko katerih je popisoval stanje na terenu.³⁵ Iz slednjih, ki so

³⁴ A. M. Slomškega Pastirski listi, str. 195–201.

³⁵ Z vizitacijami je Slomšek sicer začel že leta 1845, v pri-spevku pa bomo namenili pozornost obdobju od sredine 50-ih let do njegove smrti.

jih praviloma opravljali lokalni župniki, poročila pa izstavljali knezoškofu, je jasno razvidno, da je bil (tudi) na Spodnjem Štajerskem alkoholizem v obdobju neoabsolutizma velik problem. Ob moralnem stanju svojih vernikov so ga v vizitacijah zanimalo pивske navade, ki so bile (skoraj) brez izjeme na prvem mestu. Seveda je bila glavna tema pitje žganja, ki mu nikakor ni bilo pogodu. Če je bilo vino na deželi (in v mestih) vsekakor prisotno, pa je iz popisov razbiral predvsem razmah (ali upad) žganjepitja v svoji škofiji.

Leta 1854 je knezoškof opravil vizitacije v dekaniji Gornji Grad. Župnik v Sv. Andražu nad Polzelo Franc Maranšek je ugotavljal, da se sicer popije malo žganja v njegovi župniji. Franc Varjak, župnik v Rečici ob Savinji, pa je bil na drugi strani nasprotnega mnenja in pisal, da žganje nikakor ni »nepoznana« zadeva, toda o popitem žganju v kraju ne nudi podatkov. V Ljubnem je bilo pitje prisotno pri nekaterih posameznikih in se povečevalo, tako da so bili po besedah župnika pod večjim nadzorom.³⁶ Istega leta je Slomšek vizitiral tudi v Kozjem in v Vidmu ob Savi.³⁷ Alkoholizem je bil sredi 50-ih let sicer razširjen med ljudstvom, za Štajersko pa se zdi, da je bilo vino bolj zasidrano kot pa žganje. Na to kaže tudi poročilo iz leta 1855, ko je Slomšek vizitiral v dekaniji Škale pri Velenju in v Laškem. Za Laško je ugotovil, da žganje ni razširjeno in v navadi.³⁸

Toda te ugotovitve Slomška nikakor niso prepričale, ko je prebiral poročilo dekanije Braslovče. V Sv. Pavlu pri Preboldu se je tako leta 1856 alkoholizem povečeval, naraščala pa je tudi poraba žganja, proti čemer ni bilo uspešnega »orožja«. Na Gomilskem je bilo pitja žganja sicer manj, saj ga v gostilnah niso radi stregli, ker naj bi gostilničarji spoštovali »red«. Tudi v Mariji Reki je bilo podobno. V Trbovljah so ga leta 1856 radi dajali na zob rudarji, pa tudi tisti, ki so delali v prevozništvu. Nasprotno pa se je na Vranskem alkoholizem zmanjševal, pa tudi pitje žganja je nazadovalo. Tudi v Braslovčah se je pitje žganja v letu 1856 zmanjšalo. V Sv. Andražu nad Polzelo pa je bilo alkoholikov toliko, da jih je bilo mogoče prešteti

na prste ene roke. Žganje ni bilo v navadi v Sv. Juriju ob Taboru, več pa je bilo pitja vina.³⁹

Očitno pa je knezoškof »ugotovil«, da zgolj z vizitacijami ne bo mnogo opravil. Na Dunaju je tako leta 1856 izdal *Veliko Berilo in Pogovorilo*, kjer se je seveda dotaknil tudi alkohola, češ da »močna pijača, naj si bo ól ali vino, nam kerv prehudo razgreje; le pomalem ga naj pijemo, ako ga imamo; žganja pa clo ne okusimo. Žganjepivci zarano onemorejo, pogosto nagle smerti umerjejo, ali pa po sušici in vodenici v zemljo zlezejo, ter ne učakajo polovice svojih dni. Veliko pijancov ob pamet pride, ker jim pijačin čad ali sopuh možgane pokvari in s kervjo podpluje; mnogo jih obdivjá, da jih morajo priklepiti. Želodec se pijancom skerči in drobovina jim operhne, da je pirova kakor perhljad.«⁴⁰

Stanje na »terenu« Slomška najbrž ni navduševalo, če se je odločil za ponovno »razsvetlitev« ljudstva. Toda knjiga ni prinesla bistvenih sprememb. Za dekanijo Slovenska Bistrica je poročevalc namreč leta 1857 pisal o alkoholizmu, isto poročilo je bilo izstavljeno tudi za Studenice. V Sv. Martinu na Pohorju se je alkoholizem v veliki meri zmanjšal. Žganja po poročanju niso kuhali preveč, če pa so ga že pridelali, je bil namenjen bolj za prodajo kot pa za pitje.⁴¹

V dekaniji Vuzenica (poročilo za Ribnico in Sv. Primož na Pohorju) je bilo alkoholizma po poročilu iz leta 1857 malo, prisoten je bil le pri nekaterih. Ljudje (hišni gospodarji in odrasla mladina) so večinoma popivali ob praznikih in tržnih dnevih.⁴²

Kljub temu da poročila niso bila preveč tragična,⁴³ pa Slomškovo prizadevanje proti alkoholizmu ni uplahnilo vse do njegove smrti, saj se je pitje med prebivalstvom zgolj krepilo. Leta 1858 je v članku *Beseda krčmarjem* pisal o postnih obvezah kristjanov in se posebej posvetil gostilnam.

³⁹ Prav tam, Dekanija Frasslau 1856.

⁴⁰ A. M. Slomšek, *Veliko Berilo in Pogovorilo*, Dunaj 1856, str. 60.

⁴¹ ŠAM, fond Slomšek, sg. XXIV – B, vseb. Kanonične vizitacije 1854–1862, št. 30, Dekanija Windisch Feistritz 1857.

⁴² Prav tam, Dekanija Saldenhofen 1857.

⁴³ Verjetno je, da marsikatero poročilo ni bilo najbolj verodostojno, saj je lahko hišni gospodar (ali pa celo poročevalc) navedel napačne podatke oziroma zamolčal (ali omilil) pitje alkohola v svoji domačiji (ali dekaniji).

³⁶ ŠAM, fond Slomšek, sg. XXIV – B, vseb. Kanonične vizitacije 1854–1862, št. 30, Dekanija Oberburg 1854.

³⁷ Franc Kramberger, Anton Martin Slomšek, inventarji 5, Maribor 1993, str. 93.

³⁸ ŠAM, fond Slomšek, sg. XXIV – B, vseb. Kanonične vizitacije 1854–1862, št. 30, Dekanija Tüffer 1855.

Slomškov sodobnik France Prešeren je za razliko od svojega vrstnika prerad zahajal v krčme in pogosto pregloboko pogledal v kozarec.

Občasnim in pogostejšim pivcem je nalagal, česa da se je potrebno »po gostilnicah držati, česa varovati«. Kot prvo je »podučil« gostilničarje, naj nikar ne silijo »pivcev, da bi za vino dajali, in ne ponujajte jim, marveč če vidite, da imajo zadosti, ne dajte jim tako dolgo na mizo nositi, da bi ne vedeli, kamo k domu. Je zvečer ura pivcem dotekla, prijazno jih poslovite, naj gredo vsak na svoj dom.« Pijančevanje po gostilnah je v 50-ih letih toliko naraslo, da je knezoškof izdelal nekak vodnik po slovenskih »oštarijah«. Oštirjem je torej nalagal kodeks, ki naj bi se ga v letih alkoholne povodnji držali kot pijanec plotu. Svoj »vodnik« je avtor razdelil v štiri dele. Prvemu delu je nadel ime prijaznost, drugemu pa snažnost, v katerem ga ni zanimala zgolj čistoča in higiena v gostilnah, temveč predvsem »dušna čednost in poštenje«, ki da »veliko več od telesne snage /.../ velja«. Na tem mestu je izpostavil katoliško moralno, kjer da ni prostora za pohujšljivost, ki je bila v gostilnah (še posebej ob preveliki meri alkohola) seveda prisotna. V nadaljevanju je svaril gostilničarje (ti so očitno na vse mogoče načine goljufali in poskušali pridobiti čim več denarja na nepošten način), da je pravica (tako je imenoval tretji del svojega »vodnika«) edina pra-

va vrlina. »Jabkovec z vinom mešati, vino z vodo v kleti zalivati, potem pa tako oslABLJENO pijačo kot dobro točiti, je po tatinsko. Vino s strupilnim svin-
cem sladiti, ali ga s škodljivim žveplom čistiti, ne daj Bog; bilo bi to po ubijalsko. Strup točiti, ljudem zdravje kaliti in življenje krajšati, tudi cesarske postave ostro strahujejo, in peta zapoved božja prepo-
veduje. Pijance napajati cele dni in noči, jim brez potrebe na up dajati, tako dolgo, da svoje premo-
ženje zapravijo, ženo in otroke pa po svetu zaženó, taka gostilnica je roparska jama. Kedar čutite, da se začne pivcem beseda zapotekati in jim vino v glavo iti, ne dajte jim čez več, ampak z lepim jih odpravite, da se njih grehov ne udeležite.« V zadnjem delu (bogaboječnost) pa je ponovno zastavil vse sile za ohranitev krščanske morale, ki da je po gostilnah še najbolj na udaru. Krčmarji so se prav zaradi tega znašli na zatožni klopi. »Nekdanji neverni malikovalski dobrovoljci so med vsemi tri malike mesa s svojim razbrzdanim dejanjem častili: Baha, malika pijancev, Slado, malikinjo nečistosti, in pa Merkurija, denarja, tatov in goljufov boga. Ti trojni maliki se tudi med nami po nekrščanskih pivnicah častijo. Nekrščanski krčmarji jim strežejo, malo-
pridni pivci in pivke jim pa služijo, ter jim darujejo premoženje in poštenje, zdravje in življenje, telo in dušo. Po malikovalsko grešijo, ki bokal za bokalom tako dolgo popivajo, da pamet izgubé, govorijo pregrešne reči, in jih noge več ne nesó. /.../ Požrl bo pekel pa tudi krčmarje, ki takim pijancem natakajo in prigovarjajo; oni so vseh grehov deležni, kojih pijanci pod njih streho, po potu in doma storijo.« Na koncu je Slomšek sklenil, da je rast števila gostiln (tudi) kriva za propadanje kmečkih domačij. »Kakor se število nepotrebnih pivnic množi, tako uboštvo v soseski raste, gospodarji ubožajo, družina se pohujša, mladina izpridi, svete nedelje in prazniki skrunijo, in sveti post se zaničuje.« Zato je podal »štiri zlate nauke«, da bi svoje vernike obvaroval »časne in večne nesreče.« V prvi točki je rotill vse tiste, ki se niso pečali z gostinstvom, da naj se tega ne lotijo, saj da »slabih priložnostij in pregrešnih nevarnostij je pri gostilnici toliko, da boš hitreje pogubljen, kakor pa zveličan«. V drugi točki je pozival gostilničarje, da naj strežejo »pošteno in po krščansko«. V tretji točki je svaril pred nepotrebnim obiskovanjem gostiln. »Ako si pa potreben, poišči si krščansko hišo, in izogibaj se pivnic ko pekla, kjer je pregreha doma.« V zadnji točki pa je skušal vernikom pihati na dušo še z moralnim življenjem, s spoštovanjem krščanskega življenja in podobnimi

katoliškimi prijemi, s katerimi je očitno želel svoje zbežljane ovčice pripeljati nazaj v tirnice katoliške Cerkve.⁴⁴

Tudi poročila v zadnjih letih neoabsolutizma in prvih letih po obnovi ustavnega življenja so potrjevala dejstvo, da je alkoholizem na Spodnjem Štajerskem še kako prisoten. V dekaniji Celje so leta 1858 radi pili predvsem v celjski okolici. V mestu naj bi bilo po poročilu mestnega kaplana Josefa Jeraja pitja manj.⁴⁵

V Pamečah (dekanija Stari trg) je bilo leta 1859 prebivalstvo precej nagnjeno k pitju. Za Slovenj Gradec po poročilu žganje ni bilo v navadi, toda nagnjenje k pitju je bilo v župnijah precej razširjeno.⁴⁶

Po preselitvi sedeža lavantinske škofije v Maribor je po priključitvi desetih dekanij sekovske škofije k lavantinski knezoškof hitro vizitiral. V poročilu za dekanijo Velika Nedelja je župnik Jožef Simonič leta 1860 izpostavil pitje vina in alkoholizem, ki da je najbolj razširjen med hišnimi gospodarji. Tudi Tomaž pri Veliki Nedelji je »slovel« po dobri kapljici, ki je marsikoga zavedla v pijančevanje in prekomerno ter nezumno pitje. To je ugotavljal lokalni župnik Jožef Vrbnjak kot tudi Franc Jančar, kaplan pri Sv. Nikolaju pri Ormožu.⁴⁷

Framsko vino (dekanija Fram) je bilo očitno precej slabe kakovosti, saj je menda bilo škodljivo (ali pa so ga enostavno preveč popili). V Lenartu, kjer je bilo tudi precej vina, žganje v začetku 60-ih let ni povzročalo prevelikih preglavic, ker pitje ni bilo v navadi, čeprav ni bilo povsem nepoznano.⁴⁸

Večji problem je predstavljalo vino, ki so ga obilno pili, kar je vplivalo na številne razdore v družinah. V Sv. Barbari v Slov. gor. (dekanija Hoče) je bilo stanje podobno. Žganjepitja je bilo leta 1860 malo, prav tako v Sv. Martinu ob Dravi in v Hočah, toda tam so radi pili dobro in močno

vino. Župniki tako niso mogli mimo dejstva, da je pitje kljub temu prisotno.⁴⁹

V dekaniji Kozje je bil leta 1860 alkoholizem prisoten le v hribovskih predelih. Žganja je bilo v dekaniji malo, toda v večjih količinah se je pilo vino.⁵⁰

Na drugi strani je bilo v dekaniji Zavrč leta 1860 žganje precej v navadi, saj so ga dajali nekateri starši piti tudi majhnim otrokom, kar je slabo vplivalo na njihov razvoj.⁵¹

V Sv. Juriju na Remšniku (dekanija Marenberg) žganje ni bilo v navadi (leta 1860). Tudi v Marenbergu ga je bilo malo.⁵² V Radvanju pri Mariboru (dekanija Maribor) je bilo pitje leta 1860 prisotno bolj v hribovskih krajih (Pohorje). Pili so sadni mošt, v gostilne pa so zahajali predvsem ob praznikih, ko so pili večinoma vino.⁵³

Jarenina pri Mariboru leta 1860 prav tako ni zaostajala. Pitje je bilo prisotno tudi tam, žganje pa ni bilo v navadi. Kurat v Sv. Juriju ob Pesnici Jožef Divjak je tako podal podobno mnenje v poročilu za svojo župnijo.⁵⁴

Tudi na Ptuju je bilo vina v izobilju, ob tem pa je ljudstvo pilo tudi žganje. Župnik pri Sv. Marku niže Ptuja Janez Lešnik je leta 1861 prav to ugotavljal za svojo župnijo.⁵⁵

V vinorodnih območjih na Spodnjem Štajerskem je med alkoholnimi pijačami še vedno prevladovalo vino, medtem ko sta se v ostalih vse bolj uveljavljala ceneno žganje in pivo. Kljub temu pa so tudi v vinorodnih krajih ob vinu marsikje izpili šilce žganja ali dva. Leta 1861 je Slomšek ugotavljal, da je v Ljutomeru (dekanija Sv. Jurij ob Ščavnici) stanje na terenu sicer zadovoljivo, toda pitje alkohola je bilo kljub temu prisotno (ob vinu so pili tudi žganje), kar ga je najbolj motilo. Še posebej ob delavnikih se je »ognjene vode« spilo največ.

⁴⁴ A. M. Slomška *Pastirski listi*, str. 87–92.

⁴⁵ ŠAM, *fond Slomšek*, sg. XXIV – B, vseb. *Kanonične vizitacije 1854–1862*, št. 30, *Dekanija Cilli* 1858.

⁴⁶ *Prav tam*, *Dekanija Altenmarkt* 1859.

⁴⁷ *Prav tam*, *Dekanija Gross Sonntag* 1860.

⁴⁸ *Prav tam*, *Dekanija Frauheim* 1860.

⁴⁹ *Prav tam*, *Dekanija Kötsch* 1860.

⁵⁰ *Prav tam*, *Dekanija Drachenburg* 1860.

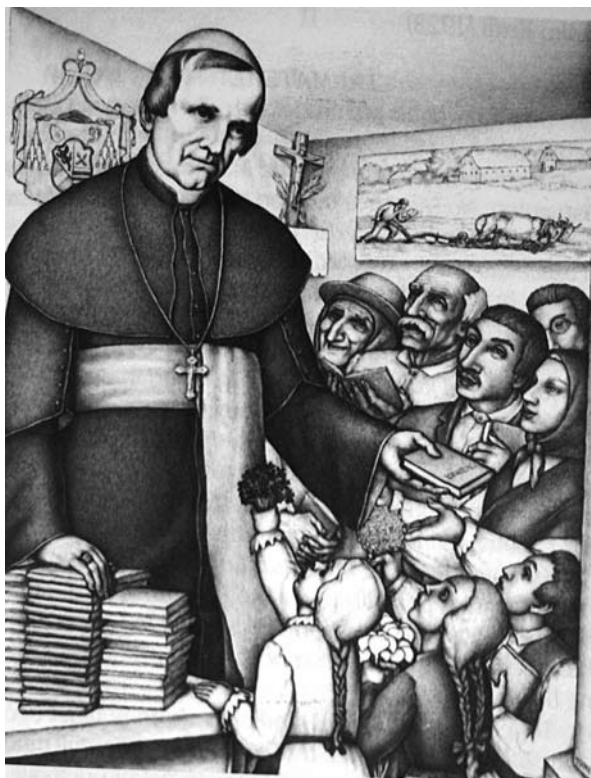
⁵¹ *Prav tam*, *Dekanija Sauritsch* 1860.

⁵² *Prav tam*, *Dekanija Mahrenberg* 1860.

⁵³ *Prav tam*, *Dekanija Marburg* 1860.

⁵⁴ *Prav tam*, *Dekanija Jahring* 1860.

⁵⁵ *Prav tam*, *Dekanija Pettau* 1861.

Škof A. M. Slomšek kot katehet in narodni učitelj.

V Sv. Juriju ob Ščavnici je kaplan Jurij Klobasa pisal, da ljudje sicer poznajo žganje, toda raje pijejo vino. Podobno poročilo je knezoškofu izstavil tudi kapelski župnik Martin Rubin.

Popivanje je bilo v navadi tudi v Vidmu. Kot v večini vinskih območij pa so tudi tam raje pili vino.⁵⁶

Leta 1862 je bilo v Laškem žganja malo, alkoholizem pa je bil kljub temu še vedno prisoten.⁵⁷

V Škalah pri Velenju je lokalni župnik leta 1862 zapisal, da je pri njih prisoten alkoholizem. Podobno sta ugotavljala župnik v Gornji Ponikvi in župnik cerkve sv. Mihaela pri Šoštanju, toda žganje ni bilo na prvem mestu, saj so ga spili malo.⁵⁸

Tik pred svojo smrtjo je Slomšek, ki ga opravljene vizitacije očitno niso pustile ravnodušnega, v mariborski čitalnici povedal nekaj besed tudi o pijanosti, »*kojo lahko vidimo in čujemo – na*

ulicah, cestah, božjih potih«. Prekomerno pitje se je kljub Slomškovim prizadevanjem nadaljevalo med ljudstvom. »*Da Slovencem trta raste, rodi in deco z grozdom, može pa z vinom razveseli, je prav. Da pa vince pijejo toliko in tako, da ne vedo, kam domu, to je grdo. Kjer pa ljube vinske kapljice ni, tam se žganje srka in slovenska kri ostrupi. Kaj pride iz pijanosti, vsakdanja izkušnja kaže: krvavi boj, pravde, poživinjenje*«.»⁵⁹

Slomška lahko ob njegovem izredno zavzetem delovanju tako brez slabe vesti postavimo za prvororca v zgodnji fazi protialkoholnega gibanja na Slovenskem, ki je bilo med prvimi v Evropi, vidnejših rezultatov pa ni prineslo. Alkoholizem je ostal velik problem na Spodnjem Štajerskem (in na Slovenskem) tudi naprej.⁶⁰ Toda prekomerno pitje alkohola ni bilo edino, kar je zmotilo »vrlega« knezoškofa. Kajenju, ki je bilo vse do srede 19. stoletja »v domeni« kmečkega prebivalstva,⁶¹ je tik pred svojo smrtjo pesnik in duhovnik iz Slovenskih Goric (Sv. Urban pri Ptuj) Leopold Volkmer spisal nekakšno hvalnico (*Pesem od tobaka*),⁶² sredi stoletja pa ga je Slomšek že ostro zavračal. Razširjenost omenjene razvade je v prvi polovici 19. stoletja vse bolj napredovala, čeprav je bila v javnosti močno nadzorovana. Absolutistični sistem je temu namenjal veliko pozornost. Odpravo prepovedi kajenja v javnosti je tako prineslo revolucionarno leto 1848, kar je predstavljalo eno izmed prvih pridobitev revolucije.⁶³

Lavantinski knezoškof je v letih po marčni revoluciji obsojal škodljivo početje med svojimi »ovčicami«. V članku *Žganje in tobak* (1851)⁶⁴ je razglabljal, da sta »*žganjepija in pa tobakaja*« krivi, da mladi, »*kakor hitro odrastejo, se deró kakor divja zverina po noči, ali pa pivkajo kakor červiva piščal. /.../ Dokler mati hčerko po žganje pošilja, in ji kruh va-nj pomakati daja, dokler oče sinu pipo dovoli, in mu celo tobaka napravi, tako dolgo raste*

⁵⁹ Knjiga o Slomšku, str. 80.

⁶⁰ Studen, Slovenci, problem alkoholizma, str. 18–24.

⁶¹ Sandgruber, Bittersüsse, str. 94.

⁶² Kuret, Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo, 1993, str. 92–96.

⁶³ Sandgruber, Bittersüsse, str. 150.

⁶⁴ Proti tobaku je nastopil že v času marčne revolucije, ko je ob alkoholu napadel tudi kajenje, ki da ga je »pred nekimi tri sto letmi neki mornar Nikot po imeni /.../ iz dalniga otoka Tabago v naše kraje zanesil«. Prim. v: A. M. Slomška Apostolska hrana bogoljubnim dušam dana, I, Celovec 1849, str. 106–107.

⁵⁶ Prav tam, Dekanija St. Georgen an der Stainz 1861.

⁵⁷ Prav tam, Dekanija Tüffer 1862.

⁵⁸ Prav tam, Dekanija Skalis 1862.

slab, červiv zarod beteznikov in pa hudodelcev.«⁶⁵ K negativnemu Slomškovega odnosu do tobaka, do katerega je bil kritičen že v času pred marčno revolucijo, so močno prispevali tudi »tobakarji«, tihotapci tobaka, ki jih družba zaradi nečednega početja ni sprejemala odprtih rok.⁶⁶ Na Spodnjem Štajerskem je bilo tihotapljenje tobaka še sploh močno razširjeno. Če je knezoškof obsojal »tobakarje«, pa mu tudi »tobakaja«, uživanje tobaka, nikakor ni bila po godu. V času porasta kajenja je tudi Slomšek stopnjeval svoj »pritisk«. Kadilce je še posebej napadel v članku *Potreben račun, katerega malokdo stori* (1851), kjer jih je hotel prepričati o nesmiselnosti kajenja skozi ekonomsko prizmo, češ da je kajenje slaba razvada, ki terja še določeno količino denarja. Ob porastu kajenja mu je dodatni problem povzročal tudi tobak. »Še hujša ko toča in smod je tobakaja, pravi vesoljni smod, posebno za možke; zato se malim tobačjim klobasicam po pravici smodke reče; zakaj one zasmodijo mladenčemu pamet, premoženje in zdravje. Razvada smodke kaditi je tolika, da so jih do leta 1848 na Avstrijskem le okoli devet milijonov pokadili, leta 1850 pa že u devetih mesecih šest in trideset milijonov požgali, ker zdaj že vsaki šterkovec smodko u zobih ima, naj bo na potu ali doma, naj pije laško vino ali pa tepkovec.« Knezoškof je v nadaljevanju pripravil pravo »znanstveno« razpravo glede uživanja tobaka, ki da je »tudi ljubemu zdravju velika škoda. Surovi tobak je toliko strupen in omotičen, da z njegovo vodo uši in drugo žival morijo. Napravi surovega tobaka še tako vaje nemu tobakajcu, slabo mu bo. Za to pravijo, da je horvaški tobak bolj močen, ali prav za prav bolj strupen, ker je bolj surov. Kuhan in pripravljen toliko škodljivosti zgubi, da zastarani kadivci in nosljači škode ne občutijo; novince pa le glava boli in omotica prime; in nobena priprava tobaku škodljivosti ne odzame, razun te, da ga na vselej opustiš; še boljši je, ako se ga nikoli ne lotiš.« Še bolj »prepričljivo« je podal zdravniško oceno kajenja in svoje poglede na omenjeno problematiko. Ti so bili dejansko v skladu s tedanjim mnenjem »učenih« glav, ki so sredi stoletja takole tolmačile vplive cigaret na zdravje. »Tobačji dim človeško kri kali, sline cedi, želodec slabi in persi suši, draži pljuče in oči, ter več ali manj življenje krajša. /.../ Duhan, tobačji prah možganom škoduje, preveliko mokrote po nosu iz glave potegne in nosljačem mnogoterih bolezni naredi. Še hujši

ko tobak kaditi in šnopati, je tobak žvekati.« Seveda pa ni pozabil tudi na tiste, ki da povzročajo s kajenjem požare, saj da je »toliko več pogorelcev, kolikor več je tobakajcev. Uname se ogenj enkrat iz hudobije, uname se trikrat iz nemarščine, dvakrat gotovo po tobaku.«⁶⁷

Če je po marčni revoluciji, še bolj pa po obnovi ustavnega življenja, kajenje pridobivalo na veljavi kot simbol moškosti in postajalo vse bolj popularno, je nezdrava razvada dobivala tudi vedno več nasprotnikov. Ti sicer še niso postavljali medicinskih »diagnoz«, toda kajenje so vseeno zavračali.⁶⁸ Med njimi se je znašel tudi lavantinski knezoškof, ki je v »modernem« početju videl nemoralno, ki je bila skregana s postulati in merili katoliške Cerkve. Zategadelj je želel pred kajenjem obvarovati predvsem mladino, ki da še ni zašla na kriva pota. »Škodljiv je zdravju posebno v mladih léti tobak. Od tobaka zobi sperhné, in se tobakajcu za toliko hitreje zdrobé, za kolikor prehitro je kaditi začél. Od tobaka se persi suše, ter tobakajec več ali manj svojega zdravja izpljuje, če ni posebno tolstega života. Tobakaja kerv kali, sapo usmradi, slabi želodec, draži pljuča in oči, ter ljudem več ali manj življenje krajša.«⁶⁹ Gotovo pa je k temu botrovalo tudi tihotapljenje tobaka, ki je zaradi povečanega uživanja slednjega postajalo vse bolj donosen posel za tiste, ki so se želeli izogniti državnemu monopolu nad trgovino s tobakom.

Viri in literatura

- Drobtinice.
- Novice.
- Zgodnja Danica.
- Škofijski arhiv Maribor, fond Slomšek, sg. XIX, vseb. Razni spisi.
- Škofijski arhiv Maribor, fond Slomšek, sg. XXIV – B, vseb. Kanonične vizitacije 1854–1862.
- A. M. Slomškega *Apostolska hrana bogoljubnim dušam dana*, I, Celovec 1849.
- A. M. Slomškega *Pastirski listi* (ur. Mihael Lendovšek), Celovec 1890.
- A. M. Slomškega *Zbrani spisi*, I (ur. Mihael Lendovšek), Celovec 1876.

⁶⁵ Drobtinice, 1851, str. 213–214.

⁶⁶ Prim.: Blaže in Nežica v nedeljskejši šoli, str. 297–299.

⁶⁷ A. M. Slomškega *Zbrani spisi*, IV (ur. Mihael Lendovšek), Celovec 1885, str. 293–295.

⁶⁸ Prim.: Sandgruber, Bittersüsse, str. 140–142, 168–169.

⁶⁹ Slomšek, Veliko Berilo, str. 60–61.

- A. M. Slomškega Zbrani spisi, IV (ur. Mihael Lendovšek), Celovec 1885.
- A. M. Slomškega Zbrani spisi, VI (ur. Mihael Lendovšek), Celovec 1899.
- Andrej Studen, »Ne pij več in bodi srečen!«. *Poročila dunajskega Gesundheits-Zeitung o protialkoholnem gibanju v Ameriki in Evropi v 30-tih letih 19. stoletja*, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, 2007/2-3.
- Andrej Studen, *Slovenci, problem alkoholizma in katoliška morala pred prvo svetovno vojno*, v: Glasnik Slovenskega etnološkega društva, 2006/3-4.
- Andrej Studen, *Zlo pijančevanja in hudodelstvo. K moralni zgodovini hudičeve nadloge – žganjepivcev in kriminalcev – v 19. stoletju*, v: Acta Histriae, 2007/1.
- Anton Martin Slomšek, *Poezija* (ur. Matija Ogrin), Celje 2007.
- Anton Slomšek, *Blaže in Nežica v nedelskej šoli*, tretji natis, Celovec 1857.
- Anton Šepetavc, *Pijem, torej sem Slovenec ali alkohol(izem) kot tabu in fenomen slovenstva*, v: Zgodovina za vse, 1995/1.
- Filip Čuček, *Kraji na slovenskem Štajerskem in Maribor med leti 1750 in 1918*, v: Studia Historica Slovenica, 2006/2-3.
- Franc Kramberger, *Anton Martin Slomšek*, inventarji 5, Maribor 1993.
- Janez Cvirn, *Alkohol in politika*, v: Kamniški sociološki zbornik (ur. Bojan Čas), Kamnik 1999.
- *Knjiga o Slomšku*. Zbornik ob stoletnici smrti (ur. Janez Poljanec, Franc Hrastelj), Celje 1962.
- Niko Kuret, *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1818) in Georga Gotha (1842)*. Prvi del, 1. snopič, Ljubljana 1985.
- Niko Kuret, *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1818) in Georga Gotha (1842)*. Drugi del, 1. snopič, Ljubljana 1993.
- Roman Sandgruber, *Bittersüße Genüsse. Kulturgeschichte der Genussmittel*, Wien, Köln, Graz 1986.
- Roman Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft. Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard*

und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert, Wien 1982.

- Rudolf Gustav Puff, *Maribor, njegova okolica, prebivalci in zgodovina*, Maribor 1999.
- *Slomškovo berilo* (ur. Vinko Škafar, Jakob Emeršič), Celje 1991.

Zusammenfassung

ANTON MARTIN SLOMŠEK UND DAS PROBLEM DES ALKOHOLISMUS IN DER UNTERSTEIERMARK

Der Beitrag analysiert die Periode von Slomšeks Tätigkeit als Bischof in den fünfziger und frühen sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts. Der Alkoholismus breitete sich zur Zeit des Bachschen Neoabsolutismus stark aus und herrschte unter den „Schäflein“ des Bischofs. Slomšek widmete daher der Kontrolle des Alkohols in seinen Pfarren große Aufmerksamkeit und erfasste durch Visitationen die Lage vor Ort. Sein Wirken gegen den Alkoholismus zeigte sich deutlich in seinen Pastoralbriefen, denen er sich mit aller Inbrunst widmete. Gerade durch dieses Medium versuchte er auf die Bevölkerung Einfluss zu gewinnen und sie vor dem todbringenden Verderben zu retten – insbesondere vor dem Branntwein, der sich immer stärker ausbreitete. Dennoch war Slomšek kein absoluter Gegner von Alkohol. Er kämpfte gegen das Übertreiben, spricht den Alkoholismus, schätzte aber Alkohol – nämlich Wein – in Maßen sehr, was man in seinen dem Weinbau gewidmeten Gedichten nachlesen kann.

Schlagwörter: Alkoholismus, Anton Martin Slomšek, Untersteiermark

Marko Zajc

»Malo piti, ali to kaj škoduje treznostni akciji v domovini? Prav nič.«

Značaj protialkoholnega gibanja pod vodstvom Janeza Kalana pred prvo svetovno vojno.

Zajc Marko, dr., Inštitut za novejšo zgodovino,
Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, marko.zajc@inz.si

178.1:929Kalan J.
27-72:929Kalan J.

»MALO PITI, ALI TO KAJ ŠKODUJE TREZNOSTNI
AKCIJI V DOMOVINI? PRAV NIČ.«

*Značaj protialkoholnega gibanja pod vodstvom Janeza
Kalana pred prvo svetovno vojno.*

Janez Kalan (1868–1945), duhovnik, urednik in aktivist katoliškega gibanja, je bil poleg delovanja v Marijinih družbah in urednikovanja mesečnika *Bogoljub* (1903–1924) glavni akter protialkoholnega gibanja na Slovenskem pred prvo svetovno vojno in po njej. Leta 1903 je ustanovil protialkoholno zvezo Sveta vojska, urejeval pa je tudi protialkoholni časopis *Zlata doba*. Kalan je za razliko od predhodnikov v boju proti alkoholu uporabil bolj tolerantno taktiko. Za članstvo v protialkoholnem združenju se ni zahtevala popolna abstinenca. Gibanje je bilo razdeljeno na abstinente in t. i. zmernike – ljudi, ki so se odpovedali žganju, pivo in vino pa so morali piti zelo zmerno. Kalan je bil izredno aktivna in kontroverzna osebnost, saj je po eni strani goreče pridigal proti alkoholu, po drugi pa so ga večkrat zasačili, da ga je sam tudi konzumiral. Leta 1910 so se iz tega norčevali pri liberalnem Slovenskem narodu. Naslednje leto pa je v *Zlati dobi* sam priznal, da je na poti v Jeruzalem pil. V protialkoholnem časopisu je celo reklamiral »domače« vino, ki naj bi bilo za ljudi boljše kot »nemško« ali »judovsko« žganje in pivo. Pod njegovim vodstvom je bilo protialkoholno gibanje izrazito konzervativno in je videlo razloge za alkoholizem in moralni propad predvsem v pogubnih vplivih moderne družbe, rešitev pa v rekatolizaciji družbe.

Ključne besede: Janez Kalan, Marijina družba, *Bogoljub*, Sveta vojska, *Zlata doba*, protialkoholno gibanje

Zajc Marko, PhD, Institute of Contemporary History,
Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, marko.zajc@inz.si

178.1:929Kalan J.
27-72:929Kalan J.

“DOES A GLASS OR TWO HARM THE
TEMPERANCE CAMPAIGN IN THE HOMELAND?
NOT AT ALL.”

*The Character of the Anti-alcohol Movement under the
Leadership of Janez Kalan before the First World War*

Janez Kalan (1868–1945), a clergyman, editor and activist of the Catholic movement, who participated in St. Mary's Societies and edited the monthly *Bogoljub* (1903–1924), was the main figure of the anti-alcohol movement in Slovenia before and after the First World War. In 1903 he founded the Holy Army Anti-alcohol Association, and was also the editor of the anti-alcohol newspaper *Zlata doba*. Unlike his predecessors, he used a more tolerant strategy in the fight against alcohol. Absolute abstinence was not a precondition for membership in the Anti-alcohol Association. The movement was divided into the teetotallers and the “moderates” – those who abstained from spirits and were allowed to drink beer and wine moderately. Kalan was a very active and controversial person because, on the one hand, he preached ardently against alcohol and, on the other, was caught several times consuming it himself. In 1910 the liberal newspaper *Slovenski narod* made fun of that. The next year Kalan made a confession in *Zlata doba* that he had been drinking on the way to Jerusalem. In an anti-alcohol newspaper he even advertised “home-made” wine that apparently was better for people than “German” or “Jewish” spirits or beer. Under his leadership, the anti-alcohol movement was distinctly conservative and sought reasons for alcoholism and moral decay above all in the pernicious influence of modern society, and the solution to it in the re-Catholicization of society.

Key words: Janez Kalan, St Mary's Society, *Bogoljub*, Holy Army, *Zlata doba*, anti-alcohol movement

Janez Kalan se je pojavil v prvih vrstah slovenskih borcev proti alkoholu že v samem začetku organiziranega gibanja na Slovenskem.¹ Kot stolni vikar v Ljubljani in odbornik krščanske socialne zveze je 17. septembra 1902 odprl prvi slovenski protialkoholni shod z naslednjimi besedami: »Malo nas je, a smo ljudje, dokler bo sovražnik gibal! Skromen je naš shod. Toda z ozirom na stvar, ki nas je združila, velikega, lahko rečem, epohalnega pomena za bodočnost našega naroda. V kratkem času se ne bo poznalo naše delo, toda v teku let bodo zazoreli narodu našemu bogati sadovi drevesa, ki ga danes vsajamo.«² Besede, ki jih je v različnih variantah ponavljal do konca življenja. Kalan je imel več kot pomembno vlogo v slovenskem katoliškem gibanju. Že leta 1903 je postal škofijski voditelj Marijinih družb, istega leta pa je začel urejati katoliški mesečnik *Bogoljub*. Po štirih letih službovanja v Zapogah se je leta 1908 odpovedal župniji in se popolnoma posvetil delu »za verski dvig ljudstva« v Marijinih družbah in drugih katoliških organizacijah.³ Na drugem slovenskem protialkoholnem shodu 26. oktobra 1903 je bil eden izmed ustanoviteljev družbe treznosti. V naslednjih letih pa je Kalan stopil nekoliko v ozadje. Med ožjimi sodelavci protialkoholne *Piščalke* ga ne najdemo, prav tako je manjkal med ustanovitelji društva *Abstinent*, ki so ga 9. novembra 1905 organizirali Janez Ev. Krek, Andrej Kalan, Miha Moškerc in Luka Smolnikar. V društvo so se lahko vključili samo pravi abstinenti.⁴ Predsednik novega društva pa je postal Janez Ev. Krek. *Piščalka*, glasilo društva *Abstinent*, se je postavila na stališče popolne abstinence. Sledila je znana polemika s frančiškanskim *Cvetjem* oz. Stanislavom Škrabcem, ki je bil prepričan, da je razглаšanje vina za strup pravzaprav neposreden napad na Sveto pismo. Če je to res, je trdil Škrabec, potem je za materijo najvišjega zakramenta Kristus izbral strup.⁵

¹ Kalan je napisal več protialkoholnih brošur, glej: Janez Kalan, *Početek protialkoholnega gibanja na Slovenskem, Poročilo o I. slovenskem protialkoholnem shodu z namečkom*, Ljubljana 1902; Janez Kalan, *Kaj je torej z alkoholom?*, Ljubljana 1906.

² Anton Mrkun, *Zgodovina protialkoholnega gibanja po vsem svetu, zlasti v Sloveniji 1902–1927*, Ljubljana 1927, str. 84 (Mrkun, *Zgodovina protialkoholnega gibanja*).

³ Slovenski biografski leksikon, 1. knjiga, Ljubljana 1925–1932.

⁴ Mrkun, *Zgodovina protialkoholnega gibanja*, str. 88–91.

⁵ Anton Šepetavc, *Pijem, torej sem Slovenec ali alkohol(izem) kot tabu slovenstva*, *Zgodovina za vse*, št. 1, l. 2, Celje 1995, str. 33.

Neustrašni vitez Svete vojske v boju proti demonu alkoholu.

V maju 1906 je Kalan zopet postal eden izmed prvih mož gibanja, saj je skupaj s Frančiškom Avscem postal sourednik novega protialkoholnega glasila *Zlata doba*. Do leta 1909 je imela Družba treznosti tri stopnje, 28. aprila 1909 pa so sklenili, da bo imela samo dve: popolne abstinente in tiste, ki ne pijejo žganja, druge pijače pa le zmerno (zmerniki). Februarja 1909 je Janez Kalan postal edini urednik *Zlate dobe*. Njegovemu dotedanjemu souredniku Avscu se je urednikovanje uprlo iz več razlogov. Za razliko od Kalana je premogel premalo idealistične navdušenosti, saj ni videl nobenega smisla v protialkoholnem pisanju, ko pa je očitno, da se ne da ničesar spremeniti. V »odjavnem« uvodniku je zapisal: »Vse slovensko časopisje je priporočalo v inseratih tuje pivo in šnops, v uredniškem delu pa vino in slovensko in češko pivo. /.../ Vidiš, če človek takole gleda, res dvakrat zastonj dela, – se naveliča.« Avscu je očitno presedlo tudi delo brez konkretnega plačila: »Ko bi videl količjak uspeha, bi še nazadnje rekel: pa naj bo, če tudi pišem zastonj, tudi čez polnoč! Če pa nikjer nič sadu, nič zanimanja in nič podpore, potem kaj bi

(Prvo)majski izlet abstinentov na Homec leta 1910.

se trudil in pehal zastonj? Če hočeš, da še pišem o tej stvari, pa skrbi – za dober honorar.«⁶ Kalan mu je na isti strani odgovoril: »Imaš skoro prav. Tudi meni so že večkrat prihajale na misel znane Preširnovе besede: slep je, kdor se s treznostjo ukvarja, Kranjec naš mu osle kaže ...« Tudi sam bi lahko z razlogom podlegel resignaciji. Aškerčeve pesmi in celo Tavčarjevo delo 4000 »se ponujajo po cerkveni bratovščini sv. Mohorja v 80.000 izvodih po slovenski zemlji. Moja Sveta vojska,⁷ ki bi bila potrebna ljudstvu kakor vsakdanji kruh, pa leži in plesnuje po magacinih Katoliške bukvarne!« A ravno zato Kalan ne more obupati: »Priatelj, nič velikega se ne stori brez velikih žrtev. In če naš narod potrebuje teh žrtev, zakaj bi mu jih ne prinesli? Kaj to, če ho-dijo po meni? Bolje da en človek umre, kakor da cel narod pogine.« Seme mora umreti, da obrodi svoj sad. Včasih traja predolgo, zdi se, da je v zemlji zares umrlo, »pa potem toliko krepkeje udari na dan, bohotneje raste in rodi bogat sad.«⁸ Odgovor bivšemu uredniku lepo slika Kalanov profil. Torej, Kalan je med delom dušnega pastirja prišel do ugotovitve, da alkohol moralno in materialno uničuje slovensko ljudstvo. Seveda se ljudstvo tega ne zaveda, zato rabi vodnike in učitelje. Kdo drug bi bil bolj primeren kot duhovniki, ki so se posvetili zveličanju svojih ovčic? Kalan je z navdušenjem sprejel nalogo, ki mu jo je »zaupala previdnost«, dobil je »misijo« svojega življenja. Zato je bil vsak poraz samo začasna ovira na poti do cilja. Večji ko so porazi, večja bo nagrada za njegovo mučeništvo. Drugače niti ne more biti. Samo obupati se ne sme: treba je iskreno moliti in zavzeto delati: »Bog v nebesih gleda naše trude in upam, da bo on boljši plačnik, kakor je svet.«⁹

Organizacija in principi

Dejstvo, da je bilo protialkoholno gibanje razdeljeno na dve društvi, čeprav so se v obeh občasno pojavljali isti ljudje, ni moglo biti dobro za propagiranje obče treznosti. Tega se je aktivni Kalan dobro zavedal. Najverjetneje so k razcepljenosti gibanja pripomogla osebna nasprotja, še zlasti med Janezom Kalanom in Janezom Ev. Krekom. Leta 1912 pa je Kalanu končno uspelo poenotiti gi-

banje. Na občnem zboru v Ljubljani 23. junija 1912 so razpustili društvo Abstinents in ustanovili Sveto vojsko za Ljubljano. V sredo 16. junija 1912 je bil ustanovni občni zbor Svete vojske, ki je združila prizadevanja nekdanjih društev.¹⁰ Protialkoholno gibanje je končno dobilo trdno organizacijsko strukturo. Kalan, ki ni imel dlake na jeziku, je utemeljil spremembe s kratkim opisom organizirane predzgodovine: »Najprej smo ustanovili društvo treznosti. Ime mi že takrat ni bilo popolnoma všeč, pa nisem vedel boljšega. Drugi so pozneje, ker z družbo niso bili zadovoljni, ustanovili društvo Abstinents. Potem pa, ko so dali tiskati celo nemške firme (!!) za dopisovanje, kakor da bi hoteli biti v zvezi z velikim svetom – so društvo pustili na sredi ceste ... In, če smo hoteli, da društvo ne propade, smo ga morali tam na cesti pobrati in naprej peljati. Bilo pa je društvo koristno zato, ker je imelo bolj bojevit značaj kot družba treznosti; in za javne nastope smo rabili vedno društvo Abstinents.«¹¹ Iz te interpretacije se da sklepati, da je bil Kalan nekoliko privoščljiv in zadovoljen, da je Krekovo društvo klecnilo in da je bilo odvisno od njegove milosti ...

Pravila Svete vojske so v prvem členu določala, da je »društvo svetno, od vlade priznano društvo, ki dela z naravnimi sredstvi; obenem pa tudi cerkvena družba, ki se poslužuje tudi nadnaravnih pripomočkov in nudi svojim udom duhovne dobrote. Zavetnik društva je sv. Janez Krstnik.«¹² Pravila društva je sprejel tudi škofijski ordinariat, zato je Sveta vojska »v sebi združevala značaj svetnega društva in cerkvene družbe«.¹³ Društvo je bilo navezano na duhovščino in strukturo katoliške cerkve, čeprav so ga lahko vodili tudi laiki. Namen društva je bil »zatirati pijančevanje«, načela pa so določala, da je končni cilj »vsesplošna treznost, najizdatnejše sredstvo k temu je popolna abstinenca. Pa tudi resnični zmerniki lahko pripomorejo k temu cilju. Brezpogojen boj velja žganju. Od mladine zlasti pa naj se odvrača vsakršen alkohol.«¹⁴ Sveta vojska je zadržala dvojno strukturo članstva: abstinentne in zmernike. Društvo lahko ustanovi najmanj 5 oseb. Dohodki društva prihajajo iz članarine, »ki znaša letno 1 K«, in »od daril«. Vsako

⁶ Zlata doba 1909, str. 11.

⁷ Janez Kalan, Sveta vojska, Bog jo hoče, kdo si upa vanjo?, Ljubljana 1906.

⁸ Zlata doba 1909, str. 12.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Mrkun, Zgodovina protialkoholnega gibanja, str. 116.

¹¹ Zlata doba 1912, str. 81.

¹² Zlata doba 1912, str. 51.

¹³ Mrkun, Zgodovina protialkoholnega gibanja, str. 116.

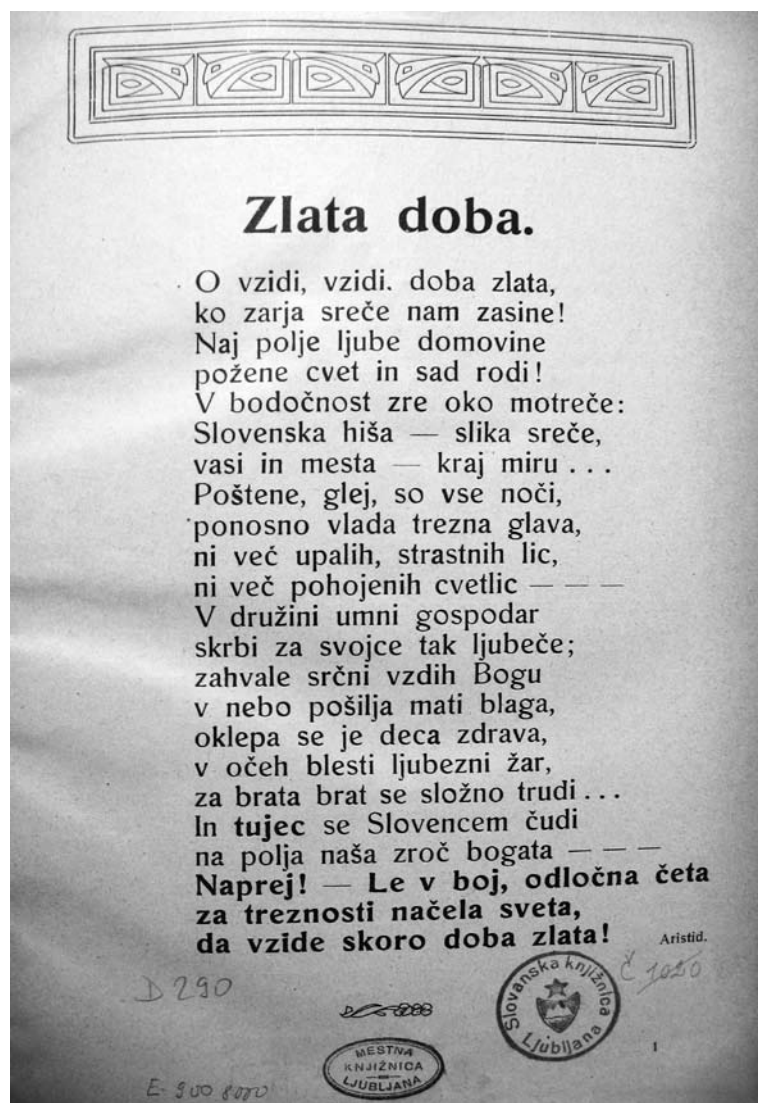
¹⁴ Zlata doba 1912, str. 51.

posamezno društvo mora tretjino svojih letnih dohodkov poslati Osrednji zvezi Svete vojske za poravnavo skupnih stroškov. V društvo se lahko vpišejo pripadniki obeh spolov, ko dopolnijo 14 let. Vsak član se zaveže najmanj za eno leto, da bo spoštoval določila tiste stopnje, ki si jo je izbral. Lahko se zaveže tudi za celo življenje. Posebno mesto je namenjeno otrokom, mlajšim od 14 let, ki se morajo navajati »k popolni zdržnosti«. Zanimivo je, da so od otrok zahtevali »tudi popolno zdržnost od tobaka«, saj se tobak pri pravilih za odrasle ne omenja. Poleg zdržnosti so morali »udje« izpolnjevati še nekaj drugih pogojev: mladim ljudem (do 14. oz. še bolje do 21. leta) niso smeli ponujati ali dovoliti nobene opojne pijače, prav tako niso smeli nikogar siliti k pitju. Seveda so bili obvezani tudi k »misijonski« dejavnosti: »Tudi druge od pijanstva odvracati in jim ne dajati prilike k temu.«¹⁵ Dvojna struktura članstva je terjala natančnejša določila, še zlasti je bila nejasna kategorija zmerništva. Za Kalana je bil najboljši »barometer, po katerem se zmernik spozna, njegovo vedenje do abstinentov. Zmernik, ki pošteno misli in nima predsodkov, bo vesel, čim več bo videl abstinentov okoli sebe.« V smislu količine pa »nad polovico litra na dan ne sme iti odrasla zdrava moška oseba, ako hoče biti sigurna v zmernosti; ženske polovico manj«.¹⁶

Če smo omenili, da je bil Kalan pri končnih ciljih gibanja neverjetno idealističen, pa je bil na nivoju organizacije krvavo pragmatičen. »Da, mi resnično potrebujemo organizacije«, je zatrjeval ob ustanovitvi Svete vojske. »Ravno te krepke organizacije nam je doslej manjkalo; saj nismo niti za drugega vedeli. V družbi je moč in mi potrebujemo moči.« Organizacijo potrebujejo protialkoholiki v prvi vrsti zato, ker se »alkoholizem vedno bolje organizira«. Gostilničarji so organizirani v svojih zadrukah in tako pritiskajo »na vlado za podaljšanje

¹⁵ Zlata doba 1912, str. 52, 53.

¹⁶ Zlata doba 1912, str. 138.

Hvalnica zlati dobi brez alkohola.

večerne policijske ure«. Po drugi strani je potrebna trdna organizacija tudi »nasproti oblastem«. Glede oblasti ni bil nič kaj idealističen: »Gospod ne bo storila nič, dokler ne bo pritiska od ljudstva. Nikar ne mislite, da nam bo kdo kaj na krožniku prinesel!«¹⁷

Že na II. protialkoholnem kongresu leta 1909 je natančno definiral tako principe kot praktično delo protialkoholnega gibanja, ki jih je zagovarjal tudi v naslednjih letih. Iz teh principov pa je lepo razvidno, da je Kalan poskušal prikazati gibanje v tolerantnejši luči. Kot dolgoletni borec proti alkoholu se je dobro zavedal, kaj se ponavadi očita abstinentom, zato je poskušal očitke obrniti v prid »svetega boja«. Ni torej nenavadno, da je kot prvi princip navedel ravno toleranco: »Mi nečemo

¹⁷ Zlata doba 1912, str. 82.

Naslovnica protialkoholnega glasila Zlata doba (1910).

iz vseh ljudi napraviti abstinentov.« Abstinenti bi radi delali tudi z zmernimi ljudmi, ki nočejo povsem opustiti alkohola: »To bodi na glas povedano onim, ki mislijo, da hočemo vse pohrustati.« Takšnim podpornikom je bila namenjena znamenita druga stopnja »zmerništva«. Drugi princip je bil narodno-gospodarskega značaja: »Mi ne želimo vseh vinogradov uničiti.« Čeprav bi vinogradnikom tudi po Kalanovem mnenju druge panoge nesle dovolj, pa nima »takih hudobnih namenov, da bi jim hoteli uničiti vinograde«. Za Kalanov osebni odnos do alkohola je še zlasti zanimiv tretji princip, ki se je nanašal na znano polemiko s Škrabcem: »Če se zdržujemo vsakega alkohola, ne storimo tega zato, ker bi mislili, da je vsaka kaplja alkohola strup.« Po Kalanovem mnenju se ne bi smeli obremenjevati z vprašanji v stilu, češ, ali je en kozarec vina škodljiv. »Meni ni merodajen moj

želodec, ampak ljudski blagor.« Kalan ne sprašuje, kaj je dobro za njega, ampak kaj je dobro za ljudstvo. In jasno je, da alkohol ljudstvo uničuje.¹⁸

S tem principom je v navezi naslednji: »Abstinenca nam je sredstvo, splošna treznost je naš namen.« Če bi bili vsi ljudje trezni, potem abstinenca ne bi bila potrebna, pravi Kalan: »Če to dosežemo, bomo nehali biti abstinenti. Ker pa tega ne bomo dosegli nikdar, bo nekaj abstinentov vedno moralo biti.« Peti princip pa je določal, da lahko pomagajo tudi tisti, ki niso popolni abstinenti. »Dobrodošel vsak, ki z nami čuti, in četudi drži kozarček v roki, vendar nam lahko pomaga.« Sedmi princip pa je bil namenjen pravim abstinentom: »Čim več nas je, tem bolje je in tem prej bomo sovraga ugnali.« Zmerniki so sicer dobrodošli, vendar jih drži nazaj ozir na lastno osebo. Abstinent pa ne gleda »ne na levo ne na desno, njemu je le na tem, da pokonča sovražnika«.¹⁹

Reklama

Janez Kalan pa ni razmišljal moderno samo v smislu organizacije, veliko vlogo je namenil tudi propagandi oziroma oglaševanju. Že leta 1907 je imel predavanje *Kako treznost popularizirati*. Težko, ugotavlja Kalan, »to se pravi kakor iznajti kvadraturo cirkelna!« Nič ni manj popularno kakor treznost, sicer pa, kaj pa je popularno? »To je popularno, kar ljudem, kar človeški naravi, kar zlasti masi ljudstva ugaja. Popularen je mož, ki zna ljudstvu govoriti, kakor rado sliši.« Ker je človeška narava vedno enaka, bi lahko na tej točki človek kar obupal. Seveda Kalan tega ni bil pripravljen storiti. Čeprav ni videl pravega izhoda iz zagate, pa je kljub temu že opazil žarek upanja: »Tisti, ki se enkrat odločijo in zavzamejo za našo reč, se zavzamejo zanjo s celim srcem.«²⁰ Treznost je namreč popularna tam, kjer je razširjena; ko se bo na Slovenskem treznost bolj udomačila, bo postala tudi bolj popularna. Zato je potrebno treznost pravilno

¹⁸ Zlata doba 1910, str. 67, 68.

¹⁹ Zlata doba 1910, str. 69.

²⁰ Zlata doba 1907, str. 52, 53.

propagirati. »Gre za to, kako treznost in naše protialkoholno gibanje med ljudstvo zanesti in spraviti.« Zato bi morali poskrbeti naslednji faktorji: duhovniki (navedeni kot prvi), bogoslovci, dijaki, učitelji, deželna vlada in deželni šolski svet, uradniki, zdravniki, občine, poslanci, društva, shodi in časopisi.²¹ Na drugem mestu je Kalan pokazal, da dobro razume naglico in zmešnjavo modernega časa: »Reklama, pisanje, če hočete: vpitje, to je, kar danes velja. Kdor ne vpije, ta je v občnem šumu in šundru preslišan in vtopljen. Vpiti moramo, če hočemo, da nas kdo sliši in se kdo zmeni za nas. Nič ne de, četudi nas malo grlo boli, in nič ne stori, če je naše vpitje komu neprijetno in nadležno. Danes teka svet vse križem, vsak za svojim ciljem, vse hvale in ponuja svojo robo – alkohol pa še najbolj.«²² Torej, časniki bi morali delati več reklame, prav tako abstinenti v vsakdanjem življenju: »Vsa naša abstinenca pa mora imeti – to je njena glavna zadača – agitatoričen in propagatoričen namen. Vsak abstinent mora biti agitator!«²³

Politika in narod

Organizirano protialkoholno gibanje je imelo vsekakor tudi političen značaj. Bilo je del razvejanih »nepolitičnih« katoliških organizacij, ki so spadale pod Slovensko krščansko delavsko zvezo. Ta je pred prvo svetovno vojno združevala več kot 450 društev s 43.000 člani.²⁴ Kalan je bil aktiven tudi v političnem življenju. Leta 1909 je ob političnem preobratu na Kranjskem izdal brošuro, v kateri je slavil politični preobrat v korist SLS.²⁵ V knjižici se je Kalan pokazal kot goreč pristaš političnega katolicizma. Za politični razdor je brez obotavljanja obtožil liberalce in njihov tisk, ki trdi, da je »klerikalizem najhujši sovražnik naše narodnosti,« kar je imel za »izbruh brezdajnega sovraštva.«²⁶ Njegova bojevitost je vidna tudi iz

odločnega zagovarjanja obstrukcijskih metod političnega boja. Tako je z navdušenjem pisal, kako je 21. junija 1902 bojeviti Šušteršič »udaril v zbornici s knjigo ob mizo in zaropotal, da je zašklepetalo po vsej hiši. /.../ nekaterim obstrukcija ni bila po godu. A konec je pokazal, da je bilo to edino sredstvo.«²⁷ Kalan ne bi bil Kalan, če ne bi na koncu brošure naštel ključne naloge SLS. V prvi vrsti je posebno pozornost namenil dijakom, ki se jih organizirano zapeljuje z liberalizmom, ter učiteljem, ki to zapeljevanje izvršujejo. Kot tretjo nalogo pa je izpostavil podporo protialkoholnemu gibanju. »Tudi to je kardinalna točka, pri kateri se gre za našo bodočnost. Ali menite, da bo pijansko ljudstvo zmožno za kaj lepega in visokega? Da se bo navduševalo za verske nazore, ali da bo krepko branilo narodno posest?« Ravno pri boju proti alkoholu so nasprotniki v podobi liberalcev in socialnih demokratov pokazali svoje prave barve, saj jim »ni v resnici mar za ljudstva in naroda blagor; ker v tej kričeči zadevi ne store prav ničesar.«²⁸

Kalan je seveda obtoževal nazorske nasprotnike tudi v protialkoholnem časopisu. Še zlasti so mu šli v nos socialdemokrati, ki zbirajo »mlade fante ob nedeljah popoldne – čujte! – po oštarijah in tam, ob polnih poličkih ali vrčkah jih pripravirajo za svoje namene«. Socialističnim nasprotnikom je priznal, da so se dobro lotili svoje reči. »Oni potrebujejo moralno korumpiranih ljudi.« Za to pa ni nobena reč bolj pripravna kot alkohol. »Opiti se morajo mladi fantje, potem jim bo začela cerkev sama ob sebi smrdeti.«²⁹

Socialni demokrati, ki so širili svoje ideje tudi s pomočjo polička, so bili za Kalana navadni »zapeljevalci mladine«. Že iz samega pisanja *Zlate dobe* pa je razvidno, da je Kalan politične nasprotnike meril z drugačnim vatlom kot svoje pristaše. Dejstvo, da se bori proti alkoholu, ga ni motilo pri tem, da bi v *Zlati dobi* ne delal reklame za primorsko vino. Objavil je pismo »prijatelja iz Trsta«, ki se je pritoževal, da so včasih Kranjci hodili kupovat vino na Primorsko, »sedaj pa jih ni več. Vina je bilo dosti, drugega malo. Kmetje ga pijejo sami doma,

(Kalan, Velik moment).

²⁷ Ibidem, str. 14, 15; glej: Andrej Pančur, *Politično življenje po volilnih reformah*, v: Slovenska novejša zgodovina 1848–1992 (ur. Jasna Fischer), knjiga 1, Ljubljana 2005, str. 40.

²⁸ Kalan, Velik moment, str. 28.

²⁹ Zlata doba 1909, str. 74.

²¹ Zlata doba 1907, str. 54.

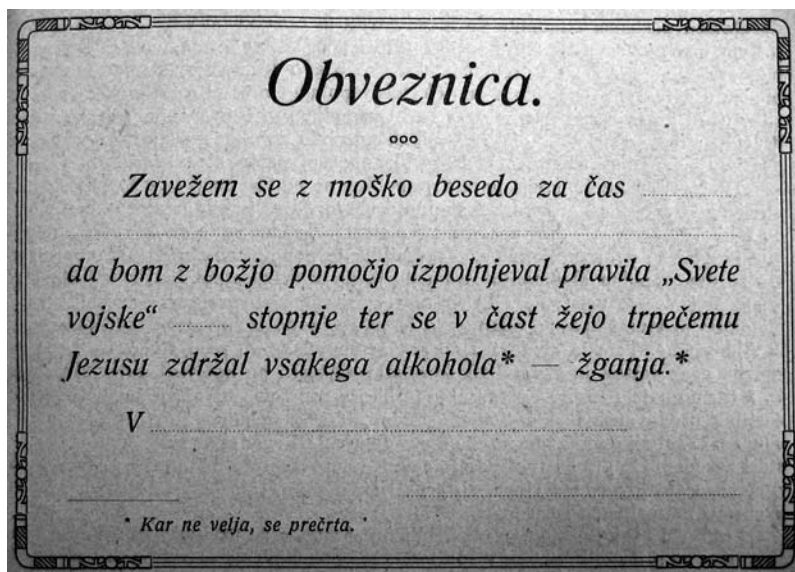
²² Zlata doba 1907, str. 101.

²³ Zlata doba 1907, str. 103.

²⁴ Jure Gašparič, Slovenska krščanska delavska zveza, v: Kronika XIX. stoletja, 3. knjiga, Ljubljana 2003, str. 284.

²⁵ Glej: Vasilij Melik, *Demokratizacija volilnega sistema (1907) in njeni učinki*, v: Vasilij Melik, *Slovenci 1848 – 1918* (ur. Viktor Vrbnjak), Maribor 2002, str. 661; Janko Pleterski, *Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*, Ljubljana 1998, str. 50–63; Walter Lukan, *Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih*, Missijev simpozij v Rimu (ur. Edo Škulj), Celje 1988, str. 110–122.

²⁶ Janez Kalan, Velik moment, *Politično razmišljanje ob vselem preobratu v deželi Kranjski*, Ljubljana 1909, str. 10

Svečana obljuba novega člana Svete vojske.

za živež pa delajo dolgove. Svetuj mi, kam naj se obrnem, jaz sem sam že napol abstinent, pa ljudje se mi smilijo. /.../ Vino je izvrstno, nekaj posebnega: cena belemu trinajst krajcarjev liter, to je za kvaliteto res minimalno.« Dušebrižni Kalan je svojemu prijatelju javno odgovoril: »Jaz na to ne morem reči drugega, kakor kar stoji zapisanega zgoraj: če že morate piti, ne pijte žganja, ne pijte piva, pijte edino domače vino. Ne podpirajte Nemcev, Lahov, Judov itd. - na škodo domačih vinogradnikov!«³⁰ Domače vino je torej za Kalana manj škodljivo kot »judovsko« pivo, »nemško« žganje ali »laško« vino. Zato, ker je slovensko. Kalan se je očitno znašel v konfliktu med narodno-gospodarskimi oziri ter protialkoholnim bojem. V tem primeru je dal prednost nacionalizmu.

Kalanovo pitje alkohola – med teorijo in prakso

Kalanova toleranca do zmernih pivcev in vinogradnikov je imela najverjetneje svoj razlog v dejstvu, da je vsaj občasno alkohol tudi sam konzumiral. To je razvidno tako iz obtoževanja nasprotnikov kot tudi iz lastnega priznanja. Liberalcem je bilo namreč »jasno«, da je protialkoholno gibanje zgolj ena izmed prevar slovenskega političnega katolicizma. Ko so avgusta 1910 izvedeli za incident, ki naj bi ga okajeni Kalan insceniral v Spodnji Šiški, jih je kar razganjalo od navdušenja. Spomnili so se na neko Kalanovo predavanje

o pogubnih učinkih alkoholnega vraga: »Svoj čas smo bili navzoči pri velenavdušenem predavanju o pogubnih učinkih alkohola. Govornik se je postavil na visoko etično stališče in je obsojal alkoholizem kot etično zlo. Vsi poslušavci so mu navdušeno prikimali in nekateri so si naročili kar takoj sodavico; marsikateri je imel solze v očeh. Govornik je govoril in govoril, da mu je tekel vroč pot po obrazu. Ko pa je bilo shoda konec in se je sprejela resolucija, se je družba podala v znano gostilnico, kjer se toči izvrstno pivo. Kmalu je stal na mizi sodček in antialkohol-

ni govornik ga je tistikrat popil toliko, kolikor še nikdar ne. Vsled dolgega govorjenja mu je grlo postalo nenavadno suho, in kapljica mu je – tako mi je sam zatrjeval – teknila kot še nikoli!« Piscu pri Slovenskem narodu se je zdelo zabavno zatopiti v razliko med teorijo in prakso boja proti alkoholu. »Teoretično stran obravnava Zlata doba, zato se s to stranjo ne bomo obširneje pečali. Antialkoholna teorija je skoro čisto enotna: skoro vsi soglašamo, da je alkohol škodljiv. Protialkoholna praksa pa je bolj različna: eni pravijo ne pij opojnih pijač, če te kdo vidi, drugi pravijo alkohol se mora uničiti, pij kolikor moreš, tretji pravijo: zgledi vlečejo: človeštvo alkohola ne bo opustilo prej, dokler se na lastne oči ne prepriča o škodljivih posledicah alkohola; torej ljubi antialkoholik, napij se ga vsak večer kot krava in potem pojdi na cesto in se postavi ljudem na ogled kot živa priča kakšne posledice ima alkohol. Če človek natanko premisli, smo vsi antialkoholiki, eden na to, drugi na drugo vižo. Naša pota so različna, vsa pa vodijo v oštarijo.« Ker je antialkoholizem tako splošno priznan, ni čudno, da ga je pod okrilje vzela stranka »debelih fajmoštrov, uničevalcev alkohola en gross. /.../ Kakor orjaški vol se zaganja danes na Slovenskem po zaslugi 'S.L.S.' organizirana abstenenca v sedmeroglavo hidro alkoholizma.« Uspehi boja pa se že kažejo: »Vino je vsak dan slabše in dražje, tudi pivo se draži in pošten šnops dobiš kvečjemu še kje v hribih pri kmetiču, ki o visokih idejah antialkoholizma ni še ničesar slišal.«³¹

³⁰ Zlata doba 1910, str. 12.

³¹ Slovenski narod, 30. 8. 1910.

Slovenski narod se je v filozofiranje zapletel zgolj zato, da bi povečal pomembnost incidenta, ki je svoj epilog doživel na ljubljanskem sodišču. Janezu Kalanu so namreč sodili zaradi povzročitve lažje telesne poškodbe. Antialkoholni borec naj bi bil pri tem dejanju popolnoma pijan. Zlobni liberalni komentator je zadevo opisal z veliko mero domišljije: »Zlata doba je na svojega urednika lahko ponosna. Ne le, da v uredništvu s peresom v roki deluje za vzvišeno antialkoholno idejo, tudi izven uredništva jo propagira. Za torišče svojemu praktičnemu antialkoholovemu gibanju si je zadnjič izbral Spodnjo Šiško. Deloval je tako uspešno, da se je nazadnje prav energično gibal – na levo in na desno, naprej in nazaj. In takrat se je zgodilo, ko je skrivnostno sladkoginjeni urednik Zlate dobe zapuščal s težkim korakom gostilno, da je priletela nekemu delavcu okoli ušes zaušnica, ki pa ni bila nič kaj prijazna, kajti delavec je zadobil lahko telesno poškodbo. Ubogega urednika Zlate dobe so obdolžili, da je bil pošiljatelj tiste zaušnice.« Pred okrajnim sodiščem priče tega niso potrdile, »antialkoholni urednik pa je dejal, da je bil takrat tako zatopljen v svojo visoko misijo, da se ničesar več ne ve spominjati«. Zato ga je sodišče oprostilo. Pri Narodu so mu iskreno čestitali in mu zaželeli »mnogo uspehov v njegovem nadaljnjem protialkoholnem delovanju«. ³²

Da je Kalan zares pil, dokazuje tudi njegovo lastno priznanje v protialkoholnem časopisu. Slovenski treznostniki so se namreč podali na romanje v Sveto deželo. Ko so prišli domov, pa so se pojavile govorice, da so ga na ladji pili. Kalan, ki je vodil celotno odpravo, je na obtožbe odgovoril takole: »Da sem na potu v Jeruzalem pil – to je stvar, ki je napravila nekaterim veliko veselje. Prijatelju dobre kapljice namreč ne moreš napraviti večjega veselja, kakor ga ima, če vidi abstinenta piti. To je zanj triumf, zmagoslavje! /.../ Ker me je eden najhujših abstinentov, ki pa ni bil z nami na potu, zaradi tega nedavno prijel, češ 'barčica po morju plava, abstinenca pa po vodi splava', zato sem se odločil – dasi je že malo davno od tega – to stvar javno pojasniti. Nimam prav nobenega vzroka kaj prikrivati.« ³³

Kalanovi izgovori, zakaj je bil primoran piti, vsekakor zaslužijo pozornost, saj skoraj po-

Strašna alkoholikova smrt. (Dopisnica Svete vojske)

polnoma ustrezajo izgovorom, ki jih pivci običajno trosijo v obrambo svoje razvade. Kalan je najprej razložil, zakaj se je odločil za abstinenco: »Načelo moje je bilo v tem oziru vedno to: Ne zdržujem se pijače zato, ker je sama na sebi slaba, napačna, škodljiva ali grešna; zdržujem se je zato, ker vidim v abstinenici uspešno orožje proti alkoholizmu. Zdržujem se je zlasti zato, da bi pri nas, v naši domovini premagali pijančevanje in uvedli treznost.« Skratka, Kalan abstinira zgolj zato, ker hoče biti za zgled ljudstvu, ne pa zaradi prepričanja, da se alkohola ne bi smelo piti. Njegova trditev je še zlasti zanimiva, če jo pogledamo iz drugega konca. Če na Slovenskem ne bi bilo pijančevanja, bi lahko dušebrižni Kalan brez slabe vesti popival. Poslušajmo prvi izgovor: »Vse kaj drugega je, če človek potuje sam ali v veliki množici. /.../ V veliki množici človek ne more, kakor bi si ravno izmislil, ampak se mora ravnati po ostali množici.« Kdo ne pozna tega izgovora? Pijem zato, ker pijejo drugi. Naslednji izgovor je s prvim v tesni navezi: »Vse kaj drugega je tudi, če človek potuje po krajih, kjer

³² Ibidem.

³³ Zlata doba 1911, str. 61, 62.

z abstinenco že kaj računajo, kjer je za abstinenco kaj poskrbljeno, kakor tam, kjer jim je ta stvar čisto tuja. /.../ Mislil sem, da sem preskrbel abstinate zadostno z brezalkoholnimi pijačami. A glej, tretji dan je že vsega zmanjkalo! En vzrok je bil ta, ker je bilo med romarji zoper vse moje pričakovanje veliko abstinentov; drugi vzrok pa, ker se je tudi pivcem naš nektar zdel boljši od vina in so ga nam oni pridno pomagali piti. Prav brez nič živeti, se pa abstinentje še nismo navadili. Jaz bi najrajši, da ne bi bilo treba ne jesti, ne piti, ampak doslej se mi to še ni posrečilo. – Vprašal sem potem, če bi mogli mesto vina dobiti limonado. Pa reklo se mi je, da ne smejo. Ko bi se bili že vnaprej z Lloydom tako pogodili – so rekli – bi morda šlo; brez dovoljenja pa ne smejo.«³⁴ Torej, kriva ni samo družba, kriva je tudi logistika in lokacija. Da bi pili kaj drugega kot vino, ni bilo mogoče.

Preidimo k izgovoru številka tri: »Jaz sem bil vrh tega tudi še bolan. Bolezen sicer ni bila posebno huda, ampak človek ni za nobeno rabo. Jaz pa nisem časa imel bolan biti in poležavati, ker so me na vse strani cukali. V sili pa menda nekdo žre tudi muhe. Tako tudi človek v sili in potrebi misli: naj pomaga, kar more pomagati! Za zdravilo, smo vedno rekli, se sme. – Povedati pa moram iz svoje skušnje, da mi ni vse skupaj prav nič pomagalo, in da je vsa tista hvala in čarobna moč, ki jo pripisujejo raznim »gajstom« in črnim vinom, komaj piškavega oreha vredna.« Seveda, pijemo tudi zato, ker je zdravo. Zakaj bi pa sicer drugače pili »na zdravje«. Če zbolimo, je treba veliko piti in česa bi lahko spili več kot sladkega vinca. Sicer pa: od vodje protialkoholnega gibanja bi lahko pričakovali, da ne bo nasedal na prazne argumente, da je treba piti zaradi zdravja samega. Sledi izgovor številka štiri: »Imeli smo dispenzo od posta in celo od brevirja. Toliko bolj opravičeno od abstinence.«³⁵ Kalan je kot duhovnik vpletel tudi religijski moment: Pijem tudi zato, ker mi vera dovoljuje piti. Če si abinent in te cerkvena oblast zaradi izrednih razmer oprosti od posta, ga lahko mile volje srkneš. Tvoja abinenca zato ne bo trpela.

Prihaja izgovor številka pet, ki je v bistvu nekakšno nadaljevanje izgovora številka ena: »Še nekaj je morda nekoliko name vplivalo, namreč zgled drugih, odličnih abstinentov. Toliko sem sli-

šal pripovedovati o ameriškem nadškofu Irlandu, ki je velik bojevnik zoper alkoholizem, da je rekel v Rimu: Doma ne pijem, a tukaj bom malo.« Če pijejo drugi ugledni abstinenti, zakaj ne bi tudi Kalan v izrednih okoliščinah. Ko je Kalanu zmanjkalo izgovorov, je enostavno ponovil začetni argument: »Končno še enkrat poudarjam: Mi se združujemo, da naše rojake, našo domovino streznimo. Mi hočemo pokazati, da se tukaj pri nas, da v našem navadnem življenju prav lahko in dobro brez alkohola shajati. Arabcev in mornarjev nismo hoteli s svojim zgledom preobračati. Nekaj malo pijače v taki dajavi, kjer drugega ni dobiti, nima z našimi domačimi razmerami prav nič opraviti.«³⁶ No, z zadnjim argumentom pa je naš protialkoholni borec najbrž nezavedno pokazal svojo dvoličnost. Če nas nihče ne vidi in smo daleč, torej lahko pijemo. Važno je le, da ne trpi protialkoholna stvar v javnosti. Kot duhovniku bi moralo biti Kalanu poznano dejstvo, ki ga pozna vsak krščansko vzgojen otrok: ko te nihče ne vidi, te vidi Bog.

Literatura in viri

- Jure Gašparič, *Slovenska krščanska delavska zveza*, v: Kronika XIX. stoletja, 3. knjiga, Ljubljana 2003.
- Janez Kalan, *Kaj je torej z alkoholom?*, Ljubljana 1906.
- Janez Kalan, *Početek protialkoholnega gibanja na Slovenskem*, Poročilo o I. slovenskem protialkoholnem shodu z namečkom, Ljubljana 1902.
- Janez Kalan, *Sveta vojska, Bog jo hoče, kdo si upa vanjo?*, Ljubljana 1906.
- Janez Kalan, *Velik moment, Politično razmišljanje ob veselem preobratu v deželi Kranjski*, Ljubljana 1909.
- Walter Lukan, *Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih*, Missijev simpozij v Rimu (ur. Edo Škulj), Celje 1988.
- Vasilij Melik, *Demokratizacija volilnega sistema (1907) in njeni učinki*, v: Vasilij Melik, *Slovenci 1848 – 1918* (ur. Viktor Vrbnjak), Maribor 2002.
- Anton Mrkun, *Zgodovina protialkoholnega gibanja po vsem svetu, zlasti v Sloveniji 1902–1927*, Ljubljana 1927.
- Andrej Pančur, *Politično življenje po volilnih reformah*, v: Slovenska novejša zgodovina

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

1848–1992 (ur. Jasna Fischer), knjiga 1, Ljubljana 2005.
 Janko Pleterški, *Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*, Ljubljana 1998.
 Slovenski biografski leksikon, 1. knjiga, Ljubljana 1925–1932.
 Slovenski narod.
 Anton Šepetavc, *Pijem, torej sem Slovenec ali alkohol(izem) kot tabu slovenstva*, *Zgodovina za vse*, št. 1, l. 2, Celje 1995.
 Zlata doba.

Zusammenfassung

„EIN WENIG TRINKEN, SCHADET DIES DER MÄSSIGKEITSBEWEGUNG IN DER HEIMAT? KEIN BISSCHEN.“

Die Antialkoholbewegung unter der Führung von Janez Kalan vor dem Ersten Weltkrieg

Janez Kalan (1868–1945), Geistlicher, Redakteur und Aktivist der katholischen Bewegung, war neben seiner Tätigkeit in den Marianischen Kongregationen und beim Monatsblatt *Bogoljub* (1903–1924) der Hauptakteur der Antialkoholbewegung im slowenischen Gebiet vor dem Ersten Weltkrieg und auch danach. Im Jahr 1903 gründete er den Antialkoholbund *Sveta vojska* (Heilige Armee). Er redigierte auch das alkoholgegnerische Blatt *Zlata doba* (Das goldene Zeitalter). Im Unterschied zu seinen Vorgängern im Kampf gegen den Alkohol war Kalans Taktik von Toleranz geprägt. Für die Mitgliedschaft in der Antialkoholvereinigung wurde keine völlige Abstinenz verlangt. Die Bewegung war unterteilt in Abstinente und sogenannte Gemäßigte, also Menschen, die auf Branntwein verzichteten und Bier und Wein nur in sehr geringen Maßen tranken. Kalan war eine äußerst aktive, aber auch kontroverse Persönlichkeit, da er einerseits inbrünstig gegen den Alkohol auftrat und andererseits öfters dabei ertappt wurde, dass er ihn selbst konsumierte. Im Jahr 1910 machte sich die liberale Zeitung *Slovenski narod* darüber lustig. Ein Jahr später gab Kalan in der Zeitschrift *Zlata doba* selbst zu, dass er bei einer Reise nach Jerusalem getrunken hatte. Im alkoholgegneri-

schen Blatt machte er sogar Werbung für den „heimischen“ Wein, der für die Leute angeblich besser war als „deutscher“ oder „jüdischer“ Branntwein oder Bier. Unter Führung Kalans war die Antialkoholbewegung ausgesprochen konservativ und sah die Hauptursachen für den Alkoholismus und den moralischen Niedergang in den schädlichen Einflüssen der modernen Gesellschaft. Die Lösung wurde in einer Rekatholisierung der Gesellschaft gesucht.

Schlagwörter: Janez Kalan, Marianische Kongregation, Zeitung *Bogoljub*, Verein *Sveta vojska* (Heilige Armee), Zeitung *Zlata doba* (Das goldene Zeitalter), Antialkoholbewegung

Tina Bahovec

»Trezno ljudstvo bo bogatelo, bo cvelo in se krepko razvilo«

Koroškoslovenski boj proti pijančevanju ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja

Bahovec Tina, dr., asistenčna profesorica, Abteilung für Geschichte Ost- und Südosteuropas, Institut für Geschichte, Alpen-Adria-Universität Klagenfurt, Universitätsstr. 65-67, A – 9020 Klagenfurt, tina.bahovec@uni-klu.ac.at

178.1(436.5=163.6)18/19"

»TREZNO LJUDSTVO BO BOGATELO, BO CVELO IN SE KREPKO RAZVILO«

Koroškoslovenski boj proti pijančevanju ob koncu 19. in v prvi polovici 20. stoletja

Alkohol in njegove nevarnosti so komaj raziskana tema koroškoslovenske zgodovine. V svojem prispevku avtorica obravnava protialkoholni diskurz in protialkoholno gibanje ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja, ki temelji na publicističnem gradivu in arhivskih virih.

Konservativno in katoliško obeleženo slovensko narodno gibanje na Koroškem med glavnimi vzroki alkoholizma navaja versko mlačnost (pijančevanje kot greh nezmernosti), nemoralno družabno življenje (ples) in seveda germanizacijsko politiko nemškega »Freisinn« na Koroškem. Podobno kot vzroke vidi tudi zle posledice alkohola predvsem na moralnem in narodnostnem polju. Alkohol domnevno vodi k propadanju dveh stebrov koroškega slovenstva, kmečkih gospodarstev in zavednih družin. Negativne ekonomske, npr. zdravstvene posledice pijančevanja slabijo ljudstvo in pospešujejo asimilacijo. (Prekomerna) konzumacija alkohola služi tudi označevanju nacionalnih nasprotnikov, saj je npr. slovenskega vidika ena od značilnosti »nemčurjev«, da popivajo.

Za boj proti alkoholu se – ob močni podpori duhovščine in do prve svetovne vojne v ozki povezavi z vseslovenskim protialkoholnim gibanjem – ustanavljajo posebna treznostna društva, kot je bila Sveta vojska. Slovenska krščansko-socialna zveza za Koroško s svojimi izobraževalnimi društvi ne tematizira problematike alkohola samo v treznostnih odsekih, ampak v celotnem delovanju, s posebnim ozirom na mladino in ženske. Tudi telovadna društva Orli, Marijine družbe ter osrednja politična organizacija so imeli protialkoholno ost.

Ključne besede: koroški Slovenci in koroške Slovenke, alkoholizem, nacionalno vprašanje, morala, protialkoholno gibanje

Bahovec Tina, PhD, Assistant Professor, Department of the History of Eastern and Southeastern Europe, Institute of History, Alpen-Adria-Universität Klagenfurt, Universitätsstr. 65-67, A – 9020 Klagenfurt, tina.bahovec@uni-klu.ac.at

178.1(436.5=163.6)18/19"

»SOBER PEOPLE WILL MAKE A FORTUNE, PROSPER, AND DEVELOP TREMENDOUSLY«
Carinthian-Slovene Fight against Habitual Drinking at the End of the 19th and the First Half of the 20th Century

Alcohol and its dangers in Carinthian-Slovene history have hardly been given any scholarly consideration. In my article I deal with the anti-alcohol discourse and anti-alcohol movement at the end of the 19th and the beginning of the 20th century in journalistic and archival materials.

The Slovene national movement in Carinthia, marked by conservatism and Catholicism, believed the main reasons for alcoholism were religious tepidity (habitual drinking as a sin of excess), immoral social life (dances) and, of course, the Germanizing policy of the German »Freisinn« in Carinthia. Similarly, not only the causes but also the consequences of alcohol were seen above all in the moral and national fields. Alcohol apparently led to the decay of the two pillars of Carinthian Slovene spirit: the farms and nationally conscious families. The negative economic, moral and health consequences of habitual drinking weakened the people and furthered assimilation. (Excessive) consumption of alcohol also served the purpose of marking the enemies of the nation; from the Slovene perspective, for example, habitual drinking was one of the characteristics of a »nemčur« (a Germanophile).

With strong support from the clergy and in a close alliance with the all-Slovenian anti-alcohol movement, special temperance societies, for example »The Holy Army«, were founded in order to fight alcohol. The Slovene Christian-Social Alliance for Carinthia had educational centres that addressed the problem of alcohol not only in its temperance sections but also through comprehensive action, with special emphasis on youngsters and women. The gymnastic societies like the »Orli«, St. Mary's societies and the central political organization also supported the fight against alcohol.

Key words: Carinthian Slovenes, alcoholism, national question, morals, anti-alcohol movement

Največji sovražnik človeštva, strašna nesreča, grda navada, demon, greh in strup – s temi izrazi se tudi v okviru slovenskega narodnega gibanja na Koroškem, podobno kot v drugih deželah, ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja razpravlja o nevarnosti alkohola. Koroško slovenstvo v mnogem prevzema sočasne izvenkoroške protialkoholne diskurze in oblike protialkoholnega gibanja, seveda pa se vprašanje zaradi manjšinskega položaja zaostri in pridobi poudarjeno nacionalno ost. V prispevku bom prikazala, kako sta slovenska koroška publicistika in javnost ocenjevali vzroke in posledice alkoholizma s posebnim ozirom na narodnost, ter orisala delovanje nekaterih treznostnih organizacij.

Cerkveni zastopniki v protialkoholnem taboru so radi poudarjali, da je pitje nezmernost, zlo in greh. Še več: starši, ki z opojnimi pijačami »ubijajo lastnemu otroku dušo in telo«, se »pregreše tudi proti božji zapovedi, ki pravi: Ne ubijaj!«¹ Alkohol ni veljal samo za greh, ampak tudi za strup. Zato so razni poljudnoznanstveni prispevki – npr. v koledarjih celovške Mohorjeve družbe – popularizirali kvarne zdravstvene in širše posledice pijančevanja za posameznika in družbo, pri čemer so prevzemali teorije o dednosti in degeneracijskih učinkih. Alkohol je »za vsako živo stvar, za rastlino in za žival in za človeka strup, to je dokazala veda«. Vsak pijanec »je bolan na srcu, pljučih, želodcu in črevesju in na možganih«. Alkohol zastruplja možganske celice in uničuje prosto voljo. »Popolnoma pijan človek se torej obnaša čisto kakor norec, ki ima bolno velikomožgansko skorjo.« Alkohol je »ono strašilo, ki najbolj polni norišnice in tudi bolnišnice«. V posebni meri je alkohol strup za spolne celice in more »uničiti ali degenerirati ne samo človeka, ampak človeštvo. Veliki pijanci so ali sterilni ali pa imajo pohabljen, rahitičen, slabotne, epileptične otroke«. Pijanstvo staršev ni samo uboj njih samih, ampak tudi otrok.² »Kako strašna beseda je to: degeneracija! Bolehni otroci, pohabljeni vnuki. Cele knjige, neštete knjige pišejo o tem zlu! Tu vam hočem imenovati samo njegove roditelje: alkohol in prostitucija. Brat in sestra v divjem zakonu!«³

Alkohol so povezovali tudi z različnimi oblikami nezaželenega ali prepovedanega vedenja: pijanost je morilec javne morale in zavaja otroke v nemoralo – »vsak mlad pijanec« je »tudi v spolnem oziru ekscedent«.⁴ Alkoholizem »more podivjati človeka« in »podivjanost napreduje«, zato se »zločini množe« – »do 90 % zločinov zakrivi alkohol, bodisi posredno ali neposredno«.⁵

Alkohol torej zakrivi strašne posledice, po mnenju mnogih pa družba zakrivi pijančevanje, saj visokoprocentne pijače igrajo (pre)veliko vlogo v kmečkem in študentskem življenju ter pri narodnopolitičnem delovanju. Leta 1907 avtor v koledarju Mohorjeve ugotavlja: »V vsaki kmečki hiši /.../ se dostikrat pripeti, da pride pijača na mizo, pa bodisi vino ali pivo, največkrat pa – žganje. Spomladi imajo orače in kopače, poleti kosce in ženjice, jeseni mlatiče, drvarje itd. Kadar so delavci, mora biti seveda žgana pijača pri /.../ jedi. Ljudje so danes zelo razvajeni. To bi bilo govorjenja, če bi delavci ne dobili pri kaki hiši pijače!« Kolon »ne poznajo brez opojnih pijač. /.../ Takrat mora biti vse pijano od največjega do najmanjšega, od najstarejšega do najmlajšega«.⁶ 1910 drug avtor opozori, da alkohol ni samo problem revnih in preprostih ljudi, ampak tudi izobražencev, pri čemer kara predvsem popivanje študentske mladine, ki naj bi bila »up in nada« naroda. Dijaštvo na visokih šolah »večerja mnogokrat le – pivo ali vino«. »Naš dijak se potika po tujih mestih, med tujim, celo sovražnim narodom. Ni čuda, če se potem tem tesneje oklepa svojih tovarišev«, a zbirališče je »vedno le v gostilni, ali pa v prostorih, ki so zvezani z gostilno«. Alkohol škoduje dijaku, ker ga odvaja od učenja, mu kvvari zdravje, ga uničuje gmotno in oškoduje predvsem duševno. »Tako zvane 'izgubljene dijake' ima torej vse na vesti alkohol.« Tudi med narodnim delovanjem in alkoholom avtor vidi pretesno zvezo: »Probujanje narodne zavesti je pri majhnih narodih težka stvar. Pri nas Slovencih še zdaj nismo gotovi s tem delom in še tudi kmalu ne bomo. Celo literaturo imamo že o tem, kaj je tu najbolj krivo in kako odpomoči.« Pri vseh razpravah se navaja »med glavnimi zadržki tudi alkoholizem« – toda »pisanje in govorjenje je pa tudi vse. Če že ne med slavnostnim delom, pa posedemo gotovo takoj po njem k polnim steklenicam. /.../ Koliko smo Sloven-

¹ Kompoljski, Stariši, kaj delate! V: Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu (dalje: KDM) za leto 1907, 77–79, tu 78.

² Arnšek, Alkohol in njegov vpliv na človeško telo. V: KDM za leto 1913, 44–49, tu 44, 46–48.

³ Z. B., Največji sovražnik človeštva. V: KDM za leto 1910, 81–87, tu 86.

⁴ Arnšek (kot op. 2), 49.

⁵ Z. B. (kot op. 3), 86.

⁶ Kompoljski (kot op. 1), 77.

V gostilni je šel denar iz žepov tako ali drugače. (Andrija Štampar, Narodna čitanka o alkoholu, Zagreb 1931.)

ci že popili opojnih pijač na zdravje svojega naroda! Da bi bili ta denar porabili za svoje šolstvo, bi imeli danes v zadostni meri ne samo ljudskih, ampak tudi meščanskih, srednjih in tudi visokih šol. /.../ Ko nabiramo prispevke za svoje narodne namene, vzdihuješ prav odkritosrčno, češ, koliko narodnega davka imamo, kakor da bi se ti ves mesec poznalo, če si dal svojo petico domu na altar. Glej, in tvoj sosed pri mizi je dvakrat obrnil krajcar, predno ga je spustil v puščico – ko bo plačeval pijačo, bo brez izdihljeja izdal polno pest srebra. Naše manjšine na mejah da se potapljajo v vsenemškem morju? V alkoholu se potapljajo! V alkoholu izgubljajo naši ljudje svoje čustvo, svoje poštenje, vse dobro! Z alkoholom srkajo vase brezbržnost, divji, nerazsodni egoizem, sploh vse ono gorje, ki ga je treba, da more človek pozabiti na svoj rod.«⁷

S to kritiko smo prispeli v srž nacionalnih debat o pijančevanju na Koroškem, kjer »Slovenci, žal, že itak tonejo. Alkohol brez dvoma pomaga, da tonejo toliko hitreje.«⁸ Pijančevanje je domnevno pospeševalo propad dveh stebrov slovenstva, kmečkih gospodarstev in vernih družin. Že leta 1886 je Vošnjak v koledarju celovške Mohorjeve opozarjal, da je »čezmerno žganjepitje« postalo v poslednjih letih »(p)rava šiba kmetijskega stanu.«⁹

⁷ Z. B. (kot op. 3), 82–83, 87.

⁸ Zlata doba 1912, št. 9, 130.

⁹ Dr. J. Vošnjak, Zakaj peša kmetijski stan? V: KDM za leto 1886, 51–58, tu 57.

Žganje in špirit sta »tisti strup in črv, ki razjeda zdravo jedro kmetijskega stanu v dušnem in telesnem oziru«, šnops pa je »najnevarnejša rana za kmetijski stan«. Zlasti na gorenjskem Kranjskem in na Koroškem se »grozno širi žganjepivstvo in le prepogosto se sliši o ponesrečenih kmetijskih hišah, ki so vsled strastnega žganjepitja hišnega gospodarja propadale.«¹⁰ Desetletje kasneje koledar med vzroki za propadanje kmečkega gospodarstva navede zapravljenost, in sicer »potrato na tobaku« ter »zapravljenost v pijači in jedi. Marsikateri kmet je tak, pa tudi sinovi njegovi, da mora iti vsako nedeljo in praznik v krčmo. Denar ima kratek rep! Hitro uide izpod palca. /.../ Nekateri mora obiskati zopet vsak semenj in žegnanje, brez vsega opravka, da je le kratek čas, da ga zvrne jeden liter.« Prvi davek, ki ga ljudje dajejo, je »davek nezmernosti, zlasti v pijači«. Tudi pomanjkanje varčnosti se izraža mdr. v pitju: če si reven, »si pomagal drugače ne boš, kakor s pridnim delom in z varčnostjo. – Če boš rekel: Kaj bo teh 10 krajcarjev; grem pa še te zapiti! Revščina in stiska te bo držala vedno za vrat.«¹¹

Alkohol slabi gospodarsko moč, ki je »poleg moralne predpogoj narodnega obstanka«. Protialkoholno glasilo Zlata doba leta 1912 takole računa: »Če na Kranjskem pride na leto za pijačo nad 30 milijonov kron, potem jih pride na slovensko Koroško najmanj 6 milijonov. Ko bi teh 6 milijonov prišlo iz slovenskih rok zopet v slovenske, bi s strogo narodnega stališča ne bilo take škode. Toda kam pridejo ti milijoni? Na Koroškem ne pridelajo nič domačega vina. /.../ Na Koroškem ni nobene slovenske tvornice za pivo. Na Koroškem so skoro vsi producenti žganja Nemci in nemškutarji. Koroški Slovenci pijejo torej mnogo nemškega in laškega vina /.../ in samo ali vsaj skoro samo nemško pivo in žganje. Ta reč jih stane samo 6 milijonov, ki jih vsako leto milostno podare svojim najboljšim prijateljem, – Nemcem. V desetih letih 60 milijonov. (!)«¹²

S pomočjo denarja in seveda alkohola Nemci kupujejo slovensko zemljo ali pa podkupujejo slovenske volivce. Pred prvo svetovno vojno časopis Slovenec v prispevku o slovenski narodni

¹⁰ Dr. J. Vošnjak, Proti žganju. V: KDM za leto 1886, 30–36, tu 30.

¹¹ Fr. Perpar, Zakaj kmečko gospodarstvo propada? V: KDM za leto 1896, 62–64.

¹² Zlata doba 1912, št. 9, 130.

zavesti ugotavlja: »Naprodaj so pijanci in pivci, in ker imajo Nemci več denarja kakor mi, zato nam pokupijo na tisoče duš. In ne samo duše, tudi njih zemljo, posestvo. Slovenci pijejo, Nemci kupujejo in se naseljujejo na zemlji naših očetov ...«¹³ »Opazovalec« iz slovenskega Korotana pa svari v Zlati dobi: »Nemškutarija se vedno bolj širi. Tujec grabi našo zemljo. Vse to se vidi v najboljši luči ravno ob volitvah. Nasprotni kandidat razpolaga s tisočaki, zato da brezplačnega piva in konjskega gulaža toliko, da se ubogi pijančki kar valjajo po tleh. Med volilci se slišijo glasovi: Kdor da več za piti, tega bom volil. Ali ni to škandal?! Za pijačo prodado ti ljudje svoje prepričanje. Zato pa pride in mora priti, da ima naš kandidat vedno manj glasov. Dokler ne bo zaoril po vsej naši deželi glas abstinence, ne vzbudimo našega ljudstva iz vse nemške mlakuže.«¹⁴

Alkohol ima kvarne posledice za tako imenovano osnovno celico družbe in naroda, za družino, saj »je uničil, uničuje in še uniči /.../ neštete rodbine«, »izpodkoplje rodbinsko srečo«,¹⁵ škodi odnosu med možem in ženo in predvsem otrokom. »Razmerje moža k ženi trpi najbolj ravno zaradi alkohola. Vzgoja otrok v pijančevi rodbini je vse prej samo vzgoja ne.«¹⁶ »Očetje, ki možete svoje hčere, ne dajte jih pijancem! Zakon bo nesrečen, otroci iz zakona bodo zanikarni, kajti 'vrba ne rodi grozdja!' Ne verjemite pijancu, ki vam obeta, da se v zakonu poboljša. Najprvo naj se poboljša, potem šele /.../ mu dajte hčer. Zakon s pijancem je gnezdo greha in pohujšanja, zato je treba otroke iz take družine kar vzeti in jih dati drugam v pošteno izrejo!« Kjer je »pijanec pri hiši, je čudež, če pošteno izrede otroka!«¹⁷ Zdravniki so »neštetokrat dokazali, kake slabe posledice imajo opojne pijače za mladino«. In že »naš nepozabni škof« Slomšek je zapisal: »Mladim kužekom dajejo žganja piti zato, da majhni ostanejo. Tudi otroci v svoji rasti zao-stajajo, ako žganja piti dobijo. In res! Otrok, ki je dobival /.../ opojnih pijač, ni nikdar krepek in veselo razposajen. Bolehavost mu sije že z obraza.« Tak otrok je vedno najslabši v šoli in po šoli pri »težkem delu ni posebno poraben, ker je šibek in

slaboten. Za kakšno drugo delo tudi ni, ker ne kaže za nobeno stvar zanimanja. /.../ Taki otroci potem navadno životarijo in skrivaj pijo, če morejo. Ko so dorasli, pa se pokažejo prave pijance in zapravljaljivce.« Zaradi tega koledar Mohorjeve opozori starše »na dve velikanski napaki ali razvadi«, kateri otroka često popolnoma uničita – namreč če starši »dajejo otrokom opojnih pijač in tobaka«. Avtor kritizira napačno vzgojo in slab vzor odraslih: »Ako je otrok siten ali pa bolan, vlije mu nespametna mati žličico žganja v usta, češ, da bode lažje spalo.« Mati misli, da je žganje ublažilo bolečine, a dete »je zaspalo vsled pijanosti«. Otrok hoče vse, kar vidi. »Ako vidi odraslega, da je ali pije, že steza ročice in odpira usta. In kolikokrat se primeri, da so poleg otroci, ko se pije!« Nekateri tudi govorijo, da so opojne pijače dobre za otroka, ker pomorijo gliste. »Neumneži! /.../ Pomorijo pač res nekaj v otroku, a to niso nikake gliste, ampak vse dobre kali in svojstva, iz katerih bi se otrok razvil pozneje v krepkega in pametnega uda človeške družbe.« Avtor zato apelira: »Stariši, ako hočete imeti zdrave, čvrste in dobre otroke, ne dajajte jim opojnih pijač in ne pustite jim, da bi kadili.«¹⁸

Alkohol je torej veljal za izredno nevarnega za družine, kmečko ljudstvo in gospodarstvo in s tem za nacionalni obstanek nasploh. V ilustracijo prepričanja, da je popivanje eden od razlogov za potujčenje in da so Nemci Slovence podjarmili s pomočjo alkohola, naj služijo citati v razponu pol stoletja: leta 1888 v koledarju Mohorjeve beremo: »Malo nas je Slovencev, in še nas hoče uničiti tujec: Nemec in Lah. Tako je s Slovenci že od nekdaj. V prejšnjih stoletjih je divjal po slovenski zemlji Turek /.../; zviti Benečan nas je ločil od morja, Nemec nam je poleg narodnosti kradel iz src tudi katoliško vero. Slovenski narod je bil vedno v boju za svoje življenje proti sovražnikom, katerih je bilo kakor lista in trave. A vendar nas niso zatrli, ker zdravo srce, vera in čednost premagajo silo in denar. Ali je pa danes Slovenec še enak svojim očetom? Žalibog, da se Slovenec stare korenine izgublja med našim narodom. Uničuje ga sovražnik, katerega slovensko ljudstvo prostovoljno goji na svojem srcu. In ta sovražnik je – žganjepitje! Slovencev ni pokončal Turek, ni premagal Italijan in tudi Nemcem se dobro ustavljajo: toda končalo jih bo žganjepitje, ako se

¹³ Slovenec, 4. 1. 1913, 4.

¹⁴ Opazovalec, Iz slovenskega Korotana. V: Zlata doba 1912, št. 9, 142.

¹⁵ Z. B. (kot op. 3), 86.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Franc Milčinski, Zanemarjena in izprijena mladina, skrb zanjo in sirotinski sveti. V: KDM za leto 1908, 46–57, tu 49.

¹⁸ Kompoljski (kot op. 1), 77–79. Prim. Ivan Tavčar, Kako naj izredi slovenski kmet svoje otroke? V: KDM za leto 1873, 169–174, tu 174.

ta silna in škodljiva povodenj ne zajezi. Ne samo moške in mladeniči padajo kakor hrast za hrastom v žrelo pogubljivi razvadi, tudi žene, ki so nekdaj živele le za svoje rodovine in niso poznale posebnih potreb, poprijemajo se te grde razvade. Celo dekleta in nedolžni otroci pijejo strup, ki jim končuje telesno in duševno zdravje.«¹⁹ Tri desetletja kasneje koledar svari: »Če se hočejo mali narodi ohraniti, morajo nadomestiti svoje malo število s tem večjo vrlostjo, pridnostjo, razsodnostjo. Te lastnosti pa niso združljive z alkoholizmom. Če nam je torej kaj mar bodočnost našega naroda, odrecimo se temu strupu.«²⁰ Aprila 1914 Anton Korošec na občnem zboru Slovenske krščansko socialne zveze za Koroško (SKSZ) z ozirom na karantansko preteklost izjavi: »Obred ustoličenja dokazuje, da so bili Slovenci trezen narod, da je ljubil neodvisnost, /.../ da je visoko cenil delo. Sovražnik pa je zanesel v naše ljudstvo alkohol, da ga zastrupi, naredil je iz enega dela našega prej tako svobodoljubnega ljudstva ponižne hlapce tujega naroda.«²¹ Leta 1930 osrednje manjšinsko glasilo Koroški Slovenec hvali pozitivne učinke prohibicije v Ameriki in primerja položaj na Koroškem: »A mi se intenzivno zastrupljamo. Vsi po vrsti. Stari in mladi, moški in ženske in postajamo ljudstvo slabičev, brez volje, brez odporne sile, brez življenjske moči /.../. Toda smeji se nam nasprotnik, narodni in gospodarski, ker z otrovanim in omamljenim ljudstvom bo imel lahek posel. /.../ le trezno ljudstvo bo varčno in delavno in se bo ohranilo.«²²

(Prekomerna) konzumacija alkohola je služila označevanju nacionalnih nasprotnikov. Iz slovenskega vidika je ena od značilnosti nemčurjev, da pijejo, boj proti pijančevanju pa je potemtakem »obenem boj proti nemčurstvu.«²³ Ko so nemčurji »zatajili svojo mater«, so »stopili na pot, ki pelje v podivjanost. Pretepajo se, preklinjajo, popivajo po gostilnah.«²⁴ Že »splošno znano« je, da so nemškutarji »povsod zraven, kjer se je zastonj napiti.«²⁵ V svoji pijanosti in podivjanosti napadajo Slovence – npr. leta 1922 v Škocijanu in Grebinju, ko je »od renegatskih voditeljev nahujskana druhal, opijanjena in razvneta od strastnega sovraštva do

Slovencev, pretepala naše mirno ljudstvo, ki se je bilo udeležilo slovenskih prireditev.«²⁶ Da se pod vplivom alkohola razvnamejo nacionalne strasti, zabeleži tudi Janez Weiss v svojih spominih o po-plebiscitni Koroški: »Če so bili kdaj pijani, in to je bilo pogosto v naši vasi, /.../ potem so vedno kričali: 'Čuše čez Ljubelj!'«²⁷

Ravno gostilna je v očeh mnogih kritikov postojanka nemštva in nemčurstva na slovenskem podeželju na Koroškem (in drugod). 1909. leta beremo v Zlati dobi: »Na narodnih mejah in po narodno izpostavljenih okolicaх tvori gostilna skoraj redno nevarno nemško postojanko. Kmečko ljudstvo in delavci so Slovenci, purgarija po trgih deloma nezavedna, deloma nasprotna, krčmar po večini slučajev Nemec ali nemškutar. Njegov vpliv se ne sme podcenjevati. /.../ Ljudje, ki začno pri njem posedati, postanejo kmalu narodno mlačni in neznačajni.«²⁸ Slovenec pa leta 1913 jadikuje: »Poglejte na Koroško in Štajersko! Kje ima nemškutarija svoja glavna gnezdišča? Po gostilnah! Na vsem koroškem Slovenskem dobite komaj 20 narodnih gostiln, dasiravno mi lahko verjamete, da Korošcem gostiln nič ne manjka. Po gostilnah domujejo in zborujejo razni bauernbundi, fajerberi; s pijačo in plesom mamijo in vabijo na svojo stran ubogo nezavedno ljudstvo.«²⁹ Podobno ugotavlja Zlata doba v razmišljanjih o »izvenkranjskih Slovencih«, da je na slovenskem Koroškem »večina gostilničarjev in štacunarjev, ki prodajajo žganje, – nemškutarjev. Koliko gostiln in prodajaln sploh ima slovenske napise? Te bi se lahko seštele. – In ondi po gostilnah ima nemškutarstvo svoje ognjišče, svojo zalego; vsi fajerberi, vse veseljačenje in vsa moralna korupcija, ki se od tam razliva med ljudstvo, ima ondi svoj dom in kotišče. /.../ Ven iz oštarij! Ta klic, ki velja vsem, velja še prav posebno za Koroško. Ven iz oštarij, koroški Slovenci, če ne, si boste – pripili smrt!«³⁰

Ne samo slovenska, tudi nemška stran vidi enega od vzrokov narodnega odpadništva v alkoholu in skuša nasprotnike diskreditirati z očitkom

¹⁹ KDM za leto 1888, 83.

²⁰ Z. B. (kot op. 3), 87.

²¹ Mir, 11. 4. 1914, 1–2.

²² Koroški Slovenec, 23. 4. 1930, 3.

²³ Slovenec, 26. 2. 1913, 3.

²⁴ Koroški Slovenec, 11. 1. 1922, 2.

²⁵ Koroški Slovenec, 22. 11. 1922, 3.

²⁶ Koroški Slovenec, 14. 3. 1923, 1.

²⁷ Spurensuche. Erzählte Geschichte der Kärntner Slowenen (Erzählte Geschichte. Berichte von Widerstandskämpfern und Verfolgten 4, Wien 1990), 53.

²⁸ Dr. Leop. Lenard, Gostilna – narodna nevarnost. V: Zlata doba 1909, št. 1, 5–7, tu 6.

²⁹ Slovenec, 4. 1. 1913, 4.

³⁰ Zlata doba 1912, št. 9, 130–131.

popivanja. Tako v predplebiscitnem propagandnem boju list *Koroško Korošcem* omalovažuje slovensko ikono boja za severno mejo Rudolfa Maistra kot strahopetnega in nemožatega pijanca in renegata: »V stari, avstrijski vojaščini je že bil Meister slab oficir. Dolgo je trajala svetovna vojska, a na bojišču, kjer so krvaveli hrabri, junaški naši možje in fanti, ni bilo ne sluha ne duha od Meistra, tahiniral je /.../ čisto v ozadju ali po etapi /.../. Medtem ko so se vojskovali in se do zadnjega borili med hrupom granat in žvižganjem kroglic, je zadi dobro živel, veliko pil in duhtal na izdajo. Rojen je Nemec sicer, nemški je njegov rod. Zaradi njegove nesposobnosti kot vojak in zavolj njegove pijanosti so ga del časa bili poslali na dopust (urlavb), ker se je morda že kazalo brezumje po pijančevanju. Pri Nemcih in sposobni avstrijski vojaščini ni mogel napredovati /.../. Meistru pa ni bila le goreča želja po popivanju, bila mu je tudi velika častihlepnost. In tako je postalo iz Meistra na enbart nek Majster, iz Nemca Slovenec. Boljši vojak pa tudi Majster ni bil.«³¹

Ta primer nas opozori na posebno nevarnost alkoholizma z ozirom na moški spol. Kvaliteta nabornikov in vojakov zaradi pijanstva domnevno pada in s tem slabi vojaško moč kot del narodne in državne moči. Že leta 1888 koledar celovške Mohorjeve jadikuje: »V resnici, žalostni so nasledki, ktere opazujemo po Slovenskem vsled žganjepitja. Nekdaj so se naši očetje ponašali s svojimi čvrstimi in močnimi sinovi. Sedaj pa morajo naši mladeniči po štirikrat hoditi na vojaški nabor, da cesar dobi dovolj vojakov. Močnih slovenskih junakov ni več na izbiro. Zakaj jih ni? Požrlo in končalo jih je žganje.«³² Poveljstvo 17. pešpolka v Celovcu v okrožnici februarja 1914 naprosi »vse župne urade za krepko podporo v boju proti pijančevanju vojakov, zlasti s tem, da ne bi starši pošiljali sinovom vojakom denarja.«³³ Društvo abstinentov Sveta vojska pa med svetovno vojno vpoklicanim v Celovec razdeli dvojezični letak: »Predragi mladi vojaki! S ponosom se vse ozira na vas ter z vso gotovostjo pričakuje, da vsak posameznik izmed vas pripomaga ogroženi domovini izvojevati zmago. Zato pa ne zapravljajte svoje mlade moči in sile s prevel-

Življenje s pijancem je bilo slaba popotnica za otroke.
(Andrija Štampar, Narodna čitanka o alkoholu, Zagreb 1931.)

kim uživanjem opojnih pijač, in prav posebno pa se varujte pred slabim, zapeljivim ženstvom.«³⁴

O vplivu alkohola na vojaške in druge narodne vrline polemizirata dve publikaciji pred prvo svetovno vojno: knjižica *Aus dem Wilajet Kärnten* (Iz vilajeta Koroške), ki jo je izdalo Slovensko katoliško politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem 1913, ter nemški odgovor *Die Wahrheit über Kärnten* (Resnica o Koroški), ki jo je izdalo nemškonacionalno društvo Deutscher Volksverein für Kärnten leta 1914.

Slovenski »Wilajet« nemški strani pripiše krivdo za negativne pojave, ki slabijo slovenstvo. Koroška ima »daleč največje število nezakonskih otrok v Avstriji«, ima »malo vojaškega materiala«, »od alkohola zastrupljeno prebivalstvo«, »zelo nizek naravni prirastek prebivalstva« in med vsemi agrarnimi provincami »največ socialdemokratov. Nemško svobodnjaštvo /Freisinn/, čigar skoraj izključna domena je bila Koroška, si lahko čestita k temu napredku.« V orisu negativnih posledic »svobodnjaštva«, kot so nemškutarstvo in konkubinat, igra alkoholizem kot »globoko zevajoča rana Koroške« posebno vlogo. »Wilajet« se sklicuje na »nesumljive priče« iz svobodomiselnega tabora samega, na »enega najbolj zavzetih borcev avstrijskega učiteljstva proti alkoholu«. Le-ta je pisal v publikaciji *Alkoholgegner*: »Preživel sem par tednov

³¹ *Koroško Korošcem*, 16. 3. 1920, 3–4.

³² KDM za leto 1888, 83.

³³ Anton Mrkun, *Zgodovina protialkoholnega gibanja po vsem svetu, zlasti v Sloveniji 1902–1927* (Ljubljana 1927), 119.

³⁴ *Mir*, 19. 1. 1915, 25.

na Koroškem, da bi videl, kakšni so uspehi ukrepov deželne uprave proti uživanju alkohola. Obsojam vas, od ljudstva voljeni možje, da nič ne napravite proti kugi žganja, ki tako strašno divja po vaši kronovini./.../ Skoraj v vsaki drugi kmečki hiši je domača žganjarna, skoraj v vsaki pa se najde bebec ali duševno bolan otrok, in lepo raščeni, zdravi ljudje so med nemškimi kmeti na Koroškem redki kot bele vrane ...«. »Wilajet« sicer meni, da je ta obsodba morda pretirana, da hišne žganjarne niso v vseh dolinah tako pogoste in tudi bebeci samo v nekaterih krajih. Vendar je »očitek alkoholizma povsem upravičen«, še več: zaradi alkohola so »zelo pogosti izrodki« in alkohol je zelo razširjen med ženskim spolom, kar veliko družin »zastruplja dobesedno z materinskim mlekom«. »Zelo slaba tolažba« je, če organ nemškega svobodnjaštva na Koroškem, časopis *Freie Stimmen*, ugotavlja, da v jezikovno mešanih okrožjih šnops »še huje razsaja« kot v povsem nemških. »Wilajet« kot vzrok za to navede: »Ob jezikovnih mejah žganje strašno razsaja, saj se ima ja umetna in nasilna germanizacija zahvaliti ravno alkoholu za svoj uspeh. Skoraj vsaka gostilna v slovenskih vaseh je ja vendar osje gnezdo nemškega svobodnjaštva! To je tako resnično, da bi se mirno lahko reklo: Odpravite danes vse gostilne in slovenski narod bo rešen.« Ni čudno, če v takih razmerah trpi tudi obrambna moč. Sklicujoč se na oceno polkovne komande o koroških nabornikih »Wilajet« zapiše, da velik kontingent nesposobnih za vojaško službo tvorijo »pritlikavci in bebeci«. Fizični razvoj bi bil na boljši stopnji, »če ne bi bilo marsikatero telo že od najranejšega otroštva zastrupljeno z alkoholom«. Kjer »vladata Bakh in Venera«, je obrambna sposobnost na splošno »zastrašujoče nizka«.³⁵

Nemška stran ima seveda svojo »resnico« in v brošuri *Die Wahrheit* nasprotuje slovenskim izvajanjem: »Nemci in Nemcem prijazni Slovenci Koroške so vedno zoperstavljeni kot težki alkoholiki napram treznim Slovincem. /.../ Kako pa v resnici izgleda treznost hujskaških Slovencev ve vsak, ki je ob nedeljah primoran iti skozi eno od vasi, ki so pod slovensko klerikalno oblastjo; to je dokazal velik tabor /.../ pri Prevaljah poleti 1913, kjer so Slovenci /.../ trume svojih zvestih ovčic prignali k veliki 'igri' in se je končalo z zelo divjim pretepom in pijan-

skimi ekscesi s petimi težko ranjenimi.« Nasprotniki trdijo, »da obrambna sposobnost Korošcev pada. Tega seveda ni kriv nihče drug kot nemška večina s svojim propadlim gospodarjenjem, ki je s seboj prineslo vsa zla kot alkoholizem, veliko število nezakonskih otrok i. dr.«. Na podlagi uradnih virov *Die Wahrheit* prikaže vojaške sposobnosti na Koroškem kot pozitivne, saj so Korošci »skoraj samo odlični vojaški material«, in jih primerja z domnevno veliko slabšimi – pijanimi in neposlušnimi kranjskimi vojaki. Tudi nacionalna primerjava duhovniškega stanu gre v nemško korist: za sistematično delo proti alkoholu je med nemškimi duhovniki več interesa, »medtem ko se slovenski napram pijančevanju odnosijo apatično ali pa celo sami dajejo slab zgled«. Slovenski list *Mir* pa se postavlja »z morda resno mišljenim, vendar trenutno samo na papirju obstoječim slovenskim protialkoholnim gibanjem«.³⁶

Protialkoholno gibanje na slovenskem Koroškem seveda ni obstajalo »samo na papirju«, vendar se vidnejše razmahne šele ob začetku 20. stoletja. Zlata doba npr. leta 1907 poroča o ustanovitvi slovenskega abstinentnega krožka v Celovcu. »To je enkrat ena vesela s Koroškega! Saj je pa tudi potrebno. Korošci in zlasti duhovniki se morajo emancipirati od oštarij, sicer ni mogoč noben napredek. Oštarija – ubija.«³⁷ Leta 1910 Zlata doba opozori na ustanovitev koroške podružnice društva Abstinent pod vodstvom učitelja.³⁸

Organizirano protialkoholno gibanje se razširi v letih pred prvo svetovno vojno, predvsem v okviru Svete vojske.³⁹ Po V. občnem zboru Slovenska krščansko socialna zveza februarja 1913 or-

³⁵ Aus dem Wilajet Kärnten, Verlag des »Slov. katoliško-politič. in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem« in Klagenfurt (Klagenfurt 1913), 259–269, 272.

³⁶ *Die Wahrheit über Kärnten. Eine Abwehrschrift gegen die Verunglimpfung unseres Heimatlandes durch die süd-slawischen Gegner, herausgegeben vom Deutschen Volksverein für Klagenfurt* (Klagenfurt 1914) 40, 135–141.

³⁷ Zlata doba 1907, št. 1, 16.

³⁸ Zlata doba 1910, št. 6, 96. Glej tudi Zlata doba 1911, št. 1, 14.

³⁹ Prim. Peter Fantur, *Der christliche Kulturverband bei den Kärntner Slowenen im Wandel der Zeit* (Veröffentlichungen des Internationalen Forschungszentrums für Grundfragen der Wissenschaften Salzburg, Neue Folge 52, Innsbruck–Wien 1992), 52; Werner Drobisch, *Das slowenische Vereinswesen in Klagenfurt 1848–1938. V: Im Spannungsfeld von Nation und Staat. Nationalitätenfragen in Mittel-, Ost- und Südosteuropa*, Hg. Walter Lukan, Petra Moissi (Sonderdruck Österreichische Osthefte 33, Heft 2, Wien 1991), 234–273, tu 252; Mrkun (kot op. 33), 124.

ganizira »prvi protialkoholni shod na Koroškem«. Zveza hoče biti koroškim Slovencem »prava učiteljica za pošteno, krščansko življenje, ker se zaveda, da ima samo tisti narod prihodnost, ki se drži krščanske morale. Začela bo iz tega razloga odločen boj proti najhujšemu sovražniku naroda, proti pijančevanju /.../. Proti alkoholu, ki požre vsako leto dobrih 6 milijonov slovenskega denarja na Koroškem, ki ubija družinsko življenje, ki goni vso našo mladino v nemčurski tabor, moramo napovedati vojsko na celi črti.«⁴⁰ Odsek Svete vojske v SKSZ ima »nalogo, da razširja med slovenskim ljudstvom zmisel za organizirano treznost in zdržnost, da skrbi za protialkoholna predavanja v naših društvih, da ustanavlja društva 'svete vojske' ter daje nasvete, kako se taka društva ustanavljajo.«⁴¹

Podružnice Svete vojske ustanovijo mdr. v Vogrčah, Melvičah, Svečah in Kazazah,⁴² kjer nam farna kronika priča o vlogi župnika in njegovih (ne)uspehih: »Da bi farane za misel zmernosti navdušil, zato je imel /.../ podpisani že pred ustanovnim shodom večkrat tozadevne pridige in je skušal zlasti šolsko mladino prepričati o škodljivosti alkoholnih pijač (žganja) za dušo in telo, kar je z božjo pomočjo pri veliki množini tudi dosegel. /.../ Pristopilo je h društvu doslej 8 abstinentov – odraslih in 17 abstinentov – otrok ter 28 zmernikov, ki so se odpovedali žganju, a vino in pivo hočejo piti zmerno. Četudi torej 'sv. vojska' do sedaj med odraslimi ne izkazuje mnogo članov, vendar je omenjeni shod zelo globoko učinkoval na vse, tako da vsaj mnogi zmerneje pijejo kakor prej, četudi nočejo pristopiti društvu. Od notoričnih pijancev pa se do sedaj še ni noben priglasił za vstop.«⁴³ Navdušeno in celo vseslovensko zveni časopisno poročilo o ustanovitvi podružnice v Kazazah: »Sveta vojska' Imamo jo! Dolgo se ni upala k nam, pa zdaj je tu! Res, vojska je, ker se bori, in sveta je, ker se bori proti grehu, proti zlu nezmernosti. Zato pozdravljena med nami! Namen

tvoj je treznost, tvoj sovražnik alkohol, tvoji vojaki zdržniki in zmerniki, tvojo bojno polje sreča našega ljudstva, tvoje geslo ljubezen in potrpežljivost, tvoj bojni klic: 'naprej do zmage!' /.../. In kako si prišla? Natihoma, skrito? Ne! Tvoj vhod k nam je bil očiten, pogumen, slovesen. Z jasnim licem si prišla kakor se spodobi neustrašeni junakinji. Tako si prišla, da smo te vsi lahko spoznali, kakšna si, in kakšne hočeš, da bi bili tudi mi. Zato pa smo te vsi tudi slavnostno sprejeli. /.../ Mlado in staro ti je šlo nasproti ter z očaranim srcem gledalo tvoje krasne slike in zvesto poslušalo tvoje osrečujoče nauke. Ko je tvoja sestra, sveta vojska na Balkanu, zajemala Odrin, si ti tukaj pri nas zbirala prve organizirane čete na boj za svoje vzvišene ideale. Bulgari niso odnehali, dokler niso vzeli Odrina, 'Sveta vojska', tudi ti se nikdar več ne umakni s pozicij, ki si jih zavzela že pri prvem svojem naskoku. Stoj in ostani pri nas! Delaj in zbiraj dalje! Mi tvoji pristaši smo s teboj!«⁴⁴

Poudariti je treba, da je koroško treznostno gibanje v času avstroogrske monarhije ozko povezano z vseslovenskim. Ob ustanovitvi koroške Svete vojske Mir zabeleži: »Vseslovenska centrala je pa v Ljubljani. Kranjci so nam že daleč popred.« Glasilo gibanja bo tudi za Koroško Zlata doba.⁴⁵ Ta prinaša poročila in dopise s Koroškega, zasledimo pa tudi kritike in polemike, saj v njenih očeh slovenskokoroški časopis Mir problematiki ne posveča dovolj pozornosti,⁴⁶ celovška Mohorjeva pa v svojem koledarju objavi inserat za alkoholno pijačo.⁴⁷

Slovenski protialkoholni borci so podpirali koroško gibanje kot udeleženci in govorniki. Ustanovni shod koroške Svete vojske je »počastilo s svojo navzočnostjo mnogo odličnega občinstva«, mdr. »nadravnatelj Kreditne banke v Ljubljani, dolgoletni abstinent«. Priznalno pismo je poslal »osrednji voditelj« Svete vojske Janez Kalan; brzojavno je v spodbudnih besedah čestitala Slovenska straža v Ljubljani.⁴⁸ Že omenjeni župnik v Kazazah je na ustanovitev podružnice povabil govornika iz Ljubljane s sledečo obrazložitvijo: »Ker pa med

⁴⁰ Mir, 15. svečana /februarja/ 1913, 1. Prim. Slovenec, 26. 2. 1913, 3.

⁴¹ Mir, 5. 7. 1913, 188. – Sveta vojska je bila vključena v SKSZ, obenem pa je bila cerkvena bratovščina.

⁴² Mir, 27. 9. 1913, 283; 11. 4. 1914, 85; Werner Drobesh, Vereine und Verbände in Kärnten 1848–1938. Vom Gemeinnützig-Geselligen zur Ideologisierung der Massen (Das Kärntner Landesarchiv 18, Klagenfurt 1991) 57, 210.

⁴³ Tomaž Ulbing, Pro memoria v zadevi ustanovitve »sv. vojske« protialkoholnega društva v Kazazah poslan preč. ordinariatu v Celovcu, 16. 4. 1913, Liber memorabilium der Pfarre Edling, Slovenski znanstveni inštitut (dalje: SZI).

⁴⁴ Mir, 12. 4. 1913, 104. Prim. Slovenec, 29. 3. 1913, 6.

⁴⁵ Mir, 5. 7. 1913, 188. – Zlata doba leta 1912 zabeleži, da je imel Celovec doslej 8 izvodov časopisa. Zlata doba 1912, št. 1, 15.

⁴⁶ Zlata doba 1911, št. 8, 117, 148.

⁴⁷ Zlata doba 1909, št. 10, 159; Zlata doba 1910, št. 9, 144; št. 10, 149–151; Zlata doba 1911, št. 2, 29.

⁴⁸ Mir, 26. 7. 1913, 208.

Ob povratku iz gostilne je bil dobre volje samo eden.

moštvom in mladeniči – tudi ženstvo se je precej protivilo – ni bilo videti posebnega zanimanja za to idejo, zato je smatral podpisani za potrebno, da pride med farane o tej reči predavat kak tuj govornik – abstinent. Kajti tudi tukaj se je izkazala resničnost reka: 'Nemo propheta in patria'.⁴⁹

Poleg Svete vojske so lokalna prosvetna društva, včlanjena v SKSZ, ustanavljala »treznostne odseke« in se v svojem delovanju nasploh posvečala problematiki alkohola.⁵⁰ Leta 1911 Zlata doba pohvali ustanovitev treznostnega odseka v izobraževalnem društvu v Železni Kapli: »Uvedli so ga zavedni mladeniči sami, posebno vrli Vincenc Pečnik. Tega česar voditelji ljudstva ne morejo razumeti ali se vsaj zelo težko odločijo za to, to spoznajo za potrebno preprosti ljudje, in ne samo spoznajo, ampak tudi store. – Kapelski naši prijatelji so na vsak način zahtevali, da mora priti k njim naš urednik, da jih malo potrdi in navduši za dobro. Prišel je /v/ nedeljo, 30. aprila. Kljub silno slabemu vremenu je bil društveni prostor dobro napolnjen. Upamo torej, če je že zdaj šlo, da bo poslej šlo še bolje. Kar je veselo, je to, da ima gibanje tudi v domačih dveh duhovnikih svojo oporo. Naj bi se iz Železne Kaple širila rešilna misel tudi v druge kraje Koroške!«⁵¹ Leta 1926 SKSZ začne »posebno akcijo za raztre-

znjenje našega ljudstva«, s katero želi vzpodbuditi ustanovitve treznostnih odsekov v izobraževalnih društvih, katerih »sveta dolžnost« je, da »zaježijo vedno rastočo povodenj alkoholizma«. »Našega ljubljenskega naroda ne pustimo utoniti v grdi mlakuži alkoholizma! Naj torej ne bo nobenega društva našega brez treznostnega odseka /.../!«⁵²

Iz zapisov Slovenskega prosvetnega društva Bilka v Bilčovsu o protialkoholnem delovanju marsikaj izvemo. Na zborovanju leta 1912 tajnik

društva »govori o pijančevanju in kaže na njegove skrajno žalostne in škodljive posledice. Med poslušalce se razdeli 'Mali protialkoholni katekizem', kateri naj se pridno prebira in uvažuje, da se pijančevanju, morivcu vere, narodnosti in gospodarstva, jez zastavi in mu konec naredi.«⁵³ Na seji 1920. leta pa načelnik odseka Treznost svari: »Vsak pameten človek mora biti proti zlorabi alkohola. Koliko nesreče je že napravil ta sovražnik človeštva. Koliko zapravljenega denarja, prodanih hiš in posestev, pobojev, koliko prepira v družinah, nemira in sovražstva, uničenja družinske sreče, bolezni, pobačenja otrok, prezgodnje smrti.«⁵⁴ Med temami, ki so jih določili za občni zbor leta 1926, je prvo mesto zavzel – alkoholizem.⁵⁵

Treznostno gibanje naj bi bilo »še prav posebno častna zadeva naše moške mladine! Kajti fant-pijanec: нравно pokvarjen, neznačajan fant; mladina, pijači udana: duševno in telesno zastrupljena, propala mladina; narod pijancev, izgubljen narod. /.../ Osebito iz vrst naših mladeničev naj enkrat za vselej izgine to ostudno pijančevanje, ki nam je le v največjo škodo in sramoto! /.../ S čim se pač fant bolj osramoti in oblati pred svetom kakor pa s tem ogabnim pijančevanjem? Zato fantje ne mirujte prej, da bo vsak slovenski mladenič tre-

⁴⁹ Ulbing (kot op. 43). Ulbing je povabil L. Puhoveja, linotipista v Katoliški tiskarni v Ljubljani in »desno roko« Kalana.

⁵⁰ Prim. Fantur (kot op. 39), 47, 52.

⁵¹ Zlata doba 1911, št. 5, 78. Glej tudi Zlata doba 1912, št. 1, 13–14.

⁵² Koroški Slovenec, 6. 1. 1926, 3–4.

⁵³ Zborovanje 1. septembra 1912, Zapisnik Slovenskega prosvetnega društva (dalje: SPD) Bilka Bilčovs, SZI.

⁵⁴ Seja 25. 3. 1920, Zapisnik SPD Bilka Bilčovs, SZI.

⁵⁵ Odborova seja 7. 2. 1926, Zapisnik SPD Bilka Bilčovs, SZI.

zen mladenič!«⁵⁶ Fantovski odseki izobraževalnih društev so imeli namen »voditi jih k treznemu in bogoljubnemu življenju.«⁵⁷ Na predavanjih in tečajih so fante svarili pred alkoholom. Tako je bil npr. treznostni govor del mladeniškega kurza v Pliberku 1909,⁵⁸ na mladeniškem shodu v Št. Rupertu pri Velikovcu leta 1913 pa je govornik Lambert Ehrlich »povdarjal, kako škodljiva sta za ljudstvo pijančevanje in nečistost. Proti tema dvema sovražnikoma je najboljšo orožje ravno najsvetejši zakrament.«⁵⁹ Treznost fantov naj bi podpirala tudi telovadna organizacija. 1912 »opazovalec« iz slovenskega Korotana piše v *Zlati dobi* o vlogi Orlov: »Ravno mi smo poklicani za prospeh treznostne ideje. Zato posnemajmo bratski odsek /.../ na vinorodnem Vipavskem, kjer so vsi Orli abstinentje. /.../ Ravno mi vsak dan lahko opazamo, da ravno tisti fantje ne gredo v naše vrste, kateri so se že vsaj nekoliko vdali pijači. Saj v resnici lahko trdim, da orlovski odseki in izobraževalna društva, kar jih propada in jih bo propadlo na Koroškem, propadajo le zavoljo vedno širčnega se alkoholizma. Fant izstopi iz nemčurske šole, najprej postane pijanec, potem nemškutar, izdajalec svojega lastnega naroda. /.../ iz krepostnega mladeniča abstinenta ne more nikdar postati nemškutar.«⁶⁰ Knjižica »Wilajet« je poudarila, da je telovadna organizacija usmerjena »proti kugi alkohola in nemoralnosti«, koroške politične oblasti pa prepovedujejo Orle ter nošenje njihovih uniform z obrazložitvijo, da te na Koroškem niso običajne (landesüblich). »Kaj pa je sploh na Koroškem 'običajno'? Alkohol in nezakonski otroci! Zapomnite si to!«⁶¹

Tudi v sklopu ženskih odsekov in prirediteljev SKSZ so obravnavali nevarnosti alkohola – tudi zato, ker je veljalo, da so ženske zadolžene za družinsko srečo, ki jo alkohol uničuje. *Mir* je npr. poročal o ženskem shodu leta 1913 v Šmihelu nad Pliberkom, kjer je Ehrlich med vzroki za propadanje kmečkega stanu navedel tudi pijančevanje. »Prav globok vtis je na nas naredil popis dežele pijancev. Nikdar ne bomo več pozabile zlatih in resničnih besed: Nobeno premoženje ni tako veliko, da bi ga pijanec ne zapil, nobena družinska sreča

ni tako močna, da bi je pijanec ne razrušil in nobena žena ni čednostna, da bi je pijanec ne spravil do obupnosti. Ali ste čuli, pijanci! Druge pomoči ni za pijanca kot popolna zdržnost – abstinenca – vsi drugi sklepi so za nič!«⁶² Na ženskem shodu v Svečah so govorili o pomenu prave krščanske matere in o vrtnarstvu, župnik Ulbing pa »nam je predstavil sovraga alkohola ter nam narisal načrt za vojsko zoper njega. Brž so se zborovalke navdušile za njegov bojni klic ter obljubile, da se pridružijo 'Sveti vojski'.«⁶³ Dekletom so v okviru Marijinih družb pravila nalagala v poglavju *Splošne krščanske dolžnosti*, točka 11: »Ker je nezmerno pijančevanje glavna napaka in rana našega ljudstva, vsled katere ima ravno ženstvo veliko trpeti, zato naj tudi one delajo zoper njo in po svojih najboljših močeh pospešujejo namene 'Družbe treznosti'.«⁶⁴

Ob koncu velja omeniti, da so tudi v okviru političnih prireditev tematizirali problematiko alkohola. Tako je na javnem shodu Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem leta 1922 v Ledincih deželni poslanec Vinko Poljanec govoril o boju proti alkoholu. »Pokleknil bi pred vsakega očeta in vsako mater, je dejal govornik in jih prosil: 'Obvarujte vašo mladino pred to nevarno kugo – pijančevanjem – in ne dopuščajte, da bi alkohol uničeval njihovo zdravje in njihovo poštenje. Le ako bo ostal narod telesno in duševno zdrav, se bo mogel ohraniti!'«⁶⁵

Slovenski narod na Koroškem se je ohranil, vendar v majhnem številu – krivdo za to pa je, če sledimo izvajanju sodobnikov, pripisati tudi alkoholu.

Viri in literatura

Arnšek, *Alkohol in njegov vpliv na človeško telo*.

V: Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu (dalje: KDM) za leto 1913, 44–49.

Aus dem Wilajet Kärnten, Verlag des »Slov.

katoliško-politič. in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem« in Klagenfurt (Klagenfurt 1913).

⁵⁶ *Koroški Slovenec*, 6. 1. 1926, 3–4.

⁵⁷ *Odborova seja* 20. 3. 1924, *Zapisnik SPD Bilka Bilčovs, SZI*.

⁵⁸ *Zlata doba* 1910, št. 1, 7–8.

⁵⁹ *Mir*, 17. 5. 1913, 138.

⁶⁰ *Opazovalec* (kot op. 14).

⁶¹ *Aus dem Wilajet* (kot op. 35), 249–256.

⁶² *Mir*, 18. 1. 1913, 20.

⁶³ *Mir*, 12. 4. 1913, 104.

⁶⁴ *Pravila dekliške Marijine družbe, Alte Pfarrakten, Feistritz i. G., V Kongregationen, Archiv der Diözese Gurk*.

⁶⁵ *Koroški Slovenec*, 22. 11. 1922, 1–2.

- Z. B., *Največji sovražnik človeštva*. V: KDM za leto 1910, 81–87.
- Die Wahrheit über Kärnten*. Eine Abwehrschrift gegen die Verunglimpfung unseres Heimatlandes durch die südslawischen Gegner, herausgegeben vom Deutschen Volksverein für Klagenfurt (Klagenfurt 1914).
- Werner Drobesh, *Das slowenische Vereinswesen in Klagenfurt 1848–1938*. V: Im Spannungsfeld von Nation und Staat. Nationalitätenfragen in Mittel-, Ost- und Südosteuropa, Hg. Walter Lukan, Petra Moissi (Sonderdruck Österreichische Osthefte 33, Heft 2, Wien 1991), 234–273.
- Werner Drobesh, *Vereine und Verbände in Kärnten 1848–1938*. Vom Gemeinnützig-Geselligen zur Ideologisierung der Massen (Das Kärntner Landesarchiv 18, Klagenfurt 1991).
- Peter Fantur, *Der christliche Kulturverband bei den Kärntner Slowenen im Wandel der Zeit* (Veröffentlichungen des Internationalen Forschungszentrums für Grundfragen der Wissenschaften Salzburg, Neue Folge, 52, Innsbruck–Wien 1992).
- KDM za leto 1888.
- Kompoljski, *Stariši, kaj delate!* V: KDM za leto 1907, 77–79.
- Koroški Slovenec.
- Koroško Korošcem, 16. 3. 1920.
- Dr. Leop. Lenard, *Gostilna – narodna nevarnost*. V: Zlata doba 1909, št. 1, 5–7.
- Franc Milčinski, *Zanemarjena in izprijena mladina, skrb zanjo in sirotinski sveti*. V: KDM za leto 1908, 46–57.
- Mir.
- Anton Mrkun, *Zgodovina protialkoholnega gibanja po vsem svetu, zlasti v Sloveniji 1902–1927* (Ljubljana 1927).
- Opazovalec, *Iz slovenskega Korotana*. V: Zlata doba 1912, št. 9.
- Fr. Perpar, *Zakaj kmečko gospodarstvo propada?* V: KDM za leto 1896, 62–64.
- Slovenec.
- Pravila dekliške Marijine družbe, Alte Pfarrakten, Feistritz i. G., V Kongregationen, Archiv der Diözese Gurk.
- Spurensuche. Erzählte Geschichte der Kärntner Slowenen* (Erzählte Geschichte. Berichte

von Widerstandskämpfern und Verfolgten 4, Wien 1990).

- Ivan Tavčar, *Kako naj izredi slovenski kmet svoje otroke?* V: KDM za leto 1873, 169–174.
- Tomaž Ulbing, *Pro memoria v zadevi ustanovitve »sv. vojske« protialkoholnega društva v Kazazah poslan preč. ordinariatu v Celovcu*, 16. 4. 1913, Liber memorabilium der Pfarre Edling, Slovenski znanstveni inštitut (dalje: SZI).
- Dr. J. Vošnjak, *Proti žganju*. V: KDM za leto 1886, 30–36.
- Dr. J. Vošnjak, *Zakaj peša kmetski stan?* V: KDM za leto 1886, 51–58.
- Zapisniki Slovenskega prosvetnega društva Bilka Bilčovs, SZI.
- Zlata doba.

Zusammenfassung

„EIN NÜCHTERNES VOLK WIRD WOHLHABEND SEIN, BLÜHEN UND SICH GUT ENTWICKELN“

Der Kärntner slowenische Kampf gegen die Trunksucht am Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts

Der Alkohol und seine Gefahren sind ein kaum erforschtes Thema der Kärntner slowenischen Geschichte. Basierend auf publizistischen und archivalischen Quellen behandelt der Beitrag antialkoholische Diskurse und Organisationen am Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts.

Die konservativ-katholisch geprägte slowenische Nationalbewegung in Kärnten nannte als Hauptursachen für den Alkoholismus religiöse Lauheit, ungezügelter geselliges Leben und insbesondere die germanisierende Politik des deutschen „Freisinns“. Auch die schädlichen Folgen des Alkohols wurden vor allem auf moralischem und nationalem Gebiet gesehen. Der Alkoholismus bewirkte angeblich den Untergang zweier Stützen des Slowenentums in Kärnten, des bäuerlichen Heims und der Familie. Die negativen ökonomischen, moralischen und gesundheitlichen Folgen der Trinkerei schwächten das Volk und beschleunigten

nigten die Assimilation. (Übermäßiger) Alkoholkonsum diente außerdem der Charakterisierung nationaler Gegner, war doch aus slowenischer Sicht ein Merkmal der „Deutschtümler“, dass sie zu viel tranken.

Im Kampf gegen den Alkohol wurden – mit Unterstützung der Geistlichkeit und bis zum Ersten Weltkrieg in enger Verbindung mit der gesamtslowenischen Mäßigkeitsbewegung – besondere Vereine wie Sveta vojska (Heiliger Krieg) gegründet. Der Slowenische christlich-soziale Verband für Kärnten mit seinen lokalen Bildungsvereinen thematisierte die Alkoholproblematik nicht nur in Nüchternheitssektionen, sondern in der gesamten Tätigkeit unter besondere Berücksichtigung von Jugendlichen und Frauen. Auch die Turnvereine Orel, Marianische Mädchenkongregationen und die politische Organisation hatten eine antialkoholische Ausrichtung.

Schlagwörter: Kärntner Slowenen und Sloweninnen, Alkoholismus, nationale Frage, Moral, Antialkoholbewegung

Dragan Matić

»In zapela je harmonika od vzhoda do zahoda in naš narod je zarajal, da še nikdar tako ter ne more do sape še danes...«

Vzpon nemorale in alkoholizma med veliko vojno in v času poveljne psihoze

Matić Dragan, dr., Inšpektorat RS za kulturo in medije,
Metelkova 4, SI-1000 Ljubljana, dragan.matic@gov.si

178.1:94(497.4)1914/1918”
94(497.4) “1914/1918”:178.1

»IN ZAPELA JE HARMONIKA OD VZHODA
DO ZAHODA IN NAŠ NAROD JE ZARAJAL, DA
ŠE NIKDAR TAKO TER NE MORE DO SAPE ŠE
DANES ...«

*Vzpon nemorale in alkoholizma med veliko vojno in v
času poveljne psihoze*

Zdi se, da se je med prvo svetovno vojno pojavil podoben efekt, kot med množičnimi epidemijami kuge v srednjem oz. zgodnjem novem veku. Ljudje so se zavedli svoje minljivosti in začeli intenzivno uživati življenje tako, da so se množično začeli prepuščati pogostemu in nezmernemu veseljačenju, »svobodni ljubezni« ter prekomernemu uživanju alkohola. Že takrat so se nekateri cerkveni dostojanstveniki zavedali, da bo to pustilo posledice, ki bodo daleč preživele samo vojno. In res so se tisti, ki so računali, da bo s koncem vojne življenje steklo po starih »normalnih« tirnicah, zmotili. »Strupeni bacil vojne vrtoglavosti« je tokrat pod imenom poveljne psihoze tudi v pogojih splošne gospodarske krize, draginje in pomanjkanja ljudi gнал v brezbržno razuzdanost in »domovino izpremenil v eno samo, noč in dan odprto gostilno«.

Ključne besede: alkoholizem, nemorala, prva svetovna vojna, poveljna psihoza

Matić Dragan, PhD, Inspectorate of the Republic
of Slovenia for Culture and the Media, Metelkova 4,
SI-1000 Ljubljana, dragan.matic@gov.si

178.1:94(497.4)1914/1918”
94(497.4) “1914/1918”:178.1

“AND THE ACCORDION WAS HEARD FROM
EAST TO WEST AND OUR NATION REJOICED
AS NEVER BEFORE, SO THAT IT HAS NOT BEEN
ABLE TO RECOVER ITS BREATH TO THIS DAY...”
*The Rise of Immorality and Alcoholism during the
Great War and in the Time of the Post-war Psychosis*

It seems that the First World War had an effect similar to that of massive plague outbreaks in the Middle Ages or early modern times. People became aware of their transience and started enjoying life intensely by reveling immoderately and frequently, by making “free love” and by consuming alcohol in excessive quantities. Some church dignitaries were aware at the time that this would have consequences long after the end of the war. It indeed turned out that those who thought that the end of war life would bring life back to its old routine were proved wrong. “The poisonous germ of war dizziness” struck this time in the form of a post-war psychosis. Accompanied by a general economic crisis, inflation and great poverty, it pushed people into careless debauchery and “turned the homeland into one big public house that was open day and night”.

Key words: alcoholism, immorality, First World War, post-war psychosis

Alkoholizem je bil seveda problematičen že od nekdaj in spremlja človeško civilizacijo od davnine. Tako gre za pojav oz. anomalijo, ki je v določenih okvirih še družbeno sprejemljiva. Pozornost pa ta pojav začne zbujati, ko preide v fenomenalne razsežnosti, tj. ko se družba sooči z neobičajno razširjenim pijančevanjem, združenim s splošno nemoralo. Slednje je bilo v Evropi nasploh izpričano v času po prvi svetovni vojni oz. v prvi polovici dvajsetih let prejšnjega stoletja. Kot bomo videli v nadaljevanju, ta pojav nikakor ni zaobšel naših krajev.

Štiri leta po koncu vojne je univ. prof. dr. K. Ozvald modroval o vzrokih tega fenomena: »Delili so podpore po očetih, možeh in sinovih, ki so bili pri vojakih, delili so jih v obilni meri. In kaj so zalegle te podpore? Našo domovino so izpremenile v eno samo, noč in dan odprto gostilno. Kakor da je zavladal sam Ali – paša iz Cankarjeve povesti. In zapela je harmonika od vzhoda do zahoda in naš narod je zarajal, da še nikdar tako, ter ne more do sape še danes. A kaj je neki poklicalo na plan te nove oblike življenja med nami? Kaj je temu vzrok? Vojna je, vojna, ki ... prihaja kot do skrajnosti radikalen preocenetelj vseh v mirni dobi veljavnih vrednot. Zakaj neki je v tistih 'letih strahote' bil na mesto litra postavljen škaf na krčmarjevo mizo, zakaj je za prvi člen spolno-moralnega zakonika bila proglašena svobodna ljubezen? No, zakaj? – C' était la guerre, bila je vojna ... Prišel je bil skušnjavec ... in z razločnim pomežikovanjem dal ljudem razumeti, da – če se pokoriš cesarju, nisi več dolžan pokorščine Onemu, ki zahteva: ne kradi, ne pričaj po krivem zoper bližnjega, ne stezaj roke po njegovi ženi in ne po njegovem blagu.« Tako lahko potegnem sklep, da je poleg držav in družbenih sistemov vojna razsula tudi sisteme moralnih vrednot, kar se je rezultiralo v razbrzdanem življenju, tj. predvsem v obliki vsesplošnega pijančevanja, hrupnih plesnih zabav in »svobodne« ljubezni.¹

Če pustimo seksualno in dogajanje, povezano z zabavami, za kako drugo priložnost in se osredinimo samo na alkoholizem, potem lahko za začetek ugotovimo, da so nekateri nepopravljivi optimisti v koncu vojne videli celo možnost za zmanjšanje alkoholizma, posebej pitja žganja.

Videti je namreč (o čemer priča tudi navedeni članek dr. Ozvalda), da je vojna v prvi fazi, dokler ni nastopilo splošno pomanjkanje, pospešila pijančevanje, kasneje pa ga je pomanjkljiva preskrba ublažila. V glasilu protialkoholnega gibanja so zapisali: »Na eno reč pa je treba posebej opozoriti. Namreč boj zoper žganjepitje bo zdaj nekoliko lažji kakor sicer. Žganja se zdaj razmeroma malo pije; pije se izvečine vino. Špiritovega žganja skoro ni dobiti. Tudi kuhanje žganja iz sadja je vsaj nekoliko oteženo, ko ni toliko kotlov. Vsled tega so se nekateri prisiljeni vendarle odvaditi žganja. To priliko je treba porabiti ... Pozovimo ljudi, naj žganja nikar ne vpeljujejo! Če so do zdaj brez njega prestali, bodo tudi odslej. – Posebno še po vinskih krajih, kaj je treba tam žganja? /.../ Podobno se lahko reče o pivu. Kjer ga sedaj ne pijejo, naj ga tudi po vojski ne uvažajo! Kaj je treba zopet piva po vinorodnih krajih? Kaj je treba npr. da ima v Novem mestu, sredi slovenskih goric, nemška pivovarska družba cel velik magacin, da se po vseh novomeških gostilnah to nemško pivo toči in da ga kmetje, ki imajo svoje gorice, po teh gostilnah pijo?«²

Slednje pričakovanje pa se je seveda izkazalo za popolnoma zgrešeno. Ob demobilizaciji je vlada sicer izdala ukaz, da se žganje sploh ne sme točiti, druge alkoholne pijače pa le do osmih zvečer. To pa je bil relativno mil ukrep – druge vlade so v tej dobi izdale prepoved točenja vseh alkoholnih pijač. Tudi ta omejitev pa je kmalu padla – »že par tednov po končani vojni so bile gostilne odprte lahko do desetih; ko bi vsaj to držalo /.../ v resnici se po nekaterih gostilnah pije do enajstih in do polnoči, prirejajo veselice s plesom, ki trajajo do dveh in do štirih zjutraj in se pijane tolpe vlačijo šele zjutraj domov. Pijančevanje je sploh grozno. Vprašanje je še vedno, kakor je bilo med vojsko, kje jemljejo ljudje, zlasti mestni, denar. Žita in krompirja ne predelujejo, ne sejejo in ne žanjejo, pijejo pa kakor mavre. Iz vseh gostiln odmeva veselo petje, oziroma kričanje in kruljenje, trkanje in napivanje Jugoslaviji, ententi, Wilsonu, Petru, Aleksandru in vsem mogočim patronom. Pred Ljubljanskim Uniomom je vsak večer okoli dvanajstih, ko se klet šele zapre, tako razgrajanje, da je nadloga za ondotne prebivalce in škandal za Ljubljano ... In pri takozvanih jugoslovanskih veselicah v Unionu – kaj se

¹ Prerod, Glasnik za нравno povzdigo naroda (dalje: Prerod), leto I, št. 4, Ljubljana 1922, univ. prof. dr. K. Ozvald, K tvornim silam življenja.

² Zlata doba (glasilo za treznost, dobrodelnost, ljudsko zdravje in sorodne panoge), Katoliška tiskarna, Ljubljana. sept./okt. 1918, str. 114, Zdaj je čas.

Razvratno rajanje v zlatih dvajsetih letih 20. stoletja.

tam počne! Srbski častniki se čudijo in zgražajo nad tem pijančevanjem pri Slovencih, kakršnega v Srbiji niso vajeni.« Eden od prvih ukrepov nove vlade, ki je kmalu po koncu vojne razveselil pivec žganja, pristaše protialkoholnega gibanja pa bridko razočaral, je bila splošna sprostitev žganjekuhe (ki je za časa habsburške monarhije bila dovoljena le ob plačilu takse) z obrazložitvijo, da bi šlo sicer veliko sadja v nič.³

Že kmalu, v letu 1919, sta bili zaradi naraščajočega splošnega pijančevanja sprejeti dve protialkoholni uredbi (glede omejitve točenja alkoholnih pijač), in sicer prva februarja, druga pa novembra 1919. Z uredbo celotne vlade aprila 1919 je bil ustanovljen posebni protialkoholni oddelek pri poverjeništvu za socialno skrb.⁴ Vendar so bili učinki teh ukrepov bolj vprašljivi. Ob utemeljitvi, zakaj je začel protialkoholni časopis *Prerod* izhajati, so zapisali, da je leta 1919 sicer uspel sijajen tabor Svete vojske, ki je imel namen dvigniti protialkoholno akcijo, pa se ni posrečilo, kajti »pijan-

čevanje se je še bohotneje razpaslo. Kaj je bilo temu vzrok? Menda takozvana »povojna psihoza«. Po domače povedano: norost, divjost, razbrzdanost, ki je po vojni nastala.«⁵

Tudi v letu 1920 se stanje ni izboljšalo. Policijski komisariat je spomladi tega leta poročal, da je – potem, ko se je za nekaj časa popivanje po gostilnah in kavarnah znatno ublažilo in se je zdelo, da je ljudstvo prišlo do spoznanja o škodljivosti alkohola – pijančevanje zopet šlo čez vso mero, kar se je pokazalo zlasti v predpustni dobi: »Pri posameznih veselicah se je udejevala nezmernost v popivanju do najvišje mere ter rajanje do ranega jutra ... Večina se ne zaveda intencij, ki se jih je stavilo pri olajšanju protialkoholnih naredb.« Zato so menili, da je treba spet vzpostaviti strogo policijsko uro, in sicer: »V gostilnah naj se po 21. oz. kavarnah po 22. ne toči alkoholnih pijač, policijska ura pa naj ostane kot do tedaj: v gostilnah do 22. in v kavarnah do 24.«⁶

³ Prav tam, številka za nov./dec. 1918, Alkohol prepovedan in Na naslov naše Narodne vlade SHS.

⁴ Arhiv Republike Slovenije, AS 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, upravni oddelek, fasc. 13–16, leto 1919, št. spisa 15040.

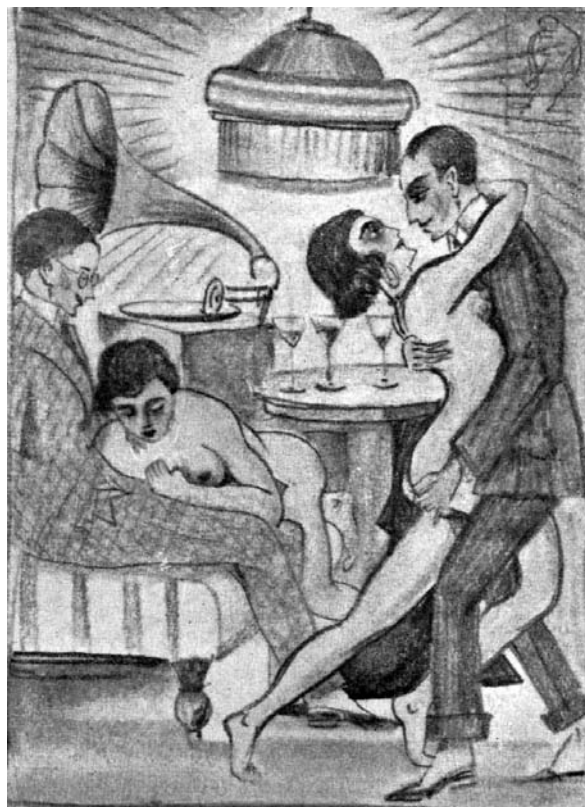
⁵ *Prerod*, leto I/št. 2, Lj. 1922, str. 18–19, Naš narod za npravni prerod.

⁶ Arhiv Republike Slovenije, AS 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, upravni oddelek, fasc. 13–16, leto 1920, št. spisa 4144 z dne 23. 4. 1920.

Očitno pa je v tem času med delavstvom poleg pošasti komunizma rajal tudi demon alkohol. Poleti 1920 je namreč sledila prepoved strežbe alkohola po tovarniških kantinah. V utemeljitvi se je tovarnarje tolažilo, da bo izpad dohodka zaradi prenehanja točenja alkohola obilno povrnjen z večjo storilnostjo treznih delavcev. Vsa razsežnost problematike alkoholizma med delavstvom pa se je izpostavila naslednje leto v zasavskih revirjih. Aprila 1921 je državni nadzornik Trboveljskih premogovnikov Maks Pitamic pisal predsedniku deželne vlade za Slovenijo in poverjeniku za socialno skrbstvo: *»Čast mi je sporočiti sledeče: Brezmejna strast in udanost alkoholu se še vedno opaža v premogovnem revirju ob plačilnih dneh. V soboto 9. t.m. se je poleg običajnih mezd izplačal tudi nabavni prispevek. V nedeljo so se pokazale posledice. Pravcati direndaj je vladal po trboveljskih gostilnah, kakršnega v dveletnem službovanju ne pomnim ...«* V nadaljevanju je državni nadzornik opisal, da sta ob 21. uri dva pijana rudarja napadla večjo družbo s kuhinjskim nožem, jo oropala, pri tem pa dve osebi težko ranila, eno pa lažje. Povedal je še, da je nato v nedeljski noči po izplačilu prišlo do 22 aretacij zaradi javnega nasilstva, množičnega pretepa, zoperstavljanja orožnikom in da je 50 oseb končalo v bolnišnici zaradi pretepov, še veliko več pa da se jih zdravi doma. Tako zaradi pijančevanja neupravičeno ni prišlo na delo precej delavcev pri posameznih rudnikih, in sicer: v ponedeljek v Zagorju 64, Trbovljah 455 (skupno število vseh rudarjev 4858) in Hrastniku 156, v torek pa v Zagorju 23, Trbovljah 186, Hrastniku pa 59. Pitamic je v poročilu opisal prizor, ki je bil posebno pomenljiv: *»V torek zvečer ob 7. uri (torej tri dni po izplačilnem dnevu, op. a.) sem bil priča dogodku, ko je mlad rudar popolnoma vinjen kričal po ulici: Toliko časa smo pili, da smo ves nabavni prispevek zapili.«* Svoje poročilo je Pitamic jedrnat zaključil z naslednjimi besedami:

»Sedanje stanje je nevzdržno. Neizprosena boj proti alkoholu je nujno potreben. Pijanci bi se morali najobčutnejše kaznovati z denarno globo in istočasno z zaporno kaznijo. Razen tega bi bila za priporočati revizija gostiln in vinotočev katerih kar mrgoli v premogovnem revirju. Najhujše odredbe bi zagotovo preprečile nadaljnji razvoj in bi blagodejno vplivale na omejitev tega velikanskega zla.«

Na Deželno predsedstvo je to poročilo naredilo velik vtis, tako da je nemudoma reagiralo

Sproščena zasebnost salonov dvomljivega slovesa.

in Pitamica 18. aprila povabilo na sejo deželne vlade, kjer je navedel, da je poročal o razmerah. Deželno predsedstvo je vladnemu poverjeništvu za notranje zadeve takoj izdalo navodila o najstrožjem nadzoru lokalov glede izpolnjevanja protialkoholnih predpisov. Prestopnike je morala policija najstrože kaznovati – gostilničarje oglobiti (v primeru, da je bil kdo že dvakrat kaznovan, mu je morala odvzeti obrtno pravico), vse, ki bi se pijani nahajali v javnosti, pa brez ozira na stan kaznovati z zaporno kaznijo na podlagi čl. 11 cesarske naredbes z dne 20. 4. 1854. Predsedstvo je menilo, da se zlasti malim zakotnim gostilnam in točilnicam da ob primerni pazljivosti zlahka dokazati dvakratno kršenje predpisov in postopati proti njim z odvzemom koncesije. Pri izvajanju se je naročala doslednost, energičnost in strogost. Okrajno glavarstvo v Celju je ob tem za dneve 23., 24. in 25. 4. zaradi plačilnega dne 23. 4. prepovedalo točenje alkoholnih pijač, kar je veljalo tudi za bodoče plačilne dneve.⁷ Iz navedenega sledi, da je alkoholizem resno ogrozil produkcijo premoga, saj skoraj 10 % izpad delovne sile nikakor ni zanemarljiv

⁷ Arhiv Republike Slovenije, AS 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, upravni oddelek, fasc. 13–16, leto 1921, št. spisa 10917.

pojav. Prav tako je videti, da je bila mlada država v zadregi glede zakonodaje in se je še vedno sklicevala na cesarske odloke iz srede 19. stoletja.

Negativni družbeni trendi – alkoholizem je bil očitno res samo eden od bolj vidnih znakov družbene krize – pa so se nadaljevali, čeprav je vzrok oz. povod v obliki velike vojne že zdavnaj minil. *Prerod* je 1922 vil roke: »Tri leta so že minula po strašni nevihti, – pa zastoj čakamo, da se bodo te umazane vode, te kalne luže same po sebi odtekle ... Vesoljni potop npravne propalosti še leži in teži nad zemljo. Verižništvo in odrtija še cvete, revščina, stiska, beda še narašča, ne da bi ji kdo odpomogel. Strašna brezčutnost src vlada v svetu. Vnebopijoče pomanjkanje srčne olike! Kako je mogoče sedeti na polnem žaklju in zadovoljno z nogami bengljati po njem – češ hvala Bogu, imamo! – ko takoj zraven siromak strada, od mrazu drhti, poginja! /.../ A lastno kožo, lastno meso, lastno grlo, lasten želodec negovati – na tem polju cvete visoka kultura. Če prideš pobirat za siromake, ti da eno kronico, - zvečer jih požene sto. Drugi večer ravno toliko. In tretji tudi. Milijarde gredo po grlu! Bakhus in Venera imata svoj nepretrgan praznik. Dan za dnem se jima nepretrgano žrtvuje ... Oh kako lušno je na svetu. Vse pleše: fantje plešejo, študentje plešejo, gospodične plešejo, otroci plešejo in stare omare plešejo. Plešejo tudi hiše, ceste in drevesa – vse se vrti naokoli. Veljak in prostak se vračata in vlečeta v pozni uri iz gostilne, se zibljeta in gugljeta po cesti, da se jima svet okoli vrti. Krokata in kruhlita vsak po svoje in prodajata svojo kulturo. Kletve se vsipljejo iz ust, pridušanje, psovke na debelo in poceni. Pojdi v železniški vagon in poslušaj, kaj tam govorijo. Rdečica te oblije ... kako ostudno se zlorabi slovenski jezik pomešan z laško nesramnostjo ... povsod po Evropi vlada veliko razdejanje, razdejanje v dušah in življenju, surovost, neusmiljenost, nenravnost, pijanost, podivjanost ...«⁸

Kljub vladni vnemi pri ustvarjanju protialkoholnih predpisov pa se zdi, da je oblast dejansko z dovoljevanjem novih gostiln delovala nasprotno. *Prerod* se je pridruževal napadom Slovencev in Slovenskega naroda, ki sta vlado in njene birokrate obtoževala dejanskega pospeševanja alkoholizma na podeželju: »V Ljubljani se na vse načine trudijo, da bi omejili pijančevanje. Po deželi pa rastejo gostilne kakor gobe po dežju.« V nadaljevanju se je na-

števalo primere vasi v raznih okrajih, kjer je oblast odobrila nove gostilne, npr. v litijemskem okraju v vasi Štanga so na 600 ljudi prišle štiri gostilne, v Žvirčah na 290 dve gostilni ... Na Ptujju so odpirali žganjarne, ki so bile med vojno zaprte: Hutterjeva, Hans Straschillova, Maks Straschillova ... Ob tem je pisec prispevka poudarjal, da je splošno znano, kako visoka je bila kriminaliteta v bivši Kranjski in ne dosti manjša na Štajerskem (v nekdanji Avstriji naj bi bili v tem pogledu na prvem mestu), in to največ zaradi alkohola: »Vsa Slovenija to ve, obsoja, obžaluje in premišluje, kako bi se dalo kaj pomagati. Samo naš birokrat vsega tega nič ne ve – ne vidi nič, ne sliši nič, kot bi bil mrtva stvar – ne vidi pijancev ob cesti ležečih, ne sliši ponoči po mestu in vasi tulečih, ne sliši bobna, ki poje našemu kmetu, solza in joka ubogih žena in otrok, ki trepečejo pod možem ali očetom pijancem ... On vidi samo svoje paragrafe in premišluje v svoji kanceliji, kje je še kak kotiček v celi deželi, kjer bi mogel še kako novo gostilno in žganjarno pritisniti in nastaviti past, da se bodo ljudje vanjo lovili ... Bolgarskemu sobranju je predložen načrt zakona, po katerem naj bo na vsakih 2000 prebivalcev ena gostilna. Pri nas pa jih je v mestu z 2000 prebivalcev 33. Zraven pa še kakih 10 štacun, v katerih se prodaja žganje.«⁹

Kako daleč je lahko privedlo splošno pijančevanje na podeželju, je razvidno iz uradne korespondence med brežiško bolnišnico in državnimi oblastmi. Upravitelj Obče javne bolnišnice v Brežicah Zajec je pozimi 1923 pisal Zdravstvenemu odseku za Slovenijo v Ljubljani: »V političnem okraju Brežice in deloma okraju Krško je pijančevanje med kmetskim ljudstvom nenavadno razširjeno in sicer v večji meri kakor kjerkoli v Sloveniji. Pretepi v pijanosti in telesne poškodbe so na dnevnem redu. Vsled tega je javna varnost silno ogrožena. Pijanci napadajo brez povoda mirne pasante, ali pa se med seboj poškodujejo. V brežiški okolici h kateri se prištevata tudi občina Čatež in drugod, mirni sprehajalci niso sigurni pred napadi. Napadalci uporabljajo takoj nož, ali pa revolver. Ob nedeljah se pojavljajo na cesti cele tolpe pijanih ljudi. V mesecu januarju je bilo v enem dnevu izmed 22 možkih kirurških slučajev, 7 iz pretefov. En slučaj je bil smrten. Mnogo pa se jih leči doma. Na vsak mesec odpade samo v tukajšnjem najožjem okolišu po najmanj en uboj. Poškodovanci so navadno kmetski mladeniči brez premoženja, tako da v številnih slučajih vkljub

⁸ *Prerod*, št. 1/leto 1, Da bomo narod poštenjakov!

⁹ Prav tam, Nove gostilne in žganjarne.

razsodbi sodišča ni mogoče izterjati oskrbnih stroškov, koje potem nosi država. Ne pijančuje se toliko v privatnih hišah koliko v gostilnah. Večkrat se je pripetilo, da so hoteli ljudje v pijanem stanju obiskati svojce ali znanke v bolnišnici. Moralo se jih je s silo odstraniti. Naslov se prosi da blagovoli potom politične uprave uvesti akcijo za pobijanje pijančevanja, vsaj toliko da bi ostale gostilne ob nedeljah in praznikih zaprte, tudi ob delavnikih naj bi se policijska ura omejila ter strogo nadzirala. Gostilničarji, ki prekoračijo policijsko uro, naj se strogo kaznujejo. Bilo bi tudi priporočljivo, da se za poškodovalce uvedejo izredne kazni.« Deželno predsedstvo je tudi v tem primeru takoj odredilo izredne ukrepe v brežiškem in krškem okraju v smislu postreženega nadzora, prepovedi točenja alkohola ob nedeljah in praznikih ter policijske ure.¹⁰

Problem alkoholizma pa nikakor ni bil omejen na delavska in podeželska okolja. Že aprila 1921 je policijska direkcija v Ljubljani prosila ljubljanski magistrat za pomoč pri reševanju alarmantno pogostih slučajev pijančevanja v javnosti, novembra 1922 pa poslala ponoven dopis: »Zmiraj pogostejše se ponavljajo slučajji, da si stražniki, opravljajoč službo na cesti, z osebami ki so vsled totalne pijanosti obležale na javnem prostoru, ali ki so vsled pijanosti skrajno renitentne ne morejo prav pomagati oziroma jih ne morejo na dopusten način privedi v zapor. Čestokrat so varnostni organi v takih situacijah navezani na usluge pasantov, da, celo šolske mladine, s katerimi se jim končno posreči spraviti pijanca na kakšnem ročnem vozičku na stražnico. Da tako ravnanje na javnem prostoru pospešuje javno pohujšanje je samoobsebi umevno. Tudi ni primerno za ugled mesta Ljubljane, ako tujci opazijo prizore pijancev po ulicah, in kakor je v splošnem interesu tako je tudi v interesu mestnega magistrata, da se pijane osebe najhitreje spravijo iz javnih prostorov. Iz tega vidika prosi policijsko ravnateljstvo, ker nima na razpolago potrebnih sredstev, naj mestni magistrat potrebno ukrene, da je v Mestnem domu policijskim organom vedno na razpolago voz – morda rešilni voz, s katerim bi se po potrebi pijane osebe odpeljale iz ulice v policijski zapor.« Prav neprimerna oblika odstranitve pijancev z ulic, pogosto združena z ekscesi, naj bi imela za efekt še večje zgražanje javnosti kot sama

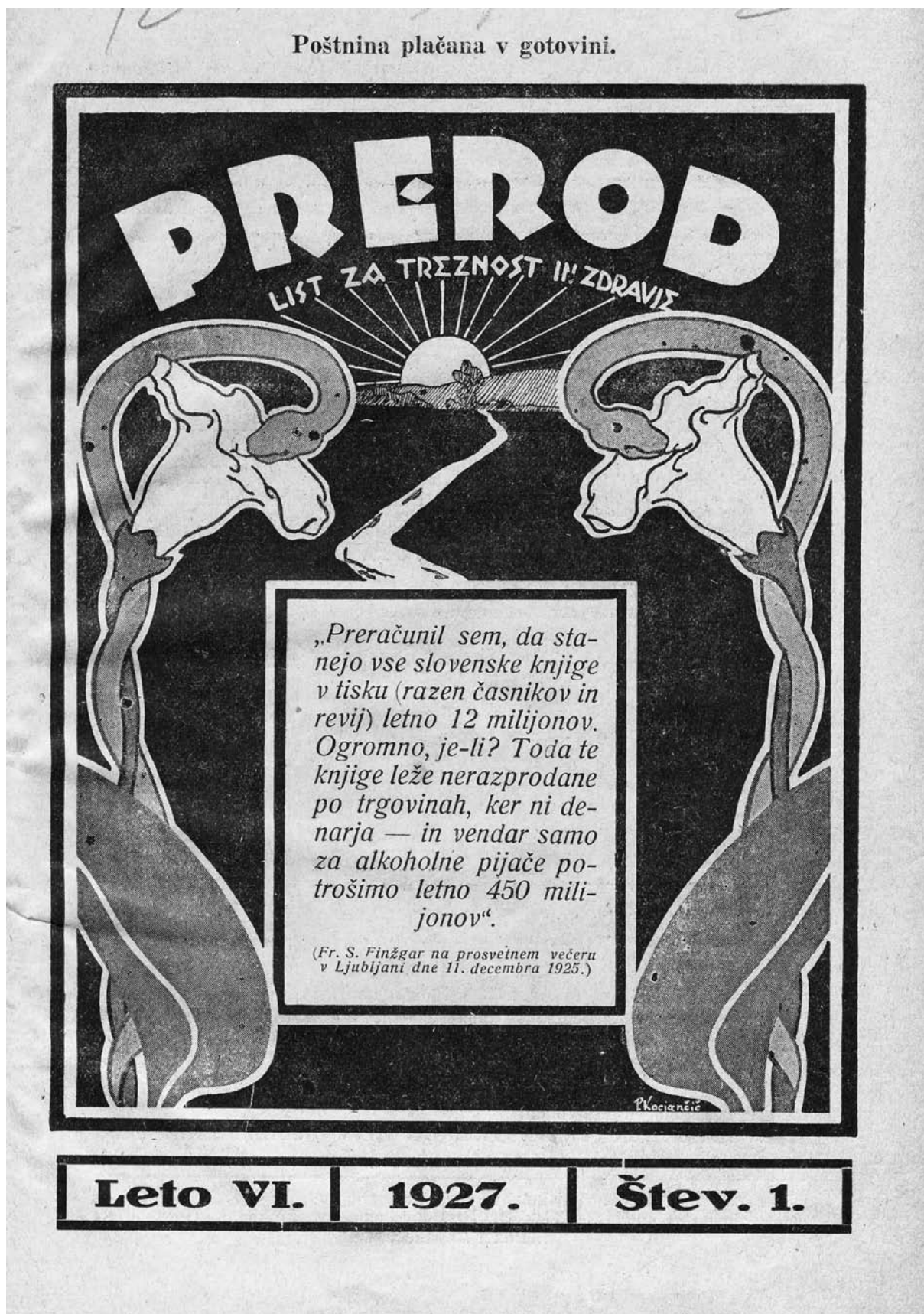
prisotnost pijanih oseb in njihovo pohujšljivo vedenje v javnosti.¹¹ V odgovor je magistrat pojasnil, da je »odgonski voz« za odvoz onemoglih pijancev na voljo proti primerni odškodnini, a je pokvarjen in ga mora policijska direkcija popraviti na svoje stroške. »Priprege« pa da ni na voljo, saj mesto svoje konje potrebuje drugod.¹²

Izmenjava mnenj ob osnutku nove »naredbe o pobijanju pijančevanja« v začetku leta 1923 med policijsko direkcijo na eni ter ljubljanskim Mestnim magistratom, Zadrugo gostilničarjev, krčmarjev, kavarnarjev, žganjetočnikov in izkuhavarjev v Ljubljani, oz. Zvezo kranjskih obrtnih zadrug na drugi strani, je razkrila vso razsežnost problema pijančevanja v urbanem okolju. Nasploh se je magistrat strinjal, da je potrebno odločnejše ukrepati, ker je pijančevanje šlo čez vse meje: »Pijančevanje je v Ljubljani res doseglo sedaj obseg, katerega menda ni možno več stopnjevati. Tako npr. ni bilo leta 1922 uvoženo v mesto čez užitninsko linijo nič manj nego 3.000.000 litrov vina, ne všteti žganja in piva – kar je številka, ki da gotovo povod za resno razmišljanje.« S to oceno sta soglašali tudi obe obrtni zvezi. Vsi pa so videli v nameravanem predpisu resne pomanjkljivosti. V prvi vrsti se je zdelo, da je hotela državna oblast prevaliti breme kaznovanja pijancev na občinsko raven. Magistrat je namreč ugovarjal, da bo nov sistem kaznovanja manj učinkovit, saj da magistrat nima »eksekutive«, ki v vsakem slučaju itak pripada policijski direkciji. Dodal je še, da dlje časa traja, preden ovadbe pridejo do njih kot do policije. Obe obrtni zvezi sta predvsem menili, da bodo oblastni ukrepi za njih škodljivi, ne bodo pa segli tja, kjer pravzaprav alkoholizem dejansko korenini: »Točenje žganih pijač v kavarnah itak skoraj ne pride v poštev, ker si navadni človek ne gre iskati žganje v kavarne, kjer je vsled okolnosti pretirano drago. Pač pa /.../, zakaj se proti trgovcem, branjevcem in drugim točilec ničesar ne stori. Kar se v Ljubljani in sploh Sloveniji v gostilnah in kavarnah in drugih enakih podjetjih žganja potoči, je pravi kolibri proti ogromni množini, ki ga potočijo trgovci in branjevc. Naše organizacije odločno zavračajo očitek, da bi se pijanstvo

¹⁰ Arhiv Republike Slovenije, AS 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, upravni oddelek, fasc. 13–16, leto 1923, št. spisa 6517 z dne 31. 1. 1923.

¹¹ Arhiv Republike Slovenije, AS 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, upravni oddelek, fasc. 13–16, leto 1922, št. spisa 1335 z dne 7. 11. 1922.

¹² Arhiv Republike Slovenije, AS 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, upravni oddelek, fasc. 13–16, leto 1923, št. spisa 10994 z dne 22. 3. 1923.

Naslovnica Preroda, lista za treznost in zdravje. (Prerod 1927)

vsaj nižjih slojev gojilo po gostilnah in kavarnah.« Poudarili so, da se da iz finančnokontrolnih statistik razbrati, kje se »izpeča« največ žganja: »Žgarnjarskega pijanstva zajec je povsem v drugem grmu – v trgovini. Je pa še eno zlo, t.j. prosta kuha žganja po kmetih. V vsaki hiši ga že skoraj imajo in ko so šli dečki na nabor je imel skoraj sleherni steklenico žganja v žepu, gostilne so teh malo videle, bilo pa je vse pijano. In tako je tudi z navadnim delavstvom. Naj se pogleda v večernih urah po trgovinah, kjer imajo koncesijo, pravico prodajati žganje in vino v zaprtih steklenicah, povsod se toči kar sproti in tudi sproti popiva. Ovadbe podajati je brezuspešno, ker ne kažejo oblastva napram tem kršiteljem zakonov in predpisov nobene vneme ali energije.« Ob tem so napovedali, da »bodo zahtevali, da se podvrže tako trgovanje presoji ali je potrebno za krajevno prebivalstvo, enako kot pri 'koncesijoniranih' obrtneh, saj: brajnarije, trgovine ki brez vsakega nadzorstva in odgovornosti točijo in prodajajo še celo totalno pijanim ljudem in prosta kuha (žganja, op. a.) na deželi so največje zlo.«

Tako magistrat kot obe zvezi so menili, da je naslednja velika pomanjkljivost neustrezno kaznovanje: »... naj se ne kaznuje gostilničarje, pač pa one, ki so pijančevanju vdani in ki brezmerno pijejo iz navade in strasti ... Manjkajo določbe, da se tudi zoper pijane osebe same radi pijanosti kazensko postopa – določbe, ki po obrtnem redu niso možne ... Pijanost na ulici naj bi bila sama na sebi kazniva.« Iz časopisov je bilo namreč povzeti, da se je npr. na Dunaju ravno tako razpaslo pijančevanje kakor v Ljubljani, da pa so tam proti pijancem drakonsko nastopili, jih nemudoma zapirali, njihova imena pa objavljali v časopisih. Na te pobude se je policijsko ravnateljstvo postavilo na stališče, da je povsem mogoče oglobiti in zapreti pijanca, ki se v javnosti pohujšljivo vede in da so zato podane zakonske osnove. Ravnateljstvo pa je poudarilo, da ni zakonske osnove za npr. javno razглаšanje razsodb zoper pijance po časopisih ali takojšnjo izvršitev zapora, ne da bi se priznala pravica do priziva, kar se je predlagalo z zgledom na Dunaju.¹³

Na podlagi navedenih primerov je jasno, da je problem alkoholizma zajel vse plasti prebivalstva – tako ruralne kot urbane sloje in tudi izrazito delavska okolja. Predvidevamo sicer lahko, da je

¹³ Prav tam in pa spis št. 6521.

Reklama iz leta 1915 – Alkolin naj bi za vedno ozdravil pijanca.

bilo društvo za boj proti alkoholu pri opisovanju razsežnosti alkoholizma v svojem časopisu nagnjeno k pretiravanju. Vendar arhivski viri (uradna dokumentacija državnih in občinskih oblasti) kažejo, da v tem primeru ni bilo tako. Problem alkoholizma je postal tako pereč, da je bil za oblast moteč ne samo v tem, da se je kršil javni red in mir, pač pa da je bila v posameznih primerih celo ogrožena javna varnost in da je delavstvo bilo v prevelikem obsegu onesposobljeno za delo. Očitno je tudi, da je pojav množičnega alkoholizma povezan z enako razsežnim pojavom plesnih zabav¹⁴ in sproščenega spolnega vedenja. In več kot jasno je, da je sprožilec za te fenomene bila velika vojna, ki je povzročila množico individualnih travm (v posameznih primerih bi morda lahko govorili tudi o kolektivnih travmah). Videti je, da je nastala neka splošna potreba po pozabi, sproščanju in zatekanju v drug svet, drugačen od običajnega meščanskega, kmečkega oz. delavskega vsakdana. Morda pa je bil razlog prav to, da je ta vsakdan bil tako drugačen od umirjenega, varnega ritma, na ustaljenih tirnicah »včerašnjega sveta«, ki ga je slikovito opisal Stefan Zweig – sveta, ki je burno in nepovratno izginil v spirali časa.

¹⁴ Primerjaj Ursula A. J. Becher, *Geschichte des modernen Lebensstils*, Verlag C. H. Beck, München 1990, str. 176.

Zdi se, da se je proti sredini dvajsetih let alkoholna pošast skrčila v bolj sprejemljive razsežnosti. Vsaj iz ohranjenega gradiva in časopisnih poročil bi lahko sklepali o tem, da je povojna norost nekoliko izzvenela. Vsekakor pa gre za fenomen, ki bi si zaslužil sistematično in temeljito raziskavo, ki bi pokazala njegove prave razsežnosti.

Viri in literatura

Arhiv Republike Slovenije, AS 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, upravni oddelek, fasc. 13–16, leta 1919, 1920, 1921, 1922, 1923.

Ursula A. J. Becher, *Geschichte des modernen Lebensstils*, Verlag C. H. Beck, München 1990.

Prerod, Glasnik za нравno povzdigo naroda.

Univ. prof. dr. K. Ozvald, *K tvornim silam življenja*. *Prerod*, leto I, št. 4, Ljubljana 1922.

Zlata doba (glasilo za treznost, dobrodušnost, ljudsko zdravje in sorodne panoge), Katoliška tiskarna, Ljubljana.

Und tatsächlich irrten jene, die meinten, dass nach Kriegsende das Leben wieder in die alten, „normalen“ Gleise zurückkehren wird. Der „giftige Bazillus des Kriegstaumels“ trieb nun unter dem Begriff der Nachkriegspsychose und angesichts der allgemeinen Wirtschaftskrise, der Teuerung und des Mangels die Menschen zu einer sorgenlosen Zügellosigkeit und „verwandelte die Heimat in ein einziges, Tag und Nacht geöffnetes Gasthaus“.

Schlagwörter: Alkoholismus, Unmoral, Erster Weltkrieg, Nachkriegspsychose

Zusammenfassung

**„UND DIE ZIEHHARMONIKA
ERKLANG VON OST BIS WEST
UND UNSER VOLK FEIERTE
WIE NIE ZUVOR UND KAM
BIS HEUTE NICHT WIEDER ZU
ATEM...“**

Die Verbreitung von Unmoral und Alkoholismus in der Zeit des Großen Krieges und der Nachkriegspsychose

Während des Ersten Weltkriegs scheint ein ähnlicher Effekt eingetreten zu sein wie während der massenhaften Pestepidemien im Mittelalter bzw. in der Frühen Neuzeit. Die Menschen wurden sich ihrer Vergänglichkeit bewusst und begannen das Leben intensiv zu genießen, indem sie sich häufigen und maßlosen Feiern, der „freien Liebe“ und dem übermäßigen Alkoholkonsum hingaben. Schon damals waren sich einige kirchliche Würdenträger bewusst, dass dies weit über den Krieg hinausreichende Folgen haben wird.

Andrej Studen

Tudi če so trezni, niso angeli, pijani pa so zverine

Problem alkoholizma in recepcija teorije progresivne degeneracije na Slovenskem konec 19. in na začetku 20. stoletja

Studen Andrej, doc. dr., višji znanstveni sodelavec,
Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI – 1000
Ljubljana, andrej.studen@inz.si

178.1(497.4)“18/19”

»TUDI ČE SO TREZNI, NISO ANGELI, PIJANI PA SO ZVERINE«

Problem alkoholizma in recepcija teorije progresivne degeneracije na Slovenskem konec 19. in na začetku 20. stoletja

Avtor v članku predstavi proces naraščanja alkoholizma v 19. in 20. stoletju. Alkohol je v dobi meščanstva postal droga, ki se je širila med ljudstvom, zastrašujoč pa je bil zlasti pohod »strupenega« žganja. Alkoholizem kot socialna bolezen je ogrožal tako telesno in duševno zdravje posameznika kot celega naroda. Pijanci naj bi z vdajanjem alkoholu uničevali zlasti možgane, s pitjem pa naj bi ogrožali tudi potomstvo, bodoči rod naj bi bil še slabši, še bolj letargičen, malodušen in degeneriran. Škodljivost alkohola je v 30. letih 19. stoletja skrbela že zdravnika Frana Viljema Lipiča, v drugi polovici 19. stoletja pa je vse več privrženec dobivala Morelova teorija progresivne degeneracije. Med avstrijskimi psihiatri jo je populariziral zlasti profesor Richard von Krafft-Ebing, v svojih spisih o alkoholizmu in blaznosti pa sta jo razširjala tudi psihiatra Ivan Robida in Fran Goestl. Kronični alkoholizem naj bi imel v težjih primerih za posledico moralno degeneracijo in alkoholno sprevrženost, skratka, najbolj žalostna posledica alkoholizma naj bi bila etična in нравstvena degeneracija pijancev, ki se razvija ob propadanju razuma in srca. Alkoholizem naj bi bil poguben zlasti za potomce, ki so jih imeli za še bolj degenerirane in psihično manjvredne. Starši alkoholiki naj bi imeli običajno otroke alkoholike, skratka, iz zla naj bi se rodilo zlo. Na prelomu 19. in 20. stoletja je alkoholizem dokončno postal bolezen, njegove kvarne učinke pa so iskali v jedru socialne reprodukcije in družinskem življenju. Tipičen alkoholik – degeneriranec naj bi torej imel zmanjšane duševne degeneracije vtisnjeno že v kali, bil pa naj bi tudi sokriv zastrupljanja in rastočega slabšanja prihodnjih rodov.

Ključne besede: alkoholizem, degeneracija, medicina, psihiatrija, Ivan Robida, Fran Goestl

Studen Andrej, PhD, Assistant Professor, Senior
Researcher, Institute of Contemporary History, Kongresni
trg 1, SI – 1000 Ljubljana, andrej.studen@inz.si

178.1(497.4)“18/19”

“THEY ARE NO ANGELS EVEN WHEN SOBER, BUT TURN INTO BEASTS WHEN THEY ARE DRUNK”

The Problem of Alcoholism and the Reception of the Theory of Progressive Degeneration in Slovenia at the End of the 19th and the Beginning of the 20th century

The author presents the process of the rise of alcoholism in the 19th and 20th centuries. In the era of citizenry, alcohol became a drug that spread among the people, and it was in particular the march of the “poisonous” spirits that took frightening proportions. Alcoholism as a social disease threatened both the corporal and mental health of individuals and the entire nation. With excessive drinking, the drunkards particularly destroyed their brains, and their drinking also posed a threat to their progeny; their offspring apparently would become even worse, even more lethargic, low-spirited and degenerate. Doctor Fran Viljem Lipič was already concerned about the noxiousness of alcohol in the 1830s, while in the second half of the 19th century, it was Morel’s theory of progressive degeneration that gained more and more followers. Professor Richard von Krafft-Ebing made it particularly popular among Austrian psychiatrists, and the theory was also advocated in the essays on alcoholism and insanity by the psychiatrists Ivan Robida and Fran Goestl. In the more serious cases, chronic alcoholism was believed to lead to moral degeneration and alcohol depravity. Thus, the saddest consequence of alcoholism was an ethical and moral degeneration of the drunkards, which developed alongside the decay of the mind and the heart. Alcoholism was believed to be particularly pernicious to the offspring, who were considered even more degenerate and psychically inferior. It was believed that parents who were alcoholics would also have alcoholic children; i.e. evil led to more evil. At the end of the 19th and the beginning of the 20th century, alcoholism finally became a disease, and its ill effects were sought at the core of social reproduction and family life. A typical alcoholic-degenerate was thus believed to be imprinted with mental degeneration from the outset, and was also partly responsible for the poisoning and increased weakening of future generations.

Key words: alcoholism, degeneration, medicine, psychiatry, Ivan Robida, Fran Goestl

»Naša generacija je zrasla iz prejšnjega rodu.
Vse grehe in higienične napake je podedovala po njem.
A v sebi ima tudi kali, iz katerih se razvije bodoči rod. /.../
V svoji roki imamo tudi usodo in razmere svojih potomcev.
Če se dajo potomcem zdravi in krepki možgani,
bo mogel delovati v njih tudi krepek in zdrav duh,
a če se sedanji rod vdaja alkoholu in tako uničuje možgane,
bo bodoči rod še slabši, še bolj letargičen in malodušen.«

E(dvard) Š(erko), kandidat medicine, 1906¹

Alkohol je kot pošasten jezdec apokalipse privihral v 19. stoletje. Tudi v naših deželah je postal droga par excellence, strupeni »odganjalec skrbi« (Sorgenbrecher), satanov napoj, demon in poživilo, čigar potrošnja se je vse bolj opazno širila med ljudstvom. Alkoholizem je kmalu postal pereča socialna bolezen in tako rekoč del folklorea. Uživanje alkoholnih pijač je v dolgem stoletju meščanstva strahovito naraščalo, v alpskih deželah pa je bilo zastrašujoče zlasti vse večje uživanje žganja.² Za razliko od piva in vina je bilo žganje sicer že dolgo na slabem glasu kot strup, toda kljub temu se ga je veliko popilo, saj je bilo učinkovito sredstvo za odganjanje skrbi. Pili so ga pač zato, da bi vsaj za trenutek lahko pozabili na resničnost.³

Uživanje žganja je začelo naraščati šele v industrijskem 19. stoletju, s prodorom cenениh žganih pijač se je problem alkoholizma vedno bolj zaostroval. Ljubljanski zdravnik Fran Viljem Lipič (Franz Wilhelm Lippich)⁴ je že v 30. letih 19. stoletja ugotavljal, da alkoholiki v večini krajev popijejo največ vina, sledi žganje, najredkeje pa se pije pivo. Toda žganje, čeprav zaužito v manjši količini, naj bi bilo za alkoholike usodnejše, povzročalo naj

bi hude bolezni ali pospešeno slabšalo bolezensko stanje.⁵

V predmarčni dobi naj bi uživanje alkoholnih pijač torej »prodrlo med vse ljudstvo in postalo vsakodnevna navada«.⁶ Predstava o alkoholu kot hudem sovražniku pa bo mnogo bolj razumljiva, če upoštevamo, da je bilo žganje odtlej prvič na razpolago kot masovni proizvod in da se je spremenilo tudi potrošniško obnašanje »delavskih razredov« (arbeitenden Klassen), tako na podeželju kot v tovarnah, za katere je bil alkohol del njihove prehrane.⁷ Intenzivnost in radikalnost diskusije o prekomernem in pogubnem uživanju alkohola pa lahko razumemo šele v povezavi s spremenjenim samozaznavanjem državljanov v dobi vzporna meščanstva. Alkoholik kot propadli človek naj se ne bi bil zmožen uspešno integrirati v družbo in družba naj bi se takšnih grešnih nesposobnežev razbremenila. Strategija razbremenitve je tudi alkoholike (sprva v moralistični podobi grešnega človeka, na prelomu 19. in 20. stoletja pa že v patološki podobi bolnika in degeneriranca) podobno kot delinkvente imela za »nedržavljane, ki jim je patologija njihovega telesa, njihove duše ali

¹ Gre za misel kandidata medicine Edvarda Šerka, ki jo je zapisal v članku *Beseda našemu izobraženstvu in objavil v protialkoholnem glasilu Piščalka*, leto II., št. 2, 1906, str. 57.

² Prim.: Ivan Robida, *Alkohol und Irresein, Sonderabdruck aus der Laibacher Zeitung*, Laibach 1899, str. 3–4.

³ Prim.: Roman Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft. Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert*, München 1982, str. 191; Roman Sandgruber, *Bittersüße Genüsse. Kulturgeschichte der Genußmittel*, Wien/Köln/Graz 1986, str. 19 in 28; Wolfgang Kaschuba, *Lebenswelt und Kultur der unterbürgerlichen Schichten im 19. und 20. Jahrhundert*, München 1990, str. 107.

⁴ Lipič je v letih 1823–1834 deloval kot zdravnik v Ljubljani.

⁵ Prim.: Fran Viljem Lipič, *Osnovne značilnosti dipsobiostatike – zlorabe alkohola oziroma na podlagi zdravniškega opazovanja nastala politično-statistična predstavitev njenih posledic, ki se odražajo na prebivalstvu in življenjski dobi*, prevedla Meta Kočevar, ur. Zvonka Zupanič Slavec, Ljubljana 2005, str. 164 in 166. Gre za prevod dela Franz Wilhelm Lippich, *Grundzüge zur Dipsobiostatik oder politisch-arithmetische auf ärztliche Beobachtung gegründete Darstellung der Nachtheile, welche durch den Missbrauch der geistigen Getränke in Hinsicht auf Bevölkerung und Lebensdauer sich ergeben*, Laibach 1834. Faksimile je objavljen v navedeni knjigi.

⁶ Ibidem, str. 189–190.

⁷ Prim.: Peter Becker, *Verderbnis und Entartung. Eine Geschichte der Kriminologie des 19. Jahrhunderts als Diskurs und Praxis*, Göttingen 2002, str. 82.

njihovega socialnega okolja odrekala soudeležbo pri dosežkih meščanske družbe». Udeležba v javnem življenju in zjamčena varnost sta bili rezervirani samo za razumne državljane. Nedržavljanom kot družbenim obstrancem oz. izobčencem, nezaželenim družbenim izrodkom oz. degenerirancem pa so odrekli pravico do soudeležbe oz. sodelovanja v meščanski družbi. Izključene nedržavljanke – alkoholike so odslej opisovali kot ljudi, »ki jim je bil notranji razvoj v meščana za vedno preprečen«.⁸

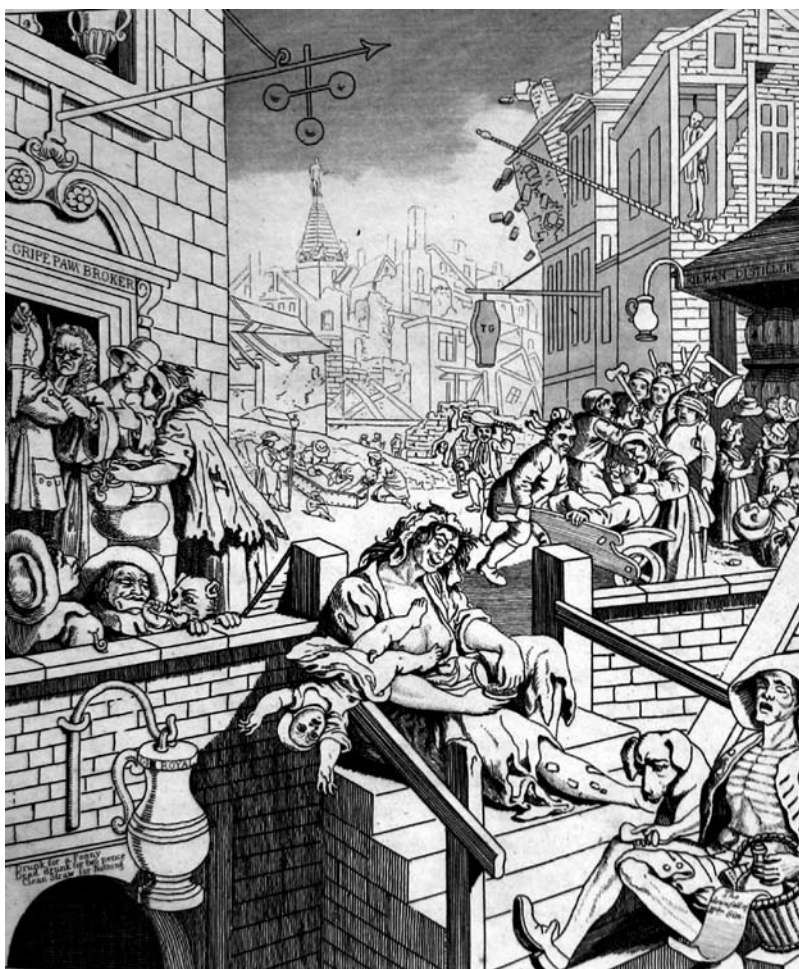
Že zdravnik Lipič je, denimo, poudarjal, da je vsak alkoholik bolnik in se zavzemal za posebne azile za alkoholike. Alkoholik je namreč (podobno kot kriminallec) »za družbo vedno bolj ali manj nevaren. In če zločin, ki ga zagreši pijan človek, opravičujemo enako kot dejanje umobolnega, če samemu sebi prepuščenega alkoholika enako neuspešno zdravimo kot samemu sebi prepuščenega umobolnega, zakaj potem ne bi podobno kot za umobolne imeli ustanov in zdravilišč tudi za alkoholike?«⁹

V Lipičevi dobi je bilo vino na Kranjskem v primerjavi z žganjem tudi drago, ker je bilo bolj obdavčeno. »Splošno in radikalno spremembo pri alkoholizmu« naj bi po mnenju ljubljanskega zdravnika dosegli, če bi proizvodnjo vina in žganja zmanjšali za tretjino. V vojvodini Kranjski naj bi torej za tretjino zmanjšali površino vinogradov, še zlasti pa bi »moral omejiti proizvodnjo žganja, ki je tu še pred nekaj leti skoraj ni bilo, sedaj pa se je že vidno razcvetela. Če tega nihče ne zaustavi, bo tukajšnji alkoholizem kmalu presegel meje normalnega«.¹⁰

⁸ Ibidem, str. 254.

⁹ Lipič, Osnovne značilnosti dipsobiostatike, str. 228.

¹⁰ Ibidem, str. 247. Omenimo še, da se je v predmarčni dobi razcvetela tudi trgovina z žganjem. Leta 1837 naj bi tako

Nemški pisatelj Georg Christoph Lichtenberg (1742-1799) se je proslavil s komentarji slik angleškega družbenokritičnega in satiričnega slikarja Williama Hogartha (1697-1764). Hogarth je s serijo bakrorezov obsodil smrtonosno nalivanje z irskim brinjcem v revnih londonskih predelih. (William Hogarth's Zeichnungen. Nach den Originalen in Stahl gestochen. Mit der vollständigen Erklärung derselben von G. C. Lichtenberg. Hrsg. Mit Ergänzungen und Fortsetzung derselben, nebst einer Biographie Hogarth's von Dr. Franz Kottenkamp, Erste Abtheilung, Stuttgart 1857 in Zweite Abtheilung, Stuttgart 1858.)

Ljubljanskemu mestnemu fiziku Lipiču se je ta predlog brez sodelovanja celotnega cesarstva seveda zdel zgolj pobožna želja in pravi: »Omejitev proizvodnje! Ta beseda našemu tehnološkemu stoletju zveni skoraj disonančno, čeprav sploh ne

v Ljubljani kot pomembni tranzitni točki na poti med Dunajem in Trstom beležili sledeč izvoz iz notranjosti monarhije do tržaškega pristanišča in uvoz iz Trsta v notranjost monarhije (mere so podane v funtih (1 colni funt (Zollpfund) = 0,5 kilograma):

	Izvoz	Uvoz	Skupaj
Žganje	1.440.913	64.590	1.505.503
Vino	455.482	448.445	903.927
Pivo	3686	1566	5152

Vir: Franz Xaver Hlubek, Der Verkehr zwischen Triest und der Monarchie, und die Wien-Triester Eisenbahn, Wien 1841, str. 14–15 in 38–39.

gre za omejitve, ampak le za določitev prave mere. Izguba na enem področju državnega proračuna se sama poravnava oziroma se da poravnati s prilivom na drugem področju ali s povišanjem davkov.«¹¹ Toda rezultati njegove znanstvene raziskave o pogubnosti alkoholizma,¹² v kateri je jasno pokazal, da so alkoholiki socialni, zdravstveni in ekonomski problem države in družbe, so bili dovolj zgovorni, da je še enkrat pozval oblasti, da naj ukrepajo: »Ustavite, dokler še ni prepozno, velikanske korake, s katerimi omikano človeštvo hiti nasproti strašni degeneraciji (Ausartung)!«¹³

Zdravnika Lipiča, ki je poznan kot prvi znanstveni bojevnik proti alkoholizmu, z vidika zgodovine medicine lahko umestimo v časovni okvir od leta 1790 do 1840. V tem času je namreč prišlo do pomembne zamenjave paradig v medicinskem razumevanju odvisnosti od alkohola, do zamenjave »moralno vrednotenega razumevanja odvisnosti z medicinskim razumevanjem odvisnosti kot bolezni. /.../ Teorija menjave paradigam namreč razločuje moralno vrednotenje konzuma alkohola in medicinsko razumevanje pretiranega uživanja alkohola, ki se je izoblikovalo konec 18. stoletja.«¹⁴

Pred Lipičevim nastopom proti alkoholizmu so na Slovenskem proti pijančevanju grmeli številni katoliški pridigarji. Tudi v desetletjih po izidu Lipičevega epohalnega dela *Osnovne značilnosti dipsobiostatike* iz leta 1834 so pobudo v protialkoholnem boju s številnimi moralnimi spisi prevzeli katoliški moralisti, ki so nastopali zlasti proti pogubnemu žganju.¹⁵ Čeprav je medicina v

19. stoletju postajala vedno bolj pomembna in se je institucionalizirala ter si v družbi postopoma pridobila položaj avtoritete, so katoliški moralisti s svojimi moralnimi obsodbami pijančevanja in njegovih posledic še dolgo imeli vodilno vlogo. Na Slovenskem so zdravniki proti pogubnemu alkoholizmu ponovno začeli bolj aktivno nastopati šele v začetku 80. let 19. stoletja, v 90. letih pa so se jim pridružili še psihiatri.

Na trinajsti seji kranjskega deželnega zbora dne 17. oktobra 1883 je deželnozborski poslanec in zdravnik Maks Samec predlagal, »da se naloži sto procentov deželnih priklad na davek za točenje žganja«, češ, da se ravno žganje (predvsem špirit) da primerjati s kugo takratne dobe. »Ono ne umori naglo, ali kdor se pitju žganja podvrže, je izgubljen za človeško družbo.« Samec je poudaril, da je že »naš nepozabljivi /škof Anton Martin/ Slomšek« svaril pred uživanjem žganih pijač. Toda, če naj bi v Slomškovih časih, torej sredi 19. stoletja, odločno prevladovali »mali kotlički za destiliranje brinjeveca, slivovke in jednake pijače«, pa so ti od takrat skoraj popolnoma izginili, »na njihovo mesto pa so stopile velike tovarne, ki izdelavajo za dvakrat nižjo ceno to strupeno pijačo«. Samec je opozoril, da se na Kranjskem »le malokateremu proda posestvo, ki ga ni zapil«. Pijančevanje pa naj ne bi bilo pogubno samo za kmete, ampak naj bi botrovalo tudi številnim hudodelstvom: »Pojdimo v ječe vprašat /.../ in izvedeli bomo, da je skoraj šestdeset procentov hudodelstev in prestopkov bilo storjenih v pijanosti.« In nadaljuje: »Pojdimo vprašat v blaznice naše, in zvedeli bomo, da je pri 30 % bolnikov alkoholizem vzrok dušnih bolezni.«¹⁶

Uživanje alkoholnih pijač naj bi po mnemu deželnozborskega poslanca Samca imelo slabe posledice za telesni in duševni razvoj. Za člane družine, kjer kraljuje žganjepitje, naj bi bili značilni »oveneli, upadli obrazi«, slabša rast pa naj bi pričala, »da po teh udih ne teče zdrava kri. /.../

Heinricha Zschokkeja *Die Branntweinpest*, ki je izšla leta 1837 v Aarau in na prirejen Slomškov prevod omenjenega dela Čujte, čujte, kaj žganje dela! Prigodba žalostna in vesela za Slovence! iz leta 1847 – več o tem: Andrej Studen, »Ne pij več in bodi srečen!«, Poročila dunajskega Gesundheits-Zeitung o protialkoholnem gibanju v Ameriki in Evropi v 30-ih letih 19. stoletja, Časopis za zgodovino in narodopisje 2007, št. 2-3, str. 57–60.

¹⁶ Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, Stenografski zapisniki, 23. zvezek, Ljubljana 1883, str. 157.

¹¹ Ibidem.

¹² Lipič je v raziskavi opazoval dva statistična vzorca ljubljanskih alkoholikov in opisal njihove pivske navade in bolezni.

¹³ Lipič, *Osnovne značilnosti dipsobiostatike*, str. 248. Na tem mestu se ne strinjam popolnoma s prevodom. Die Ausartung prevajam degeneracija in ne propad. Glej faksimile, str. 145.

¹⁴ Julia Wolf, *Auf dem Weg zu einer Ethik der Sucht. Neurowissenschaftliche Theorien zur Sucht und deren ethische Implikationen am Beispiel der Alkohol- und Heroinsucht*, Dissertation, Stuttgart 2003, str. 58. Glej tudi: Andrej Studen, Tudi Christoph Wilhelm Hufeland je bil Lipičev vzornik, *Zgodovinski časopis*, Ljubljana, 61, 2007, št. 3-4, str. 501–507.

¹⁵ Prim.: Andrej Studen, Slovinci, problem alkoholizma in katoliška morala pred prvo svetovno vojno, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, leto 46, št. 3,4, 2006, str. 15–24. Na tem mestu naj spomnim še na popularno povest

Otroci žganjarja ne dobijo nobene izreje, nobenega domačega pouka, ampak se navzamejo grdih očetovih navad. Kar pa je najhujše, je to, da nečejo več poznati one plemenite čednosti, ki se imenuje sramežljivost.« Kamniški zdravnik Samec se je zavedal, da kranjski deželni zbor nima pristojnosti, da bi ustavil tovarniško proizvodnjo strupa po imenu špirit, zato je predlagal, da naj deželni odbor skuša »z deželno priklado podražiti žgano pijačo in morebiti zmanjšati število žganjarij. /.../ Ako se žganje podraži, bodo ljudje poprijeli se v svojo občno korist zdrave pijače, ali pa bodo pili bolj vodno mešanico.« Samec je torej predvideval, da bo višji davek od točenja žganja zmanjšal število žganjarij, višje cene žganja pa naj bi prizadele tudi pivce in s tem zmanjšale njih število. Pozval je, da naj se deželni zbor s takim predlogom obrne na visoko vlado, ki naj vzame v pretres posledice proste prodaje špirita in predloži državnemu zboru potrebni zakon.¹⁷

Na pogubnost »kuge žganih pijač« pa je moralistični Maks Samec opozoril že nekaj let prej v poučni knjižici *Vpliv vpijanljivih pijač na posamezni človeški organizem in na človeško društvo v obče*, ki je leta 1880 izšla pri Slovenski matici, založbi, ki je s svojimi popularnimi knjigami seznanjala širše ljudske plasti o različnih problemih, med drugim tudi o alkoholizmu. Kot zdravnik je opozoril, da dolgotrajno uživanje žganja povzroča spremembe in bolezni »malo ne po vseh organih človeškega telesa«. Pijančevanje lahko usodno prizadene želodec, jetra, srce, ožilje, dihalo, ledvice in predvsem možgane, ki da so sploh »najbolj podvrženi nasledkom pijače«. Pijančevanje naj bi vplivalo tudi na zarod in naraščaj. Otroci pijanca naj bi po očetu podedovali nagnjenje k pijančevanju. Otroci pijanih staršev pa naj bi bili podvrženi tudi številnim telesnim in duševnim boleznim.¹⁸ Alkoholizem naj bi prispeval tudi k večji umrljivosti, krajšal naj bi dolžino življenja. Poleg blaznosti naj bi bil tudi najpogostejši vzrok za samomore in hudodelstva, kajti »dušno razpoloženje pijanega človeka je kaj podobno razpoloženju blaznega«. Še posebej nevarno pa naj bi bilo dolgotrajno in vztrajno uživanje alkoholnih pijač za možgane. Huda bolezen naj bi bila pijanska blaznost ali deli-

rium tremens, ki se izraža v motnjah čustev, zlasti v prividih, mirnih ali divjih blodnjah in tresenju udov. »Bolniki domnevajo, da vidijo miši, podgane ali jednake živali, ter jih podé.«²⁰

Razmere glede alkoholizma na Kranjskem so bile dejansko zaskrbljujoče. Žganjarne so rasle kot gobe po dežju, žganjarska kuga se je vse bolj širila. Po statističnih podatkih se je npr. število manjših kmečkih žganjarn na Kranjskem že sredi 70. let 19. stoletja izrazito povečalo. Po poročilih finančne straže je obstajalo v sezoni 1874–1875 2592, v sezoni 1875–1876 pa že 4294 kmečkih žganjarn.²¹ Žganjepitje se je torej čedalje huje širilo po deželi in povzročalo »silno dušno in telesno škodo našemu narodu«. Žganjepivci naj bi bili tudi vedno bolj poživljeni, ker se je razpasla navada, da ljudje niso več pili »pravega žganja; to je za nje predrago, in morali bi precej veliko zapiti, da bi se opijanili. Oni hočejo za par soldov pijani biti, zato kupijo špirita, ga zmešajo z vodo in drugo brluzgo, ter se s tako pijačo mamijo.«²²

Dejstvo, da »kreпки slovenski rod« zavoljo špirita »duševno in telesno hira in gine«,²³ pa ni skrbelo samo Maksa Samca, temveč je na podobne, če ne še hujše razmere na Štajerskem opozoril tudi Pavel Turner. Na Štajerskem se je prekomerno pila ali žlahtna ali slaba vinska kapljica, še bolj zaskrbljujoče pa je bilo pitje žganja in raznih cenениh mešanic s špiritom. Turner je poudaril, da preprosti ljudje rajši kupujejo špirit ali fuzel (nem. *Fusel* = patoka, slabo žganje), strup, ki »več 'izda' kot pa žganje »in brž se tega strupa tako privadijo, da jim potem za vino kar nič več ni.«²⁴

²⁰ Ibidem, str. 20–26.

²¹ Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach über die Zustände in Krain für das Jahr 1875, Laibach 1878, str. 191. Število kmečkih žganjarn na Kranjskem je nato v letih pred prvo svetovno vojno še naraščalo. Leta 1909 jih je bilo tako že preko 5000, kar naj bi predstavljalo eno šestino malih žganjarn v Avstriji (na Koroškem naj bi jih bilo npr. samo 920) – Prošnja društva Abstinente na deželno vlado z dne 3. julija 1909, Zlata doba, 1909, str. 104. Omenim naj še, da se je samo v okraju obrtne zbornice Ljubljana v času od julija 1902 do julija 1912 število žganjarn povečalo za 38,14 %, iz 194 na 268 žganjarn. – Arhiv Republike Slovenije, AŠ 448, fasc. 152, 1895–1916, Poročilo o stanju obrti.

²² Slovenec, 21. 6. 1884.

²³ Ibidem.

²⁴ Dr. Ahasverus (dr. Pavel Turner), Nekaj o naših socialnih in ekonomskih zadevah, Kres. Leposloven in znanstven list, IV. letnik, Celovec 1884, str. 36.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Maks Samec, Vpliv vpijanljivih pijač na posamezni človeški organizem in na človeško društvo v obče, Ljubljana 1880, str. 16–17.

¹⁹ Ibidem, str. 19–20.

Pivo je v 18. st. veljalo za okrepčilno, zdravilno in osvežilno pijačo. (William Hogarth's Zeichnungen. Nach den Originalen in Stahl gestochen. Mit der vollständigen Erklärung derselben von G. C. Lichtenberg. Hrsg. Mit Ergänzungen und Fortsetzung derselben, nebst einer Biographie Hogarth's von Dr. Franz Kottenkamp, Erste Abtheilung, Stuttgart 1857 in Zweite Abtheilung, Stuttgart 1858.)

Preprosti ljudje tudi niso gledali preveč na kvaliteto teh strupenih pijač, temveč le na kvantiteto in nizko ceno. Majhne žganjarne so bile v 80. letih 19. stoletja seveda nekaj povsem običajnega zlasti na Zgornjem Štajerskem, kjer vinska trta ni uspevala, pa tudi pivo je bilo nesorazmerno drago, tako kot v celotni deželi. Zato so zagrizeno vztrajali pri svojih domačih žganjarnah, »ker so neobhodno potrebovali žganje kot hišno pijačo za svoje posle in svoje delavce v času težkih del, pa tudi za rokodelce, ki so prišli v štero«.²⁵

Za proizvodnjo žganja so uporabljali različne surovine, po zakonu iz leta 1888 pa so lahko proizvedli 56 l neobdavčenega žganja, kar ni bilo

veliko, saj je najmanjša potrebna količina žganja na hišo letno znašala od 137 do 274 litrov ali povprečno 200 litrov. Za ilustracijo povejmo, da so v okrajih Zgornje Štajerske ob izredno omejenih količinah mesne hrane in ob popolnem pomanjkanju kakšne druge hišne pijače, denimo vina, bili prisiljeni, da so svojim moškim poslom, dni-narjem in rokodelcem, ki jih je bilo skozi celo leto povprečno vsaj šest na domačijo, morali dati vsaj 1/16 do 1/8 litra žganja dnevno. Ker so kmetje lahko proizvedli samo 56 litrov neobdavčenega žganja, so bili prisiljeni svojemu nepotvorjenemu žganju dodajati vodo in kupljeni špirit. Špirit je bil naprodaj v vseh trgovinah in tudi tamkajšnje prebivalstvo se je počasi navadilo na opisano nezdravo mešanico.²⁶

Pohod žganja je bil dejansko grozljiv. Če se ponovno vrnemo na Kranjsko, lahko zapišemo, da je tam konec 19. stoletja pitje ognjene vode glede količine in pogostosti uživanja povsem prevladalo. Popitemu žganju je količinsko sledilo vino,

pri tem pa je treba upoštevati, da je v vinorodnih predelih pustošila tudi trtna uš in da se je v nekoč »vinskih krajih«, zlasti na Dolenjskem, žganjarska kuga vse bolj širila. Najmanj se je popilo piva, vsaj tretjino manj kot žganja.²⁷

Na primeru Kranjske in Štajerske sem želel pokazati, da alkohol lahko opravičeno označimo za drogo 19. stoletja in da je bilo zlasti pitje žganja (še posebej razširjen je bil šnops iz špirta, razredčen z vodo) nevarno za telesno in duševno zdravje, kar so opazili tudi zdravniki in psihiatri.

²⁶ Ibidem, str. 34.

²⁷ Glede na izračune dr. Ivana Robida se je leta 1898 na Kranjskem popilo 4,5 milijona litrov žganja, 4 milijone litrov vina in 3 milijone litrov piva, kar pomeni 9,3 litra žganja, 8 litrov vina in 6 litrov piva na glavo. – Dr. Ivan Robida, Poročilo o alkoholizmu na Kranjskem. V: Piščalka, leto II, 1906, št. 5, str. 164–165.

Družba ob punču. Tudi plemiči in meščani so se večkrat opijanili. Lichtenberg pravi, da je pijančevanje korak k bestialnosti in h koncu človečnosti. (William Hogarth's Zeichnungen. Nach den Originalen in Stahl gestochen. Mit der vollständigen Erklärung derselben von G. C. Lichtenberg. Hrsg. Mit Ergänzungen und Fortsetzung derselben, nebst einer Biographie Hogarth's von Dr. Franz Kottenkamp, Erste Abtheilung, Stuttgart 1857 in Zweite Abtheilung, Stuttgart 1858.)

Medicinski teksti s preloma 19. in 20. stoletja pozornemu bralcu že povedo, da prekomerno uživanje alkohola bolezensko načena celotno tkivo in vse organe človeškega telesa. Negativne posledice pijančevanja so bile od srede 19. stoletja naprej na široko popularizirane in so opozarjale na kvarne vplive alkoholizma na telesno in duševno zdravje. Poleg tega pa naj bi alkoholizem povzročal težko družbeno škodo. To med drugim lahko razberemo že v geslih leksikonov z začetka 20. stoletja in tudi kasneje: »*Pijanec, ki se sam telesno in moralno uničuje, je nevaren za družino in širšo okolico. Hudo delstva, samomori, gospodarski propad, zakrnelost potomstva so posledica alkoholizma.*«²⁸ »*Zaradi alkoholizma ne trpi samo organizem posameznika,*

temveč se povzroča huda škoda družbi.« Ne samo, da alkoholizem prispeva k slabšanju rase, temveč tudi k degeneraciji potomcev.²⁹ V zvezi z alkoholizmom pa je seveda najbolj zanimiva recepcija teorije progresivne degeneracije, ki se je v letih okrog 1900 dokončno zasidrala in popularizirala tudi na Slovenskem.

Potem ko je Bénédict Augustin Morel leta 1857 lansiral teorijo progresivne degeneracije, je ta kmalu našla številne privrženice, med drugim tudi med psihiatri v habsburški monarhiji.³⁰ Degeneracija je bila za Morela posledica vplivov okolja, načina prehrane in načina življenja. Eden glavnih

²⁸ Meyers Großes Konversations=Lexikon, Sechste, gänzlich neubearbeitete und vermehrte Auflage, Bd. 19, Sternberg bis Vector, geslo Trunksucht, Leipzig und Wien 1909, str. 758-759. Herders Konversations=Lexikon, Dritte Auflage, Bd. 8, Spinnerei bis Z, posebna priloga Trunksucht, Freiburg im Breisgau 1907, str. I-IV.

²⁹ Der Große Brockhaus, Fünfte, völlig neubearbeitete Auflage, Bd. 1, A – Ast, Leipzig 1928, geslo Alkoholismus. Prim. tudi: Ivo Pirc, Zdravje v Sloveniji. II. knjiga, Zdravstvene prilike in delo higijenskih ustanov v Sloveniji 1922–1936, Ljubljana 1938, str. 666–670.

³⁰ Prim.: Edward Shorter, A History of Psychiatry. From the Era of the Asylum to the Age of Prozac, New York etc. 1997, str. 94–95.

krivcev je bilo seveda tudi pretirano uživanje alkohola, ki je botrovalo moralno neustreznemu vedenju in imelo škodljive učinke tudi za prihodnost družbe. Menil je, da degeneracija zmanjšuje možnosti naslednjih generacij za normalen vsakdanji obstoj. Osrednje mesto progresivne degeneracije so po Morelu izprijeni možgani in s tem nazadovanje celotne telesne in psihične organizacije. »Kot osrednji organ živčnega sistema se zdijo možgani posredno ali neposredno povezani z različnimi nepravilnimi delovanji. Celo telesne anomalije se lahko pojasnijo z degeneracijo možganov in živčnega sistema, ker se predpostavlja vpliv živcev na zgradbo oz. razvitost organov in tkiva. Ta osrednji element Morelove teorije je izražal pomembno razporeditev iz istega časa: strah, da se vse večja kompleksnost in diferenciranost družbe, ki so jo videli kot rezultat evolucionistično pogojene specializacije, nenadoma lahko sprevrže v svoje nasprotje, tako da nazaduje na nižjo stopnjo in razpade tako na družbeni kot individualni ravni.«³¹

Med avstrijskimi psihiatri je na Morelovo teorijo degeneracije kot vzroka za kriminaliteto že leta 1868 opozoril Richard von Krafft-Ebing (1840–1902).³² Z naraščanjem njegovega ugleda v srednji Evropi se je razširila tudi Morelova doktrina. Leta 1874 je Krafft-Ebing postal profesor psihiatrije na graški univerzi in ravnatelj tamkajšnje deželne blaznice. Pet let kasneje je napisal učbenik *Lehrbuch der Psychiatrie* (1879), ki je postal »nemška biblija teorije degeneracije«, najbolj poznano pa je seveda njegovo delo *Psychopathia Sexualis: Eine klinisch-forensische Studie* (1886). To je študija seksualnega življenja, v kateri je bila degeneracija videna dobesedno pod posteljo. Onanisti, homoseksualci, moški s prezgodnjo ejakulacijo so bili dejansko brez izjeme ožigosani kot »degeneriranci«.³⁴

Toda povrnimo se nazaj k problemu alkoholizma in alkoholikov, propadlih ljudi, na katere profesor Krafft-Ebing v svojih naukih o degeneraciji seveda nikakor ni pozabil, temveč so zasedali še kako pomembno mesto. Menil je namreč, da je »eden poglavitnih vzrokov za nastanek živčnih bolezni, slabotnosti in hiranja zloraba alkoholnih pijač«.³⁵ Alkohol je namreč veljal za poživilo in nekateri pripadniki spodnjih slojev so si ga lažje privoščili kot meso in kruh. Vendar pa se je ta prihranek poznal na zdravju in imel za posledico skrajšanje življenjske dobe. Hitro rastoča potrošnja alkohola, ki je hkrati za moderno državo predstavljala enega najpomembnejših virov dohodka, zato nikakor ni naključna, temveč je »precej zanesljiv kazalec za naraščajoči pavperizem celih slojev, za preobilico duševnega in telesnega dela, ki ga morajo v moderni družbi opravljati možgani«.³⁶

V nadaljevanju svojega razpravljanja o zdravjih in bolnih živcih pa pravi: »K najpomembnejšim nalogam /sedanjosti/, ki jih zakonodaja in družba ne bi smeli več ignorirati, sodi boj proti alkoholizmu. Dokler vidi država v potrošnji alkoholnih pijač enega svojih najpomembnejših virov dohodka in proti alkoholni pošasti posega z nezadostnimi policijskimi ukrepi, si lahko obetamo le malo zdravja. /.../ Kot nujno potrebne pogoje za boj proti alkoholizmu lahko označimo: preganjanje slabih alkoholnih pijač; kar najvišjo obdavčitev žganih pijač; znižanje davka na vino in posebno na pivo; zatiranje žganjarn; poučevanje prebivalstva o nevarnosti oziroma tveganju pri nezmernem uživanju alkohola; povzdigovanje splošne morale in blagostanja ljudstva; preživljanje množic s pravilno obdavčitvijo (to pomeni, da se najnujnejše življenjske potrebščine ne obdavčijo); pridržanje pijancev v zavetiščih za pijance (Trinkerasy) na podlagi zakonitih ukrepov.« Država naj bi bila tudi dolžna povzdigniti izobrazbo ljudstva, saj je ravno nevednost eden glavnih vzrokov za revščino in nemoralno.³⁷

Baron Krafft-Ebing pa se je zavzel tudi za sklepanje dobrih zakonskih zvez, kajti »ena prvih dolžnosti proti naravnemu in moralnemu zakonu

³¹ Becker, *Verderbnis und Entartung*, str. 274.

³² Takrat je v *Friedreich's Blätter für gerichtliche Medizin* (19, 1968) izšla njegova razprava *Die Erblichkeit der Seelenstörungen und ihre Bedeutung für die forensische Praxis*, S. 188–211. Cit. po: Shorter, *A History of Psychiatry*, str. 96.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Po mnenju Edwarda Shorterja je ta knjiga ostala klasičen primer iztirjene psihiatrije, zlorabe znanstvene avtoritete, da bi demonizirala kulturne preference. Profesor nevrologije na dunajski univerzi dr. Moritz Benedikt pa je v svojih spominih o svojem kolegu Krafft-Ebingu zapisal: »Bil je literarno nadarjen mož, toda znanstveno in kritično ne-

zmožen, celo v mejah slaboumja.« – Shorter, *A History of Psychiatry*, str. 96.

³⁵ Richard von Krafft-Ebing, *Über gesunde und kranke Nerven*, Tübingen 1886, str. 45.

³⁶ *Ibidem*, str. 46.

³⁷ *Ibidem*, str. 77–78.

je sklenitev zakona v antropološko dobrem smislu. Žal se proti tej najvišji zahtevi biologije in medicinske etike v družbi zaradi nevednosti, ravnodušnosti, umazanem pohlepu po denarju ali zaradi strasti vse prepogosto greši. Higijensko zadovoljujočo sklenitev zakona pa pogojuje telesno in duševno zdravje zakoncev. To je temeljni pogoj njune lastne življenjske sreče in zagotovilo zdravega potomstva. Posledice kršitve te zapovedi naravnega izbora so grozljive za starše in otroke.«³⁸

Krafft-Ebing je z vso medicinsko resnostjo poudaril, da »komur je do duševnega in telesnega zdravja njegovih potomcev, ta se bo izognil poročiti v družino, v kateri vladajo norost, živčno hiranje, samomor, alkoholizem.«³⁹ V takih zakonih lahko namreč z največjo verjetnostjo pričakujemo, da so potomci podvrženi »brezupni duševni in telesni degeneraciji. Križanje krvi dedno obremenjene družine z nekom, ki je telesno in duševno neomadeževan, ima lahko regenerirajoč učinek na potomstvo. /.../ Osebe s hudo živčno boleznijo, še posebno tiste, ki so jo podedovale, naj bi se vzdržale sklenitve zakonske zveze.«⁴⁰

Na profesorja Krafft-Ebinga se je v svojem eseju o žganju, v katerem slika omenjene žalostne razmere na Štajerskem, skliceval tudi Friedrich Müller.⁴¹ Tudi po Müllerju naj bi naraščajoči alkoholizem botroval številnim boleznim, nevaren naj bi bil tako za telo kot za dušo. Müller je poudaril, da smrt pijanca nastopi pogosto in nenadoma zaradi katerekoli akutne bolezni in da so te bolezni zanj mnogo nevarnejše kot pa za zdravega človeka, še posebno tifus in pljučnica. To naj bi bila pač posledica postopnega propadanja vseh organov. Svoje razmišljanje pa nato nadaljuje s takrat (v 80. letih 19. stoletja) že precej razširjenim mišljenjem: »Toda tudi s smrtjo pijanca alkohol še ni dovršil svoje destruktivno delovanje, temveč učinkuje tudi na njegove potomce. Ne samo, da velik del pijancev premine v norišnici, temveč so norosti zapisani tudi njegovi otroci. Ugotovljeno je, da velik del duševnih bolnikov izvira od duševnih bolnikov ali od pijancev. In ravno ti potomci pijancev predstavljajo tudi velik delež sveta zločina. Kako naj bi tudi bilo

drugače? V hiši pijanca se zrahljajo družinske vezi; prepuščeni so stiski in bedi in kako se bodo znašli v svet porinjeni otroci, še preden so pridobili dovolj moralne trdnosti. Spoštovanja do morale in zakona se v hiši staršev niso naučili. Temveč več kot to: moralna šibkost, zaradi katere je oče postal pijanec, je bila deloma njegova telesna dispozicija, ki se je prenesla na otroke in jih naredila za hudodelce.«⁴²

S povedanim se je popolnoma strinjal tudi profesor psihiatrije Richard von Krafft-Ebing, ki je v svojih predavanjih nizal statistične podatke, da se na primer v Nemčiji okrog 50 % vseh zločinov zgodi pod vplivom alkoholnih ekscesov in da sprejmejo v umobolnice 28 % bolnikov zaradi vdanja pijači. »Temeljna značilnost psihičnih motenj se kaže pri alkoholikih v opazni psihični šibkosti in napredujočem razpadu najvišjih etičnih in intelektualnih funkcij. Kronični alkoholizem, pravi profesor Krafft-Ebing, naj ne bi bil strast, temveč možganska bolezen, ki se izpričuje s celo vrsto kliničnih znakov in z anatomskimi izvidi. Bilo bi hudo, če bi tako gnusnemu grehu, kot ga predstavlja pretirano uživanje alkohola, hoteli prisoditi vnaprejšnji odpustek za zločin, toda tam, kjer je greh vodil v resnično možgansko bolezen, moramo računati tudi s tem dejstvom.«⁴³

Tudi profesor Krafft-Ebing se je (podobno kot pred njim že omenjeni ljubljanski zdravnik Lipič) zavzemal za azile za kronične pijance, ki naj bi bili prava blagodejnost tako za posameznike kot za celotno družbo. Azili naj bi zmanjšali število nesreč in zločinov ter prinesli celo komaj pričakovano uspešno zdravljenje pri močno degeneriranih pijancih. »Ustanovitev takih azilov v kulturnih deželah ne bi mogli bolj toplo priporočati. Ker pa takšnih azilov sedaj še manjka, so najhujše primere kroničnega alkoholizma naprtili blaznicam, v katere z vso pravico (ali samo v interkurentnem stanju razburjenja) ne spadajo in iz katerih so po pretekli komplikaciji odpuščeni, njihova bolezen pa se po navideznem ozdravljenju v kratkem povrne. Samo daljše bivanje v azilih, kjer je vse, kar se imenuje alkohol, prepovedano in se bolnik sistematično odvaja tega razdraženja živcev, lahko pomaga.«⁴⁴

³⁸ Ibidem, str. 79.

³⁹ Ibidem, str. 79–80.

⁴⁰ Ibidem, str. 80.

⁴¹ Friedrich Müller, *Der Brantwein*, v: *Culturbilder aus Steiermark*, Graz 1890.

⁴² Ibidem, str. 36.

⁴³ Ibidem, str. 37.

⁴⁴ Ibidem.

Smrtonosen pohod žganjarske kuge je zajel naše kraje že v predmarčni dobi.

Leta 1889 so barona Krafft-Ebinga poklicali na dunajsko psihiatrično kliniko, kot profesor na dunajski univerzi pa se je vtisnil v spomin kot »eden velikanov dunajske medicinske šole«.⁴⁵ V 90. letih sta na Dunaju študirala medicino in kasneje specializirala psihiatrijo tudi ugledna predstavnika slovenske psihiatrije Fran Goestl (1865–1945) in Ivan Robida (1871–1941). Fran Goestl je promoviral za doktorja medicine leta 1896, v svojih spisih pa omenja, da je imel klinične vaje tudi pri prof. Krafft-Ebingu. Po promociji je specializiral psihiatrijo pri prof. Wagnerju von Jaureggu in bil

⁴⁵ Österreich Lexikon, Erster Band, A-K, Hrsg. von Richard Bamberger in Franz Maier-Bruck, Wien / München 1966, str. 623.

tudi njegov asistent. Do leta 1910 je služboval na Dunaju in v Ljubljani, v letih 1910–1919 v Gorici in Kroměřížu, nato zopet v Ljubljani. Delal je tudi kot sodni izvedenec.⁴⁶ Mlajši Ivan Robida je študiral medicino na Dunaju in v Gradcu ter promoviral 1897. Tudi on se je zagotovo srečal z nauki dr. Krafft-Ebinga. Po končanem študiju se je najprej dve leti izpopolnjeval v splošni medicini v Ljubljani, kot nevrolog-psihiater pa je nadaljeval študij v Gradcu, na Dunaju in podobnih zavodih na Nemškem, v Švici in Franciji. Nato je kot psihiater in sodni izvedenec služboval v Ljubljani.⁴⁷

Fran Goestl je že kot študent v spisu *Pijanost in blaznost* opozoril na žalostne posledice pijančevanja, ki ni pogubno samo za pijanca in njegovo družino, »temveč tudi za ves narod, ki duševno in telesno propada«. Alkoholizem naj bi se namreč kot »pandemična strast« pojavljal pri celih narodih in povzročal ter pospeševal njihov pogin. »Pijanec povzroči samemu sebi razne bolezni in časih naglo

smrt, a kaznjeni so tudi njegovi potomci. Stariši, pijanstvu udani, imajo zelo mnogokrat slabotne, božjastne ali slaboumne otroke. /.../ Najhujši je pa učinek pijanstva na možgane, ker je vzrok blaznosti (norosti).«⁴⁸ Goestl priznava, da je »pijančevanje pogosto nekako mamilo za skrbi, žalost, obupnost, jezo, da se hoče z njim udušiti glas vesti«. K pretiranemu uživanju alkoholnih pijač pa naj bi prispevali tudi revščina, lakota in mrz. Pijančevanje

⁴⁶ Glej npr.: Anton Prijatelj, Dr. Fran Goestl – psihiater in publicist, *Primorska srečanja*, 18, št. 155, 1994, str. 134–136.

⁴⁷ Slovenski biografski leksikon, 9. zvezek, ur. Alfonz Gspan, Ljubljana 1960, str. 116–117.

⁴⁸ Fran Goestl, *Pijanost in blaznost*. V: *Letopis Matice Slovenske za leto 1893*, str. 164.

Alkoholizem povzroča degeneracijo posameznika, naroda in rase. (Andrija Štampar, Narodna čitanka o alkoholu, Zagreb 1931.)

naj bi bilo vsekakor vzrok za blaznost, zlasti naj bi povzročilo posebno blaznost, t. i. »*alcoholismus chronicus*«, katerega glavni znak naj bi bil duševni propad.⁴⁹

Kot glavni vir razprave je mlademu Franu Goestlu služila »epohalna knjiga« profesorja Krafft-Ebinga *Lehrbuch der Psychiatrie*, iz katere je črpal tudi opise zanimivih primerov »*delirium tremensa*«, melanholije, manije in preganjavice. Hkrati omenja, da je zanimive primere lahko opazoval tudi pri prof. Krafft-Ebingu v dunajski blaznici.⁵⁰

Goestl je bralce hotel predvsem podučiti o škodljivosti alkohola in njegovih groznih posledicah. Opozoriti je hotel zlasti na škodljivost žganih pijač, zavzel pa se je tudi za ustanovitev posebnih delavnic za alkoholike, »*kjer se naj z vso strogostjo opojna pijača zabrani. Da bode država prisiljena misliti na te naprave, jasno je vsakemu, kdor ve, s kako strahovito naglico se razširja pijančevanje, in kako se v razmerji s tem širi blaznost.*«⁵¹

Tudi pri Goestlu se torej soočamo z receptcijo razmišljanja, ki smo jo srečali že pri Lipiču oziroma Krafft-Ebingu. Pozval je na boj proti alkoholu in pijančevanju, na boj z vsemi sredstvi proti najhujšemu in najpogubnejšemu sovražniku

človeštva. Podobno kot Krafft-Ebing se je zavzel za povzdigo izobrazbe slovenskega naroda. Zlasti šola in cerkev naj bi poučevali o pogubnosti pijančevanja, z rastočo omiko pa naj bi pojemale tudi prekletstvo alkoholizma.⁵²

Proti koncu 19. stoletja se je s podobnim popularnim spisom v *Laibacher Zeitung* oglasil tudi Ivan Robida. V podlistku *Alkohol und Irresein* je tako kot njegov predhodnik opozoril na strup, ki nevarno ogroža človekovo zdravje. Robida je ugotavljal, da je alkohol v Evropi skorajda brez izjeme prevzel vlogo odganjalca skrbi (*Sorgenbrecher*) in poudaril, da zaradi zlorabe alkohola skorajda ni telesnega organa, ki ne bi bil prizadet. Še posebno negativne učinke in posledice naj bi imelo uživanje tega strupa na možgane in živčni sistem. Obolelost življenjsko tako pomembnega organa, kot so možgani, pa naj bi bila bolj smrtonosna kot npr. obolelost jeter, ledvic itd.⁵³

Osrednjo pozornost v podlistku pa je Robida namenil psihičnim motnjam, ki naj bi jih povzročal alkohol. Bralcem je pojasnil, da naj bi bili dejanski učinki alkohola vselej hromeči (*lähmend*). Navidezno vzdraženje živcev, ne glede na to, ali je nastopilo že po zaužitju minimalne doze, je namreč iskati v izpadu »zavor«. ⁵⁴ Vzgojenost, bonton, moralno vedenje in obzirnost naj

⁴⁹ *Ibidem*, 165.

⁵⁰ *Ibidem*, str. 166–171.

⁵¹ *Ibidem*, str. 171.

⁵² *Prim.: ibidem*, str. 172.

⁵³ *Prim.: Robida, Alkohol und Irresein*, str. 4–5.

⁵⁴ *Prim.: ibidem*, str. 6.

bi pri pijancih utočili v pozabo. Alkoholik naj bi postal nebrzdán, zaverovan v svoj prav, prepirljiv, surov, prostaški, nespodoben in nesramen. Dolgotrajna alkoholna intoksikacija, ko torej pitje alkohola že preide v navado, pa naj bi privedla do tistih psihičnih sprememb človeka, ki vodijo v kronični alkoholizem, ki ima lahko v najtežjih primerih za posledico t. i. »moralno degeneracijo« (»sittliche Entartung«) – »alkoholno izprevrženost« (»alkoholische Depravation«) pijanca.⁵⁵

Ivan Robida je nato zelo plastično opisal bolezensko sliko kroničnega pijanca. Z vzorčnim primerom pekovskega mojstra, ki je zaradi alkoholizma moralno, telesno in duševno propadel, je diagnosticiral podobo alkoholika, izvržka in izprijenca meščanske družbe, ki »slaboumno in brezskrbno opazuje mizerijo svoje družine, propadanje svojih otrok in se opoteka med nedostojnim obešenjaškim humorjem (Galgenhumor) in nemoško cmeravostjo (unmännlicher Weinerlichkeit)«. ⁵⁶ Moralna štorija skratka slika družbeni propad alkoholika, moža, ki je za pijačo zapravil vse do zadnjega beliča, ki je dražje vino in pivo kmalu nadomestil s cenejšim žganjem, ki je dneve in noči prebil v zakotnih in umazanih beznicah ter v degenerirani družbi ter kmalu postal goljuf, prevarant, tat ali še hujši kriminallec. Poleg tega moža začnejo tretji tudi telesne tegobe: »Spremembe v živčevju prinesejo s seboj bolečine in parestezije (npr. nenormalne občutke gomazenja mravelj) /.../, ki pogosto vodijo v halucinacije ter se v blodnjah (deliriju = Delir) prikazujejo kot 'popadljivi glodalci' (beißen-des Ungeziefer)«. ⁵⁷ Spanje pijanca je vedno slabše, mučijo ga strašne sanje, pogosto ima prisluhe.

Temeljna klinična slika psihičnih motenj zaradi zastrupitve z alkoholom naj bi se kazala v napredujočem pomanjkanju intelektualnega in etičnega delovanja, kot tudi v patoloških spremembah čustvenega življenja. Vse to naj bi vodilo v izprevrženost. Družbene motnje kroničnega alkoholizma po besedah Robide »ne padejo nikjer drugje bolj v oči kot ravno na področju etike, tako da lahko pri alkoholikih enostavno govorimo o degeneraciji značaja« (»Degeneration des Charakters«). Pijanec, ki je zašel tako daleč, je izrecen patološki pojav, v vsakem primeru je duševni bolnik, ki je s svojim

grehom popolnoma izgubil zmožnost odločanja o sebi in svoji 'volji'.⁵⁸

V nadaljevanju se je Ivan Robida dotaknil še nekaterih psihoz, ki so posledica zlorabe alkohola, med njimi tudi delirium tremensa, med laiki bolj poznanega kot »pijanska blaznost« (Säuferwahn-sinn). Na koncu pa si je zastavil še vprašanje o alkoholizmu kot dedno obremenjujočem dejavniku. Priznal je, da »v danem trenutku vemo o tem le malo določnega, zelo skeptični pa moramo biti tudi nasproti celotni 'dedni obremenjenosti'. Da so otroci pijancev idioti, vodenoglavci, božjastni, histerični, o tem ni dvoma; toda tudi če ni prisotna omenjena obremenjenost opazimo prav tako precejšnje število otrok abstinentov, ki trpijo zaradi istih bolezni in propadejo. Marcé, Ruar, Flemming, Taquet in drugi so v tem oziru sestavili listo, v katero ne gre dvomiti. Vsekakor vso zadevo danes s kritičnega stališča še ne moremo obravnavati kot zrelo za odločanje.«⁵⁹

Medtem ko je Ivan Robida okrog leta 1900 na eni strani optimistično hvalil vsesplošni napredek industrijske dobe, je na drugi strani precej črnogledno izrazil skrb zaradi naraščanja števila prebivalstva in s tem števila lačnih želodcev. V duhu neomaltuzijanstva ter socialnega darvinizma je opozoril na neizprosni boj za obstanek, v katerem preživijo le tisti, ki premorejo dovolj telesnih in duševnih moči. Robida je zaskrbelo uničujoče zastrupljanje lastnega naroda z alkoholom in njegova splošna degeneracija. Zaradi alkoholizma naj bi bilo več bolezni kot zdravja, rasa pa propada, saj naj bi bila takšna kot »trhel hrast, ki čaka, da ga prvi vihar telebi ob tla«. ⁶⁰ Tudi v eseju *Alkoholizem* je Ivan Robida slovenske bralce seznanil s hudimi telesnimi in psihičnimi posledicami, ki nastopijo zaradi zlorabe alkohola. Najbolj žalostna posledica alkoholizma pa naj bi bila »etična, npravstvena degeneracija alkoholikov, katera se razvija ob propadanju razuma in srca«. ⁶¹

Pijanec naj bi bil »parazit« svoje družine in sorodnikov, pozneje države in sploh človeške družbe. »Pivec ne spravi na rob propada le same-

⁵⁵ Ibidem, str. 9–10.

⁵⁶ Ibidem, str. 14.

⁵⁷ Ibidem, str. 15.

⁵⁸ Ibidem, str. 16.

⁵⁹ Ibidem, str. 27.

⁶⁰ Ivan Robida, *Alkoholizem*, Ljubljanski zvon, XXI. leto, 1901, str. 338.

⁶¹ Ibidem, str. 388.

ga sebe, temveč tudi celo rodbino. Kjer pa propada zakonsko in rodbinsko življenje v širših slojih, ondi propada vse. /.../ Tudi zarod pivcev nosi prepogosto pečat bolezni ali celo zgodnje smrti na čelu. Mnogo otrok pivcem pride slabotnih in ne dovolj razvitih na svet; mnogo iz med njih trpi na histeriji in božjasti; mnogo jih zaostane v telesnem in psihičnem razvoju, da ne govorim naravnost o žalostnih slučajih imbecilitete, idiotije in takoiimenovane »moral insanity«, t. j. prirojene moralne slaboumnosti.«⁶² Skratka! Kjer propada rod, propada tudi zarod – potomstvo.

Psihiater Robida je na koncu omenil tudi osmi mednarodni protialkoholni kongres, ki je v dneh od 9. do 14. aprila 1901 potekal na Dunaju in ki se ga je prvič uradno udeležila tudi avstrijska vlada. Dr. Robida se je shoda udeležil kot zastopnik deželnega odbora Kranjske in imel tudi referat o dejstvih alkoholizma na Kranjskem, kjer naj bi tako kot drugod silili v ospredje pojavi degeneracije in pavperizacije.⁶³ Poudaril je, da je dolžnost države in človeške družbe, da omeji »izrodke in razrodke«, da zaradi nesrečnega nagona ne sme dopuščati trpljenja družine, zaroda, naroda, da z vsemi sredstvi preganja alkoholizem, saj se za to poživilo (Genußmittel) zapravlja samo denar, zdravje in čast.⁶⁴

Odločna protialkoholna borca, psihiatra Fran Goestl in Ivan Robida, sta bila aktivna zagovornika treznosti tudi v času po razpadu dvojne monarhije, torej po letu 1918. Primarij Robida je leta 1921 izdal prvo znanstveno knjigo s področja psihiatrije v slovenščini *Psihične motnje na alkoholski podlagi s posebnim ozirom na forum*, ki je bila namenjena študentom medicine in prava. V njej je opisal učinkovanje alkohola na duševne funkcije, akutno alkoholno intoksikacijo, psihotično pijanost, kronični alkoholizem, alkohol in dednost, alkohol in nravnost ter alkoholne psihoze. V knjigi se je opiral na svoje dolgoletne izkušnje (deloval je kot psihiater in tudi kot sodni izvedenec) in nanizal številne primere lastnih opazovanj.

V zvezi z degeneracijo je v zelo kratkem poglavju o alkoholu in dednosti poudaril, da pride degeneracija še posebno do izraza »v prirojenih

okvarah otroškega živčevja, v živčnih in duševnih boleznih in podedovani dispoziciji zanje. Imbeciliteta, idiotija, infantilizem, hidrocefalija, histerija, epilepsija, splošna psihopatija /zaradi splošnega širjenja degeneracije kot posledice endemičnega kroničnega alkoholizma naj bi bile težje psihopatije vedno bolj pogoste/ in cela vrsta živčnih in duševnih bolezni izkazujejo v anamnezi alkoholizem staršev. Posebno instruktivni so v tem pogledu tisti slučaji, v katerih je iz katerihkoli vzrokov v gotovi dobi živel oče abstinentno, v drugi pa se je vdal alkoholizmu. Otroci abstinentnih dob so telesno in duševno zdravi, iz pivskih dob pa so se narodili epileptiki, idioti itd.«⁶⁵

Alkoholna degeneracija pa po mnenju Robide najde »najvažnejši in tudi praktično najpomembnejši izraz v tistem simptomu psihopatije, ki ga spoznavamo kot nagnjenost, kot naklonjenost uživanju alkoholnih pijač. /.../ Dočim je postal torej oče pijanec vsled navade, postane njegov sin pijanec vsled boleznosti, s katero obremeni v težji meri zopet svojega sinu, itd. dokler rod ne propade. /.../ Kar pa ne zagreši degeneracija sama ob sebi na otrocih pivcev, izpopolni še pogosto milje, v katerem reveži zrastejo. /.../ In tako se podpira prirojeno s pridobljenim, in pridobljeno s prirojenim. /.../ Na tej podlagi požene naklonjenost do alkohola, oglasi se neodpornost (intoleranca), pojavi se cela vrsta nevropsihoz in drugih duševnih bolezni, predvsem pa kroničen alkoholizem sekundarnega tipa. Tako se je sklenila veriga, tako je končal ta circulus vitiosus, po znanem reku: 'Iz zla se samo zlo rodi'«.«⁶⁶

Tri leta po izidu omenjene knjige Ivana Robide se je opogumil še Fran Goestl in izdal poljudni pregled psihiatrije z naslovom *Misterij duše*. V knjigi je tudi poglavje o alkoholizmu in alkoholni blaznosti. Tudi Goestl, ki se tokrat na marsikaterem mestu sklicuje na Robido, navaja, da je alkohol »poguben zlasti za potomce pijancev, katere smemo smatrati za degenerirance in psihično manjvredne«.«⁶⁷ Omembe vredno in zanimivo je zlasti njegovo stališče o nezakonskih otrocih, ki naj bi imeli za starše alkoholike, saj si v tem dejstvu razlaga tudi njihov visok odstotek med umobolnimi, zločinci, prostitutkami in nezakonskimi

⁶² Ibidem, str. 389

⁶³ Robida, Poročilo o alkoholizmu na Kranjskem, str. 166.

⁶⁴ Robida, Alkoholizem, str. 531–532.

⁶⁵ Ivan Robida, Psihične motnje na alkoholski podlagi s posebnim ozirom na forum, Ljubljana 1921, str. 111–112.

⁶⁶ Ibidem, str. 112–113.

⁶⁷ Fran Goestl, Misterij duše, Ljubljana 1924, str. 43.

Pijance so pogosto enačili z živalmi. (Andrija Štampar, Narodna čitanka o alkoholu, Zagreb 1931.)

porodnicami ter pravi: »Razlagamo si to s tem, da so njihovi starši pogosto psihično manj vredni, oni sami često spočeti v alkoholnem stanju, njihova vzgoja pomanjkljiva, njihove življenjske razmere neugodnejše.«⁶⁸

Tudi Goestl je izpostavil, da starši, ki so alkoholiki, že v rani mladosti zastrupljajo svoje otroke z alkoholom. Taki starši svojim otrokom ne nudijo prave vzgoje, temveč jih moralno kvarijo ter zavirajo njihov telesni in duševni razvoj. »Starši alkoholiki imajo običajno otroke alkoholike, saj jabolko ne pade daleč od drevesa in kar mačka rodi, to miši lovi.«⁶⁹ Alkoholik in degeneriranec »dobi slabše, ohlapnejše pojme o časti in spodobnosti, prezira npravstvene zahteve, se ne ozira na preteči pogin družine, niti na preziranje s strani sodržavljanov.«⁷⁰

Tako Ivan Robida kot Fran Goestl sta torej menila, da so otroci alkoholikov »telesni in duševni pohabljeni, ki niso dorasli bitki za obstoj«.⁷¹ S tem sta se priključila številnim drugim izobražencem, ki so sodelovali v takratnem diskurzu o pokvarjenosti in izrojenosti otrok alkoholikov. Pri družila sta se mnenju, da je alkoholizem bolezen, mnenju, ki se je dokončno zasukalo na prelomu 19. in 20. stoletja. Takrat so številni znanstveniki iskali kvarne učinke alkoholizma v jedru socialne reprodukcije in družinskem življenju. Tam so najbolj razločno videli satansko zvezo socialne in telesne izprevrženosti. Manjvreden telesni ustroj otrok alkoholikov naj bi bil namreč posledica neposredne zastrupitve zarodka.⁷²

Zato ni nič čudnega, da so nasprotovali sklepanju zakonskih zvez v primeru prisotnosti

⁶⁸ Prim.: ibidem, str. 41 in 44.

⁶⁹ Ibidem, str. 164.

⁷⁰ Ibidem, str. 171.

⁷¹ Becker, *Verderbnis und Entartung*, str. 41–42.

⁷² Prim.: Erich Wulffen, *Der Sexualverbrecher*. V zbirki: *Encyklopädie der modernen Kriminalistik*, Bd. VII, Berlin-Gross-Lichterfelde 1910, str. 204.

alkoholizma. Ko se je v Cislitvaniji na začetku 20. stoletja npr. ponovno razvnela široka razprava o zakonskem pravu in možnostih ločitve »svetega zakona«, ⁷³ je tudi ugledni profesor nevrologije na dunajski univerzi Moritz Benedikt, eden izmed začetnikov kriminalne antropologije, ki je center moralnega čuta videl v človekovih možganih, leta 1905 npr. poudarjal, da je, kot je splošno znano, »potomstvo alkoholikov ogroženo. To nevarnost bi bistveno zmanjšali, če bi zakon določal prisilno oddajo alkoholikov v zdravstvene ustanove oziroma zavetišča. Glede na izkušnje je to možno predvsem pri tistih duševnih bolnikih, ki jih alkohol še ni popolnoma uničil in kjer je poskrbljeno za družino, če ta to potrebuje. Toda v revnih slojih prikrivajo stanje svojega moža celo najbolj trpinčene ženske, saj so vendarle odvisne od njegovega zaslužka.«⁷⁴ Dr. Benedikt se je zavzemal, da mora zakon v takšnih zakonskih zvezah po možnosti preprečevati nadaljnjo ploditev in »posebno zdravim ženskam dopuščati in omogočiti, da se izognejo spolnim dolžnostim.«⁷⁵

Do takih pogledov na alkoholizem in posledično degeneracijo pa ni ostala ravnodušna niti prva moralna avtoriteta – rimskokatoliška cerkev. Zagrizen moralist, ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič je sicer menil, da mora biti žena v spolnih stvareh povsem podložna možu. Toda v svoji odmevni knjižici *Ženinom in nevestam* je vendarle navajal nekatere izjemne situacije: »Ako je mož močno pijan, žena ni dolžna biti podložna, ker bi mogel mož v pijanosti preveč po živinsko z njo ravnati in ker so otroci, spočeti od pijanega očeta, jako nagnjeni na bolezni; navadno slabega razuma, bolj lahko postanejo škrofulozni, da, tudi neumni.«⁷⁶ Še podrobnejši pa je bil nekaj let prej gorečni protialkoholni borec in moralist Janez Kalan, ki je poudarjal, da je že preprostu ljudstvu znano, da so »v pijanosti zarojeni otroci podvrženi čisto raznim živčnim boleznim, ki so sicer v njih ro-

dovinah bile dotlej neznane«. Zaradi alkohola med drugim trpijo tudi »spolne žleze in njih izločine /.../ Zato je zarod pivcev, če ne naravnost pokažen, pa vsaj nakažen. Otroci pivcev so pogosto spački, pritlikavci, bebeci, polni živčno-duševnih bolezni, kakor božjast, histerija, nervoznost, vidovice itd. Njih umrljivost je strahovita. Če odrastejo, so hujši alkoholiki od roditeljev.«⁷⁷

Kmalu po omenjenem mednarodnem protialkoholnem kongresu na Dunaju se je tudi na Slovenskem začelo krepiti protialkoholno gibanje, ki pa v svojih prizadevanjih za omejitev pijančevanja žal ni dosegalo vidnejših uspehov. V okviru družbe, ki je navsezadnje imela relativno visok prag tolerance do uživanja opojnih pijač,⁷⁸ se pozivi k abstinenci (ali vsaj k zmernosti) seveda niso najbolje obnesli. Protialkoholno gibanje je izdajalo tudi propagandna protialkoholna glasila – *Piščalka* (1905–1906), *Zlata doba* (1907–1920), *Prerod* (1922–1925) –, s pomočjo katerih so si prizadevali osvoboditi slovenski narod »jarma alkoholizma, pod katerim ječi in hira«⁷⁹ in številne popularne protialkoholne brošure, ki so propagirale abstinenco in treznost.

V teh propagandnih glasilih seveda srečamo tudi številne članke o alkoholizmu kot bolezn, torej o njegovih kvarnih vplivih na telesno in duševno zdravje tako alkoholikov kot njihovih potomcev, o pokvarjenosti in degeneraciji, ki naj bi v končni konsekvenci vodila v propad tako posameznika kot cel narod. Zaradi pijančevanja naj bi neprestano grožnjo predstavljalo tudi naraščanje kriminalitete in teorija degeneracije je ne nazadnje ne le pri zdravnikih in psihiatrih, ampak tudi med pravniki in kriminalnimi antropologi naletela na plodna tla. Univerzitetni profesor na ljubljanski pravni fakulteti Metod Dolenc je leta 1922 npr. ugotavljal, da se med Slovenci »stopnjuje kriminaliteta vsled pijanstva«. Tudi po mnenju Dolenca »pijanci rode in zarajajo samo redko zdrave potomce. /.../ Žalostna je dediščina, ki jo dobi pi-

⁷³ Več o tem: Janez Cvirn, *Boj za sveti zakon. Prizadevanja za reformo poročnega prava od 18. stoletja do druge svetovne vojne*, Ljubljana 2005.

⁷⁴ *Protokolle der Enquete betreffend die Reform des österreichischen Eherechts (vom 27. Jänner bis 24. Februar 1905) unter dem Vorsitz des Hofrat Dr. Karl von Pelsner-Fürnberg, Mitteilungen der kulturpolitischen Gesellschaft*, Wien 1905, str. 50.

⁷⁵ *Ibidem*, str. 49.

⁷⁶ Anton Bonaventura Jeglič, *Ženinom in nevestam*, Ljubljana 1910, str. 25.

⁷⁷ Janez Kalan, *Kaj je torej z alkoholom?*, Postojna 1906, str. 63 in 65.

⁷⁸ Prim.: Anton Šepetavc, *Pijem, torej sem Slovenec ali alkohol(izem) kot tabu in fenomen slovenstva*, *Zgodovina za vse*, leto II, št. 1, 1995, str. 18–36.

⁷⁹ Podrobneje o protialkoholnem gibanju in tisku na Slovenskem glej: Anton Mrkun, *Zgodovina protialkoholnega gibanja po vsem svetu, zlasti v Sloveniji 1902–1927*, Ljubljana 1927.

janca dete, ko zagleda luč sveta. Telesno in duševno so otroci pijancev pohabljeni – in tak zarod bodi kós življenjskemu boju?! Oni so rojeni kandidatje ali za blaznico ali pa za kaznilnico. /.../ Ni pa samo prekletstvo te krvne dediščine, kar jih žene v kaznilnico, vzporedno s tem dejstvom gre ponajvečkrat še drugo dejstvo: Pijanec zapije več, kakor bi po svojih imovinskih močeh smel, ako naj pošteno preživi sebe in rodbino, s tem pa tira svoje ljudi v ubožstvo, siromaštvo. Brutalni egoizem pijanca, njegova posurovelost daje njegovemu zarodu že v nežni starosti slab vzgled, otopi njihov čut za nramnost, otroci slede kmalu staršem. Tudi oni začno piti, in če je bil oče ali mati zaprt, ne zdi se jim ječa nič posebnege, nič strašnega, prično se potepati, v potepuštvi kradejo, dekleta komaj godna, se prostituirajo, zapadajo spolnim boleznim, kmalu se najdejo bratje in sestre – nesrečni zarod pijancev – skupno na isti poti zločinstva!⁸⁰

Za namene protialkoholne propagande so v omenjenih glasilih pogosto prevajali tudi razna predavanja tujih strokovnjakov. Kot primer si na koncu oglejmo nadvse zanimivo razmišljanje profesorja na dunajski univerzi Alexandra Pilcza (1871–1954), ki je privekal na svet istega leta kot Ivan Robida. Leta 1906, ko je bil docent na dunajski univerzi, je imel predavanje o ozdravljivosti alkoholikov, ki so ga v prevodu objavili tudi v *Piščalki*.⁸¹

Pilcz ločuje dve vrsti pijancev. Prvi naj bi pili zato, ker mislijo, da jim žganje more nadomestiti kruh in meso, kadar so lačni, drva, kadar jih zebe. Pili naj bi zato, da bi vsaj za trenutek pozabili na svoje bedno življenje. Takšni pijanci naj se ne bi zavedali škodljivih posledic uživanja alkohola, toda, če bi jim razložili dejstva o alkoholu in njegovih učinkih, poleg tega pa poskrbeli, da bodo mogli človeško živeti, bi jih še lahko rešili alkoholne odvisnosti.

Mnogo huje naj bi bilo z drugo vrsto pijancev, s celo vrsto posameznikov, ki jih strokovnjaki imenujejo »degeneriranci«, »psihopatično manj vredni«. Takšni pijanci naj bi kazali celo vrsto najrazličnejših duševnih anomalij. Kot pravi Alexan-

der Pilcz: »Ako se količkaj slabo počutijo, jih to naredi popolnoma nezmožne za delo in se tako polasti njihove osebnosti, da zahteva kakšne omame, pomočka v opijanjenju; narkotiziranje postane za nje nekaj, k čemur jih organizem nujno sili. Mnogo pijancev iz navade izhaja izmed takih že od rojstva abnormalno razporejenih ljudi. Pri velikem delu alkoholizem ni vzrok, ampak posledica, samo en pojav abnormalne duševne konstitucije. Taki ljudje niso degenerirani, ker pijejo, ampak oni pijejo, ker so degenerirani, in pri njih najdemo razen simptomov alkoholizma najrazličnejša druga znamenja splošne psihopatične manjvrednosti, periodično menjavanje čustev, spolne anomalije, epileptoidne in histerične znake, nramno pomanjkljivost itd.«⁸²

Tudi druga vrsta pijanca se po mnenju Pilcza morda izgovarja »na vse slučaje«, ki jih je pripisal prvi vrsti pijanca, »toda on je 'moral insane'. Poučujte ga, in v obraz se vam bo smejal, zvišajte mu gnotne dohodke, in v žganjarno bo znosil še to, kar zasluži več, spravite ves alkohol s sveta, in mož se oprime drugega narkotika. Ta je zgubljen in nobena zgovornost, nobena še tako premišljena in odločna propaganda, nobene zakonske določbe ne rešijo tega človeka, ki mu je bilo vtisnjeno znamenje duševne degeneracije že v kali.«⁸³

Pilcz je na eni strani torej predstavil podoben normalnega človeka, ki je le zavoljo zunanjih vzrokov zašel v pijanstvo, na drugi strani pa tipičnega degeneriranca, »pri katerem je konstitucija vse, milje pa določuje le slučajno konkretno obliko nagnjenja«. Hkrati je izpostavil težko določljivo ločnico med normalnim in izrojenim, saj se »nam kažejo znaki prirojene in znaki še le po alkoholizmu samem povzročene nramne in umske izprijenosti v eni in isti osebi tako tesno združeni, da je lahko nemogoče praktično odločiti, ali imamo opraviti z degeneriranim pivcem ali alkoholičnim degenerancem«. Skratka, tega »vnaprej pri posameznem pijancu ne vidimo«. Vsakdanje izkušnje pa naj bi tudi učile, da se v »najtežjih oblikah psihopatične manjvrednosti, torej pri ljudeh, ki so nedostopni vsakemu pouku, ki so po dolgoletni prisilni vzdržnosti v blaznici ali pa v kakem zavodu zopet začeli piti, ko so postali prosti, torej pri nepopoljšljivih pijancih vsi boleštni pojavi duha, ki so povzročeni po naravi sami, vsled alkoholizma le v precejšnji meri

⁸⁰ Metod Dolenc, *Alkohol in kriminaliteta, Prerod*, leto I., št. 1, 1922, str. 10–12.

⁸¹ Alexander Pilcz, *Ozdravljivost alkoholikov, Piščalka*, leto II., št. 6, 1906, str. 197–200.

⁸² Ibidem, str. 197.

⁸³ Ibidem, str. 198.

zvišajo in poslabšajo. Taki ljudje tudi brez alkohola niso angeli, po alkoholu pa so zverine!«⁸⁴

Slednje misli učenega Alexandra Pilcza so bile namenjene v tolažbo protialkoholnim borcem, ki so v gorečni želji, da bi rešili kakega pivca, morali zagristi v grenki sadež neuspeha in spoznati, da so marsikateri eksempli že od vsega začetka izgubljeni in popolnoma brezupni. Tolažil jih je, da ima »*duševna degeneracija, ki smo jo spoznali za neozdravljivo, sama največkrat vzrok v alkoholizmu, namreč v alkoholizmu prejšnjih rodov!*« Alkoholik namreč »*ne škoduje le sebi, ampak tudi potomstvu.*« Kljub temu je protialkoholne borce pozval, naj vztrajajo pri svojih »rešilnih poskusih« in jim zaklical: »*Bojujte se proti alkoholizmu in duševnih boleznih ne boste ravno s sveta spravili, a enega najvažnejših virov jim boste zamašili.*« Pri svoji protialkoholni propagandi naj bi tudi neprestano opozarjali, da je degeneracija prirojena oz. podedovana in da ima alkoholizem pogubne posledice za potomce. V svoji propagandi naj bi vedno in povsod poudarjali, »*da je treba umevati protialkoholno gibanje ne samo s stališča poedinske, ampak s stališča plemenske higijene*« in da je vsak posameznik, četudi ga dosti prenese, »*sokriv zastrupljenja in rastočega slabšanja prihodnjih rodov.*«⁸⁵

Viri in literatura:

- Arhiv Republike Slovenije, AŠ 448, fasc. 152, 1895–1916, Poročilo o stanju obrti.
- Dr. Ahasverus (dr. Pavel Turner), *Nekaj o naših socialnih in ekonomskih zadevah*, Kres. Leposloven in znanstven list, IV. letnik, Celovec 1884, str. 33–37; 93–97.
- Peter Becker, *Verderbnis und Entartung. Eine Geschichte der Kriminologie des 19. Jahrhunderts als Diskurs und Praxis*, Göttingen 2002.
- Der Große Brockhaus, Fünfte, völlig neubearbeitende Auflage, Bd. 1, A – Ast, Leipzig 1928, geslo *Alkoholismus*.
- Janez Cvirn, *Boj za sveti zakon. Prizadevanja za reformo poročnega prava od 18. stoletja do druge svetovne vojne*, Ljubljana 2005.
- Metod Dolenc, *Alkohol in kriminaliteta*, Prerad, leto I., št. 1, 1922, str. 10–12, 26–27.
- Fran Goestl, *Pijanost in blaznost*. V: Letopis Matice Slovenske za leto 1893, str. 164–172.
- Fran Goestl, *Misterij duše*, Ljubljana 1924.
- Herders Konversations=Lexikon, Dritte Auflage, Bd. 8, Spinnerei bis Z, posebna priloga *Trunksucht, Freiburg im Breisgau 1907*, str. I–IV.
- Franz Xaver Hlubek, *Der Verkehr zwischen Triest und der Monarchie, und die Wien-Triester Eisenbahn*, Wien 1841.
- Anton Bonaventura Jeglič, *Ženinom in nevestam*, Ljubljana 1910.
- Janez Kalan, *Kaj je torej z alkoholom?*, Postojna 1906.
- Wolfgang Kaschuba, *Lebenswelt und Kultur der unterbürgerlichen Schichten im 19. und 20. Jahrhundert*, München 1990.
- Richard von Krafft-Ebing, *Über gesunde und kranke Nerven*, Tübingen 1886.
- Fran Viljem Lipič, *Osnovne značilnosti dipsobiostatike - zlorabe alkohola oziroma na podlagi zdravniškega opazovanja nastala politično-statistična predstavitev njenih posledic, ki se odražajo na prebivalstvu in življenjski dobi*; prevedla Meta Kočvar, ur. Zvonka Zupanič Slavec, Ljubljana 2005.
- Franz Wilhelm Lippich, *Grundzüge zur Dipsobiostatik oder politisch-arithmetische auf ärztliche Beobachtung gegründete Darstellung der Nachtheile, welche durch den Missbrauch der geistigen Getränke in Hinsicht auf Bevölkerung und Lebensdauer sich ergeben*, Laibach 1834.
- Meyers Großes Konversations=Lexikon, Sechste, gänzlich neubearbeitete und vermehrte Auflage, Bd. 19, Sternberg bis Vector, geslo *Trunksucht*, Leipzig und Wien 1909, str. 758–759.
- Anton Mrkun, *Zgodovina protialkoholnega gibanja po vsem svetu, zlasti v Sloveniji 1902–1927*, Ljubljana 1927.
- Friedrich Müller, *Der Branntwein*, v: *Culturbilder aus Steiermark*, Graz 1890, str. 31–39.
- Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani*, Stenografski zapisniki, 23. zvezek, Ljubljana 1883.
- Österreich Lexikon, Erster Band, A-K, Hrsg. von Richard Bamberger in Franz Maier-Bruck, Wien /München 1966.

⁸⁴ *Ibidem*, str. 199.

⁸⁵ *Ibidem*, str. 199–200.

- Alexander Pilcz, *Ozdravljivost alkoholikov*, Piščalka, leto II., št. 6, 1906, str. 197–200.
- Ivo Pirc, *Zdravje v Sloveniji*. II. knjiga, *Zdravstvene prilike in delo higijenskih ustanov v Sloveniji 1922–1936*, Ljubljana 1938.
- Anton Prijatelj, *Dr. Fran Goestl – psihiater in publicist*, Primorska srečanja, 18, št. 155, 1994, str. 134–136.
- Prošnja društva Abstinents na deželno vlado z dne 3. julija 1909*, Zlata doba, 1909, str. 104.
- Protokolle der Enquete betreffend die Reform des österreichischen Eherechts (vom 27. Jänner bis 24. Februar 1905) unter dem Vorsitz des Hofrat Dr. Karl von Pelsner-Fürnberg*, Mitteilungen der kulturpolitischen Gesellschaft, Wien 1905.
- Ivan Robida, *Alkohol und Irresein*, Sonderabdruck aus der Laibacher Zeitung, Laibach 1899.
- Ivan Robida, *Alkoholizem*, Ljubljanski zvon, XXI. leto, 1901, str. 338–341; 385–390; 448–452; 531–533.
- Dr. Ivan Robida, *Poročilo o alkoholizmu na Kranjskem*. V: Piščalka, leto II, 1906, št. 5, str. 161–168; 181–183.
- Ivan Robida, *Psihične motnje na alkoholski podlagi s posebnim ozirom na forum*, Ljubljana 1921.
- Maks Samec, *Vpliv vpijanljivih pijač na posamezni človeški organizem in na človeško društvo v obče*, Ljubljana 1880.
- Roman Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*. Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert, München 1982.
- Roman Sandgruber, *Bittersüße Genüsse*. Kulturgeschichte der Genußmittel, Wien / Köln /Graz 1986.
- Edward Shorter, *A History of Psychiatry. From the Era of the Asylum to the Age of Prozac*, New York etc. 1997.
- Slovenec*, 21. 6. 1884.
- Slovenski biografski leksikon*, 9. zvezek, ur. Alfonz Gspan, Ljubljana 1960.
- Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach über die Zustände in Krain für das Jahr 1875*, Laibach 1878.
- Andrej Studen, *Slovenci, problem alkoholizma in katoliška morala pred prvo svetovno vojno*, Glasnik Slovenskega etnološkega društva, leto 46, št. 3,4, 2006, str. 15–24.
- Andrej Studen, *Tudi Christoph Wilhelm Hufeland je bil Lipičev vzornik*, Zgodovinski časopis, Ljubljana, 61, 2007, št. 3-4, str. 501–507.
- Andrej Studen, »Ne pij več in bodi srečen!«, *Poročila dunajskega Gesundheits-Zeitung o protialkoholnem gibanju v Ameriki in Evropi v 30-ih letih 19. stoletja*, Časopis za zgodovino in narodopisje 2007, št. 2-3, str. 57-60.
- Anton Šepetavc, *Pijem, torej sem Slovenec ali alkohol(izem) kot tabu in fenomen slovenstva*, Zgodovina za vse, leto II, št. 1, 1995, str. 18–36.
- Edvard Šerko, *Beseda našemu izobraženstvu*, Piščalka, leto II., št. 2, 1906, str. 52–57.
- Julia Wolf, *Auf dem Weg zu einer Ethik der Sucht*. Neurowissenschaftliche Theorien zur Sucht und deren ethische Implikationen am Beispiel der Alkohol- und Heroinsucht, Dissertation, Stuttgart 2003.
- Erich Wulffen, *Der Sexualverbrecher*. V zbirki: Encyklopädie der modernen Kriminalistik, Bd. VII, Berlin-Gross-Lichterfelde 1910.

Zusammenfassung

„AUCH WENN SIE NÜCHTERN SIND, SIND SIE KEINE ENGEL, BETRUNKEN ABER SIND SIE BESTIEN!“

Das Problem des Alkoholismus und die Rezeption der Theorie der progressiven Degeneration im slowenischen Gebiet Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts

Der Beitrag schildert das Anwachsen des Alkoholismus im 19. und 20. Jahrhundert. Alkohol wurde in der Zeit des Bürgertums zum Suchtmittel, das sich unter der Bevölkerung verbreitete, wobei insbesondere der Vormarsch des „giftigen“ Branntweins beängstigend war. Der Alkoholismus als soziale Krankheit gefährdete sowohl die körperliche als auch die geistige Gesundheit des Einzelnen und des gesamten Volkes. Säufer schä-

digten angeblich durch ihren Alkoholkonsum insbesondere das Hirn, bedrohten aber auch die Nachkommenschaft, denn die folgende Generation werde noch schlechter, lethargischer, kleintütiger und degenerierter. Die Schädlichkeit von Alkohol machte in den dreißiger Jahren des 19. Jahrhunderts schon dem Arzt Franz Wilhelm Lippich Sorgen. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts fand dann Morels Theorie der progressiven Degeneration immer mehr Anhänger. Unter den österreichischen Psychiatern wurde sie vor allem von Professor Richard von Krafft-Ebing popularisiert. Auch die Psychiater Ivan Robida und Fran Goestl beriefen sich in ihren Schriften über Alkoholismus und Wahnsinn auf diese Theorie. Chronischer Alkoholismus führte vermeintlich in schweren Fällen zur moralischen Degeneration und alkoholischen Entartung, kurzum, als die traurigste Folge des Alkoholismus galt die ethische und moralische Degeneration der Säufer, die mit dem Verfall von Verstand und Herz einherging. Die Trinkerei schadete insbesondere der Nachkommenschaft, die als noch stärker degeneriert und psychisch minderwertig angesehen wurde. Eltern, die Alkoholiker waren, hatten angeblich meist Kinder Alkoholiker, denn Übel führe zu weiterem Übel. An der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert wurde Alkoholismus endgültig als Krankheit aufgefasst und seine negativen Auswirkungen im Kern der sozialen Reproduktion und im Familienleben gesehen. Ein typischer Alkoholiker als Degenerierter hatte das Mal der geistigen Degeneration vermeintlich schon im Keim eingepägt und galt als mitschuldig an der Vergiftung und dem zunehmenden Niedergang der kommenden Generationen.

Schlagwörter: Alkoholismus, Degeneration, Medizin, Psychiatrie, Ivan Robida, Fran Goestl

Janez Polajnar

Vpliv alkohola in degeneracija naroda med obema svetovnima vojnama

Polajnar Janez, mag., Mestni muzej Ljubljana,
Gosposka ul. 15, SI - 1000 Ljubljana

178.1(497.4)1918/1941

VPLIV ALKOHOLA NA DEGENERACIJO NARODA MED OBEMA SVETOVNIMA VOJNAMA

Avtor v prispevku obravnava t. i. alkoholno degeneracijo. Med obema vojnama je reševanje tega problema dobilo nov zagon, ko so se pojavljale vedno bolj radikalne rešitve. Narod in dolžnosti do naroda ter države so vse bolj postajale normativ. V omamo alkohola padli posamezniki pa so v skladu z že znanimi degeneracijskimi teorijami postajali breme družbe in škodljivci naroda. Alkoholiki so zaradi »dokazano« zastrupljenega dednega materiala postali enaki manjvrednim v očeh izboljševalcev narodne biti in ovira na poti evlucijskih idealistov, ki so sanjali o naslednji stopnji v razvoju človeštva. Dr. Avgust Munda, pravnik in predavatelj kazenskega prava na Pravni fakulteti v Ljubljani, se je npr. leta 1934 v svoji stanovski reviji zavzel, »da bi se sterilizirali vsi preklicani pijanci«. V prilogi Zdravniškega vestnika Evgenika so ob teh razmišljanjih prikimali: »V Sloveniji bi bil efekt morda gorostasen, toda radikalen in potreben. Kar se pa sterilizacije tiče, ob privolitvi bi jo lahko že opravljali. Tako citira Kohlrauscha, ki pravi, da je prisilna sterilizacija logična: 'volja posameznika se mora nepogojno podrediti koristi občestva'.

Ključne besede: alkoholizem, degeneracija, sterilizacija, Evgenika

Polajnar Janez, MA, City Museum Ljubljana, Gosposka
ul. 15, SI - 1000 Ljubljana

178.1(497.4)1918/1941

INFLUENCE OF ALCOHOL ON THE DEGENERATION OF THE NATION IN THE PERIOD BETWEEN THE WORLD WARS

The article deals with the condition called "alcohol degeneration." Between the World Wars, solving this problem gained a new impetus from increasingly radical solutions. The nation and responsibilities towards the nation and the state were becoming more and more of a norm. Individuals who had fallen prey to alcoholic stupefaction became a burden to society and parasites on the nation, according to the well-known degeneration theories. Because of "evidently" corrupt genetic material, alcoholics became inferior in the eyes of the refiners of the national essence and an obstacle in the path of the evolutionary idealists who dreamed about the next stage in the development of mankind. Dr Avgust Munda, lawyer and Lecturer in Penal Law at the Faculty of Law in Ljubljana, for example, suggested in a law journal that "all drunkards who have been stripped of their dignity should be sterilized". In the supplement to the Medical Journal called *Evgenika*, they agreed with his views: "This might have an enormous effect in Slovenia, yet a radical and necessary one. As far as sterilization goes, it could be performed with consent. The author thus cites Kohlrausch, who believed compulsory sterilization was logical: 'The will of an individual unconditionally must serve the good of the community.'"

Key words: alcoholism, degeneration, sterilization, Evgenika

Teorija progresivne degeneracije je bila ena izmed »velikih« znanstvenih teorij, ki so se zelo hitro razširile v javnosti. Degeneracijske teorije »biološke psihiatrije« niso samo »ušle« v javnost, ampak so se v njej zelo hitro uveljavile kot dokazano dejstvo. To je pomenilo, da je iz stekleničke ušel duh, ki ga kasneje ni bilo mogoče več obvladovati. Na »naravne zakone« se je pač lahko skliceval prav vsak. Širši javnosti je tako progresivna degeneracija postala povsem očitno dejstvo, ki naj bi bilo vidno na vsakem koraku. Alkoholizem, revščina, polne »blaznice« in še kaj. V zadnji četrtini devetnajstega stoletja so se namreč razprave o degeneraciji družbe iz zaprtih akademskih krogov razširile tudi v bulvarski tisk. Javnost je ugotovitve o degeneraciji sprejela z grozo in izobražen meščanski sloj je začel verjeti, da je evropska družba obsojena na propad, če se »zastrupljanje« dednega materiala ne bo ustavilo v najkrajšem času. Socialni darvinisti in evgeniki so rešitev progresivne degeneracije družbe in celih narodov postavili v središče svoje populacijske teorije. Njihovo delo naj bi poskrbelo, da bi se zastrupljanje dednega materiala ustavilo.¹ V vseh državah Evrope, tudi na Slovenskem, se je govorilo o padcu rojstev, hkrati pa vedno očitnejši množitvi manjvrednih posameznikov in splošnem moralnem propadu, ki ga je povzročal tudi vse bolj pereč alkoholizem.

Na Slovenskem in tudi drugod so se v borbi proti alkoholu ponavadi najbolj angažirali ljudje, ki so to počeli iz vzgojno moralnega ali pa narodnogospodarskega in evgeničnega stališča. Zanj je bilo še posebej značilno za čas med obema vojnama. Tako katoliški moralisti kot tisti, ki so v borbi proti alkoholu nastopali s stališča, češ da spodkopava temelje gospodarstva in varnosti države, so torej poskušali odpraviti isto zlo. Evgeniki so se v boju proti alkoholu posebej izpostavili zaradi predlaganih rešitev, ki so bile pač v skladu z njihovimi predpostavkami. Alkoholizem je tako skrbel celo vrsto ljudi, ki so izhajali iz različnih okolij. Vzroki za zaskrbljenost so se tako gibali od skrbi za javno moralo do strahu pred popolno degeneracijo genov naroda in propada nove države. V tej razpravi se bom osredinil predvsem na razmišljanje protialkoholnih »aktivistov«, ki jih je

skrbel negativen vpliv alkoholizma na narod, gospodarstvo in državo.

Stališče evgenikov

Evgenika sama je »razcvet« na Slovenskem doživljala relativno pozno, tj. nekje na začetku tridesetih let 20. stoletja. Obdobje »razcveta« pa je bilo relativno kratko. Priloga Zdravniškega vestnika *Evgenika* je npr. izhajala med leti 1935 in 1938, po tem letu pa tudi nasploh izrazito upade število člankov ali prispevkov s to tematiko. Zgodaj sta se z »evgeniko« ukvarjala antropolog Niko Županič in zdravnik dr. Franc Derganc. Slednji se je v Sokolskem glasniku leta 1920 zavzel za ustanovitev Jugoslovanskega evgeničnega društva.² Vendar ti zgodnji »evgeniki« to niso bili v pravem pomenu besede. Govora je bilo namreč predvsem o narodno vzgojnem in moralnem pomenu, ki bi ga lahko imela evgenika. Niso pa se npr. zavzemali za širši državni in zdravniški nadzor števila prebivalstva ali pa za umetno sterilizacijo »manjvrednih«, na podlagi evgenike ugotovljenih napak dednega materiala. Izhajali so iz klasičnih moralno-vzgojnih stališč, ki jih je navadno promovirala tudi katoliška cerkev.

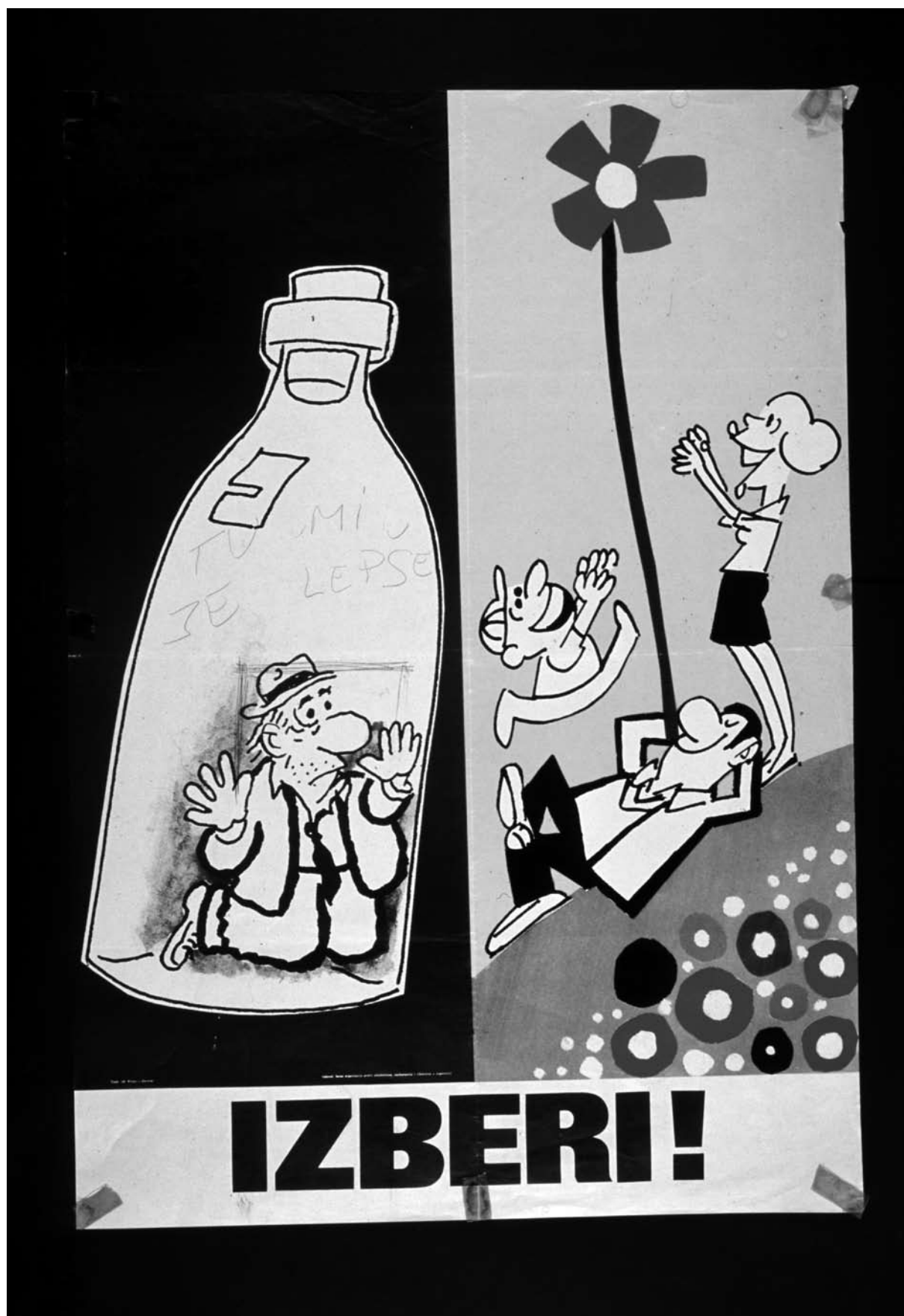
Alkoholizem je bil ves čas viden kot eden osrednjih problemov pri propadanju naroda, tako pri teh zgodnjih »evgeničnih« poskusih kot tudi kasneje. Leta 1921 je v časopisu Slovenski narod Niko Županič npr. predstavil »bolezni«, ki načenjajo narod. V novi državi je po vojni namreč videl marsikatero »kugo«, ki je uničevala narod. »*Moralna in zdravstvena dekadence, spolne bolezni, tuberkuloza in alkoholizem, zanemarjena mladina, nebroj lahkomišelnih sklenjenih in ločenih zakonov, lenoba in verižništvo, sistematično in premišljeno zastrupljanje javnega duha mladine po sovražnikih naše države.*«³ Ideal je Županič videl predvsem v čistem in zdravem zakonskem življenju, ki je nujno za prihodnost naroda.

Zvezo med progresivno degeneracijo naroda in njeno povezavo z alkoholom so na Slovenskem izpostavljali mnogi, še posebej pa so jo poudarjali evgeniki. Degeneracijo narodne biti na manjvredno stopnjo, ki jo povzroča alkoholna omama, so

¹ Edward Shorter: *A History of Psychiatry, From the Era of the Asylum to the Age of Prozac*, New York /.../ Weinheim 1997, str. 98.

² Niko Županič: *Evgenika* dr. Ivana Tavčarja, Ljubljana 1921.

³ *Ibidem*.

Izberi. (Izdal: Savez organizacija alkoholizma, narkomanija i nikotizma u Jugoslaviji; hrani Mestni muzej Ljubljana)

videli kot neizpodbitno dejstvo, o katerem skoraj ni mogoče debatirati. Osnovni problem so videli v rodnosti, ki naj bi bila pri tako imenovanih večvrednih bistveno nižja kakor pri tistih, ki so jih oni videli kot manjvredne.⁴ Ker pa je bila degeneracija v očeh velikega števila ljudi tako očitna, so se reševanja tega problema lotili tudi evgeniki, ki so podobno kot ostali opozarjali na degeneracijo, hkrati pa so reševanje problema predstavili v skladu z idejo evgenike.

Kot sem že omenil, pa je na Slovenskem evgenika »razcvet« doživljala šele na začetku tridesetih let 20. stoletja. Božo Škerlj, začetnik in najbolj aktiven ter izpostavljen evgenik na Slovenskem, je tako npr. izpostavil vpliv alkohola na dnevni material. Alkohol je pojmoval kot enega izmed dejavnikov, ki vplivajo na manjšo nadarjenost otrok. V znani razpravi *Socialno-antropološka študija k vprašanju manjvrednega otroka* je preučeval otroke, ki so obiskovali Državno pomožno šolo v Ljubljani in dokazoval, da ima »dedna tvarina posebe važno vlogo«. Pri tem pa je raziskoval tudi alkoholizem staršev in »dedno obremenjenost po alkoholu«, tj. po starših ali prednikih, označil za enega izmed pomembnejših vzrokov za »manjvrednost« teh otrok.⁵

V tistem času je profesor kazenskega prava na ljubljanski pravni fakulteti in očitni navdušenec nad idejami evgenikov Avgust Munda objavil razpravo *Problem sterilizacije in kazensko pravo*. Objavljena je bila v Slovenskem pravniku leta 1934, med drugim pa je obravnaval tudi problem alkoholizma in ga vključil v obravnavano temo. Ker je po prepričanju evgenikov alkohol povzročal zunanjo okvaro dednega materiala, so bili taki ljudje »manjvredni«. V skladu s prepričanju evgenikov in tudi mnogih drugih v tistem času je prišel do naslednjega zaključka: »Človeštvo propada, ker se dedna snov (klicne stanice) okvari ali kvarno izpremeni. Pravijo, da se kvarijo stanice zlasti

zbog alkohola, kar predstavlja neposredno eksogeno okvarjenje.« Ob nadaljnjih ugotavljanjih, kako rešiti problem prenašanja manjvrednega dednega materiala, je – v skladu s prepričanjem, da je edini učinkoviti način zdravljenja prekinitve možnosti razmnoževanja – predlagal, naj se alkoholizem podobno kot »povratek radi hudih zločinov zoper življenje, telo, imovino ali svobodo« kaznuje s sterilizacijo. »Na ta način se bolezensko nagnjenje izleči. Nagnjenost k alkoholizmu je namreč čisto prirojena. Alkohol zelo oškoduje dedno tvarino, tako da postanejo otroci manjvredni. In tu nima pomena ugotavljati dedljivosti, ker je alkohol hud strup za spolne žleze.«⁶ V *Evgeniki*, prilogi Zdravniškega vestnika, so se s temi razmišljanji Avgusta Munde seveda strinjali in dodali še svoje mnenje: »V Sloveniji bi bil efekt morda gorostasen, toda radikalen in potreben.«⁷

Alkohol, prostitucija in splošen moralni propad so bile teme, ki so bile splošno priznane kot glavni problem družbe, a evgeniki so zahtevali vseeno preveč. Aleš Ušeničnik je npr. menil, da evgenika lahko prinese mnogo dobrega v narodnovzgojnem smislu, vendar pa je menil, da je »za prakso najbolj usodno važno, da se izvaja iz 'evgenskega stališča' tudi regulacija porodov«. Pri tem načinu reševanja socialnih in družbenih problematik je Ušeničnik ostro nasprotoval idejam in rešitvam evgenikov: »O teh in takih rečeh naj razmišljajo vsi, ki jim je mar zdravega rodu, ne pa o nenaturni regulaciji porodov – poudarjam o nenaturni regulaciji, kakršen je poskus z umetnimi profilaktičnimi sredstvi – zakaj taka praksa mora prinesiti poedincem in narodu končno le prokletstvo in pogubo.«⁸

Alkohol in narodno gospodarstvo med obema vojnama

V času med obema vojnama so zaskrbljeni zdravniki in drugi poleg resne skrbi za telesni in duševni propad posameznika ter splošni družbeni propad vedno bolj izpostavljali škodo, ki da jo alkohol povzroča narodni biti. Alkohol je postal vedno bolj sovražnik celotnega naroda, naro-

⁴ Več o tem glej: Peter Gay: *The Bourgeois Experience, Victoria to Freud, Education of the Senses*, New York/Oxford 1984, str. 255–277; Malthus, *medicine and Morality: Malthusianism after 1798*, ur. Brian Dolan, v: *Clio medica*, 59, Amsterdam, Atlanta 2000, Donald J. Childs: *Modernism and Eugenics*, Woolf, Eliot, Yeats, and the Culture of Degeneration, Cambridge/New York/Madrid 2001.

⁵ Božo Škerlj: *Socialno-antropološka študija k vprašanju manjvrednega otroka*, v: *Pedagoški zbornik Slovenske šolske matice za leto 1933*, Ljubljana 1933, str. 34–102.

⁶ Slovenski pravnik, št. 9-10, 1934, str. 244–263.

⁷ Evgenika, leto I., št. 2, str. 30, v: Zdravniški vestnik, april 1935.

⁸ Aleš Ušeničnik: Evgenika, v: Čas, št. 3/4, 1931/1932, str. 128–133.

dnega gospodarstva in države. Novo pojmovanje narodne osvoboditve Slovencev iz ječe narodov je od ljudstva terjalo odgovorno ravnanje z dednim materialom, ki se ga prenaša na potomstvo. Skrb za splošno zdravje naroda je zato vse bolj postajala dolžnost vsakega državljana. Leta 1938 je Ivo Pirc, zdravnik in direktor Higienškega zavoda v Ljubljani, zapisal: »Danes ne zadostuje več razpravljanje o pijanosti kot moralni zablodi ali oškodovanju organizma posameznika po alkoholu, marveč se moramo danes vpraševati o škodi, ki jo trpi narod kot celota zaradi uživanja alkohola. Alkoholizem je torej postal problem splošne socialne medicine.«⁹

Znani zdravnik in protialkoholni borec Ivan Robida je že leta 1922 zaradi teh razlogov pozival v boj proti alkoholu. Očitno je že takrat opazal, da samo moralno-vzgojno prepričevanje še ni obrodilo zelenih sadov in da očitno ne zadostuje. »Če že ne marate pobijati alkoholizma iz npravstvenih nagibov, uvažujte vsaj narodnogospodarske odnošaje, vpoštevajte vsaj ljudsko zdravje, brez katerega je vsaka država nemogoča in, ki je njegov prvi in največji zaklad. Tu ni treba nikake sentimentalnosti, nikake jokavosti, tukaj govorite številke. Svinčnik v roke prijatelj in računi, in videl boš, če vse trezno premotiš, da je naš narod bolan, in sicer hudo bolan, in da se ta njegova bolezen imenuje alkoholizem.«¹⁰

Ker pa alkoholik ne pozna svoje bolezni, se noče zdraviti in se brani zdravljenja kot otrok zdravil, je včasih treba poseči tudi brez privolitve, kakor je zapisal Robida: »Zato ne preostaja drugega kakor, da ljudi siloma zdravimo, prav tako kakor otroke.«¹¹ Robida je bil v citiranem spisu vidno razburjen in je proti alkoholu prav rohnal ter pri tem uporabljal mnoge argumente, ki jih sicer srečujemo tudi pri evgenikih, a več kot uporabe prisilnega zdravljenja vseeno ni zahteval. Stanje v državi in odnos ljudi do tega problema pa je predstavil z naslednjimi besedami: »Ljudje, ki prezeba jo v nezakurjenih sobah, ki si ne preoblečejo perila po teden dni in dalj, ki hodijo v raztrganih oblekah,

ki se ne najedo nikoli do sitega – glejte, vsi ti ljudje pa imajo vedno dovolj denarja za alkohol! Uničevanje blagostanja, duševnih in telesnih sil, zdravja zaroda in z njim našega naroda žrtvujemo temu molohu neverjetne vsote! V tako vzorno urejeni in razmeroma jako trezni državi, kot je bila svoj čas militaristična Nemčija, se je zmetalo za alkohol nad dvakrat več nego za vojsko in mornarico skupaj in za eno četrtno več nego za vse druge državne potrebsčine s prvima dvema! In če se je to godilo na zeleni vejici, kaj se godi šele na suhem lesu! Kakšno gospodarstvo je to, kaj preti takim državam, kaj takim narodom! Ali je mogoče, da si posebej rediš in vzdržuješ morilca zato, da uničuje, da ugonablja gospodarstvo, da te spravlja na beraško palico in te ubija telesno in duševno. In žalibog je tako! Nedo-stopni vsaki besedi, slepi in gluhi, tavajo naši ljudje v gosti megli nevednosti in žal tudi nedovzetnosti v zijoči prepad. In naši državniki! Store li kaj resnega, kaj odločnega, kaj temeljitega, da bi zajezili s krepko roko prodirajočo povodenj? Skomigajo z rameni, govore o vinogradih in gostilničarjih, ki žive od zastrupljanja naroda, in kažejo na številke, na denar, pridobljen iz narodne krvi, ki se steka v državne blagajne iz davka na opojne pijače. In kako naiven je vendar ta račun. Tisti davčno pridobljeni dinar se kruto maščuje z izdatki za bolnice, hiralnice, blaznice, bolniške blagajne, za uničena gospodarstva, za propadle eksistence, za podivjano in zanemarjeno mladino, za ječe in prisilne delavnice, dalje z zmanjšano pridobitnostjo, s prikrajšanim življenjem, z manj vrednim vojaškim materialom in z večjo umrljivostjo.«¹²

Zanimivo je dejstvo, da so se isti argumenti dolgo časa ponavljali. Degeneracija celotnega naroda in popolni propad pa sta bila vsakič znova pred vrati. Organizatorjem treznostnega tedna¹³ konec maja leta 1938 se je zato zdelo na mestu, da spomnijo ljudstvo, ki propada v objemu alkoholne omame, na dolžnosti do naroda. V času po »narodni osvoboditvi« naj bi ljudje preveč pozabljali na dogajanje v preteklosti in tako uničevali pridobitve, ki jih je prinesla nova država. »Stoletja in stoletja se že borimo za svoj obstanek. Borba na gospodarskem, socialnem, kulturnem in političnem polju je bila težka in je zahtevala mnogo žrtev. Toda bolj kot kdajkoli prej bi se moralo danes slovensko

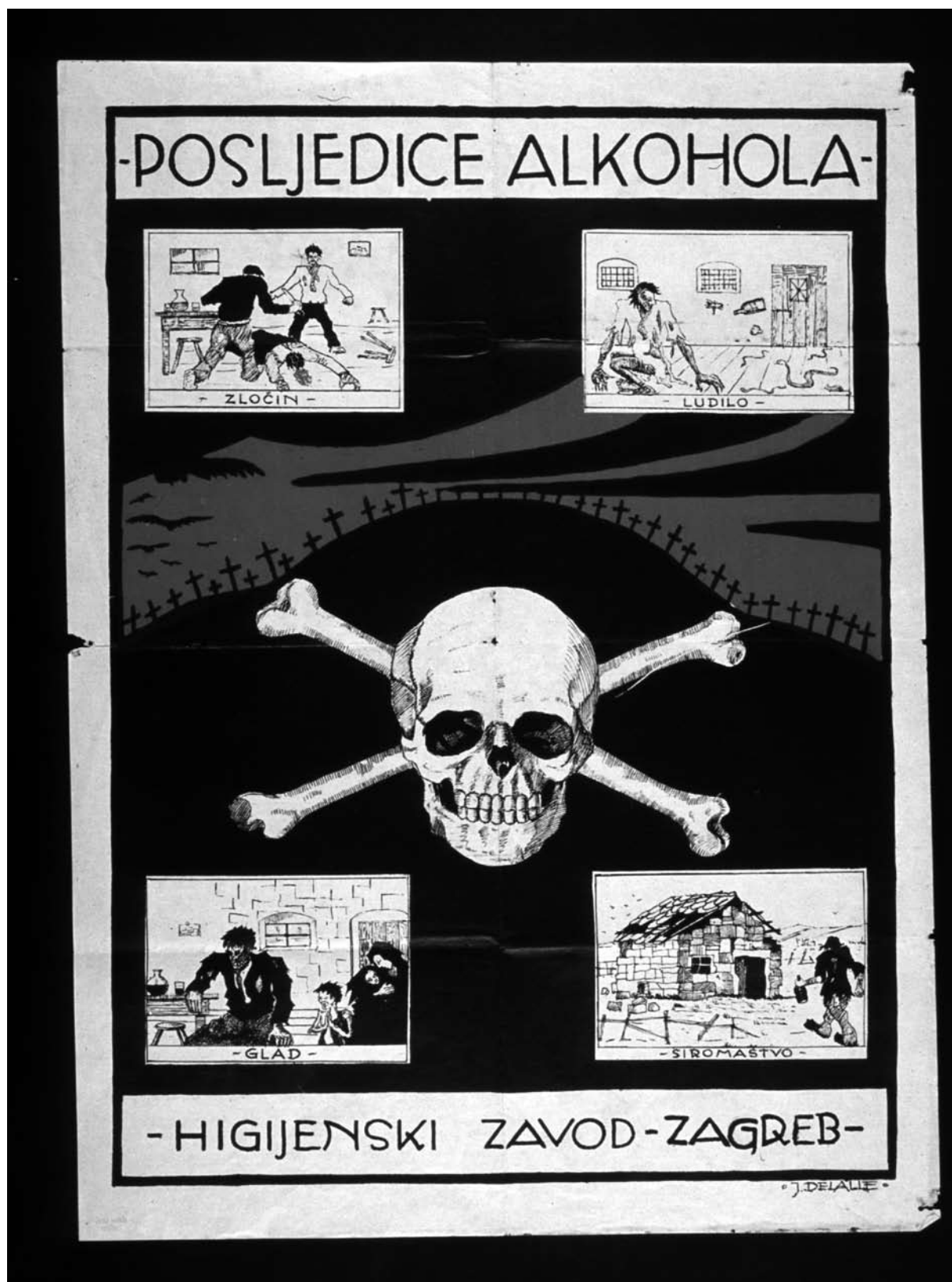
⁹ Ivo Pirc: Vpliv alkoholizma na zdravstveno strukturo Slovenije, v: Vpliv alkohola na zdravstveno strukturo Slovenije, Ljubljana 1938, str. 6–7 (dalje: Vpliv alkohola na zdravstveno strukturo Slovenije).

¹⁰ Ivan Robida: Boj alkoholu, Knjižnica zdravstvenega odseka za Slovenijo, Številka 3, Ljubljana 1922, str. 13 (dalje Ivan Robida: Boj alkoholu).

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem, str. 9–10.

¹³ Samo za zanimivost naj povem, da je bila med njimi tudi Gasilska zajednica za dravsko banovino.

Posledice alkohola. (Izdal: Higijenski zavod Zagreb; hrani Mestni muzej Ljubljana)

ljudstvo zavedati svojih velikih nalog in dolžnosti, ki jih ima napram sebi in svojim potomcem.»¹⁴

Že omenjeni Ivo Pirc je o problematiki razmišljal na podoben način: »Odkar smo osvobojeni in bivamo v lastni državi smo se zelo opomogli. Narodno premoženje raste, napreduje prosveta, lepo se razvija umetnost. Ljudsko zdravje pospešuje v veliki meri telovadno in športno udejstvovanje, ki se je v ljudstvu že dobro ukoreninilo ter se lepo razvija.« Na žalost pa je na drugi strani ugotavljal, da je še večji napredek viden v prekomernem uživanju alkoholnih pijač, napredovanju ljudstva in posameznikov v pijančevanju: »Gostilne se množe, vinotoči se odpirajo, žganje se dela in kuha in se ni bati, da bi zmanjkalo alkoholnih pijač. Poprej bo zmanjkalo pivcev.»¹⁵

Premnogi znaki so namreč po prepričanju zaskrbljenih kazali, kako se med slovenskim ljudstvom razširja težka bolezen, ki slabi narodno moč. Udeleženci tedna treznosti so zapisali: »Narodne sile popuščajo, marsikje se opaža, da narod izgublja zdrave sile in da se je pričel proces degeneracije. Ti znaki notranjega narodovega razkroja, ki so ponekod prodrli že do korenin, tirjajo, da se jim posveti vsa pažnja in pozornost, da ne postanejo usodni. Temu niso krive samo današnje slabe socialne razmere, so še drugi vzroki, ki ogrožajo naše moralno in fizično zdravje, našo moč in napredek. Vedno bolj prihajamo do zaključka, da je bodočnost naroda najtesneje povezana z njegovo moralno krepkostjo. Kje so vzroki, da se ruši ta krepkost? ALKOHOLIZEM, ki ga nikakor ne smemo pojmovati samo kot pijanost, marveč kot vsesplošno zlo, ki mu je sam kot tak neposredni ali posredni spremljevalec, je prizadejal mnogo škode v našem narodnem gospodarstvu, mnogo je škodoval rasti naše narodne kulture in napravil mnogo socialnega gorja.»¹⁶

Fedor Mikić, zdravnik in protialkoholni »borec«, pa je v svoji knjigi izpostavil škodo, ki jo v gospodarstvu povzroča prezgodnja smrtnost

zaradi alkoholizma. Alkoholizem je po njegovem mnenju namreč največji povzročitelj slabega gospodarskega stanja v državi: »Vsak dan zapijemo v Jugoslaviji preko 162 milijonov gramov alkohola. Vzel sem nadalje, da smo Jugoslovani mlada, še neizčrpana in odporna rasa, zato večina zdrži 1694 dni napram alkoholu in sicer 323554 gramom alkohola na posameznika. Po našem računu bi potem zaradi alkoholizma umrlo vsak dan okoli 50 ljudi. 183000 ljudi vsako leto prezgodaj pokopanih je nenadomestljiv, molčeči negativni gospodarski faktor. Če vzamemo, da bi vsak izmed njih mogel še najmanj 10 let v polni moči delati potem znači njih smrt v materialnem oziru primanjkljaj v narodnem gospodarstvu za najmanj 17 milijard dinarjev v 10 letih.»¹⁷

Veliko pozornosti je namenil škodi, ki jo povzročijo »mačkasti« dnevi, torej tisti dnevi, ki sledijo popivanju. »Brezdelje naslednjega dne vsled bolezni: Nemci imenujejo to Blaumontag, pri nas so taki dnevi 'plavi', a delavec dela 'plave'. Takozvana manjvrednost se da zelo težko izračunati. Baš ta neopažen faktor igra precejšnjo vlogo v narodnem gospodarstvu.»¹⁸ Gospodarska (ne)učinkovitost podjetij in milijoni izgubljenega denarja so bili po mnenju Mikića glavni razlog za gospodarsko nazadovanje in največja vzpodbuda za protialkoholno delo. Po njegovem izračunu so bile izgube, ki jih je povzročilo »mačkasto« delo, v Jugoslaviji sledeče: »Postavili smo si za podlago, da vsaki drugi izmed pijancev naslednji dan vendarle dela, ker pa je njegovo delo za 3/10 manjvredno, tedaj terpi vsled tega narodno gospodarstvo, če tudi dobi mož plačano za to manjvredno delo kot za polnovredno. Narodno gospodarstvo utrpi v Jugoslaviji vsled manjvrednosti pijančevega dela (po slovenski statistiki) 7,5 din na osebo na dan, kar v enem letu znesse skupaj 1 471500000 din.»¹⁹

Mikić je ravno v gospodarskem nazadovanju videl potrditev degeneracije zaradi alkohola. Na podlagi prikazov statistik in preračunavanja škode, ki jo povzroča alkoholizem v gospodarstvu in družbi, je zapisal: »Na podlagi promatranj bi lahko tudi približno zračunal popolno degeneracijo Jugoslovanov in kedaj nas bo 'milost božja' pobrala

¹⁴ Proglas 'Slovenski javnosti!' izdan ob prvem treznostnem tednu l. 1938. Objavljen v: Vpliv alkohola na zdravstveno strukturo Slovenije, str. 3 (dalje: Proglas 'Slovenski javnosti').

¹⁵ Ivo Pirc: Vpliv alkoholizma na zdravstveno strukturo Slovenije, v: Vpliv alkohola na zdravstveno strukturo Slovenije, str. 10–11.

¹⁶ Proglas 'Slovenski javnosti', v: Vpliv alkohola na zdravstveno strukturo Slovenije, str. 3–4.

¹⁷ Fedor Mikić: Naše alkoholno gospodarstvo, Celje 1923, str. 58–59 (dalje: Fedor Mikić: Naše alkoholno).

¹⁸ Ibidem, str. 31.

¹⁹ Ibidem, str. 59.

in izbrisala iz sveta. Toda pustimo to žalost pravih Jugoslovanov, v nadi, da bodo naše žalostne številke prišle v prave roke, katere bodo imele moč ter tudi voljo eliminirati žalostne številke ter jih nadomestiti z veselimi.«²⁰ Prepričanje o neposrednem vplivu alkohola na dedni material človeka je šlo celo tako daleč, da so bili nekateri povsem prepričani, da tudi pijanost ob samem spočetju otrok povzroča nepopravljiv vpliv na otroka. Mikić je v svoji knjigi zato zaskrbljeno zapisal: »Treba je, da samo pomislimo na popivanje ob porokah. Zato si često prav lahko tolmačimo duševno zaostalost prvorojencev (pri čemer pa so telesno navadno močnejši) napram ostali deci.«²¹

Alkohol v slovenskih šolah

Zelo neprijetna podoba se je izrisala tudi v anketi med srednješolci, in sicer v raziskavi Vojka Jagodiča, ki se je lotil problematike alkoholizma pri mladini do 18. leta. Raziskavo je predstavil na predavanju, ki ga je organiziral Higienški zavod dne 11. aprila leta 1938. Na njem je bil prisoten tudi antropolog in urednik *Evgenike* Božo Škerlj, ki je o predavanju poročal v naslednji številki. »Predavanje je bilo dokaj dobro, a žal ne tako obiskano, kakor bi vsebina odličnega predavanja zaslužila in zahtevala. Predavatelj je ob lastnem ogromnem materialu (192.611 otrok iz Dravske banovine) odkril obupno sliko pijančevanja med našo mladino, ki je morala pretrpeti vse poslušalce. Toda to ni dovolj: alkoholno vprašanje mora vzdramiti vse ljudstvo, kajti to je, žal, naše narodno, naše življenjsko vprašanje! če pomislimo, da pijeta skoraj dve tretjini (67 %) našega naraščaja bolj ali manj redno alkoholne pijače, če primerjamo k temu življenjsko statistiko iz pretežno vinskih krajev in česta poročila o nasilnih, ogabnih, surovih zločinih v ravno teh krajih, kjer je kriminalnost v vsej državi največja, kakšne se nam odpro perspektive? Ali ni človeka ali, še bolje organizacije ali oblasti, ki bi to stvar mogel, odnosno mogla urediti resno ali uspešno?«²²

Kljub vsemu pa Jagodič ni razmišljal o degeneraciji in o podedovanem alkoholizmu kot o popolnem dejstvu, čeprav se je močno nagibal ravno k tej razlagi, ki se mu je zdela bolj podprta

z dokazi: »Pri Slovencih se da nagnjenost k alkoholizmu razlagati na dva načina. Po prvem načinu bi nam bilo nagnjenje do alkohola utemeljevati z dednimi nagnjenji, pri čemer pa nimamo v mislih samo podedovanja iz roda v rod, to je psihološkega razvoja slovenskega naroda, marveč tudi socialni in gospodarski razvoj, ki tudi kaže dedne znake in celo morda najvidnejše, ravno v alkoholizmu. Če se čuje, da je ta ali oni rod 'zapit', kar znači, da je degeneriran po alkoholu, potem lahko z nekako isto logiko izvajamo te zaključke z ozirom na razvoj gospodarskega in socialnega reda. V tem prvem primeru moramo smatrati alkoholizem kot tisti vzrok, ki je povzročil biološko in gospodarsko degeneracijo. V drugem primeru pa moramo utemeljevati uživanje alkoholnih pijač s stališča ekonomsko-determinističnih principov, kar bi več ali manj negiralo prvi raso-biološki princip. V tem drugem načinu bi morali iskati krivca za alkoholiziranost slovenskega rodu v razmerah, v katerih živi, to je v krivičnih, slabih in podobnih. Toda z isto pravico bi lahko jemali v obzir tudi dobre socialne razmere. Danes se namreč zelo rad omenja drugi način. Toda prav toliko dokazov, kolikor jih imamo za drugi način, jih imamo tudi za prvega. Temeljitejših najbrž že še več. V kvantiteti je morda tudi nekoliko razlike, v kvaliteti pa prav gotovo nobene. Tudi za razpravljanje s socialno medicinskega stališča nimamo na razpolago potrebnih in verodostojnih podatkov ali rezultatov. Zato sta danes z isto upravičenostjo na dnevnem redu 'degeneracija (biološko) slovenskega rodu po alkoholu', kakor tudi 'Slovenci se opijajo zato, ker se jim krivica godi'.«²³

Mišljenje torej, ki je potrjevalo, da je alkoholizem med Slovenci nadpovprečno prisoten. Tudi Fedor Mikić je ugotavljal, da se razvada širi iz smeri severa proti jugu: »Ker delam s predvojno statistiko, je treba, da izjavim – da se hidra pijančevanja žal ni zmanjšala po vojski, temveč se ta žalostna kultura čim dalje bolj širi na jug!«²⁴ Raziskava med vsemi srednješolci v Jugoslaviji pa je pokazala nekoliko drugačno sliko: slovenski srednješolci le niso bili na prvem mestu, celo nasprotno. »Anketa med vsemi srednješolci v Jugoslaviji, ki je bila narejena še pred drugo svetovno vojno na iniciativo prof. dr. Štamparja, je prinesla naslednje rezultate:

²⁰ Ibidem, str. 59–60.

²¹ Ibidem, str. 34.

²² *Evgenika*, leto IV, št. 2, str. 29, v: *Zdravniški vestnik*, junij 1938.

²³ Vojko Jagodič: *Alkoholizem med učenci osnovnih in meščanskih šol v slovenskih mestih v šolskem letu 1936/37*, v: *Kronika slovenskih mest*, št. 3, let. 5, 1938.

²⁴ Fedor Mikić: *Naše alkoholno gospodarstvo*, str. 30–31.

Žganje ubija. (Tisk: Hrvatski štamparski zavod d. d., podružnica Osijek; hrani NUK, objava v: Meta Kordiš, Gospodična, vi ste lepi kot plakat. FF OEiKA, Ljubljana 2005)

a) organiziranih »treznežev« je bilo 7,7 %, vseh skupaj pa 28,4 %

b) kroničnih alkoholikov je bilo 4,1 % (med moškimi 5 %, med ženskami pa 2,5 %)

Kronični alkoholizem med temi dijaki (moškimi) je bil po banovinah naslednji: Primorska 27 % (verjetno napaka, v nadaljevanju avtor namreč navaja kraje z najvišjo stopnjo kroničnih alkoholikov, ta pa ne presega 9 %; op. a.), Zetska 7 %, Moravska 5 %, Savska 4 %, Donavska 4 %, Vardarska 4 %, Beograd 3 %, Drinska 2 %, Dravska 2 %, Vrbska 1 %.²⁵

Razmišljanja so šla vse pogostejše v smeri, da bi v primeru odlašanja s protialkoholnim bojem tvegali popoln propad družbe in naroda ter na ta način zagrešili zločin nad bodočo družbo. Po številnih ugotovitvah, ki so jih izpostavili v času tedna treznosti, pa je Vojko Jagodič dodal še eno: »V slovenskem protialkoholnem delu vlada velik kaos. Alkoholizem s svojimi zlemi posledicami tako duši šolo, da pod njegovim bremenom vidno hira. Gospodarski, socialni, kulturni in drugi činitelji niso podani izčrpno, zajeti so z enim zajemom iz kotla, v katerem se kuha naša bodočnost. Vkljub temu pa nam povedo na ves glas s svojo kruto resničnostjo, da bomo morali mi vsi, ki smo tudi odgovorni in prav posebej odgovorni za bodočnost našega naroda in ljudstva, pričeti z intenzivnim delom, če nečemo, da nas doleti usoda popolne degeneracije.« Torej enaka skrb, ki se je porodila že Fedorju Mikiću leta 1923. Popolna degeneracija je bila kar

pogosto ponavljana stalnica in zdi se, da nikogar ni preveč motilo, da se napovedi tudi po več desetletjih še niso uresničile. Ivo Pirc je v svoji razpravi iz leta 1938 tako npr. v celoti povzel napoved Ivana Robida iz leta 1922 in zapisal: »Divje narode je alkohol v najkrajšem času iztrebil, a tudi nas uničuje, seveda nekoliko počasneje, a zato ne manj zanesljivo. Sam povzročujoč celo kopo bolezni, pripravlja drugim pot, zmanjšuje odpornost posameznikov in rodu napram infekcijam in intoksikacijam ter boleznim in okvaram nasploh, zvišuje torej bolehnost in umrljivost, uničuje deco, zmanjšuje plodovitost, razplemenja in oslablja zarod, moti mir in red, izpodkopa moč države, razjeda rodbinsko življenje, uničuje нравnost, zakrivlja nebroj zločinov in nesreč, ubija blagostanje in narodno bogastvo, spravlja posameznike in cele rodbine v propast in pogubo ter dovaja in tira najširše sloje v bedo.«²⁶

Podobno apokaliptično so ob koncu treznostnega tedna stanje v državi predstavili v katoliškem Slovencu. V Slovencu so namreč ocenili tudi protialkoholno gibanje ter ugotovili, da dotlej ni bilo vidnega uspeha. Eden izmed razlogov se je po avtorjevem mnenju skrival v napačni zahtevi po popolni abstinenci in s tem nenaravnem razpoloženju: »Boj zoper pijanstvo, ki našemu narodu prizadeva največ moralnega zla in fizične škode, more roditi učinek le če se prav vodi. Predvsem ne sme izvirati iz napačne svetomrzne in svetobežne miselnosti, ki ima vsako veselje in vse, kar ga povzroča, že za greh in tudi zmerno uživanje božjih dobrot trpi le z nejevoljo in z občutkom, da je tisti, ki se

²⁵ Fedor Mikić: Alkoholizam u Jugoslaviji i njegovo suzbijanje, Zagreb 1955, str. 7–8.

²⁶ Ivo Pirc: Vpliv alkohola na zdravstveno strukturo Slovenije, v: Vpliv alkohola na zdravstveno strukturo Slovenije, str. 25. Prim. Ivan Robida: Boj alkoholu, str. 15.

sploh vsega tega odpove, že samo zategadelj popolnejši, vsi drugi pa pravzaprav manjvredni udje naše družbe.«²⁷

Kar pa zadeva prihodnost Slovencev, je bil komentator vse prej kot optimističen. Podobno kot ostali je videl slovenski narod kot bolan organizem, ki ga je alkoholizem že močno načel: »Na takih tleh se ne more roditi narodna zavest, politična izobrazba in zrelost, kulturni zanos, ampak le moralni slabiči, neznačajneži, ki jim je vse naprodaj in so sami naprodaj, izrodki in izvržki, ki kakor kuga kvarijo vse okoli sebe. Kakor razkrajajoča gliva in plesen prepregajo naše narodno telo in ga zastrupljajo, pa naj bo iz nedrja množice ali vrha inteligence, zakaj oboje je od kroničnega pijanstva močno obolelo in telesno ter duševno načeto.«²⁸

Alkoholizem je v očeh mnogih predstavljal ključno bolezen, ki da uničuje možnosti za napredek. Ideje progresivne degeneracije pa so ta strah le še povečevale; alkoholiki so namreč postali »manjvredni«, saj je prevladalo mnenje, da razširjajo manjvredni dedni material. Ideja progresivne degeneracije je bila tako dolgo časa močno prisotna, vanjo pa so zaradi »naravnih zakonitosti« verjeli ljudje iz različnih družbenih krogov in različnih političnih prepričanj. Spekter ljudi je bil podobno širok kot pri evgeniki:²⁹ od medicinskih tehnokratov, ki so hoteli z novo obliko socialne higijene zmanjšati stroške zdravstva in okrepiti nacija, raznih evolucionističnih idealistov, ki so sanjali o naslednji stopnji v razvoju človeštva, do zaskrbljenih moralistov, ki so brez moči gledali, kako se ljudstvo utaplja v alkoholu in grehu.

²⁷ Slovenec, 2. 6. 1938.

²⁸ Ibidem.

²⁹ O tem glej Peter Weingart, Jürgen Kroll, Kurt Bayertz: *Rasse, Blut und Gene, Geschichte der Eugenik und Rassenhygiene in Deutschland*, Frankfurt am Main 1992, Stefan Kühl: *Die Internationale der Rassisten, Aufstieg und Niedergang der internationalen Bewegung für Eugenik und Rassenhygiene im 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main/New York 1997.

Viri in literatura

- Donald J. Childs: *Modernism and Eugenics, Woolf, Eliot, Yeats, and the Culture of Degeneration*, Cambridge/New York/Madrid 2001.
- Evgenika, leto I., št. 2, v: Zdravniški vestnik, april 1935.
- Evgenika, leto IV, št. 2, v: Zdravniški vestnik, junij 1938.
- Peter Gay: *The Bourgeois Experience, Victoria to Freud, Education of the Senses*, New York/Oxford 1984.
- Vojko Jagodič: *Alkoholizem med učenci osnovnih in meščanskih šol v slovenskih mestih v šolskem letu 1936/37*, v: Kronika slovenskih mest, št. 3, let. 5, 1938.
- Malthus, *medicine and Morality: Malthusianism after 1798*, ur. Brian Dolan, v: *Clio medica*, 59, Amsterdam, Atlanta 2000.
- Fedor Mikić: *Alkoholizam u Jugoslaviji i njegovo suzbijanje*, Zagreb 1955.
- Fedor Mikić: *Naše alkoholno gospodarstvo*, Celje 1923.
- Ivo Pirc: *Vpliv alkoholizma na zdravstveno strukturo Slovenije*, v: *Vpliv alkohola na zdravstveno strukturo Slovenije*, Ljubljana 1938.
- Proglas 'Slovenski javnosti!' izdan ob prvem treznostnem tednu l. 1938.
- Ivan Robida: *Boj alkoholu*, Knjižnica zdravstvenega odseka za Slovenijo, Številka 3, Ljubljana 1922.
- Edward Shorter: *A History of Psychiatry, From the Era of the Asylum to the Age of Prozac*, New York /.../ Weinheim 1997.
- Slovenec, 2. 6. 1938.
- Slovenski pravnik, št. 9-10, 1934.
- Božo Škerlj: *Socialno-antropološka študija k vprašanju manjvrednega otroka*, v: Pedagoški zbornik Slovenske šolske matice za leto 1933, Ljubljana 1933.
- Niko Županič: *Evgenika dr. Ivana Tavčarja*, Ljubljana 1921.
- Peter Weingart, Jürgen Kroll, Kurt Bayertz: *Rasse, Blut und Gene, Geschichte der Eugenik und Rassenhygiene in Deutschland*, Frankfurt am Main 1992, Stefan Kühl: *Die Internationale der Rassisten, Aufstieg und Niedergang der internationalen Bewegung für Eugenik und Rassenhygiene im 20.*

Jahrhundert, Frankfurt am Main/New York 1997.

Zusammenfassung

DER EINFLUSS DES ALKOHOLS AUF DIE DEGENERATION DES VOLKES IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT

Der Beitrag behandelt die sogenannte Alkoholdegeneration. In der Zwischenkriegszeit erhielten die Lösungsansätze für dieses Problem neuen Auftrieb, da immer radikalere Wege verfolgt wurden. Das Volk und die Pflichten gegenüber Volk und Staat wurden zunehmend zur Richtgröße. Das im Alkoholrausch versunkene Individuum wurde gemäß der bekannten Theorien der Degeneration als Last für die Gesellschaft und Schädling des Volkes aufgefasst. Alkoholiker wurden aufgrund der „bewiesenen“ Vergiftung ihres Erbmaterials in den Augen der Verbesserer des nationalen Wesens zu Minderwertigen und zu einem Hindernis für die evolutionären Idealisten, die von der nächsten Entwicklungsstufe der Menschheit träumten. So sprach sich zum Beispiel Dr. Avgust Munda, Jurist und Strafrechtsdozent an der Juridischen Fakultät in Ljubljana, 1934 in der Standeszeitung dafür aus, *„dass alle gerichtlich entmündigten Trinker sterilisiert werden“*. In der Beilage der Zeitung *Zdravniški vestnik* (Ärzteblatt) mit dem Titel *Evgenika* (Eugenik) fanden solche Überlegungen Zuspruch: *„In Slowenien wäre der Effekt vielleicht ungeheuerlich, jedoch radikal und notwendig. Was die Sterilisation angeht, könnte man sie bei Vorliegen einer Zustimmung bereits durchführen. So wird Kohlrausch zitiert, der erklärte, dass eine zwangsweise Sterilisation logisch ist: 'der Wille des Einzelnen muss sich bedingungslos dem Nutzen der Allgemeinheit unterordnen'.“*

Schlagwörter: Alkoholismus, Degeneration, Sterilisation, Evgenika

Mojca Šorn

»Dajte otrokom mleka, ne alkohola!«

Protialkoholno gibanje in mladina na Slovenskem do druge svetovne vojne

Šorn Mojca, dr., Inštitut za novejšo zgodovino,
Kongresni trg 1, SI – 1000 Ljubljana, mojca.sorn@inz.si

178.1(497.4)“19”

»DAJTE OTROKOM MLEKA, NE ALKOHOLA!«
Protialkoholno gibanje in mladina na Slovenskem do druge svetovne vojne

Smernice gibanja proti alkoholizmu – »človeški kugi« – s posebnim ozirom na mladino so bile na Slovenskem v teoriji in praksi začrtane šele v začetku 20. stoletja. Vzgojitelji mladine so verjeli, da t. i. novo dobo v smislu produktivnega življenja lahko gradijo le zdravi ljudje in nikakor ne odvisniki od sveta deviacij in nemorale – pivci alkoholnih pijač ali pijanci –, zato so napovedali boj alkoholu. Po končani prvi svetovni vojni so vzgojiteljem z ukazi in okrožnicami na pomoč priskočili tudi organi oblasti, ki so se zavzemali za aktivno sodelovanje učiteljev in katehetov v boju proti alkoholizmu med mladimi. Na otroke in mladino so želeli vplivati v šoli (s poukom o alkoholizmu in njegovih grozovitih posledicah) in tudi izven nje (z organiziranjem društev šolarjev in dijakov abstinentov). Raziskave v desetletju pred drugo svetovno vojno pa so pokazale, da pri »treznostnem« delu ni treba le zasledovati in raziskovati vpliv alkohola na duševno in telesno zdravje, temveč je za odpravo oziroma zmanjšanje obravnavanega problema potrebna korenita sprememba gospodarskega in socialnega sistema. Raziskave so nadalje pokazale, da so v organizaciji zaščite mladine pred alkoholizmom dolžni delovati tako šole, mladinske zaščitne ustanove ter razna društva kot tudi država, banovina in občine. Pri tem so v ospredje postavljali zgled staršev, ki je bil, žal, vse prevečkrat negativen.

Ključne besede: protialkoholno gibanje, mladina, Slovenija, od začetka 20. stoletja do druge svetovne vojne

Šorn Mojca, PhD, Institute of Contemporary History,
Kongresni trg 1, SI–1000 Ljubljana, mojca.sorn@inz.si

178.1(497.4)“19”

“GIVE MILK TO CHILDREN, NOT ALCOHOL!”
The Anti-alcohol Movement and Youth in Slovenia until the Second World War

The guidelines of the movement against alcoholism – “the human plague” –, with a special emphasis on youth, were laid both theoretically and practically only at the beginning of the 20th century. Educators of youth believed that the new age in the sense of a productive life could only be built by healthy people and by no means by addicts to the world of deviations and immorality – drinkers of alcoholic drinks and drunkards – which is why they declared war on alcohol. After the end of the First World War, the authorities helped the educators with a set of ordinances and circulars. The authorities wanted teachers and catechists to actively engage in the fight against alcoholism among the young. They wanted to influence children and youth both in school (with classes on alcoholism and its disastrous consequences) and outside it (by organizing societies of schoolchildren and high school students – abstainers). Research in the decade before the Second World War showed that, in order to be successful in this temperance work, it was necessary not only to trace and explore the influence of alcohol on the mental and bodily health, but also in order to reduce or eradicate the problem, to change the economic and social system completely. Research also showed that it was schools, organizations for the protection of the young, various societies, as well as the state, the provinces and municipalities that had to be active in organizing protection for the young against alcoholism. Researchers thus put forward the example of parents, which, however, was too often a negative one.

Key words: anti-alcohol movement, youth, Slovenia, period from the beginning of the 20th century until the Second World War

»15. oktobra zvečer je pri posestniku France-tu Zagorcu pilo več mladih fantov, starih od 14 let naprej, žganje, med njimi tudi Janez Tomše, 14 letni Ocepkov rejenec v Gornjem Ravneku. Okoli pol ene ure ponoči se je napotil Tomše proti domu. Revež je pa v svoji zmedenosti zašel na vozno pot, ki neha v skalovju, in tako je padel z visočine kakih 100 metrov. Jakob Dežman, cerkovnik iz Kašče, ga je našel popolnoma razbitega in mrtvega med skalovjem.«¹

Podobnih tragičnihotic, ki izkazujejo negativne posledice preveč popitega alkohola na otrocih in mladini, je v dnevnem časopisu z začetka 20. stoletja veliko. V letih pred prvo svetovno vojno so bile na to temo za posamezne slovenske pokrajine narejene statistike, ki trditev o zelo razširjenem pijančevanju med mladimi nikakor niso mogle ovreči. Naj navedem podatek za Štajersko, kjer naj bi bilo okoli leta 1909 kar 80 % otrok, ki so pili »mnogo žganja«,² čeprav so bile številke podobne tudi za druge, predvsem vinorodne pokrajine.³

V okviru protialkoholnega boja⁴ so bili nasveti, namenjeni otrokom in mladini, še v 19. stoletju le redki. Anton Martin Slomšek, slovenski duhovnik, pisatelj, pedagog in očiten nasprotnik alkoholnih pijač, je mlade sicer spodbujal: »Ne okusiti žganja /.../; mlaji ko ste, hujše vam vsaka kaplica škodje«,⁵ bolj konkretne smernice gibanja proti alkoholizmu, ki so se tikale mladih, pa so bile načrtane na začetku 20. stoletja, še posebej po prvi svetovni vojni. Alkoholizma niso več šteli za razvado, strast ali pokvarjenost, temveč je bil prepoznani kot socialna bolezen⁶ in socialno-družbe-

ni problem, ki »ima usodne posledice v verskem, moralnem, gospodarskem, narodnem, zdravstvenem in sploh v vsem kulturnem življenju«. Vzgojitelji otrok in mladine, ki so verjeli, da t. i. novo dobo (v smislu produktivnega življenja) lahko gradijo le zdravi ljudje in nikakor ne pripadniki sveta deviacij in nemorale – pivci alkoholnih pijač in pijanci, so napovedali boj alkoholu. Vzgojanje otrok in mladine v »razumne osebnosti« naj bi potekalo tako v šolah kot tudi izven njih, pri čemer je bil poudarek na njihovem družbeno-socialnem okolju, posebej na njihovih družinah. S pravilnim in usklajenim delovanjem vseh teh področij naj bi se otroci in mladina vključili v stvarnost družbe in s pozitivnimi nazori in načinom življenja ustvarili nova vrednostna merila.⁸

Na začetku 20. stoletja je vse več učiteljev začelo javno opozarjati na škodljive posledice pitja alkohola: »Žalostno je zares, ko mora priti učitelj ob sklepu šolskega leta do zaključka, da je prav za prav mlatil prazno slamo. /.../. Kaj je pač temu vzrok? – smo se vprašali. In obsodili smo v duši tisto zlo, tistega satana, ki gospodari po naših vinorodnih krajih natiroma, zahrbtno, da ga ni preveč videti: to je alkohol. /.../ Premnogi so teh misli, da vino ne škodi tako zelo. Te bi vprašala, kaj pa dela našo deco tako zabito, tako nesprejemljivo za dobro, če ne alkohol? V vinu so otroci spočeti, v vinu rojeni, vino z gore jih »krepi«, ko doraščajo, jim daje moči in poguma, ko se pretepajo že fantje na vasi, razburja in onečašča dekleta po vaških krčmah.«⁹

Protialkoholno delovanje vzgojiteljev, ki so poskušali otroke in srednješolsko mladino¹⁰ sooči-

¹ Slovenec, 19. 10. 1912, str. 6, Žganje uničilo mlado življenje.

² Vinko Jagodič, Smernice dela proti alkoholizmu s posebnim ozirom na mladino, v: Rešimo mladino pred alkoholizmom. Ljubljana 1939, str. 49–79 (dalje: Jagodič, Smernice dela), tu str. 57.

³ O tem tudi: Janez Trdina, Podobe prednikov: zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879: 27 zvezkov rokopisa v 3. knjigah. Ljubljana 1987, tu 1. knjiga, mdr. str. 204.

⁴ O Slovencih, alkoholizmu in začetku protialkoholne akcije: Andrej Studen, Slovenci, problem alkoholizma in katoliška morala pred prvo svetovno vojno, v: Glasnik Slovenskega etnološkega društva, letnik 46, št. 3–4 (2006), str. 15–24. Gl. tudi v: Janja Slabe, »Proč s šmarnico«, v: Zgodovina za vse, letnik 14, št. 2 (2007), str. 89–105.

⁵ Anton Martin Slomšek, Blaže in Nežica v nedelskeji šoli. Celovec 1857, 3. natis, str. 241–243.

⁶ V letnih poročilih o zdravstvenih razmerah je bil alkoholizem vpisan in ovrednoten v rubriki »Socialne bolezni«

na drugem mestu za tuberkulozo. V: Zgodovinski arhiv Ljubljana (dalje: ZAL), fond LJU 708 Mesto Ljubljana, Mestni fizikat (dalje: LJU 708), t. e. 3, ovoj 15, Letno poročilo o zdravstvenih razmerah v Ljubljani za leto 1937. Ljubljana 1938.

⁷ Anton Mrkun, Zgodovina protialkoholnega gibanja po vsem svetu, zlasti v Sloveniji 1902–1927. Ob petindvajsetletnici protialkoholnega gibanja med Slovenci. Ljubljana 1927 (dalje: Mrkun, Zgodovina protialkoholnega gibanja), str. 1.

⁸ O zaščiti mladih pred alkoholizmom: Peter Becker, Der Schutz der Jugend, v: Verderbnis und Entartung. Eine Geschichte der Kriminologie des 19. Jahrhunderts als Diskurs und Praxis. Göttingen 2002, str. 108–116.

⁹ Mrkun, Zgodovina protialkoholnega gibanja, str. 131.

¹⁰ Na tem mestu naj omenim, da je bilo pred drugo svetovno vojno med študenti zanimanje za t. i. treznostno gibanje le majhno. Na vprašanje zakaj, sta bila najpogostejša dva odgovora: slaba povezava med treznostnimi organizaci-

ti z negativnimi posledicami alkoholizma, je bilo sprva samoiniciativno naravnano, oporo je imele le v posameznih knjigah in člankih, ki so vse bolj poudarjali potrebo po uvedbi sistematičnega protialkoholnega pouka v osnovnih in srednjih šolah, nenazadnje pa tudi v pozivih škofa Jegliča. Vzgojitelji so bili deležni raznih praktičnih nasvetov in priporočil: »Da bode njegovo delovanje zares uspešno, paziti mu je na to: da daje sam, kakor tudi vsa njegova družina, lep zgled, da poučuje ne samo mladino ampak tudi odrasle ter vpliva v tej zadevi na nje, da pozitivno deluje pri društvih treznosti in vzdržnosti in da tudi otroke navaja na te čednosti. /.../ vendar je prvi pogoj, da učitelj nastopi v šoli povsem trezen. Učitelj, kateri stopi pred svoje učence z zabuhlimi očmi in znaki v gostilni prečute noči, pokvari pri svojih učencih v enem hipu več, nego bode mogel v več tednih popraviti, naj jim potem še tako ognjevitopriporoča treznost«. ¹¹

Na pomoč šolnikom, ki so problematiko alkoholizma med mladimi vse večkrat obravnavali na šolskih konferencah, je pri težnjah za vzpostavitev čim bolj sistematičnega t. i. treznostnega gibanja priskočila Učiteljska protialkoholna zveza, ustanovljena konec leta 1909. Leta 1910 je posredoval tudi deželni šolski svet za Kranjsko, ki je (sicer po številnih prošnjah) izdal vsem šolam (neobvezno) priporočilo, naj vzgajajo mladino v duhu treznosti. Pri poučevanju posameznih predmetov naj bi učitelji izrabili vsako priložnost in svarili pred škodljivostjo ter nevarnostjo alkohola. ¹² Znanje in izkušnje o tem, kako to početi, so si učitelji

jami na gimnazijah in na univerzi ter oslabljen interes študentov za to gibanje. O tem: Milivoje Stefanović, *Zašto se studenti malo interesuju za trezvenjački pokret*, v: *Glasnik Saveza trezvene mladeži*, letnik 13, št. 5 in 6 (januar-februar 1933), str. 37–40. To temo obravnava tudi članek, v katerem avtor domneva, da zaradi pijančevanja študentje študirajo dalj časa. Razmere v Nemčiji primerja z razmerami doma: »Tamkajšnji študentje namreč posebno ljubijo alkohol in tedaj ni čudno, če »študirajo« visoke šole do 30. ali 40. leta, medtem ko trezni tovariši pridejo hitro do svojega cilja /.../. Sicer pa nam takih »študentov« ni treba hoditi iskati na Nemško, pred našimi očmi, doma se to dogaja dan za dnem.« V: *Naša bodočnost*. Glasilo napredne mladine, 15. 6. 1911, str. 90–92, Svetovni strup, tu str. 92.

¹¹ Šola v boju proti pijančevanju. Pulj 1898 (dalje: *Šola v boju*), str. 19 in 20.

¹² Učitelj v boju proti alkoholizmu. Ljubljana 1911 (dalje: *Učitelj v boju*) in *Zlata doba ali treznost slovenskega naroda* (dalje: *Zlata doba*), 1910, str. 33 in 34, Velevažna pridobitev.

»abstinenti in zmerniki« izmenjevali na številnih protialkoholnih zborovanjih. Na shodu leta 1911 so sprejeli več resolucij; poleg tega, da morajo biti učitelji in njihove družine abstinenti oziroma »vsaj trezni«, so se udeleženci strinjali tudi glede obvezne uvedbe protialkoholnega pouka v vseh šolah in razredih, ki bi ga morali nadzorovati šolski nadzorniki. Osnovnošolce in srednješolce, ki bi stopali po »pravi poti« – poti abstinence, so se odločili nagraditi s »primernimi podobnicami« ter *Malim protialkoholnim katekizmom*, ¹³ po enem letu zdržnosti pa bi si posameznik zaslužil vpis v »Zlato knjigo«. V eni izmed resolucij so šolniki izpostavili tudi potrebo po izobraževanju staršev, saj so ugotavljali, da je osveščenost mnogih v zvezi z negativnimi posledicami pitja alkoholnih pijač zelo slaba. ¹⁴

Šolske oblasti so se protialkoholni kampanji več kot le z nasveti pridružile po prvi svetovni vojni. Prvi korak sodelovanja je izkazal Višji šolski svet v Ljubljani z okrožnico, izdano 28. aprila 1919, ki je sporočala, da je uživanje alkoholnih pijač na vseh šolskih izletih »za učence ljudskih in meščanskih ter nižjih razredov srednjih šol popolnoma izključeno«. ¹⁵ Februarja 1920 se je tej okrožnici pridružila nova, s katero je isti svet podal mnenje, da veliko preveč mladih uživa preveč alkoholnih pijač (»dve tretjini šolskih otrok – samo na Kranjskem – že pije alkohol«) ¹⁶ in pozval šolnike, naj se z vso vnemo udeležijo boja proti alkoholizmu. Med poukom naj bi učitelji svoje varovance z negativnimi posledicami pitja alkohola seznanjali s pomočjo svojih izkušenj in relativno bogate literature. Pri verouku naj bi se problema lotili z moralnega vidika: »Ravno verouk daje učitelju zares neizcrpljiv vir za boj proti alkoholu. /.../. Državni šolski zakon pravi: da je naloga ljudske šole, otroke vzgajati nramno-versko, razvijati jim duševne moči, oskrbovati jih s potrebnimi znanostmi in zvedenostmi v nadaljno izobraževanje za življenje in dajati jim pravo podstavo, da bodo enkrat vrli ljudje in državljani«. ¹⁷ Pri naravoslovju naj bi spregovorili o vplivu alkohola na človeško telo: »Kdor se pred 20. letom vda žganju, sme pričakovati, povprečno

¹³ Janez Kalan, *Mali protialkoholni katekizem za male pa tudi za velike ljudi*. Ljubljana 1913.

¹⁴ Mrkun, *Zgodovina protialkoholnega gibanja*, str. 114 in 115.

¹⁵ Jagodič, *Smernice dela*, str. 58.

¹⁶ Prav tam, str. 59.

¹⁷ *Šola v boju*, str. 32.

Alkohol je spodbujal nasilje v družini.

k večjemu še 16 let življenja, kdor se pa pred 20. letom vda pivu in vinu, k večjemu še povprečno 22 let, kdor pa se popolnoma zdrži opojnih pijač, že sme pričakovati 44 let življenja». ¹⁸ Pri pouku slovenščine naj bi v večji meri prebirali sestavke o zmernosti oziroma o škodljivosti alkohola, kot tiste, ki hvalijo vinsko trto, podrobno pa bi se morali seznaniti z besedili, ki prikazujejo življenjsko bedo zapitega človeka in njegovih najbližjih. Pri matematiki naj bi otroci računali, koliko denarja privarčujejo ljudje, ki se ne vdajajo pijančevanju. V knjigi iz leta 1911, *Učitelj v boju proti alkoholizmu*,

se je šolnikom ponujala tudi ideja, kako protialkoholno gibanje predstaviti pri zemljepisu: skozi lupo pitja oziroma zmernosti bi v svoja predavanja lahko vpleli usode posameznih dežel in njihovih ljudi. Predstavili naj bi Slovenijo in njena vinorodna območja, Rusijo in vodko, Francijo in šampanjec, pa tudi Ameriko: »In Amerika, katere prebivalci /.../ bodo kmalu zginiti, uničeni po 'ognjeni vodi', kakor imenujejo žganje, ne sme biti pozabljena.« ¹⁹ Pri pouku zgodovine naj bi predvsem poudarjali »zmernost Slovanov in Špartancev. /.../. Grajati moramo razkošnost Rimljanov, nezmernost Germanov. /.../. O Karolu Velikem povejmo otrokom, da je bil zmeren v jedi, a še bolj v pijači, pijanost se mu je gnusila! /.../! Karol Veliki je učakal veliko starost; a Aleksander Veliki, vdan razkošju in nezmernosti, je končal svoj tek življenja v najlepših letih. Do tridesetletne vojske je bilo žganje znano le pod imenom: Aqua vitae in se je prodajalo le v lekarnah za zdravila. Sedemletna vojna ga je prenesla iz lekarn v gostilne in za časa Napoleona I. se je preneslo iz go-

stiln v navadna stanovanja. Napoleonovih vojakov niso le Rusi, stepski ruski mraz, decimirali, – tudi žganje je k temu pripomoglo. Na ledinah Rusije so našli mnogo Francozov z žganjarsko steklenico v roki – zmrznenih!!« ²⁰

Učitelji so kmalu spoznali, da si pri pouku s šolskimi knjigami v boju proti alkoholizmu ne morejo prav veliko pomagati: »Žalibog, vse šolske knjige so v tem oziru silno pomanjkljive. Zato se more učitelj zanašati le na sebe.« ²¹ Zavzemali so se, da bi se čim več šol naročilo na protialkoholne li-

¹⁸ Alkohol in mladina. V okviru Zbirke protialkoholnih spisov »Sv. vojska« v Mariboru. Maribor 1914, str. 4. Prvo slovensko znanstveno strokovno delo, ki obravnava psihične posledice pitja alkohola, je objavil Ivan Robida, Psihične motnje na alkoholski podlagi. Ljubljana 1920.

¹⁹ Učitelj v boju, str. 14.

²⁰ Prav tam, str. 12 in 13.

²¹ Žukovec France, Šola v službi treznosti, v: Prerod. Glasnik za нравno povzdigo naroda (dalje: Prerod), letnik 9, št. 3 (1931), str. 2 in 3, tu 3.

ste (Piščalka je začela izhajati leta 1905, Zlata doba pa leta 1907), da bi bilo mladini na voljo čim več knjižic *Mali protialkoholni katekizem*, med učiteljstvom pa knjižic *Učitelj v boju proti alkoholu*. Kot potreben so izpostavili tudi nakup ustreznega slikovnega materiala, predvsem slik, ki izkazujejo posledice alkoholizma (poškodbe notranjih organov ipd.).

Učitelji in kateheti, nosilci treznostnega gibanja med mladino, naj bi tudi izven šole poskušali odvrnati potencialne pivce od njihovega namena. Verjeli so, da je najboljša obramba pred alkoholizmom vpisovanje v razna »abstinentna društva«, saj dobra družba »na mnoge celo bolj vpliva, kot najboljši govor, kot najstrožji paragraf. Zato mladino v dobre organizacije!«²²

Osnovnošolci-abstinenti so bili dejavni kot »Mladi junaki«. Ta izraz je začel novembra 1912 uporabljati urednik *Zlate dobe*:²³ »Mladi junaki se imenujejo otroci do 14. leta, ko izstopijo iz šole. Takrat naj prestopijo v redno Sveto vojsko, katere člani morejo postati po pravilih s 14. leti.«²⁴ Dokler niso dobili svoje revije, *Mladi junak* je začel izhajati septembra 1924, so mnogi osnovnošolci redno pisali v protialkoholne liste, predvsem v *Zlato dobo*. Naslednji dve zgodbi izpričujeta osveščenost in neomajnost dveh mladih junakov: »Ko smo bili poučeni o strašnih posledicah alkohola, smo vsi navdušeni sklenili postati zares pravi abstinentje. Na Veliko noč sva se odpravila s sestro na Šmarno goro. Okrepčala sva se za pot s potico in mesom. Da bi ne bila žejna, nama prineso mama še pol litra vina. Sestra ga pije, jaz pa rečem mami: 'Če imate malo kave, mi jo dajte, če pa nimate bom pa žejen; vina pa ne pijem.' /.../ V Tacnu so nama stara mati postregli s pirhi in vinom, katerega seveda nisem pil. Tudi na Šmarni gori sem se imel izborni, – seveda brez alkohola.«²⁵ In: »Pred Veliko nočjo smo dobili protialkoholni katekizem, iz katerega lahko poučimo sebe in druge o strašnih posledicah, ki jih povzroča alkohol. Doma imamo dovolj vina, zato ni čudno, da ga pijejo vsi. Mene so vedno silili, naj vendar pijem, da bom bolj rdeč in zdrav. Hudo sem

se moral upirati in braniti, pa z božjo pomočjo je vendar šlo.«²⁶

Mladi junak, ki je napisal in objavil sledeč prispevek, pa je z individualne ravni prešel na kolektivni boj:

*Mi »Mladi junaki« smo tudi vojaki,
Zdaj majhni še in pa telesno šibki;
A pridno krepimo o priliki vsaki
Si svoje telesne in dušne moči.*

*Za mili svoj narod in dom svoj slovenski
Nam bije goreče in zvesto srce;
Ker pa ju ogroža sovražnik peklenški,
Stopili smo v vrste obrambne vojske.*

*Sovražnik se ta alkohol imenuje,
Iz krajev divjaških je k nam pritepen,
A dolga že leta naš rod uničuje
Kot drugi človeški nasprotnik noben.*

*Nešteto že naših rojakov pomoril,
Njih krasne dežele je tujcem izdal,
Sedaj pa odločno bo z njim spregovoril
Meč našega uma in smrt mu zadal.*

*Zato neumorno ta meč si brusimo
In v delu si vežbajmo tudi roke;
Ko zrastemo in se dovolj okrepimo,
Pa strnemo se v napadalne vrste.*

*Takrat se zaman bo sovražnik upiral,
Pognali ga bomo močni in srčni;
Naš narod ne bo več za plotom umiral,
Prerojen še slavne preživljal bo dni.»²⁷*

Širom Slovenije so delovale tudi razne mladinske »družbe treznosti«, ki so pod okriljem protialkoholne zveze, imenovane Sveta vojska, v duhu širjenja in vzdrževanja treznosti prirejale razne bralne, pevske in debatne krožke ter športne dneve, le primer: »V letu 1914 so zlasti mari-borski dijaki pod vodstvom Jožefa Stabeja razvili živahno protialkoholno agitacijo. Vsakih 14 dni so imeli predavanja iz alkoholologije. Imeli so dijaški odsek Svete vojske in v Zlati dobi dijaški kotiček. /.../ Dne 17. maja 1914 so imeli dijaki v Maribo-

²² Prerod, letnik 2, št. 4 (1923), str. 59, Začnimo prerod pri mladini!

²³ Okrožnica Višjega šolskega sveta je z oktobrom 1920 odredila ustanovitev »Mladih junakov« poolah.

²⁴ Mrkun, Zgodovina protialkoholnega gibanja, str. 116.

²⁵ Zlata doba, 1911, str. 90.

²⁶ Prav tam, str. 91.

²⁷ Peter Dobrič, Budnica mladih junakov, v: Mladi junak, letnik 2, št. 4 (1925/26), str. 56 in 57.

ru prvo slovensko dijaško protialkoholno slavnost, katere se je udeležilo do 150 vojakov in ki je jako lepo uspela. Načelnik abstinentnega odseka Alojzij Sunčič je pozdravil navzoče: 'Tovariši! Vsi sloji so se zganili na abstinentnem polju, le dijaki smo dolgo spali. A sedaj bije smrtna ura alkoholu tudi med dijaštvom!'«²⁸ Konec februarja 1932 je ministrstvo za prosveto izdalo odlok, po katerem so morali biti vsi srednješolci združeni v Savezu trezvene mladeži oziroma Zvezi trezne mladine. Ta je organizirala veliko »antialkoholnih« tečajev,²⁹ kjer so obravnavali številna vprašanja v zvezi z alkoholom, alkoholizmom, posledicami le-tega, zgodovino treznostnega gibanja v svetu in v Jugoslaviji, socialnim skrbstvom in zdravljenjem alkoholikov, državnimi ukrepi za pobijanje te socialne bolezni in privatno pobudo v boju proti njej.³⁰

Alkoholizma niso mogle prezreti tudi številne druge kulturne oziroma kulturno-vzgojne organizacije, zato so v začetku 20. stoletja v svoje programe vključile boj za treznost:

1. Orel je v svojem poslovníku zahteval popolno vzdržanost od alkoholnih pijač za otroke od 7 do 14 let, mladini od 14. do 17. leta pa je veleval varčnost in treznost. Tistemu, ki se tega člena ne bi držal, je grozila izključitev iz organizacije. Za »protialkoholno izobrazbo in zabavo« je bilo poskrbljeno v prostorih društev: »Pozitivno pa se vzgaja orlovska mladina k treznosti s tem, da se ji da obilo prilike, da uporabi svoj prosti čas v društvenih prostorih za lastno izobrazbo in v pošteno zabavo, mesto da ga zabije in zapije v gostilni.«³¹

2. Za treznost se je zavzemal tudi Sokol, še posebej od oktobra 1926. Takrat je namreč v veljavo stopil predlog, sprejet na glavni skupščini Jugoslovanske sokolske zveze, ki je prepovedoval uživanje alkohola za vso sokolsko mladino. Posamezna sokolska društva so dobila nalogo, naj podmladek s posledicami pijančevanja seznajajo na raznih predavanjih, kot protiutež tragičnim razvadam pa naj postavijo dobro organizirane izlete, potovanja, letovanja, športne igre, taborjenja.

K treznosti pa so sokolski naraščaj pozivali tudi posamezni prispevki v listu Sokolič.³²

3. K abstinenici je svoje člane zavezovalo tudi skavtsko gibanje, ki se je v Sloveniji širilo od leta 1922. Takrat se je v Ljubljani združilo nekaj mladih in si obljubilo, da bodo po skavtskih pravilih z zdravim načinom življenja prispevali k doseganju cilja: »... na osnovi skavtskih zakonov delovali predvsem za povzdigo mladine, iz katere naj zraste novi in boljši rod. /.../ Deveti zakon (abstinenca) je zanje velepomemben. /.../ V abstinenici so skavti tihi in neumorni delavci.«³³

4. Izrazito netolerantno do uživanja alkohola je bilo Združenje slovenskih tabornikov, ustanovljeno leta 1924. V svoj program je zapisalo sledeče: »ZST odvaja mladino od škodljivih in grdih navad ter zahteva od svojih članov abstinenco glede vseh opojnih in omamnih sredstev, posebno pa prepoveduje svojim članom uživanje alkoholnih tekočin in kajenje.«³⁴ Svoje člane je vzgajalo v duhu: »Z naravo k boljšemu človeku«.

5. Na trezno življenje se je moral navaditi tudi podmladek Društva Rdeči križ.

Trud šolnikov in ostalih vzgojiteljev velikokrat ni bil poplačan. Avtorji številnih (tudi strokovnih) člankov so opozarjali, da vse preveč staršev svojim otrokom dovoli piti alkohol tako ob posebnih priložnostih (birma, sedmina) kot tudi v vsakdanjem življenju: »Otroci so vina navajeni, kakor riba vode. Ko še ne zna niti govoriti, vino pa že zna dobro vleči. Ko se trileten otrok ponoči zbudi, ne zahteva vode, ampak prinese mu morajo vina. Za zajtrk ni treba dosti skrbeti. Kar kozarec vina in kos kruha! Če majhen otrok spi en do en in pol liter vina na dan, to ni nič čudnega. Posledice strašne. /.../ Tudi žganja mnogo popijejo.«³⁵ Prerod je starše opozarjal: »Če dajete otrokom žganje, jim škodujete na trojen način: 1. že otroka navadite na alkohol, na pitje, in to je prava pot, da iz otroka postane pijanec. Nikar se potem ne čudite, če bo pozneje kot mladenič vse zapil in lastne starše pretepal. /.../ 2. žganje škoduje otroku telesno, otrok zastaja v rasti, postane slabokrven, primejo se ga hitro različne bolezni, svoje žive dni bo vlačil s seboj slabotno telo, zastrupljeno po šnopsu; 3. ker žganje

²⁸ Mrkun, Zgodovina protialkoholnega gibanja, str. 121.

²⁹ Na t. i. antialkoholnih tečajih in predavanjih so pogosto nastopali tudi zdravniki, v: ZAL, LJU 708, t. e. 3, ovj 13, leto 1924, 9 in 10.

³⁰ Glasnik Saveza trezvene mladeži, letnik 13, št. 3-4, (november-december 1932), str. 21-23.

³¹ Mrkun, Zgodovina protialkoholnega gibanja, str. 168.

³² Gl. npr.: Sokolič. List za naraštaj Sokola Kraljevine Jugoslavije, letnik 15, 1933, str. 94 in 95.

³³ Mrkun, Zgodovina protialkoholnega gibanja, str. 169.

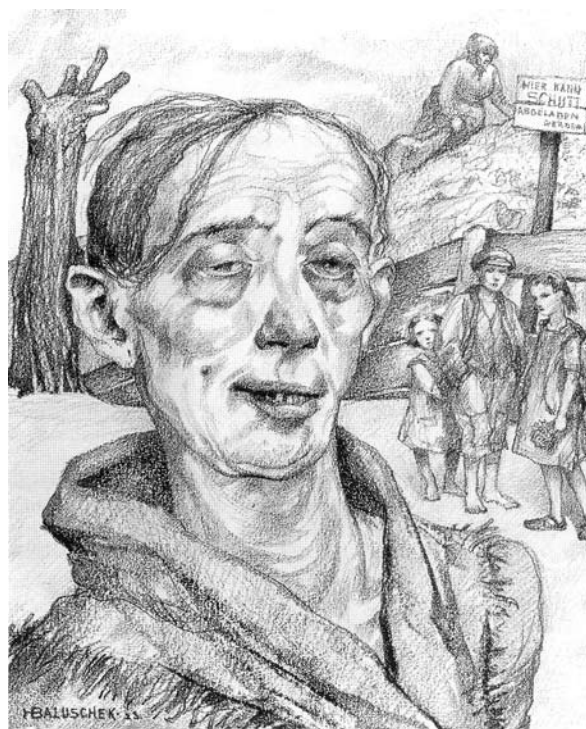
³⁴ Mrkun, Zgodovina protialkoholnega gibanja, str. 173.

³⁵ Prav tam, str. 108.

najhuje zdela mlade možgane, postane otrok slabo-umen, zabiti in nagnjen k raznim hudodelstvom in grdim pregreham.«³⁶

Ker je veljalo, da je najuspešnejše vzgojno sredstvo prav dober zgled,³⁷ so bili šolniki zadolženi tudi za izobraževanje staršev. O negativnih posledicah alkoholizma so jih osveščali tako na roditeljskih sestankih kot s pomočjo pisane besede. Eden izmed profesorjev je starše takole pozval: »Dajte otrokom mleka, ne alkohola. Mleko bodi detetu edina hrana, in mu ostani – poleg vode – edina pijača, dokler je v dobi rasti. Mleko v mladosti je najboljše, najbolj zdravo in najuspešnejše sredstvo in branilo proti pogubnosti alkohola.«³⁸ Vzgojitelji so šli še korak dlje in v zvezi z gojitvijo treznosti med mladimi apelirali tudi na pripadnike širšega družbeno-socialnega okolja:³⁹ »... starši naj se opominjajo, da ne puste svojim sinovom posedati po gostilnah; gostilničarji naj se resno in strogo pozivajo, da pijanim ne dajejo pijače in da ob določenem času zapirajo gostilne; tudi župane in občinske može naj prijazno zasebno opozarjajo, da preprečujejo vse nerednosti pri mladini in gostilničarjih.«⁴⁰

Iz podatkov, objavljenih leta 1939, lahko sklepamo, da je bil uspeh protialkoholnega boja v prvih treh desetletjih prejšnjega stoletja majhen. Avtor razprave v zborniku *Rešimo mladino pred alkoholizmom*, Vinko Jagodič, je javnost seznanil s podatki, ki se nanašajo na celotno Dravsko bano-vino, in kažejo, da je bila razširjenost alkoholizma najmanjša v mestih (49,7 %), nekoliko večja je bila v trgih (59,5 %) ter v industrijskih krajih (64,6 %), največja pa v vaseh oziroma na vinorodnih območjih (71 %). Avtor je nadalje izračunal, da je bilo od alkohola ogroženih kar 34 % oziroma ca. 9500 dojenčkov in 55 % oziroma ca. 105.000 otrok do 6 let. Po Jagodičevih podatkih naj bi alkohol uživalo 116.000 osnovnošolcev oziroma 60,7 %, podatki za mladino, staro od 14 do 18 let, pa so pokazali, da jih je od okrog 112.000 alkohol uživalo kar

Pijanci vsekakor niso bili dober zgled svojim (in tujim) otrokom.

98.000!⁴¹ Zakaj protialkoholni boj ni požel večjega uspeha? Večina laikov in strokovnjakov, ki so bojevali protialkoholno bitko, se je strinjala, da so bili razlogi za neuspeh trije: kolebanje med abstinenco in zmernostjo, neznanje oziroma nepoučenost ljudi o posledicah alkoholizma in premajhna vztrajnost protialkoholnih bojevnikov. Pri tem pa so poudarili, da je protialkoholno delo postalo bolj sistematično in metodološko dodelano šele v letih neposredno pred drugo svetovno vojno, in to na osnovi rezultatov novih pedagoških struj, novega dojemanja vzgojnega objekta in subjekta, novih pogledov na vzgojne naloge oziroma na bistvo vzgoje. Svoje so prispevala tudi nova socialno-medicinska gledanja na mladino, ki se niso več ukvarjala z dilemo: abstinenca ali zmernost, pač pa so se postavila na stališče popolne abstinence, saj so ravno v tem času prav zdravniki s svojim raziskovalnim delom domnevo o degeneraciji slovenskega naroda zaradi alkohola začeli dokazovati tako znanstveno kot statistično. Analiza preteklega dela in nova dognanja so torej pripeljali do ugotovitve, da so potrebne učinkovitejše smernice za protialkoholni boj. Protialkoholni vzgojitelji in strokovnjaki so poudarjali, da treznostno delo ne

³⁶ Prerod, letnik 1, št. 1 (1922), str. 170–171, Resna beseda staršem, tu 171.

³⁷ Franjo Čiček, Alkoholizem in mladina, v: Slovenski učitelji. Pedagoška revija in glasilo Slomškove družbe, letnik 31, 1930, str. 82.

³⁸ Mrkun, Zgodovina protialkoholnega gibanja, str. 113.

³⁹ Šola v boju, str. 22.

⁴⁰ Mrkun, Zgodovina protialkoholnega gibanja, str. 87.

⁴¹ Jagodič, Smernice dela, str. 73 in 74. O »alkoholiziranju« otrok v 30. letih 20. stoletja tudi: Josip Jurančič, Iz šole za narod. Ljubljana 1930, posebej str. 19 in 22.

bi smelo biti (več) podcenjeno, nič več ne bi smelo biti prepuščeno dobronamernim posameznikom, marveč bi moralo postati socialna dolžnost celokupnega naroda. Pri organizaciji zaščite bi morali sodelovati država, banovina, občine, šolstvo, mladinske zaščitne ustanove, društva, korporacije in zasebniki. Javna iniciativa naj bi nudila potrebno moralno in materialno podporo, ostali pa naj bi v protialkoholnem boju aktivno sodelovali. Izpostavljali so potrebo preventivne in kurativne zaščite: »Dočim se preventivna zaščita ne da doseči brez potrebne gospodarske, socialne in kulturne reforme, ki zahteva mnogo žrtev v vsakem pogledu, pa je mogoče kurativno zaščito izvesti brez velikih žrtev za kogar koli. Kurativna zaščita pred alkoholizmom je sestavni del splošnega prosvetnega dela med ljudstvom. /.../ pride tu v poštev zdravstveni pouk pred vstopom v zakon, pouk, ki naj ga dajejo babice porodnicam, zdravniki bolnikom in zaščitne sestre materam. /.../ Poleg tega bi bili potrebni potujoči tečaji za otroško higieno, posvetovalnice za noseče matere, dojenčke in male otroke, gospodinjski tečaji, specialno izobraženo učiteljstvo, izpopolnitev naših šol in pouka, šolskih kuhinj, otroških kolonij, šolskih poliklinik, generalnih varuštov /.../ itd. In končno organizacija mladinske zaščite v splošnem, ki naj bi dobila dokončno formulacijo z novim zakonom o zaščiti otrok in mladine.«⁴²

Nov vzgon in dobre namene v zvezi z okrepjenim in posodobljenim protialkoholnim gibanjem je verjetno do določene mere prekrizal tudi začetek druge svetovne vojne.⁴³

Viri

- Alkohol in mladina.* V okviru Zbirke protialkoholnih spisov »Sv. vojska« v Mariboru. Maribor 1914.
- Franjo Čiček, *Alkoholizem in mladina*, v: Slovenski učitelj. Pedagoška revija in glasilo Slomškove družbe, letnik 31, 1930.

⁴² Jagodič, *Smernice dela*, str. 78 in 79.

⁴³ Le kot ilustracijo naj navedem, da ni bil izpeljan niti prioriteten načrt, ki ga je leta 1937 v okviru protialkoholne borbe izdelal ljubljanski mestni fizikat in je prestolnici obljubljal postavitev posvetovalnice za alkoholike, v kateri bi sistematično zdravili ljudi iz vseh slovenskih pokrajin. ZAL, LJU 708, t. e. 3, ovoj 15, Letno poročilo o zdravstvenih razmerah v Ljubljani za leto 1937. Ljubljana 1938, str. 14 in ZAL, LJU 708, t. e. 3, ovoj 19, Letno poročilo o zdravstvenih prilikah v Ljubljani 1943, str. 28.

- Peter Dobrič, *Budnica mladih junakov*, v: Mladi junak, letnik 2, št. 4 (1925/26), str. 56 in 57. Glasnik Saveza trezvene mladeži, letnik 13, št. 3-4, (november-december 1932).
- Vinko Jagodič, *Smernice dela proti alkoholizmu s posebnim ozirom na mladino*, v: Rešimo mladino pred alkoholizmom. Ljubljana 1939, str. 49–79.
- Josip Jurančič, *Iz šole za narod*. Ljubljana 1930.
- Janez Kalan, *Mali protialkoholni katekizem za male pa tudi za velike ljudi*. Ljubljana 1913.
- Anton Mrkun, *Zgodovina protialkoholnega gibanja po vsem svetu, zlasti v Sloveniji 1902–1927*. Ob petindvajsetletnici protialkoholnega gibanja med Slovenci. Ljubljana 1927.
- Naša bodočnost*. Glasilo napredne mladine, 15. 6. 1911.
- Prerod*, letnik 1, št. 1 (1922) in letnik 2, št. 4 (1923).
- Ivan Robida, *Psihične motnje na alkoholski podlagi*. Ljubljana 1920.
- Anton Martin Slomšek, *Blaže in Nežica v nedelskeji šoli*. Celovec 1857, 3. natis. Slovenec, 19. 10. 1912.
- Sokolič. List za naraštaj Sokola Kraljevine Jugoslavije, letnik 15, 1933.
- Milivoje Stefanović, *Zašto se studenti malo interesuju za trezvenjački pokret*, v: Glasnik Saveza trezvene mladeži, letnik 13, št. 5 in 6 (januar-februar 1933), str. 37–40.
- Šola v boju proti pijančevanju*. Pulj 1898.
- Janez Trdina, *Podobe prednikov : zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879 : 27 zvezkov rokopisa v 3. knjigah*. Ljubljana 1987, 1. knjiga.
- Učitelj v boju proti alkoholizmu*. Ljubljana 1911.
- Zgodovinski arhiv Ljubljana, fond LJU 708 Mesto Ljubljana, Mestni fizikat.
- Zlata doba ali treznost slovenskega naroda*, 1910 in 1911.
- France Žukovec, *Šola v službi treznosti*, v: Prerod. Glasnik za нравno povzdigo naroda, letnik 9, št. 3 (1931), str. 2 in 3.

Literatura

- Peter Becker, *Der Schutz der Jugend*, v: Verderbnis und Entartung. Eine Geschichte der Kriminologie des 19. Jahrhunderts als

Diskurs und Praxis. Göttingen 2002, str. 108–116.

Janja Slabe, »Proč s šmarnico«, v: Zgodovina za vse, letnik 14, št. 2 (2007), str. 89–105.

Andrej Studen, *Slovinci, problem alkoholizma in katoliška morala pred prvo svetovno vojno*, v: Glasnik Slovenskega etnološkega društva, letnik 46, št. 3–4 (2006), str. 15–24.

Zusammenfassung

„GEBT DEN KINDERN MILCH, NICHT ALKOHOL!“

Die Antialkoholbewegung und die Jugend im slowenischen Gebiet bis zum Zweiten Weltkrieg

Die Leitlinien der Bewegung gegen den Alkoholismus – „die Pest der Menschheit“ – im Hinblick auf Jugendliche wurden im slowenischen Gebiet erst zu Beginn des 20. Jahrhunderts in Theorie und Praxis ausgestaltet. Die Erzieher der Jugend waren überzeugt, dass die sogenannte neue Epoche im Sinne eines produktiven Lebens nur von gesunden Menschen gestaltet werden kann, keinesfalls aber von den Abhängigen in der Welt der Deviation und Unmoral – den Konsumenten alkoholischer Getränke und Säufern. Daher wurde dem Alkohol der Kampf angesagt. Nach dem Ersten Weltkrieg kamen den Erziehern auch die Behörden mit Anordnungen und Rundschreiben zu Hilfe. Sie setzten sich für eine aktive Mitwirkung von Lehrern und Katecheten im Kampf gegen den Alkohol unter Jugendlichen ein. Auf Kinder und Jugendliche wollte man sowohl in der Schule (durch Unterricht über den Alkoholismus und seine verheerenden Folgen) als auch außerhalb der Schule (durch Organisation von Abstinenzvereinen für Schüler und Gymnasiasten) einwirken. Untersuchungen im Jahrzehnt vor dem Zweiten Weltkrieg zeigten jedoch, dass bei der „Nüchternheitsbewegung“ nicht nur der Einfluss des Alkohols auf die geistige und körperliche Gesundheit beachtet und erforscht werden muss. Vielmehr war für eine Lösung bzw. Verringerung des Problems auch eine grundlegende Veränderung des ökonomischen und sozialen Sy-

stems notwendig. Außerdem zeigten Studien, dass bei der Organisation des Schutzes der Jugend vor dem Alkoholismus sowohl Schulen, Jugendschutzeinrichtungen und verschiedene Vereine als auch der Staat, die Botschaft und die Gemeinden mitwirken mussten. Dabei wurde das Vorbild der Eltern in den Mittelpunkt gestellt, das jedoch leider allzu oft negativ war.

Schlagwörter: Antialkoholbewegung, Jugendliche, Slowenien, vom Beginn des 20. Jahrhunderts bis zum Zweiten Weltkrieg

Borut Batagelj

Alkohol in šport v slovenski družbi prve polovice 20. stoletja

» ... alkoholizma, kot nekake tradicije /.../ ne bi s predavanji izruval noben protialkoholni apostol, le življenjske moči kipeči sport bo imel to magično moč.«

Batagelj Borut, univ. dipl. zgod., arhivist, Zgodovinski arhiv Celje, Teharska 1, SI-3000 Celje, batagelj@gmail.com

796:178.1(497.4)"19"
178.1:796(497.4) "19"

**ALKOHOL IN ŠPORT V SLOVENSKI DRUŽBI
PRVE POLOVICE 20. STOLETJA**

V slovenski družbi, kjer je bil alkohol zgodovinsko tolerirana droga, sta šport in alkohol tesno sobivala. V prispevku avtor opozarja na paradoksalen položaj alkohola v športu, saj je bil ta v teoretičnih telesnovzgojnih naziranjih razglašen za človekovega sovražnika, v praksi pa je vseskozi ostajal njegov tesni spremljevalec. Moderni športni slog življenja je v slovensko družbo prinesel mnogo upanja, saj so ob manj uspešnih protialkoholnih gibanjih nekateri v športu zaznali celo edino rešilno bilko, ki bi narod ozdravila socialne bolezni alkoholizma, a so po drugi strani v športu bile vseskozi prisotne najrazličnejše zlorabe alkohola. Alkohola, ki je bil v tradicionalnih predstavah sprva sprejet kot poživilo, kasneje pa je v modernih naziranjih postal nasprotnik športnemu dosežku, iz športa ni bilo mogoče izkoreniniti. Njegova zloraba se je v športnih krogih sicer deklarativno vedno javno obsojala, a je alkohol vseeno vseskozi ostajal pomemben element športnega življenja.

Ključne besede: alkohol, šport, zloraba alkohola, slovenska družba 20. stoletja

Batagelj Borut, BA History, Archivist, Historical Archives Celje, Teharska 1, SI-3000 Celje, batagelj@gmail.com

796:178.1(497.4)"19"
178.1:796(497.4) "19"

**ALCOHOL AND SPORT IN SLOVENE SOCIETY OF
THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY**

In Slovene society, where alcohol historically was a tolerated drug, sport and alcohol have lived in close cohabitation. In his article, the author points out the paradoxical position of alcohol in sport, since theoretical views on physical exercise saw alcohol as a human enemy, even though in real life it nevertheless remained its constant close companion. The modern sports life-style brought much hope into Slovenian society, since many saw sport as the only thing that could heal the nation of the social disease of alcoholism after the less successful anti-alcohol movements. At the same time, however, sport was notorious for regular instances of alcohol abuse. Alcohol, which traditionally was seen as a stimulant and later became a hindrance for sports achievements, could not be rooted out of sport. Its abuse was always condemned on the declarative level in sports circles; however, alcohol nevertheless remained an important element of a sporting social life.

Key words: alcohol, sport, alcohol abuse, Slovene society of the 20th century

¹ Naše delavstvo in sport. V: Naš Sport, 24. 3. 1926.

V slovenski družbi, v kateri je bil alkohol vedno zgodovinsko tolerirana droga, sta šport in alkohol tesno sobivala. Moderni športni slog življenja, ki se je od preloma v 20. stoletje vedno bolj propagiral, je v slovensko družbo prinesel mnogo upanja, saj so ob manj uspešnih učinkih protialkoholnih gibanj, nekateri v športu zaznali celo edino rešilno bilko, ki bi narod ozdravila socialne bolezni alkoholizma – toda obenem so bile v športu vseskozi prisotne hkratne najrazličnejše zlorabe alkohola. Alkohola, ki je bil v tradicionalnih predstavah sprva sprejet kot hranilo in poživilo, kasneje pa je v modernih znanstveno utemeljenih naziranjih postal nasprotnik športnemu dosežku, iz športa ni bilo mogoče izkoreniniti. Alkohol in šport sta tako bila (in še ostajata) pravzaprav v »ne-navadnem zavezništvu«. ² Zloraba alkohola se je iz športnih krogov sicer deklarativno javno obsojala, a je alkohol vseeno vseskozi ostajal pomemben element športnega socialnega in ekonomskega življenja.

K strukturni spremembi percepcije alkohola v športu

V tradicionalnem ljudskem izročilu je alkohol veljal za poživilo ali sredstvo, ki pripomore k dvigu moči, vzdržljivosti in poguma. Torej, kot nalašč za šport. Toda v prvi polovici 20. stoletja se je v športu zaradi novih znanstvenih oziroma medicinskih raziskav pogled na njegov učinek na telo – s tem pa tudi na športni dosežek – spremenil. Učinki alkohola na športni dosežek so se začeli tolmačiti kot izrazito negativni, kar je postopoma pripeljalo do nove strukturne percepcije alkohola v športu. Vsakršno popivanje, četudi v manjših količinah, je v idealu razlag formirajoče športnomedicinske znanosti postalo diametralno nasprotno ljudskim modrostim. Še več, alkohol ne le, da ne daje moči in vzdržljivosti, ampak ju telesu celo jemlje. ³

² Wray Vamplew, *Alcohol and the Sportperson: An Anomalous Alliance*. V: *Sport in history*, vol. 25, št. 3 (december 2005), (dalje: Vamplew, *Alcohol and the Sportperson*), str. 390–411.

³ K problematiki alkoholizma (in posebej prevenciji le-tega) v športu glej še: Robert D. Stainback, *Alcohol and Sport*. Champaign: Human Kinetics Publishers, 1997. Za današnje (!) boljše razumevanje problematike negativnega učinka alkohola na športno udejstvovanje naj pod črto laično povzamem še nekaj značilnosti iz članka Nade Rotovnik Kozjek Tudi rekreativnemu športniku alkohol škoduje.

Toda športnikov se v glavah ni dalo spremeniti čez noč. Posebej zato, ker je šport ob svojem uveljavljanju imel močan družabni element, se je njegova simbioza z alkoholom ob domnevnih pozitivnih učinkih še bolj stalila v eno. Pisec v reviji *Sport* leta 1920 obžaluje, da se je v zadnjem času »tudi med naše sportnike zaneslo to povsod že tako strašče zlo«. Manjši in večji nogometni klubi naj bi na veliko popivali ne le po tekmah, temveč – kar je še posebej zanimivo – tudi pred tekmami. »Po tekmah venčajo svoje veselje nad zmago in manjšajo svoje razočaranje nad morebitnim porazom vedno le in le z – alkoholom. Pa ko bi bilo to le: po tekmi – bodisi! Toda ono nesmiselno pitje pred tekmo: češ, povečali si bomo moč (!), je vredno največje graje. Mesto večje moči je tu le manjša, ali malokdo od sportnikov to uvideva.« ⁴ Navado konzumiranja alkohola pred tekmo bi bilo po zmotnih predstavah naših nogometašev potrebno najhitreje odpraviti. Glede na pripovedovanja nogometašev, naj bi jim alkohol najbolj pomagal k dvigu moči, pa tudi pri odpravljanju treme in dvigu korajže v začetku tekme. Pisec v prvi slovenski specializira-

duje. V: *Polet*, 19. 5. 2005. Presnova alkohola obremenjuje organizem in neposredno zmanjšuje aerobne sposobnosti. Za presnovo se »porabijo« številne antioksidativne molekule, tako da jih pozneje zmanjkuje za nevtralizacijo prostih radikalov, ki nastajajo pri naporu. Učinek alkohola, ki ga zaužijemo pred športno dejavnostjo ali med njo, je odvisen seveda predvsem od odmerka, ima pa številne poznane nevarnosti. Med največje spada povečano tveganje za razvoj hipoglikemije (nizkega krvnega sladkorja), pri čemer je zavrta tvorba glukoze v jetrih. Zelo nevarna je tudi motena termoregulacija (uravnavanje telesne temperature), še posebno v povezavi z dehidracijo. Ker alkohol širi žile, je sicer odvajanje toplote dobro, vendar začne zaradi razširjenih žil pri dehidraciji zmanjkovati krvi za nemoteno delovanje možganov in drugih vitalnih organov, kar lahko vodi do nevarnih stanj in celo do kolapsa. Enako zmoten pa je tudi »ljudski glas« o ugodnem učinku alkohola na regeneracijo telesa po športnem naporu. Alkohol, ki ga zaužijemo po naporu, se zelo hitro absorbira in ima bolj izražene učinke, tudi stranske. Alkohol po naporu učinkuje zelo negativno na nadomeščanje izgubljenih telesnih tekočin. Ker z znojenjem izgubljamo tudi sol, jo je treba nadomestiti, alkoholne pijače pa soli ne vsebujejo. Rehidracija s pijačo, ki vsebuje štiri odstotke alkohola ali več, je nezadostna. Alkohol, ki se zaužije po športu, pa prav tako negativno vpliva na obnovo glikogenskih zalog. Za alkohol sicer velja, da zmerna (!) uporaba ni dokazano škodljiva, toda športniki, še posebno tisti, ki se resno in dlje časa intenzivno ukvarjajo s športom, potrebujejo kakovostno hrano za podporo delovanja telesa, alkoholne pijače pa so sicer visoko energijska, vendar prazna hrana z majhno vsebnostjo mikrohranil.

⁴ Vpliv alkohola na športnika. V: *Sport*, 6. 11. 1920.

Skupina celjskih nogometašev. (ZAC 524, Zbirka fotografij)

ni športni reviji našteva več primerov. Neki vratar, ki je nekoč pil, se sicer spominja, da je v vratih stal nemirno in »se sicer nekako bal žoge; ali ko se mi je približala, sem riskiral vse in se brez strahu in skrbi vrgel na njo«. Toda ta občutek neustrašenosti je varljiv, opozarja športni pisec. Kakšen neki naj bi bil ta pogum? »Če ni vse v redu v tvojih možganih, nimaš čuta za svojo dolžnost, postaneš flegmatičen in to je ves oni pogum.« Podobno neustrašni so po užitju alkohola postajali tudi branilci, ki niso poznali nevarnosti in suvali, »kamor in v kogar je že«. Športni publicist vidi prav v alkoholu že pred tekmo razloge za tako surovo in brezkompromisno igro, ki je kriva za številne izključitve igralcev na tekmah. Že malo pijače naj bi učinkovalo na slabše tekaške sposobnosti, kombinatoriko ...⁵

Podobno je bilo pri atletih, ki jim izkušnje z alkoholom očitno tudi niso bile tuje, a so že sami pri sebi ugotavljali negativne, včasih pa celo tudi pozitivne učinke: »Pri teku na 100 m mi alkohol koristi: trenutno me pogreje in tečem ko besen; saj

je to le 10–12 sekund; pri teku na 200 m je že slabše, pri 400 m pa sem izgubljen, vsakdo, ki ni pil in je le srednje vrste tekač, me gotovo prehiti.« V zavest športnikov je torej alkohol postopoma le prihajal kot zaviralec športnega rezultata. Da alkohol prav nič ne pripomore k vzdržljivosti, pa so izkusili na lastni koži predvsem dolgoprogaši. V želji, da bi pripomogli k njihovi žilavosti, so jih na vzdržljivostnih preizkušnjah nekateri ljudski modreci poskušali pitati celo z žganjem: »Spominjam se tu na distančni marš sportnega tedna. Kako so se kesali udeležniki tega marša, da so spili ono malce žganja, ki so jim ga nudili v okrepčilo nekje nad Podutikom. 'Zakaj smo pili,' so tožili, 'Zamudili smo tu nekaj minut in niti dobro nam ni bilo. Svoje limone bi raje dalje sesali.'«⁶

Novi generaciji športnikov je bilo potrebno dati čim več argumentov, ki bi dokazovali negativne učinke alkohola na športno udejstvovanje, posledično pa tudi na zdravje, moralo in kulturo nasploh. Zdravnik in higienik Ivo Pirc, ki je bil

⁵ Prav tam.

⁶ Prav tam.

tudi zelo aktiven športni organizator, je na več možnih načinov hrabil novi rod športnikov k popolni abstinenci. Toda tudi Pirc se je zavedal, da bo pri mnogih ljudeh še vedno ostajala zakoreninjena napačna tradicionalna ljudska predstava, da je alkohol krepilo, živilo ali celo zdravilo:⁷ »Nikar naj vas ne zbega okolnost, da je danes še tako malo vodilnih zgledov prave močatosti med odraslimi. Naši starši so doraščali v dobi, ko še niso bila razčiščena vprašanja, ki se danes obravnavajo, ko se še ni pisalo in govorilo o škodljivih in varljivih učinkih alkohola v taki meri kot danes.« Pirc tudi opozarja, da starejše generacije v teh zmotnih pogledih ne bo mogoče spremeniti, kvečjemu si zaslužijo pomilovanje lastnih otrok, ki jih je vzgojila današnja »bolj prosvitljena« doba.⁸

Toda ker je alkohol pri posamezniku resnično dajal občutek hranila oziroma poživila, je bilo ta varljivi občutek vedno potrebno temeljito razložiti. Vsaj pivo so mnogi športniki še vedno jemali kot tekoči kruh, zato je bilo napačne predstave o učinkih alkohola športnikom težko izbiti iz glav. Poleg lastnih izkušenj so jih hoteli novodobni športni zdravniki osvestiti in razsvetliti predvsem z naštevanji primerov iz strokovnih raziskav o učinkih alkohola na športne dosežke. Ivo Pirc in Drago Ulaga sta najraje posegala k citiranju nemških avtorjev, ki so ta pojav dalj časa raziskovali: »Na visoki šoli za telesne vaje v Berlinu je dr. Herzheimer napravil vrsto poizkusov. Eni od dveh enako sposobnih skupin tekačev na 100 m je dal alkoholnih pijač. Rezultat lahko pogodimo: Skupina tekačev, ki je zaužila alkohol je zaostala povprečno za dva metra. Z enakim rezultatom se je končala tudi tekma v prsnem plavanju.«⁹ Podoben primer navaja tudi Ulaga in dodaja še druge: »...

pri alpinistih so ugotovili (Durig), da se je po zaužitem litru piva zmanjšala sposobnost za petino, povečala pa zguba energije za sedmino; poskus s težaotleti (dviganje uteži) je pokazal, da je alkohol (2 l piva) zmanjšal uspeh za 16 %. Takih primerov bi lahko našteali celo vrsto. Znani so tudi primeri, da je alkohol temu ali onemu koristil; vendar v takih primerih ne gre za večjo moč, temveč za sprostitvev (startna trema!).«¹⁰

V dobi novih spoznanj za Pirc mesta alkohola v športu sploh ne bi smelo biti. »Za danes tudi ne obstoji več vprašanje: ali zmernost ali popolna vzdržnost, kajti dokazano je, da je edina dovoljena množina alkohola 0,0.«¹¹ Takšen stavek popolnoma jasno in dokončno zavrača še tisti del »ljudske tradicije«, ko se je tudi športnikom v določenih primerih svetovalo sicer zmerno (!) uživanje alkohola.¹² Pirc je kot zdravnik v svojih člankih razlagal in svaril, da izgorevanje alkohola med športno aktivnostjo »ne pomeni nikakega dobička za telo, pač pa izgubo, kajti to izgorevanje gre na račun telesnih beljakovin, alkohol tudi nima 'tvoritvene zmožnosti', kot jo imajo hranila, ima pa lastnosti, da zastruplja celice ...« Kot pravi abstinenci moralist pa je svoje zdravniško znanje in športne izkušnje rad tudi posplošil v slogu gesel razširjenega slovenskega protialkoholnega gibanja: »Pri alkoholnih pijačah pa je tako, da človek ne živi od alkohola, temveč alkohol od človeka. Alkohol ne hrani onega, ki ga uživa, marveč tistega, ki ga predeluje in razprodaja.«¹³

Torej, problem učinka alkohola na športni dosežek in strukturna sprememba v dojemanju let tega, kar sem v tem poglavju obravnaval, je potrebno vrednotiti tudi kot del splošne javne problematike alkoholizma v Sloveniji. S tem, ko je postopoma prihajalo do mentalne strukturne spremembe glede razumevanja negativne vloge alkohola na športni rezultat, so bili vzpostavljeni pogoji, da se šport lahko začne propagirati kot sredstvo protialkoholne akcije. Ob obravnavi alkohola v športu namreč Drago Ulaga posploši in poudari, da ob tem ne gre le za učinek alkohola na sam šport,

⁷ Če bi primerjali tolmačenje alkohola kot hranila, živila ali celo zdravila z vlogo alkohola v športu, bi lahko govorili tudi o spremenjeni vlogi alkohola pri zdravljenju različnih bolezni. Prim. npr. članek: Zdravniki in alkohol. V: Zlata doba, let. 3 (1909), št. 1, str. 8–9. Pri navajanju opuščanja rabe alkohola po angleških bolnišnicah članek navaja, da »se alkohol pri bolnikih lahko popolnoma pogreša /.../ Kdor izmed zdravnikov še danes rabi alkohol kot zdravilo, tak se navadno skoro nevede in nehote udaja stoletnemu predsodku ljudi, da je alkohol krepilen /.../ Na podlagi sedaj znanstveno dokazanih dejstev deluje zdravnik svojega stanu nevredno, ako pri alkoholu še govori, da alkohol krepi, ogreva ali da je sploh to kaka kulturna potreba.«

⁸ Ivo Pirc, Delo, sport, alkohol. V: Zdravje, let. 4 (1928), št. 5, (dalje: Pirc, Delo, sport, alkohol), str. 101–105.

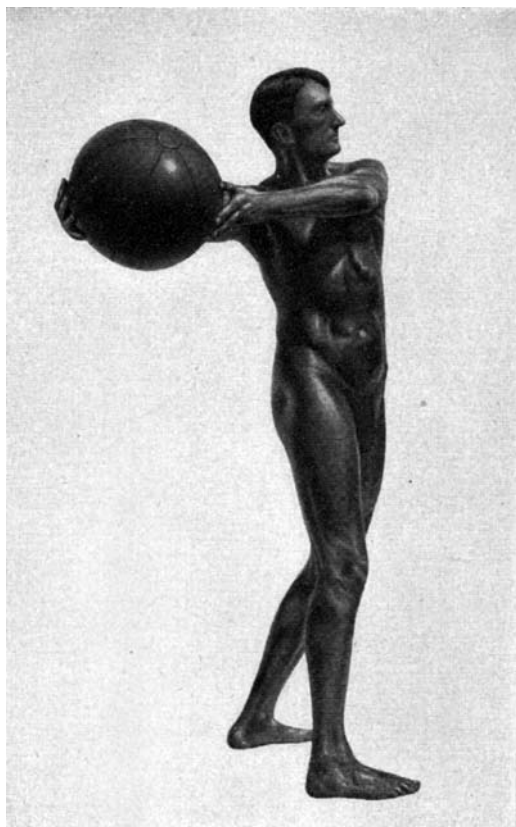
⁹ Prav tam.

¹⁰ Drago Ulaga, Knjiga o sportu. Celje: Družba Sv. Mohorja 1934 (dalje: Ulaga, Knjiga o sportu), str. 58, 59.

¹¹ Pirc, Delo, sport, alkohol, str. 105.

¹² Prim.: Vamplew, Alcohol and the Sportperson, str. 390–411.

¹³ Pirc, Delo, sport, alkohol, str. 102.

Zdravo in trenirano telo je postalo ideal modernega človeka. (Hans Suren, Kraftgymnastik. Stuttgart, 1935)

»marveč za vsakdanje, splošno vprašanje alkohola in nikotina. Kdor pije in kadi, postane prijatelj stola, mize in postelje, njegova telesna pripravljenost za sport se umakne udobnosti. Skratka, tak človek postane len in je na najboljši poti, da zamenja sportno igrišče s kavarno. Sport pa zahteva svežega človeka, ki komaj čaka, da v teku ali v plavanju sprostí svoje sile. Kot načelo naj bi pri vprašanju alkohola in nikotina veljalo: Veliko škoduje veliko, malo pa malo. Ako se hočeš torej vsemu izogniti, kar te ovira na poti k uspehu, tedaj se odreci tudi alkoholu in nikotinu.«¹⁴ Tudi športni svet se je torej vključil v protialkoholno gibanje kot bojevito kulturno prakso ter splošnega socialnega slovenskega problema ni obravnaval zgolj ločeno v kontekstu športa. Pomen športa je v družbenem kontekstu boja proti alkoholizmu dobil celo posebno mesto, saj je marsikateremu sodobniku pomenil celo upanje za ozdravitev naroda ...

Šport kot upanje za ozdravitev naroda

Ob številnih protialkoholnih akcijah in močnih propagandnih angažiranjih se je nov moderni športni slog življenja, ki je deklarativno vključeval alkoholno abstinenco, oziroma izjemo ma pristajal na zmernost pitja, začel prepoznati kot rešitev za ozdravitev slovenske socialne bolezni. Beseda »sport« je vedno bolj tudi v zdravstvenem smislu postajala »geslo moderne dobe«, oziroma se je kot taka intenzivno propagirala.¹⁵ Moderni športni slog življenja se je prepoznaval kot odrešitev od problema alkoholizma predvsem zaradi dejstva, ker ni pomenil zgolj ukvarjanja s športom, ampak je predstavljal nov celostni pristop k življenjskemu slogu, ki je vključeval spremenjen odnos do človekovega telesa. Ob odpovedi alkoholu in cigaretam je nov propagirani športni slog življenja pomenil tudi nov način oblačenja, pozornost do higiene, prehranjevanja, zadostnost spanja itd., predvsem pa je izpostavljala potrebo po gibanju, igranju, posebej v naravi, na svežem zraku in z izpostavljanjem sončnim žarkom ... S takšnim večplastnim načinom sproščanja se je šele lahko izpostavila celostna (!) alternativa tradicionalnim načinom sproščanja na Slovenskem. Kot zelo dobro vemo, pa je prav alkohol vedno bil eden najbolj ključnih faktorjev v »folklori« slovenskega sproščanja. Zgodovina slovenskega sproščanja in uživanja se je torej v začetku 20. stoletja znašla pred novo strukturno preizkušnjo.

Posebej slovenski katoliški moralisti so s protialkoholnim gibanjem napovedali vojno tradicionalnim načinom slovenskega sproščanja in uživanja, ki so z novo modo, glasbo, plesi itd. še bolj burili dekadentnost tako po mestih kot tudi po podeželju. Urednik protialkoholnega glasila *Zlata doba ali treznost slovenskega naroda* Janez Kalan se je še posebej odlično počutil prav med telovadci, med katere je, kot pravi, zelo rad zahajal. »Navadno so agitatorji za abstinenco glas vpijočega v puščavi,« je ugotavljal, toda med voditelji orlovskih telovadnih odsekov na njihovem shodu leta 1909 se je počutil zelo domače: »Sem domačin med svojimi, kajti telovadba in abstinenca sta druga drugi pogoj.« Kalan je telovadcem laskal, da so prav oni bili prvi, ki so napovedali boj proti pred-

¹⁴ Ulaga, *Knjiga o sportu*.

¹⁵ *Sport – geslo nove dobe*. V: *Zdravje*, let. 1 (1925), št. 10, str. 145–149.

sodku, češ da ni razvedrila brez pijače: »Koliko zabave, koliko kratkega časa, koliko blaženega veselja imate vi velikokrat brez pijače pri svojih vajah, pri svojih javnih nastopih, pri svojih shodih. Ti so vam dokaz, da za razvedrilo ni treba brezpogojno pijače, da za zabavo ni treba brezpogojno gostilne. V tem tiči velik pomen telovadbe za abstinenčno gibanje.«¹⁶ Telovadbo pa je Kalan še posebej štel za svojega protialkoholnega zaveznika, ker da ima izrazit krepostni namen: »Alkoholizem pa ubija krepost, krade mladeničem jasne oči, cvetoč obraz in poštenje iz duše, mladenkam jemlje sramežljivost, možem in ženam krade alkoholizem zakonsko zvestobo, očetom in materam jemlje ljubezen in skrb za otroke, razkraja in razdružuje družine, in donaša gorje in nesrečo v vsako hišo. Treba abstinence, treba žrtev v vaših vrstah! Tedaj bo vaša zmaga popolna, ker ne boste zmagali samo nasprotnih sovražnih sil, zmago bote obhajali sami nad seboj, nad strastmi, ki vas ponižujejo in nad napačnimi potrebami, ki druge vpregajo v jarem suženjstva. Zdravi, veseli, izobraženi, krepostni bote napredovali, in ta napredek bo merilo vaše sreče in sreče našega naroda!«¹⁷

Kalan, ki je kot katoliški moralist glavne puščice streljal predvsem proti »brezbožnim« socialdemokratom, je v svoji protialkoholni vnemi pokazal simpatije celo do bolj liberalno usmerjenih sokolov, kar daje slovenskemu prostoru kot tedaj duhovno izrazito razklanemu prostoru še en novi odtенок. Raznoliko abstinenčno gibanje je tako očitno v iskanju skupnih interesov z ideološko raznolikima telovadnima organizacijama v skrbi za ljudsko telesno in moralno zdravje celo presegalo kulturni boj. V *Zlati dobi* tako naletimo celo na navajanje protialkoholnih ukrepov poljskega Sokola, ki je v času zleta v Lvovu vsem sokolom brezpogojno prepovedal uživanje alkoholnih pijač. V svojem glasilu pa naj bi tamkajšnji Sokol proglasil tudi sklep, da je pri vseh sokolskih prireditvah in neposredno pred njimi prepovedano uživanje alkoholnih pijač.¹⁸

Slovenski sokoli se s kakšnimi učinkovitimi protialkoholnimi akcijami v svoji rosi dobi

še niso mogli pohvaliti. Prej nasprotno, saj je prav alkohol botroval številnim ekscesom in aferam,¹⁹ novonastala sokolska društva pa so v svoji prvi fazi delovanja očitno precej več pozornosti posvečala družabnim dogodkom kot telovadbi.²⁰ Alkohol je namreč precej pomagal k vzbujanju nacionalne gorečnosti, ki je bila v dobi nacionalnih konfrontacij veliko bolj zaželena kot nacionalna mlačnost. Šele z novo krepitvijo sokolske ideologije v prvi Jugoslaviji, ko se je abstinenca hotela jasneje udejanjiti tudi kot zgled, so sokoli v svoji protialkoholni angažiranosti dobili nov zalet. Sokoli so postali eni izmed tistih, ki so se začeli bolj izpostavljati v protialkoholni agitaciji. Čas sprostitve povojne psihoze, ko so se od alkohola opiti ljudje še bolj razuzdano predajali zabavi in pohotnostim, je sokolske ideologe še bolj podžgal v boju za telesno in duševno zdrav narod: »... komaj je minula dobro vojna, se je začel po prejšnjem krvavem plesu drugi – kankan razuzdanosti, pijače, pohotnosti! /.../ Mnogo prečutih in preužitih noči v družbi dvomljivih žensk, in v naročju kraljev Alkohola in Nikotina ustvarja pač žive okostnjake, ne pa rdečeličnih, krepkih, mišičastih ljudi. V drugo pa moramo paziti, da se naše prireditve družabnosti ne vrše v glavnem na čast troperesni deteljici sifilis, alkohol in nikotin.«²¹ Sokoli so alkoholizmu z letom 1919 dali dokončno vojno napoved. Na taboru Svete vojske v začetku leta v ljubljanskem Unio-nu je tako med glavnimi govorniki imel besedo tudi zastopnik Sokola Engelbert Gangl. Gangl je na protialkoholnem shodu podal jasno izjavo zaobljubljenega zavezništva, »da smete v slovenskem Sokolstvu smatrati zavedne, zveste, organizirane sobojevnike v svojem plemenitem prizadevanju«. Izjavo pa je podkrepil še z navajanjem sklepa s sestanka zastopnikov slovenskega sokola, kjer so zavzeli proti alkoholu zelo načelno stališče: »Glasom naših načelnih sklepov je poslej za vsakega člana naše organizacije obvezno, da do 18. leta ne zauživa sploh nobene alkoholne pijače. Na vseh sokolskih priredbah je tekom izvrževanja vzporedov zabranjeno točenje vsake alkoholne pijače, po končanem vzporodu pa je dovoljeno le do gotove ure. Točenje

¹⁶ Janez Kalan, *Telovadba in abstinenca*. V: *Zlata doba*, let. 4 (1910), (dalje: Kalan, *Telovadba in abstinenca*), str. 101–113.

¹⁷ Kalan, *Telovadba in abstinenca*, str. 116–119.

¹⁸ Protialkoholni shod v Lvovu. V: *Zlata doba*, let. 6 (1912), str. 161, 162.

¹⁹ Prim.: Dragan Matić, *Sokolski eksces ali pretep v Šantlovi veži*. V: *Zgodovina za vse*, let. 6 (1999), št. 1, str. 13–24.

²⁰ Prim.: Janez Cvirn, *Družabno življenje celjskega meščanstva v 19. stoletju*. V: *To in ono o meščanstvu v provinci*. Celje: Pokrajinski muzej, 1995, str. 30.

²¹ Sokol, 1919, št. 3–4. Cit. po: Dolores Kores, *Kratka krilca, alkohol & charleston*. V: *Zgodovina za vse*, let. 8 (2001), št. 1, str. 52.

vsake žgane pijače pa je vobče prepovedano.«²² Jugoslovanski sokoli so kasneje na svojih skupščinah sprejeli še več protialkoholnih sklepov, ki so sledili načrtnemu tako preventivnemu kot restriktivnemu delovanju sokolov proti »največjemu škodljivcu naše narodne sile - proti alkoholizmu in njegovemu drugu nikotizmu«.²³ Skupščina jugoslovanskega Sokola je tako leta 1922 v Zagrebu sprejela protialkoholno resolucijo,²⁴ z vrsto protialkoholnih sklepov pa so se odzvali na pereč problem alkoholizma tudi na skupščini v Djakovu leta 1926. Sokolskim društvom oziroma župam je bilo tam določeno, da morajo kaznovati vsakega člana, ki bi v pijanem stanju storil kakršnokoli nedostojno dejanje, sokolski »deci« je bilo dovoljeno prisostvovati sokolskim prireditvam le do devete ure zvečer, prireditve pa so se morale končati opolnoči. Skupščina je tudi naložila vsakemu društvu, da mora med letom organizirati po eno protialkoholno in protikadilsko predavanje.²⁵

Problem alkoholizma, ki je v tedanjih zdravstveno-higienskih oziroma evgeničnih pogledih ogrožal »ljudsko zdravje« oziroma celoten narod, v vseh slojih naroda ni bil enako izpostavljen. Na problem alkoholizma je potrebno namreč gledati tudi s stališča socialne neenakosti. Različni družbeni sloji so bili na različen način (ne)dojemljivi za protialkoholno akcijo, kot posebej pereče pa se je alkoholno zlo kazalo med delavstvom. Prav s širjenjem športnega gibanja med delavstvo pa se je budilo upanje za boljše protialkoholne rezultate, saj številne akcije med delavstvom niso zalegle, medtem ko je alkohol tam še kar kraljeval. Športno gibanje, ki je ozdravljalo in poživilo meščanstvo, od koder je tudi prihajalo, se je med delavstvo postopoma širilo, delavca pa je le težko trgalo od steklenice, saj se je obenem moralo spopadati s stereotipom o nepotrebnosti športne aktivnosti že tako fizično preobremenjenega delavca. Sodobniki in zagovorniki delavskega športa pa so problem videli predvsem v delodajalcih, ki v de-

lavskem športu niso spoznali dolgoročnih koristi celo zase. »In vendar bi ravno bolniške blagajne in delniške družbe imele finančno korist od tega [delavskega športa, op. BB]. Naval bolnega delavstva na bolniško blagajno bi se ublažil, delavstvo, ki bi svoje proste ure, svoje proste dneve prebilo na zeleni trati, ne bi hodilo z 'mačkom' na delo. A sedaj? Cele dneve poseda delavec v zakajenih in zaduhlih pivnicah in beznicah, v potu svojega obraza z napornim delom med tednom zaslužene dinarje zapravlja za alkohol, krade s pijačo zdravje svojemu lastnemu telesu, uničuje svojo in svoje rodbine eksistence in bodočnosti. Delavec, ki trpi cel teden, ki se mora cel teden odrekati udobnostim, hoče na svoj edini prosti dan imeti kak priboljšek. In da je ta mogoč le v alkoholu, to je nekaka tradicija, ki je ne bo izruval z navajanjem statistike bolezni iz našega delavca noben protialkoholni apostel. Za to je treba krepkejših zdravil, močnejših argumentov, ne suhoparnih predavanj, ne teorij. Le življenjske moči in zdravja kipeči sport bo imel to magično moč. Delavstvo bo prebilo nedeljo na sportnem prostoru v solncu, svetlobi in zraku, bo merilo svojo telesno in duševno gibčnost in moč v sportnih igrah s sodrugi sosednjih revirjev. Ta generacija našega delavstva ne bo polnila mošenj gostilničarjem, ne bo zapravljala svoje mladosti v pijančevanju. Duševno in telesno krepkejša od sedanje bo imela večjo produkcijsko silo in ta ji bo nudila tudi doma ono blagostanje, kot ga vidimo v tujini ...«²⁶

Spet so zgledi iz tujine hrabрили domače protialkoholne zagovornike. Pri navajanju učinkovitosti športnega oziroma telovadnega gibanja na širjenje alkoholne abstinence med različnimi narodi zasledimo primere, ko so slovenski protialkoholni apostoli iskali zgleda za ozdravljanje od alkoholizma v skandinavskih deželah. Že Janez Kalan na predavanju orlom ni skrival navdušenja nad uspehi abstinenčnega gibanja na Danskem.²⁷ Zanimivejši pa je primer s Švedske. Član avstrijskega olimpijskega komiteja baron Michelangelo von Zois je občudoval švedski narod in njegovo gorečnost za šport med obiskom olimpijskih iger v Stockholmu leta 1912. V poročilih, ki jih je objavljala *Laibacher Zeitung*, je Zois izpostavil, kako je prav športno gibanje švedski narod pomagalo odrešiti pred alkoholno pogubo: »Rad bi poudaril, da je Švedska še pred nekaj desetletji hudo trpela za

²² Tabor »Svete vojske«. V: Zlata doba, let. 13 (1919), št. 1, 2, 3, str. 3–4.

²³ Matija Ambrožič, Sokolstvo kot narodna inštitucija za telesno in нравstveno vzgojo. V: Sokol, 1919, št. 1–2, str. 15–21. Cit. po: Tomaž Pavlin, Razvoj sokolstva v Sloveniji med leti 1929–1941 (disertacija). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2000 (dalje: Pavlin, Razvoj sokolstva), str. 31, 32.

²⁴ Pavlin, Razvoj sokolstva, str. 42.

²⁵ Prav tam, str. 48.

²⁶ Naše delavstvo in sport. V: Naš Sport, 24. 3. 1926.

²⁷ Kalan, Telovadba in abstinenca, str. 101–113.

problemom alkoholizma in njegovih posledic. Prav športno gibanje pa je rešitvi tega problema ponudilo glavno pomoč. Zdaj na Švedskem komaj vidiš kakšnega pijanca in če že, ta navadno sploh ni Šved ampak kak tuj pristaniški delavec. Švedi tako danes sodijo med najbolj zdrave in trezne narode.«²⁸ K temu gre vseeno dodati, da Zois sam očitno ni bil abstinenc, saj je v nadaljevanju priznal, da se je zaradi piva, ki se toči na Švedskem, abstinence očitno tam lažje držati, je pa zato pohvalil švedski punč, ki se posebej poleti pije močno ohlajen.²⁹

Smučanje: »Najzdravejši ljudski sport« in razvratno pitje po kočah

Naj orišem kontroverznost navezave med športom in alkoholom še na nekaj primerih iz slovenske smučarske zgodovine. Med upanjem za ozdravitev ter telesno in duševno krepitev slovenskega naroda na eni strani in posameznimi primeri popivanja med smučarji na drugi, se namreč kaže velik razkorak, a je ta razkorak del te ene in iste zgodovine, pa najsi bo izhodišče zanjo izbrano kot (parcialna) zgodovina smučanja ali pa alkohola.

V reviji *Zdravje* lahko leta 1927 pod zgovornim naslovom *Smučanje – najzdravejši ljudski sport* preberemo veliko ne le o zdravlilnih učinkih smučanja, ampak tudi o tem, da je smučanje »socialno zdravilno sredstvo«. Takšen pogled je ustrežal sodobnim predstavam, ko so na zdravje začeli gledati s širšega, telesnega in duševnega vidika. Zdravje je pomenilo stanje celotnega človekovega organizma, v telesnem smislu predvsem njegovo sposobnost odvracati bolezni. Na smučanje se v tem kontekstu ni več gledalo zgolj kot na dejavnost, ki zdravje utrjuje, ampak tudi kot na preventivno in terapevtsko aktivnost. V harmoničnih učinkih gojenja smučanja so zdravniki priporočali smučanje tudi pri živčnih obolenjih lažjega značaja, saj je že »par dni smučanja njihove pacijente docela ozdravilo«.³⁰ Smučanje je postalo pozimi pomemben del udejanjanja novega higienskega gibanja, ki se je v Sloveniji intenzivno razvijalo po letu 1922.³¹

²⁸ Michelangelo Freiherr von Zois, *Die olympischen Spiele in Stockholm*. V: *Laibacher Zeitung*, 24. 7. 1912.

²⁹ Prav tam.

³⁰ *Smučanje – najzdravejši ljudski sport*. V: *Zdravje*, let. 3 (1927), str. 25–27; Glej tudi: Avgust Korbar, *Zimski šport in zdravje*. V: *Zdravje*, let. 11 (1935), št. 1, str. 5–7.

³¹ K temu glej: Ivo Pirc, *Zdravje v Sloveniji*. II. knjiga. *Zdravstvene prilike in delo higijenske organizacije v Sloveniji*

Zelo zanimivo je opazovati povezovanje oziroma simbiozo higienske in smučarske organizacije tudi preko institucionalnega in individualnega nivoja, saj je bil Ivo Pirc ena od osrednjih vodilnih osebnosti na obeh področjih. Zdravnik in smučarski organizator, nekaj časa celo vodja obeh glavnih organizacij pri nas, je izpostavljal potrebo »kulturnega človeka«, da se giblje po svežem zraku in goji aktivni »počitek«: »Enostranska zaposlitev umskega in ročnega delavca zahteva odpočitek, da more ostati duh čil, telo delazmožno in da se razni telesni organi ne prekmalu izrabijo. Često nastopanje bolezni in prehlajenja zahteva utrditev telesa proti pojavi prehlajenja. Odpočitka in utrditve pa ne daje sedenje doma v zakurjeni sobi, v kavarni ali gostilni, nego edinole sveži zrak širne narave in gibanje v njem. Že sam prehod z mestnega zraka na zunanji sveži zrak z istočasno spremenjenim načinom udejstvovanja pomenja spremembo podnebja, ki deluje osvežilno in zdravilno na človeka z mnogimi svojimi komponentami.«³² Vedno bolj se je širila trditev, da oster zimski zrak ni le nevaren, ampak je lahko tudi koristen. Bivanje v zimskem podnebjju in gojitev zimskih športov so Pirc in njegovi kolegi šteli za dvojce najvažnejših sredstev za utrjevanje telesa. Zimsko vreme z nizko temperaturo, suhim ozračjem in intenzivnim sončnim obsevanjem vpliva, tako piše, da je oddajanje naše telesne toplote v okolico majhno, gibanje pa v takih razmerah ugodno vpliva na srce in ožilje; mrzli sveži zrak vpliva dražilno na presnavljanje, tek je boljši, delovanje živcev živahnejše, še dodaja. Zimski šport naj bi bil celo najbolj enostavno sredstvo za pomlajevanje.³³

Zdravstveni vidiki smučanja pa so se prav v povezavi z alkoholom hitro začeli navezovati še na moralne. Smučanje samo je bilo gotovo eden izmed najbolj zdravih in moralnih športov, a kaj ko smučanje ni le aktivnost drsenja po snegu, ampak tudi vse, kar sodi zraven. Po fazi odrekanja in fizičnega napora namreč vselej pride tudi čas za sprostitve, to pa je najboljša priložnost, da iz posameznika privre tudi kaj »nemoralnega«. Smučanje, ki se je tako po eni strani s svojimi pozitivnimi učinki propagiralo kot odgovor na dekadentni življenjski stil različnih slojev, je hkrati v svojih

1922–1936. Ljubljana: Higijenski zavod, 1938.

³² Ivo Pirc, *Zima in Zdravje*. V: *Ob 10-letnici 1928–1938*. Ljubljana: Smučarski klub, 1938, str. 17–21.

³³ Prav tam.

Smučarske koče so bile priljubljena shajališča v naravni idili, včasih pa tudi prizorišča moralne razuzdanosti. (Mozirska koča, ZAC 1025, Fototeka Pelikan)

apreš ski izvedbah ponujalo prav to – razvratno vzdušje v kočah, kjer sta bila alkohol in cigaretni dim doma kot redkokje. Človek paradoksalne devise vračanja k naravi očitno ni uspel nikoli popolnoma zapopasti, saj so planinske in smučarske koče dejansko predstavljale mestni minimundus, kjer se je enako ali še bolj kadilo in v duhu gorske »folklore« zvrščalo šilčke. Posebej utrditev alpskega smučanja na začetku 30. let prejšnjega stoletja je v slovensko kulturo prinesla nov občutek udobnosti, uživanja, sončenja pred kočo, sproščenega kramljanja na otokih sredi narave, na drugi strani pa veseljačenja, obedovanja in popivanja v koči, večernih plesov, prepevanj, kartanj ... Smučarske »mlečne bratovščine« so bile prej izjema, bolj verjetno je, da so si po kočah v sproščenem vzdušju kaj več privoščili celo tisti, ki so v mestu živeli bolj umirjeno. Nemoralnost iz velikega mesta je v svojem prvem izbruhu namreč še toliko bolj intenzivno udarila na civilizacijske otoke sredi v turistične kraje formirajočega se podeželja ali pa v stavbne otoke sredi prvine narave.

Jugoslovanska zimskošportna zveza, osrednja smučarska organizacija v prvi Jugoslaviji, je postala na naraščajoč problem pijančevanja med smučarji bolj pozorna leta 1928, ko se je v Kranjski

Gori v noči neposredno pred zveznimi tekmami zgodil pijanski eksces. Očitno dodobra opita člana *Sportnega kluba Ilirija* Hitzel in Pogačar sta zganjala kraval po hotelu *Razor* in vdiral v sobe gostov. Ravnatelj kreditnega zavoda Rudolf Sark ju je zvezi naznanil, da sta ob štirih zjutraj vdrla v obraz zamaskirana z rutami v sobo, kjer sta spali njegova žena in hčerka in se trdeč, da nekoga iščeta, dolgo nista hotela od tam odstraniti. Nato sta šla nadlegovat goste še po drugih sobah in se naposled spet vrnila. Odprla sta na stežaj vrata in ne da bi prižgala luč, vrgla v sobo tri pare smučk s tako silo, da je po vsej hiši odmevalo in so se vsi gostje zbudili. Sark dodaja, da se je zahvaliti le srečnemu slučaju, da smuči niso zadele postelje ter ranile žene in otroka. »Bil je škandal, kakoršnega še menda ni doživela Kranjska gora.«³⁴ Zveza je razgrajča kaznovala z ukorom.³⁵ Na seji, kjer so obravnavali izgrede, so se še odločili, da bodo smučarje opozorili tudi na obnašanje na vlakih in »često ponavljajoče se pijančevanje«.³⁶

³⁴ Fakulteta za šport, *Gradivo Jugoslovanske zimskošportne zveze (dalje: JZŠZ)*, Pismo Rudolfa Sarka na JZŠZ, Ljubljana, 6. 2. 1928.

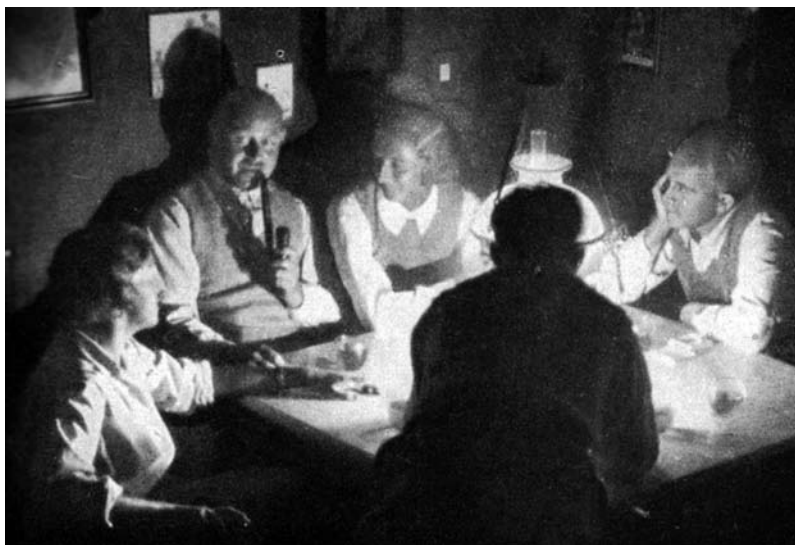
³⁵ JZŠZ, *Dopis JZŠZ na Joža Pogačarja*, Ljubljana, 11. 2. 1928.

³⁶ JZŠZ, *Zapisnik 15. redne seje JZŠZ*, 10. 2. 1928.

Četudi so smučarski priročniki pridigali, da se je alkoholu med smučanjem potrebno odreči, je bil alkohol zelo verjetno del obvezne opreme v nahrbtniku marsikaterega smučarja. Rudolf Badjura je v smučarskem priročniku sicer zapisal, da se glede alkohola »ne postavlja ravno na načela 'svete vojske'«, a v isti sapi posvaril, da je potrebno pred in med smučarsko turo popolnoma opustiti alkohol. Za čas po smučanju pa je vendarle popustljivo dodal: »Po turi, če čakaš v gostilni vlak, lahko zaužiješ kozarček, da se okreпчаš, ako ni dobiti čaja ali česa drugega.«³⁷

Konzumiranju alkohola med smučarji, posebej pa med smučarskimi učitelji, ki naj bi služili svojim gojencem kot vzorniki, je nasprotoval tudi najbolj izstopajoč smučarski moralist (tudi smučarski učitelj) Drago Ulaga. V svojem romanu *Bele zvezde* je v poglavju z zgovornim naslovom *Pokljuka v megli* z opisovanjem večerne atmosfere v zakajeni in opiti smučarski koči opozoril na to, kako ob alkoholu smučarski učitelj »odloži svoje dostojanstvo«. ³⁸ Kot katoliški športni moralist je Ulaga posebej grešno opisoval razpoloženje smučarskega učitelja, ki ga je okajenega vleklo celo v to, da bi prevaral svojo zaročenko.³⁹

Smučanje je tako ob številnih etičnih kvalitetah v kombinaciji z alkoholom in sproščenim vzdušjem v kočah s seboj prinašalo tudi številne etične nevarnosti. Slednje so bile, kot dodaja Ulaga, še posebej nevarne za mladino, saj je navada mladine taka, da postane vse prepovedano mikavno, »zanimanje za erotično plat postane močnejše, močnejša tudi težnja po zabavi in uživanju. Pravi sport se tako umakne udobnosti, prava igra igračkanju.« Ulaga posebej opozarja, da je treba pred slabo priložnostjo varovati dekleta. »Zakaj bi morali biti mladi sportniki za vsako ceno razposajeni?

Večer v smučarski koči. (Luis Trenker in Carl J. Luther, *Wintersportfibel oder die Kunst vergnüglich durch den Winter zu kommen*. Berlin, 1940)

*In ali je le v tem razvedrilo, ako se pesem spremeni v tuljenje, šala v neslanost? Vsak drugi sportnik bi bil rad komediant, vsako dekle nekaj posebnega, imenitno in važno /.../ Ne gre, nikar ne mislite, za nedolžno vriskanje, tudi ne moremo biti zoper kozarec vina, zoper veselo razpoloženje, temveč gre za kulturni in etični športni slog.*⁴⁰ Kulturni in etični športni slog je popivanje po kočah odločno odklanjal, toda tako goreča borba zanj lahko dokazuje le eno – da je bilo večerno razpoloženje po kočah vse prej kot asketsko.

Podobno opisuje zimsko smučarsko vzdušje v koči obrobni litijski skavtski list. Z opisom nekega primera, ko bi po običajnem hišnem redu v kočah moral po deseti uri vladati mir, naj bi eni hoteli spati, drugi pa peti. Zmagala je skupina pivcev in pevcev, ki se je zagotovo dala težje prepričati proti svoji volji: »Dve uri se je vodila brezuspešna konverzijska borba. Nato je bil mir – namreč te borbe, ne pa konec petja. Noč je potekala do štirih zjutraj. Tedaj so šli pevci (ki so bili tudi pivci) spat in so sladko spali do desetih dopoldne. Tiste sitnobe, ki so hotele ponoči spati, pa so morale ob štirih zjutraj na pot.«⁴¹

Razmerje med zdravilnim smučanjem in alkoholom je tako vselej ostajalo kontroverzno in bilo stvar dvojne morale. Na nivoju javnega so

³⁷ Rudolf Badjura, *Smučar*. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg, 1924, str. 64.

³⁸ Drago Ulaga, *Bele zvezde*. Ljubljana: Slovenec, 1944, str. 81.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Drago Ulaga, *Družina in sport*. V: *Mladika*, let. 16 (1935), št. 2, str. 74.

⁴¹ Miren, *Smučanje in skavti*. V: *Smuk*, (priloga litijskega Skavta), let. 1 (1940), št. 3, str. 1–3.

zlorabo alkohola smučarji deklarativno obsojali, na nivoju zasebnega pa je alkohol ostajal njihov tesni spremljevalec. Zimskošportna zveza je tako denimo ostro protestirala in podučevala *Sportni klub Vrhnika*, ki je na svojih tekmah delil povsem »neprimerna darila« – alkoholne pijače,⁴² po drugi strani pa vemo, da je npr. smučarski učitelj Kodella na tečaju leta 1932 kot nagrado od svojega tečajnika prejel »hvaležno darilo – srebrno dozo«.⁴³ Kaj si je Kodella konkretno točil v dozo, sicer ostaja skrivnost, verjetno pa ne malinovca, saj se tega v srebrne dozice navadno nikoli ni točilo.

Večni preplet športa in alkohola

Kakorkoli že, dejstvo je – in to je vse prej kot samo slovenska značilnost – da alkohol in šport nista nikoli bivala povsem ločeno.⁴⁴ Med pivskimi in športnimi užitki obstajajo dolgotrajne zgodovinske povezave, ki se vseskozi prepletajo, najsi bo to na strani aktivnih ali pasivnih udeležencev v športu. Povezave športa s pivovarsko industrijo, ki so danes tako zelo prepoznavne na več nivojih, imajo že dolgo predzgodbo, še posebej intriganten pa je tandem alkohola in športa zato, ker odpira vedno nova moralna vprašanja, najsi gre za dvo-umna vprašanja športnega marketinga in sponzorstva ali pa za vprašanja javnega reda. Aktualno sobivanje alkohola in športa – navkljub izpostavljeni želji po deklariranem izključevanju – ostaja tako še vedno del tesno povezane zgodovine med športnimi in pivskimi užitki. Četudi se številni športniki (pustimo ob strani navijače) zelo dobro zavedajo, da jim alkohol škoduje, se mu niso in se mu ne odpovedujejo. Celo profesionalni športni zvezdniki javno priznavajo pitje alkohola, mnogi športniki pa imajo z alkoholom resne težave po končani karieri ... Da je alkohol bil in ostaja integralni del športa je torej rezultat procesa obojestranskega kulturnega utrjevanja.

Na večni preplet alkohola in športa bi lahko pogledali z več vidikov zgodovine, saj imajo na njuno kulturno sobivanje vpliv tudi regionalne, nacionalne, socialne ali pa spolne identitete. Na

športne klube v zgodovini lahko tako gledamo tudi kot na pretežno moške enklave. Slednje so se ob moštveno doživetih izkušnjah popivanja še tesneje združevale v ekipni obroč. Pri konstrukciji vlog spolov v zgodovini je pomembno vlogo odigral prav prostor druženja. Ob športu kot utrjevalcu družbenega moškega principa⁴⁵ je značilno, da so enega izmed najpomembnejših moških športnih getov tvorile z alkoholnimi pijačami navadno zelo dobro založene gostilne. Številni športni klubi so skoraj vsi po vrsti nastali, kasneje pa si krojili svoje delovanje, kar po gostilnah. Pregled lokacij sestankovanj odbora ljubljanskega *Sportnega kluba Ilirija* v času pred prvo vojno razkriva, da se športni organizatorji niso dobivali po mlečnih restavracijah ali slaščičarnah, ampak po znanih gostilnah, najpogosteje *Pri roži* in *Pri Mraku*.⁴⁶ In tako kot so bile gostilne v zgodovini *Ilirije* zelo tesno zvezane z razvojem, idejami in administracijo športa, tako so bili tudi športni tereni posredno navezani na alkoholno produkcijo. Pogodbe o rabi zemljišč, ki jih je *Ilirija* uporabljala kot športne terene v času med obema vojnoma, so bile namreč vezane na tedanjo *Pivovarno Union d.d.* oziroma rodbino Kozlerjev.⁴⁷

Kulturnih navezovanj med alkoholom in športom – navkljub načelnim izključujočim medsebojnim nasprotjem – skozi zgodovino pač ne moremo spregledati. Športni slog življenja je sicer res pridigal o odpovedovanju užitkom civiliziranega življenja in tudi ponudil roko odrešitvi iz klešč alkoholizma, a gledano v smislu kolektivnega je – veliko prej kot dosegel ozdravitev – ponujal predvsem upanje. Šport je sicer gotovo prispeval v protialkoholni boj novega močnega aduta, ki je marsikaterega posameznika s pomočjo značilnosti športnega discipliniranja telesa in duha ozdravil

⁴² JZŠZ, Zapisnik 8. plenarne seje JZŠZ, 21. 3. 1932.

⁴³ Iz tečaja za savezne smuške učitelje. V: *Sportni list*, 10. 5. 1932.

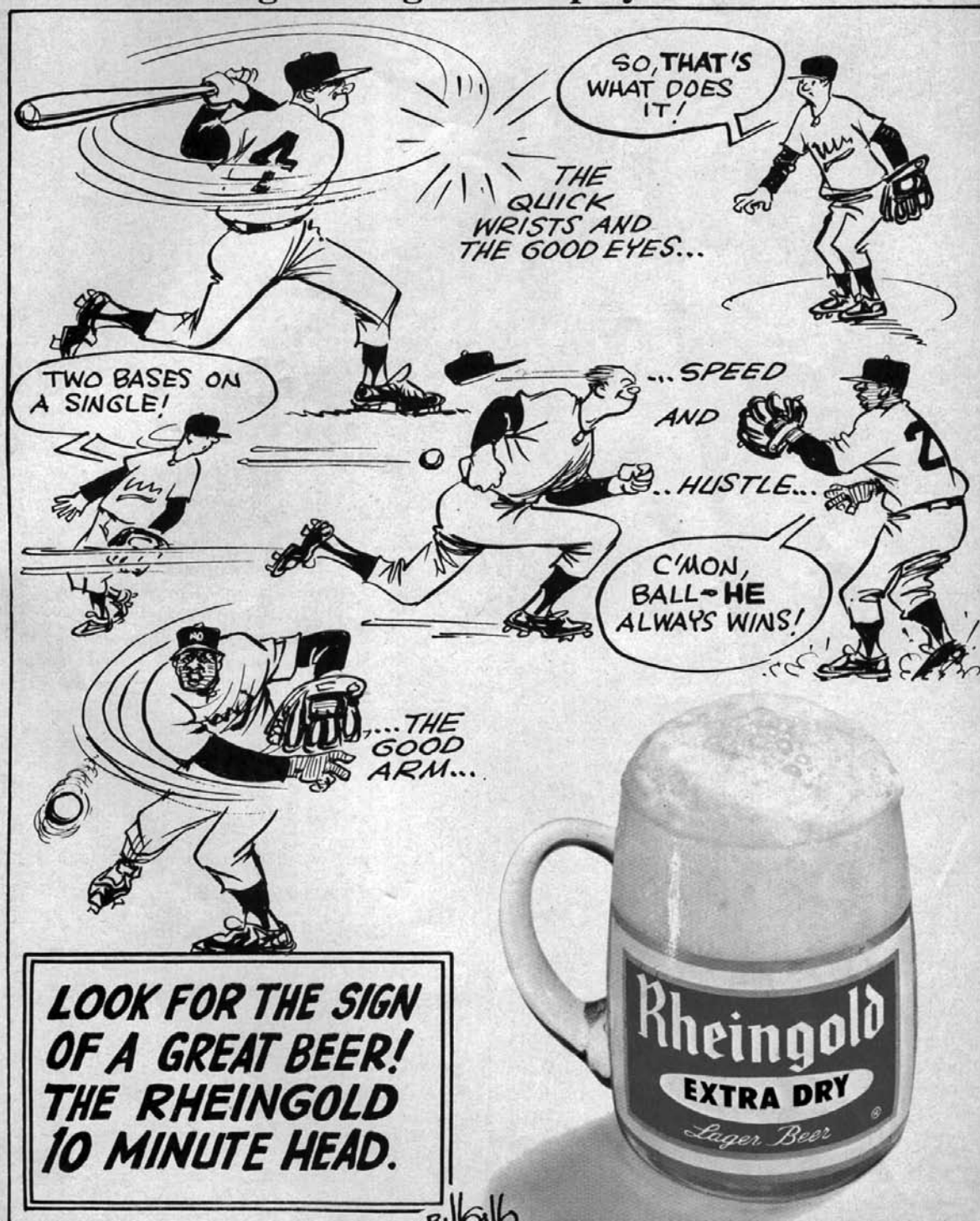
⁴⁴ Tony Collins in Wray Vamplew, *Mud, Sweat and Beers: A Cultural History of Sport and Alcohol*. Oxford, New York: Berg, 2002.

⁴⁵ Prim. Ernst Hanisch, *Männlichkeiten: Eine andere Geschichte des 20. Jahrhunderts*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 2005; Wolfgang Schmale, *Geschichte der Männlichkeit in Europa (1450–2000)*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 2003; Eric Dunning, *Sport als Männerdomäne. Anmerkungen zu den sozialen Quellen männlicher Identität und deren Transformationen*. V: Norbert Elias, Eric Dunning, *Sport und Spannung im Prozeß der Zivilisation*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2003, str. 473–502.

⁴⁶ Zgodovinski arhiv Ljubljana, ZAL LJU 282, *Sportni klub Ilirija*, t.e. 1, a.e. 2. Zapisniki sej odbora in rednih (izrednih) občnih zborov kluba, 1913–1914.

⁴⁷ Arhiv Republike Slovenije, AS 811, Kozler, rodbina. Gradivo o športnem klubu *Ilirija*, pogodbe med SK *Ilirija* in DD *Pivovarna »Union«*, 1919–1933.

Look for the signs of a great ballplayer:

Pivo in šport sta vedno bila in še vedno ostajata v tesni navezi. (www.baseballforum.com)

alkoholizma, a je spet druge v uživanje alkohola ob športnih igriščih le še bolj povlekel ali utrdil. Šport in alkohol sta se skozi zgodovino rada spogledovala, saj vsak po svoje – v kombinaciji pa še toliko bolj – vzajemno budita človekovo potrebo po doživljanju strasti in užitkov.

Viri in literatura

Arhivsko gradivo

Arhiv Republike Slovenije, AS 811, Kozler, rodbina.
Fakulteta za šport, Gradivo Jugoslovanske zimskošportne zveze.
Zgodovinski arhiv Ljubljana, ZAL LJU 282, Sportni klub Ilirija.

Monografije in članki

- *Iz tečaja za savezne smuške učitelje*. V: Sportni list, 10. 5. 1932.
- *Naše delavstvo in sport*. V: Naš Sport, 24. 3. 1926.
- *Protialkoholni shod v Lvovu*. V: Zlata doba, let. 6 (1912), str. 161–162.
- *Smučanje – najzdravejši ljudski sport*. V: Zdravje, let. 3 (1927), str. 25–27.
- *Sport – geslo nove dobe*. V: Zdravje, let. 1 (1925), št. 10, str. 145–149.
- *Tabor »Svete vojske«*. V: Zlata doba, let. 13 (1919), št. 1, 2, 3, str. 3–4.
- *Vpliv alkohola na sportnika*. V: Sport, 6. 11. 1920.
- *Zdravniki in alkohol*. V: Zlata doba, let. 3 (1909), št. 1, str. 8–9.
- Ambrožič** Matija, *Sokolstvo kot narodna institucija za telesno in npravstveno vzgojo*. V: Sokol, 1919, št. 1-2, str. 15–21.
- Badjura** Rudolf, *Smučar*. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg, 1924.
- Collins** Tony in **Vamplew** Wray, *Mud, Sweat and Beers: A Cultural History of Sport and Alcohol*. Oxford, New York: Berg, 2002.
- Cvirn** Janez, *Družabno življenje celjskega meščanstva v 19. stoletju*. V: To in ono o meščanstvu v provinci. Celje: Pokrajinski muzej, 1995.
- Dunning** Eric, *Sport als Männerdomäne. Anmerkungen zu den sozialen Quellen männlicher Identität und deren Transformationen*. V: Norbert Elias, Eric Dunning, *Sport und*

Spannung im Prozeß der Zivilisation. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2003, str. 473–502.

- Hanisch** Ernst, *Männlichkeiten: Eine andere Geschichte des 20. Jahrhunderts*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 2005.
- Kalan** Janez, *Telovadba in abstinenca*. V: Zlata doba, let. 4 (1910), str. 101–113, 116–119.
- Korbar** Avgust, *Zimski šport in zdravje*. V: Zdravje, let. 11 (1935), št. 1, str. 5–7.
- Kores** Dolores, *Kratka krilca, alkohol & charleston*. V: Zgodovina za vse, let. 8 (2001), št. 1, str. 52–58.
- Matić** Dragan, *Sokolski eksces ali pretep v Šantlovi veži*. V: Zgodovina za vse, let. 6 (1999), št. 1, str. 13–24.
- Miren**, *Smučanje in skavti*. V: Smuk, (priloga litijskega Skavta), let. 1 (1940), št. 3, str. 1–3.
- Pavlin** Tomaž, *Razvoj sokolstva v Sloveniji med leti 1929–1941* (disertacija). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2000.
- Pirc** Ivo, *Delo, sport, alkohol*. V: Zdravje, let. 4 (1928), št. 5, str. 101–105.
- Pirc** Ivo, *Zdravje v Sloveniji. II. knjiga. Zdravstvene prilike in delo higijenske organizacije v Sloveniji 1922–1936*. Ljubljana: Higijenski zavod, 1938.
- Pirc** Ivo, *Zima in Zdravje*. V: Ob 10-letnici 1928–1938. Ljubljana: Smučarski klub, 1938, str. 17–21.
- Rotovnik Kozjek** Nada, *Tudi rekreativnemu športniku alkohol škoduje*. V: Polet, 19. 5. 2005.
- Schmale** Wolfgang, *Geschichte der Männlichkeit in Europa (1450–2000)*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 2003.
- Stainback** Robert D., *Alcohol and Sport*. Champaign: Human Kinetics Publishers, 1997.
- Ulag** Drago, *Bele zvezde*. Ljubljana: Slovenec, 1944.
- Ulag** Drago, *Družina in sport*. V: Mladika, let. 16 (1935), št. 2, str. 74.
- Ulag** Drago, *Knjiga o sportu*. Celje: Družba Sv. Mohorja 1934.
- Vamplew** Wray, *Alcohol and the Sportperson: An Anomalous Alliance*. V: Sport in history, vol. 25, št. 3 (december 2005), str. 390–411.
- Zois** Michelangelo Freiherr von, *Die olympischen Spiele in Stockholm*. V: Laibacher Zeitung, 24. 7. 1912.

Zusammenfassung**ALKOHOL UND SPORT
IN DER SLOWENISCHEN
GESELLSCHAFT DER
ERSTEN HÄLFTE DES 20.
JAHRHUNDERTS**

In der slowenischen Gesellschaft, in der Alkohol historisch ein akzeptiertes Suchtmittel war, waren Sport und Alkohol eng verbunden. Der Beitrag verweist auf die paradoxe Situation des Alkohols im Sport, da in den theoretischen körperertüchtigenden Anschauungen Alkohol zum Feind des Menschen erklärt wurde, in der Praxis jedoch sein ständiger Begleiter war. Die moderne sportliche Lebensart gab der slowenischen Gesellschaft Anlass zur Hoffnung, denn angesichts der wenig erfolgreichen Antialkoholbewegung sahen viele im Sport den rettenden Strohalm, der das Volk vor der sozialen Krankheit des Alkoholismus bewahren sollte. Andererseits gab es im Sport immer verschiedenste Formen von Alkoholmissbrauch. Alkohol wurde traditionellerweise zunächst als Aufputzmittel gesehen und erst mit der Durchsetzung moderner Anschauungen galt er als Hindernis für sportliche Leistungen. Er konnte jedoch nie völlig aus dem Sportbereich ausgeschlossen werden. Sein Missbrauch wurde in Sportkreisen zwar immer öffentlich deklarativ verurteilt, dennoch blieb Alkohol ein nicht unwesentliches Element des sportlichen Lebens.

Schlagwörter: Alkohol, Sport, Alkoholmissbrauch, slowenische Gesellschaft des 20. Jahrhunderts

Andrej Pančur

Ponarejanje vina pred prvo svetovno vojno

Pančur Andrej, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, andrej.pancur@inz.si

663.22"18/19"

PONAREJANJE VINA PRED PRVO SVETOVNO VOJNO

Zgodovina ponarejanja vina je podobno kot zgodovina ponarejanja mnogih drugih vrst pijač in živil (predvsem moke, mesa in mleka) stara že stoletja. Zato ne preseneča, da so že od srednjega veka naprej to področje poskušali tudi zakonsko urejevati. Toda prav vedno novi in novi predpisi o prepovedi proizvodnje in prodaje umetnega vina kažejo na to, da je ponarejeno vino vedno predstavljalo pereč problem za zdravje in denarnico vrlih pivcev. V zadnjih desetletjih 19. stoletja je pod vplivom industrijske revolucije vse bolj naraščal pomen naravnih in kemičnih dodatkov ne le pri pridelavi in predelavi vseh vrst živil, temveč tudi vina. Hkrati se je vse bolj brisala meja med umetnimi vini in vinu podobnimi pijačami, ki niso bile škodljive zdravju, ter resnično ponarejenimi vini, ki so lahko bila zdravju zelo škodljiva. Ponarejanje vin in izdelovanje umetnih vin se je v Evropi z vedno večjo hitrostjo širilo zlasti od 70. let 19. stoletja, ko se je pridelana količina vina začela dramatično zmanjševati zaradi širjenja trtne uši.

Leta 1880 so v avstrijski polovici Habsburške monarhije naposled sprejeli zakon, po katerem so lahko vinu podobne pijače prodajali le tisti, ki so imeli za to registrirano obrt, hkrati pa teh pijač niso smeli prodajati kot vino. Toda v praksi so ta zakonska določila slabo izvajali. Po vrhu vsega pa področja ponarejanja vina s tem zakonom sploh niso zajeli. Po silovitih pritožbah javnosti in dolgotrajni proceduri v državnem zboru je bilo z zakonom o prometu z živili z dne 16. januarja 1896 naposled jasno prepovedano ponarejanje živil. Toda akutni problemi s ponarejenim vinom s tem niso izginili, saj zakon sploh ni določal, kateri naravni ali kemični dodatki so dovoljeni in kateri so prepovedani. To vprašanje je zakonodajalec začel nedvoumno razreševati šele s sprejetjem vinskega zakona z dne 12. aprila 1907.

Ključne besede: Habsburška monarhija, Slovenija, 19. stoletje, vino, ponarejanje, zakonodaja, državni zbor

Pančur Andrej, PhD, Researcher, Institute of Contemporary History, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, andrej.pancur@inz.si

663.22"18/19"

COUNTERFEIT WINE BEFORE THE FIRST WORLD WAR

Wine forgery, like the forgery of many other kinds of drinks and foodstuffs (in particular flour, meat and milk) has a history centuries old. For this reason it is not surprising that there have been attempts at legal regulation of this area ever since the Middle Ages. But ever new regulations regarding the prohibition of the production and sale of counterfeit wine indicate that forged wine had always represented a pressing problem for the health and the wallet of worthy drinkers. Under the influence of the Industrial Revolution, the last centuries of the 19th century saw a growth in the importance of natural and chemical additives not only in the production and processing of all kinds of foodstuffs but also in wine. At the same time the borderline disappeared between artificial wines and wine-like drinks that were not a risk for the health, and actual counterfeited wines that sometimes could pose a serious risk for the health. Production of fake wines spread across Europe with increasing rapidity in particular after the 1870s, when wine production levels decreased dramatically with the spread of the wine louse.

The Austrian half of the Hapsburg Monarchy finally adopted a law in 1880, according to which only registered tradesmen were allowed to sell wine-like drinks, but at the same time they were not allowed to sell these drinks as wine. However, in real life these regulations were often poorly implemented. On top of it all, counterfeit wine was not even included in this law. After intense reaction from the public and a long procedure in the National Assembly, the Law on Trade in Foodstuffs from the 16th of January 1896 finally and explicitly prohibited the forging of foodstuffs. But acute problems with forged wine remained because the law did not specify which natural or chemical additives were allowed and which were prohibited. The legislator started resolving this question unequivocally only with the adoption of the Wine Law on the 12th of April 1907.

Key words: Hapsburg Monarchy, Slovenia, 19th century, wine, forgery, legislation, National Assembly

Slovenski konservativni »slogaški« politik in poslanec v državnem zboru Miroslav Ploj je 16. januarja 1907 kot poročevalec parlamentarnega odbora za vinogradništvo, ki ga je vodil njegov štajerski rojak Franc Robič, poročilo o predlogu novega vinskega zakona začel z naslednjimi besedami: *»Pomanjkljivost našega vinskega zakona je že mnogo leta predmet upravičenih tožb in pritožb s strani zainteresirane javnosti. Pridelovalci, trgovci in potrošniki so si že davno enotni v prepričanju, da spada racionalna ureditev prometa z vinom, moštom in vinskimi drozgami k najvažnejšim in najbolj nujnim nalogam zakonodajalca. Dejanski pridelovalci in vestni trgovci se čutijo eksistenčno ogrožene s strani konkurence, katerih blago je narejeno na podlagi ponarejenega vina kot tudi na podlagi proizvodnje in razpečavanja pijač, ki vsebujejo vino oziroma so vinu podobne.«*¹

Pred letom 1907 je v slovenskih in ostalih avstrijskih deželah vladal skoraj splošen konsenz, da je veljavni vinski zakon iz leta 1880 povsem neučinkovit pri preprečevanju širjenja ponarejenih in umetnih vin. Zato so se z nostalgijo spominjali nekdanjih časov, ko so ljudje lahko še brezskrbno pili pristno vino: *»Ni čuda torej, da stari možje, navajeni zdravega in pristnega vina, tožijo o današnji ponarejeni sodrgi, ki kar nič več ni v sorodu s plemenito vinsko trto. Naši pradedi so večkrat na večer po končanem trudapolnem delu sedeli v vinskem hramu in pri čaši rujnega vinca razgovarjali se o časovnih razmerah. Vinski duhovi pregnali so jim skrbi, odvezal se jim je jezik, potožili so v prijateljskem krogu eden drugemu svoje težnje. Podali so se zdrave glave in dobre volje domov, in sladke sanje zazibale so jih v brezskrbno spanje. Dandanes je pa to vse drugače. Dober okus je izginil, ljudje pijejo vse, da je le pobarvano in – mokro in sevéda po ceni. Nekdaj so naši krčmarji točili domače pristno vino /.../. Nekaj let sém je pa v Ljubljani prišlo v navado vino, ki mora človeku zadrobiti drob. Pobarvana voda in nekaj zdravju škodljivih primeskov – in vino je narejeno.«*²

V resnici ti stari dobri časi nikoli niso bili povsem zlati. Ponarejanje hrane in pijače s pomočjo dodajanja nečistih in manjvrednih sestavin lahko upravičeno štejemo za večni problem, s katerim so se srečevali tako pridelovalci kot potrošniki. Že v antičnih časih so pridelovalci hrane poskušali prenaresiti svoje blago in ga nato prodajali po višji ceni. Vinu so lahko najbolj enostavno primešali vodo. Takšno vino je sicer škodilo gmo-tnemu položaju potrošnika, nikakor pa ni škodilo njegovemu zdravju. Zdravju veliko bolj nevarno je bilo slajenje in konzerviranje vina s svincem, ki je bilo v antičnih časih in tudi še v srednjem veku zelo razširjeno, pri čemer vinogradniki sploh niso poznali škodljivih vplivov svinca.

Prav tako stari, kot je bilo goljufanje z živili, so bili seveda tudi poizkusi, da preprečijo to škodljivo početje. Oblasti so tako že od antičnih časov izvajale nadzor nad prometom z živili. Pri tem so trg kontrolirale z nadzorom nad tržnim redom, nadzorom mer in uteži ter nenazadnje z nadzorom kvalitete hrane. V srednjem veku so ta nadzor v glavnem izvajali cehi in mestne oblasti. Leta 1498 je naposled cesar Maksimilijan I. za sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti izdal zakon proti takrat splošno razširjenemu ponarejanju vina. Na podlagi tega zakona so nato deželne oblasti v naslednjih stoletjih izdajale vedno nove in nove zakone proti ponarejanju vina.³

Tudi v habsburški monarhiji je bilo vino strogo prepovedano ponarejati. V prvi polovici 19. stoletja ni bilo prepovedano le prodajanje ponarejenega vina, temveč je bilo vino tudi prepovedano mešati s sadnim moštom, prodajati pretvorjeno domače vino kot tuje ter izdelovati umetno vino iz drozga, vode in drugih sestavin. Po letu 1824 je bilo dovoljeno izdelovati umetna vina, če so bila označena kot umetna in če so bila izdelana iz neoporečnih domačih surovin (neprečiščen sladkor, pšenična moka, vinski kamen ipd.). Proizvodnja takšnih umetnih vin naj bi bila tudi podvržena strogi kontroli.⁴

¹ [Franc] Robič in [Miroslav] Ploj: Bericht des Weinkulturausschusses, betreffend das Gesetz über den Verkehr mit Wein, Weinmost und Weinmaische. V: Beilagen zu den stenographischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, XVII. Session, 1907, št. 2804, str. 1.

² Iz Ljubljane, 7. avgusta (Židovsko vino). V: Slovenec, 11. avgust 1890, št. 183.

³ Prim. Jutta Grüne: Staatliche Lebensmittelüberwachung in Deutschland: die Entstehung der rechtlichen, wissenschaftlichen und institutionellen Voraussetzungen. V: Der Bürger im Staat: Nahrungskultur: Essen und Trinken im Wandel, 2002, št. 4, str. 188.

⁴ Eva Holz: O uvozu vina na Kranjsko in o njegovem ponarejanju v prvi polovici 19. stoletja. V: Darko Darovec (ur.): Dežela refoška: vinogradništvo in vinarstvo slovenske

Ponarejanje vina je bilo hudičevo delo.

V drugi polovici 19. stoletja so vino po svetu še vedno pridno redčili z vodo. Zelo razširjeno je bilo še mešanje različnih vrst vina, pri čemer so hoteli mešanico narediti čim bolj podobno trenutno modnim pijačam. Vedno hitreje se je širilo mešanje vina s sadnim moštom.⁵ Zaradi hitrega razvoja sadjarstva je namreč v 19. stoletju v nekaterih deželah pridelava sadja hitro naraščala, s tem pa je marsikje naraščala tudi pridelava sadnega mošta. V Zgornji Avstriji, Vorarlbergu in na zahodu in vzhodu avstrijske Štajerske sta npr. sadjarstvo in uporaba sadnega mošta celo povsem izpodrinila vinogradništvo, ki je že v prejšnjih stoletjih zašlo v globoko krizo. Na Koroškem, kjer za vinogradništvo sploh ni bilo primernih pogojev, pa je npr. kmečko prebivalstvo šele z razvojem sadjarstva dobilo priložnost za pridelavo alkoholnih pijač. Do konca 19. stoletja se je tako v avstrijskih sadjarskih deželah sadni mošt uveljavil kot vsakdanja pijača kmečkega prebivalstva.⁶ Moderno sadjarstvo se je razvijalo tudi na Slovenskem. Pri tem se je sadjarstvo hitro razvijalo zlasti v vinorodnih okoliših na Štajerskem, kjer so bili ugodni pogoji za pridelavo tako vinske trte kot sadnega drevja.⁷ V vinogradih

in – vodo. Včasih se zmatralo to za velik greh, zdej ne.«⁹

Postopek množenja količine vina z vodo in sadnim moštom je bil povsem enostaven, predvsem pa ni bil škodljiv človeškemu zdravju. Toda v 19. stoletju je pod vplivom industrijske revolucije vse bolj naraščal pomen naravnih in kemičnih dodatkov ne le pri pridelavi in predelavi vseh vrst živil,¹⁰ temveč tudi vina. Hkrati so se pod vplivom hitro razvijajoče se kemije, modernega vinogradništva in kletarjenja pojavljali vedno novi načini pridelovanja vina in njegovih bolj ali manj zdravih nadomestkov. Tako se je v kletarstvu hitro širilo tudi danes pod posebnimi pogoji dovoljeno dodajanje sladkorja, s katerim so izvedli potrebno korekcijo alkoholne stopnje in tako izboljšali kvaliteto pridobljenega naravnega vina. Namesto dražjega sladkorja so pri dosladkavanju vina pogosto uporabljali cenejši škrobni sladkor. Veliko hitreje in enostavneje pa so ta postopek izvajali s preprostim dodajanjem alkohola v obliki žganja

Slovenije, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1970, str. 329–341.

⁸ Prav tam, str. 325.

⁹ Janez Trdina: *Podobe prednikov: zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879*, 2. knjiga: »Vsaka svinja naj si rije svoje korenje. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, 1987, str. 527.

¹⁰ Gerold Ambrosius: *Institutionelle Konkurrenz und Harmonisierung im Kaiserreich: Das Beispiel der Regulierung von Lebensmitteln*. V: Karl-Peter Ellerbrock in Clemens Wischermann: *Die Wirtschaftsgeschichte vor der Herausforderung durch die New Institutional Economics*. Dortmund: Gesellschaft für Westfälische Wirtschaftsgeschichte, 2004, str. 93–94.

Istre. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1995, str. 158–159.

⁵ Alexander Weinberg: *Unsere Lebensmittel und deren Verfälschungen: Eine hygienische Studie*. Wien: A. Pichlers Witwe & Sohn, 1896, str. 27–28.

⁶ Roman Sandgruber: *Die Anfänge der Konsumgesellschaft: Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert*. München: R. Oldenbourg Verlag, 1982, str. 183–185.

⁷ Vlado Valenčič: *Sadjarstvo*. V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog*, I. zvezek: *Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba

in špirta. Poleg takšnega izboljšanja vina pa se je od leta 1859 vedno bolj širilo tudi izdelovanje vina iz tropin (petijot), pri čemer so tropine pomešali s sladkorjem ali s špiritom, dodali večjo količino vode in tako pridobili večkratno količino vinu podobne pijače, kot pa so ga prej dobili iz originalnih grozdnih jagod. Čeprav so bili ti načini »izboljševanja« in izdelovanja »vina« za veliko večino sodobnikov sporni, pa vsaj niso bili nevarni zdravju. Po drugi strani je v tem času stara in smrtno nevarna praksa dodajanja svinca izginjala z repertoarja vinskih mazačev, toda namesto tega so prihajali vedno novi in novi nevarni dodatki. Vinu so tako dodajali glicerol, fuksin, salicil, galun, borovo kislino, gips, apno, marmor itd. Moderna kemična spoznanja so tako kmalu omogočila izdelovanje ponarejenega vina brez kakršnega koli naravnega vinskega deleža. Skoraj po tovarniško so tako vino lahko izdelovali iz rozin, sadnega mošta, sladkorja, sirupa, vinskega cveta, vinskega kamna in različnih naravnih in umetnih barvil.¹¹

Zlasti v večjih ameriških in evropskih mestih ter posledično tudi v večjih mestih habsburške monarhije naj bi prevarantski veliki vinski trgovci v svojih poslopih poceni in brez večjega truda izdelovali ogromne količine ponarejenega vina, ki naj bi ga nato potrošnikom prodajali kot naravno vino. Uredništvo *Novic* je tako poročalo o vinskem trgovcu, ki je imel na Dunaju zaposlenih 25 ljudi, ki so v njegovi kleti noč in dan, razen ob nedeljah in praznikih, delali vino: »*Za narejenje te pijače niso potrebovali niti kapljice naravnega vina. Marveč pripeljalo se je 10 štrtinjakov¹² vode in tej se je prililo iz kotla 5 štrtinjakov stopljenega cukra. Vse se je potem v posodo stočilo in tukaj dodala mešanica 'špiritusa', barv in pa nekaj dišav.*«¹³ Podobno naj bi bilo tudi v drugih habsburških mestih (Praga, Budimpešta, Zagreb in Gradec), v katerih naj bi na leto proizvedli celo več kot pol milijona

¹¹ O ponarejanju vina. V: Slovenski gospodar, št. 31, 30. julij 1874, str. 267; Rih[ard]Dolenec: O petiotiziranju. V: Slovenski gospodar, 16. januar 1873, št. 3, str. 19–20; Brockhaus' Kleines Konversations-Lexikon, 2. del. Leipzig: Brockhaus, 1911, str. 386; Ogrsko vino in Švicarska gosposka. V: Slovenec, 5. februar 1880, št. 14; Postava proti ponarejanju živil. V: Slovenec, 12. december 1892, št. 283; 13. december 1892, št. 284; 14. december 1892, št. 285.

¹² Približno 5600 litrov.

¹³ [Fran] Povše: Shod vinorejcev in vinska razstava na Dunaji. V: Novice, 22. oktober 1879, št. 43, str. 342.

Vinske kleti

Jos. Ornig

Ptuj

USTANOVLJENO 1853

POSESTNIK

VINOGRADOV

VELETRGOVINA

Z VINOM

Brzjavaj: ORNIG PTUJ

TELEFON ŠT. 1

Oglas ptujskega vinogradnika in vinskega veletrgovca Josefa Orniga.

hektolitrov ponarejenega vina oziroma eno dvainštiridesetino vsega vinskega pridelka v državi.¹⁴

Tudi na Slovenskem se je vse od sedemdesetih let 19. stoletja hitro širilo pridelovanje umetnih vin in vinu podobnih pijač.¹⁵ Takšno »množenje« vinskega pridelka je padlo še na bolj plodna tla, ko se je tudi na Slovenskem po letu 1880 širila peronospora in še bolj trdovratna trtna uš, ki je grozila uničiti celotno vinogradništvo.¹⁶ Kranjski dežel-

¹⁴ Ponarejanje vina v državnem zboru. V: Slovenski gospodar, 1. februar 1877, št. 5, str. 33.

¹⁵ Prim. O ponarejanju vina. V: Slovenski gospodar, 30. julij 1874, str. 267.

¹⁶ Miha Seručnik: Podzemeljska pošast. V: Zgodovina za vse, XII, 2005, št. 1, str. 24–45; Vlado Valenčič: Vinogradništvo. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog, 1. zvezek: Agrarno go-

nozborski poslanec in tudi državnozborski poslanec Viljem Pfeifer je zato leta 1892 ponarejanje vina označil za tretjo trtno uš, ki je »*zadnji smrtni udarec našim vinogradnikom.*« Trtna uš številka ena je bila seveda prava trtna uš, trtna uš številka dva pa je bila nizka carina za uvoz konkurenčnih italijanskih vin.¹⁷ Par let prej pa se je Josip Vošnjak pritoževal še nad konkurenco ogrskih in hrvaških vin, ki naj bi zaradi nizkih prevoznih stroškov in enotnega avstro-ogrskega carinskega območja uspešno konkurirala slovenskemu vinu.¹⁸ Ta konkurenca je bila še toliko bolj resna, ker naj bi bila po mnenju Ivana Lapajnet domača vina glede na svojo slabo kvaliteto na splošno predraga. Hkrati pa ljudje »*po velikih mestih /.../ zavoljo velikega užitninskega davka pijo le pivo ali pa v mestih umeteljno narejeno vino.*«¹⁹ Zvezda stalnica takratnih pritožb nad ponarejenimi vini so bile pritožbe nad neenakopravnim položajem vina pri obdavčitvi z užitninskim davkom. Ta davek se je zaračunaval pri prehodu vina v mesto in ga zato ponarejevalci vina, ki so vino ponarejali v samem mestu, sploh niso plačevali: »*Tako pobiranje vžitnine pospešuje izdelovanje umetnega vina, katerega trta raste ne po solčnih brdih, temveč v temnih kletih velikih mest, kjer tudi ni vžitninskega davka.*« Zato je Viljem Pfeifer menil, da bi se moralo tudi v velikih mestih vino po kletih nadzorovati in popisovati, s čimer »*bi se izdelovanje umetnega vina jako omejilo, če bi se že popolnoma ne onemogočilo.*«²⁰

Različne alarmantne, mnogokrat pretirane zgodbe o pretkanih, goljufivih in sleparskih ponarejevalcih vina, ki pa so vseeno vsaj v grobem ustrezale takratnemu dogajanju na vinskem trgu, kjer se je vse bolj uveljavljalo mešanje vina z vodo in sadnim moštom ter izdelovanje različnih umetnih vin, so med potrošniki seveda povzročale vedno večji preplah in vzbujale splošno nezaupanje do vina, vinogradnikov in vinskih trgovcev.

spodarstvo. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Državna založba Slovenije, 1970, str. 300.

¹⁷ Trojna trtna uš. (V deželnem zboru kranjskem dné II. marca govoril Viljem Pfeifer.). V: Slovenec, 15. marec 1892, št. 61.

¹⁸ Josip Vošnjak: Socijalni problem in kmetski stan. V: Letopis Matice slovenske za leto 1885, str. 44.

¹⁹ Ivan Lapajne: Glavna vodila umnega gospodarstva na majhnem poséstvu in z malim iméttjem. Ljubljana: c. k. kranjska kmetijska družba, 1880, str. 43.

²⁰ Trtna uš št. 3 (Govor državnega poslanca Viljema Pfeiferja v državnem zboru dné 21. februarja). V: Slovenec, 1. marec 1893, št. 49.

Ravnatelj prve slovenske kmetijske šole na Slapu v Vipavi Rihard Dolenec je kot eden od zagovornikov izdelovanja vina iz ostankov pridelave vina ali žganja (tropine, usedlina ali droži) leta 1873 z obžalovanjem zapisal, »*da se je v novejšem času, ko si je veda, pred vsem kemija, tudi v vinskem hramu dostojno mesto pridobila, neka, skoro da strastna nezaupnost do vinorejcev in njih pridelka ljudi polastila.*«²¹ 19. stoletje namreč ni bilo samo doba zaupanja v vsesplošni napredek, temveč prav tako strahu pred neznanimi in vedno novimi dognanji, ki so ogrožala dotedanje družbene predstave širšega kroga prebivalstva. Tako kot danes je tudi takrat največ nelagodja zbuja razvoj na področjih, ki so se dotikala prav vsakega posameznika. Zlasti še, če je bil ta razvoj tako očitno zlorabljen, kot je bil na področju pridelovanja hrane in pijače: »*Naj hujše je pa, da ostrupovanja so znanstvene; ti goljufi so ob enem morivci, ker ne le da mešajo n. pr. mleko z vodo, vino s kako neškodljivo rečjo, temuč prav po znanstvenem potu, kemično, jedila in pijače tako kazijo, da človeka po njih boli glava, želodec, mu jemlje spanje itd., ostrupijo možgane in storé, da človek zblazni, se zmeša, obnori.*«²²

Odpor ljudi proti ponarejenemu vinu je po eni strani izhajal iz strahu ljudi, da bi ponarejeno vino lahko škodilo njihovemu zdravju, ter po drugi strani iz njihovega občutka, da so za takšen škodljiv izdelek plačali več, kot je bilo potrebno, zaradi česar so bili prevarani. Ker je ponarejanje vina tako kot ponarejanje druge hrane in pijače za potrošnika predstavljalo tako zdravstveni kot ekonomski problem, je bila širša javnost vedno zainteresirana za takšno zakonsko ureditev področja pridelave in predelave hrane in pijače, ki bi potrošnika ščitila pred sleparskimi in/ali nevarnimi produkti.

Ekonomsko gledano je potreba po strogi regulaciji živilskega trga nastopila v trenutku, ko potrošniki ponaredkov niso več mogli prepoznati, zaradi česar so jih goljufivi prodajalci lahko znova in znova zavajali. Če so namreč potrošniki ponaredke lahko pravočasno prepoznali, so lahko goljufe kaznovali tako, da pri njih niso več kupovali.

²¹ Rih[ard] Dolenec: O petiotiziranju. V: Slovenski gospodar, 6. februar 1873, št. 6, str. 44.

²² Ostrupovanje jedil in pijáč, pa še nekaj. V: Zgodnja dani-ca, 17. junij 1881, št. 24, str. 190.

Toda pri produktih, katerih kakovost potrošnik zelo težko oceni, takšen tržni regulator ne more delovati. Če potrošnik, ko poskusi proizvod, sploh ne opazi, da je zaužil ponaredek, potem prevaranta sploh ne more kaznovati. V takšnem primeru potrošnik in proizvajalec razpolagata z asimetrično informacijo o produktu. Ker bo zaradi asimetričnih informacij o kakovosti produktov prodajalec ponaredkov vedno v prednosti pred potrošnikom, bo potrošnik še naprej kupoval ponarejeno blago. Ponarejevalca živil je pri njegovem početju gnala želja po lahkem in hitrem zaslužku. Njegovi proizvodni stroški so bili namreč nižji kot pri konkurenci. Če pa je svoje produkte nato prodajal še po nižji ceni kot konkurenca in je pri tem še vedno dobro zaslužil, je njegovo blago slabše kvalitete s tržišča nujno začelo izrivati konkurenčno blago boljše kvalitete. Zato se na tržišču z asimetričnimi informacijami nepošteni prodajalci ne okoriščajo le na račun neozaveščenih potrošnikov, temveč tudi na račun svojih konkurentov. Takšno pomanjkljivost trga lahko odpravi le neodvisen regulator, ki ima možnost pridobiti zadostne informacije o kakovosti produktov, da lahko kaznuje nepoštenega prodajalca.²³

Pogosto je bilo tudi vino takšno blago, o katerem sta prodajalec in potrošnik imela asimetrične informacije. Mnogi pivci namreč niso imeli niti osnovnega znanja o kakovosti vina in so zato pridno posegali po poceni brozgah. Ko je npr. Franc Podgornik hodil po gostilnah, ki so ležale daleč od vinorodnih območij, je »pokušaval /.../ pijačo, ki so mu jo domači gostilničarji dajali za pravo 'hrvatsko' ali 'ogersko' vino. Na mnogih mestih ni bilo to vino nič drugega, kakor popolnem narejeno vino najslabše in najhujše vrste. In domači krčmarji so se še izgovarjali, češ, da 'hrvatska' in 'ogerska' vina imajo vedno tak (smrdljiv) okus.«²⁴ Pri nevednih domačinih naj bi taki izgovori še pomagali, toda bolj svetovljanski popotnik naj bi v takšnem vinu hitro prepoznal ponaredek. Zato je Podgornik poskušal razsvetliti svoje rojake, naj ne kupujejo vina pri nepoznanih trgovcih, zlasti pri tistih, ki svoje blago ponujajo za majhen denar: »Mi mislimo,

da smo naredili dobro kupčijo, pa smo vendar-le opeharjeni.«²⁵ Toda takšni poduki ponavadi niso prav dosti zalegli, saj je revne kupce razen količine alkohola v pijači zanimala le še cena: »Žal, da ljudstvo gleda le na to, da je in pije po nizki ceni, revšina je pač največ tem vzrok, toda kolikokrat si vbogi trpin ne nakoplje kali težkih telesnih bolezni prav po teh živilih nizkih cen!«²⁶

Goljufivi prodajalci so lahko celo prevarali nepazljive kupce z enološkim znanjem. Niso bili redki tudi primeri, ko so drugače dobro informirani kupci sicer hitro spoznali, kakšen zvarek so kupili, toda prevarantski prodajalec jo je takrat že zdavnaj popihal s kupnino. Takšne kupčije niso škodile le prevaranim kupcem, temveč še veliko bolj ostalim pridelovalcem in prodajalcem, ki so prodajali kvalitetno vino. Opeharjeni kupec je šel namreč samo enkrat na led, ugled vinskega okoliša, iz katerega je prihajal prevarant, pa je bil močno omajan. Domačin iz Leskovca v Halozah se je tako bridko pritoževal, da v primerjavi s prejšnjimi časi vina ne morejo več »prav lahko v denar spravljati.« Za to naj bi bili najbolj krivi »nekeri pohlepni ničvredneži in goljufi, ki žive ob vinski goljufiji, ki so nas spravili ob staro dobro ime.« Ti so poceni kupili vino na Hrvaškem, ga doma pomešali s sladkorjem, kemikalijami in vodo in ga potem drago prodali trgovcem v Mariboru in Gradcu kot pristno leskovsko vino. Pri prodaji tega vina so izrecno navajali, da so ga dobili pri priznanih domačih vinogradnikih, pri katerih so kupci že dobili dobro vino. »Ali kaj se je zgodilo! Za nekaj dni je trgovcu vino počrnilo, da ga ni mogel skrčmariti. /.../ Kako ne bi prišli ob staro dobro ime, ker nas žalibog domači ljudje po svetu očrnivajo? Sedaj pa, ako bi tudi kdo peljal pravo leskovsko vino na prodaj, ga ne more nikjer prodati, ker se vsak boji, da ne kupi hrvatine, to pa še skažene.«²⁷

V primeru, ko so bili ponaredki tako dobri, da jih potrošniki niso prepoznali, pa so bili pošteni pridelovalci in prodajalci dolgoročno skoraj še bolj oškodovani, kot pa če bi nepoštena konkurenca samo kratkoročno omajala njihov ugled. Ugled

²³ Marc T. Law: *The Origins of State Pure Food Regulation*. V: *The Journal of Economic History*, 63, 2004, št. 4, (dalje Law, *The Origins of State Pure Food Regulation*) str. 1103-1130.

²⁴ Yporej: *Baruchi po Slovenskem*. V: *Slovenski narod*, 18. avgust 1887, št. 186.

²⁵ Iz Ljubljane, 7. avgusta (Židovsko vino). V: *Slovenec*, 11. avgust 1890, št. 183.

²⁶ Postava proti ponarejevanju živil. V: *Slovenec*, 10. december 1892, št. 282.

²⁷ Iz Leskovca v Halozah, 10. maja. V: *Slovenec*, 13. maj 1880, št. 52.

Dilema o pristnosti oziroma nepristnosti pijače ali celo njenem okusu je bila za pivce v tem stadiju že zelo akademsko vprašanje.

so si namreč trudoma lahko pridobili nazaj, proti dobro narejenemu konkurenčnemu izdelku pa so bili nemočni. Vinogradnik se je moral namreč zelo truditi, da je pridelal vino, pri čemer je imel tudi zelo veliko stroškov. Nasprotno naj bi »brezvestni, prebrisani spekulanti« znali poceni »narediti vina, kolikor ga potrebujejo, da še od doma jim ni treba iti /.../, ampak doma v kleti se kmalu namnoži toliko vina, kolikor si ga ravno upajo spraviti v denar.«²⁸ »V tem oziru trpi /.../ poštene izdelovalce, ki ponuja pošteno svoje blago ter ne more tekmovali s ponarejenim blagom. Trpi pa vsled tega poljedelstvo in obrtnija, ker ponarejene pijače ali živila spodkopavajo dobro ime poštenim izdelkom in je uničujejo gmotno.«²⁹

Vse te težave, s katerimi so se srečevali nevedni potrošniki in poštene proizvedenci, naj bi bilo mogoče urediti s strogim nadzorom nad pridelavo vina in kaznovanjem vseh nezaželenih goljufov. Toda pri tem marsikateri ponarejevalci vina

v resnici sploh niso bili goljufi in zastrupljevalci. Nasprotniki ponarejenega vina so namreč ponarejevalce vedno obtoževali, da njihovi ponaredki škodujejo tako človeškemu želodcu kot žepu. Nič čudnega torej, če je bilo javno mnenje večinoma sovražno razpoloženo tako do resničnih kot do domnevnihi ponarejevalcev vina in njihovih bolj ali manj zdravih produktov. Zaradi asimetričnih informacij o kvaliteti vin ter zaradi javnega mnenja, ki je bilo večinoma nastrojeno proti kakršnemu koli umetnemu ali ponarejenemu vinu, so ljudje vedno težje razločevali med zdravju škodljivimi in zdravju neškodljivimi vini. Zato se je tudi zdravju neškodljivih umetnih vin hitro lahko prijel negativen sloves. Rihard Dolenc je tako npr. potožil, češ, če kakšen vinogradnik napravi le en sod vina iz tropin »in sosedje o tem v nebo upijočim prelomu kaj zvedó, že je celi kraj razupit, češ, tukaj in tukaj narejajo vino iz vode itd., in naj že tudi drugim to razupitje toliko ne škoduje, škoduje pa tistemu revežu, kateri se je predrznil«.³⁰ Tisti vinogradnik, ki bi si drznil narediti umetno vino iz tropin in bi ga celo hotel prodajati kot cenejše umetno vino, bi bil torej lahko hitro označen za goljufivega ponarejevalca, ki ga je potrebno preganjati. Podobno je javnost vse tiste, ki so hoteli sladiti vina, stigmatizirala kot ponarejevalce vina.³¹

Nekatere družbene skupine, ki so se zavzemale za ureditev živilskega trga, za nadzor nad pridelavo in prodajo živil ter za kaznovanje tistih, ki ne spoštujejo zakonskih regulativ, pri tem niso nujno delovale le v korist potrošnikov. Z zagovarjanjem zakonske ureditve živilskega trga so že uveljavljeni tradicionalni proizvedenci lahko hoteli novim proizvodom in novim inovativnim konkurentom onemogočiti prihod in uveljavitev na tržišču. Zakonska ureditev, po kateri se morajo proizvedenci držati določenih minimalnih standardov ali pa prepoveduje uporabo določenih aditivov, lahko preferira tradicionalnega proizvedenca na račun inovativnega proizvedenca cenejših nadomestkov.³²

²⁸ Postava proti ponarejevanju živil. V: Slovenec, 10. december 1892, št. 282.

²⁹ Zoper ponarejanje živil. V: Slovenec, 17. februar 1890, št. 39.

³⁰ Rih[ard] Dolenc: O petiotiziranju. V: Slovenski gospodar, 6. februar 1873, št. 6, str. 44.

³¹ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes (dalje Stenographische Protokolle), 476. seja, XVII. zasedanje, 18. januar 1907, str. 41849.

³² Law, The Origins of State Pure Food Regulation.

Umno kletarstvo je npr. v primerih ne dovolj zrelega grozdja lahko moštu dodalo sladkor in s tem doseglo primerno korekcijo alkohola. Kletarji pri slajenju vina niso nujno uporabljali zdravju škodljivega svinca ali glicerol, temveč večinoma povsem neškodljivo fruktozo in glukozo oziroma saharozo (sladkor). Na takšen način dosežena korekcija alkohola je bila potrebna v primerih, ko so morali vinogradniki zaradi neugodnih vremenskih razmer grozdje potrgati prej, preden je doseglo primerno stopnjo sladkorja. V določenih izjemnih primerih je takšno slajenje vina dovoljeno tudi danes, vendar je celoten postopek podvržen strogi kontroli. Toda v 19. stoletju to področje kletarstva zakonsko ni bilo urejeno. Zato so lahko veliki vinski trgovci poceni kupovali nekakovostni vinski pridelek od manjših in srednjih vinogradnikov, ga nato v svojih kletih strokovno »oplemenitili« in nato prodali naprej po veliko višji ceni. Večina spodnještajerskih vinogradnikov tako še na začetku 20. stoletja ni bila večča modernega racionalnega kletarjenja in s tem tudi ne postopkov korekcije alkohola. Veliki vinski trgovci in kletarji so si nasprotno lahko privoščili moderne kletarske strokovnjake in kemike. Celo vinarske zadrage takrat ponavadi še niso zaposlovale takšnih strokovnjakov. Ker so slovenski mali in srednji vinogradniki v slajenju vina videli le nelojalno konkurenco s strani velikih vinskih trgovcev in kletarjev, so se tudi na političnih zborovanjih odločno izrekli za popolno zakonsko prepoved slajenja vina.³³

V nekaterih primerih pa je boj proti nezaheleni »nelojalni« konkurenci lahko šel celo tako daleč, da so se agitatorji pri očrnitvi konkurentov posluževali celo antisemitskih parol. Tako je bilo npr. tudi po prihodu judovskega vinskega trgovca Viktorja Bolaffija leta 1884 v takratno Spodnjo Šiško, kjer je v Kolizeju odprl uspešno trgovino z vinom in žganjem, njegova sinova pa kasneje še z likerji.³⁴ Zlobni jeziki so ga hitro obtožili, da je v resnici odprl tovarno za ponarejanje vina: »Trdi se, da edini židovski trgovec proda več vina, nego vsi ostali krščanski trgovci«. Zato je pisec v *Slovenecu* pozival vrle vinske pivce, »kojim je mar za telesno zdravje /.../, da ne obiskujejo gostilnic, kjer se toči židovska sodrga, kajti do sedaj še, hvala Bogu, ne

manjka zdravega pristnega vina«. Oblast pa je pozival, da naj na podlagi veljavne zakonodaje »ponarejalcem na prste stopi. Odprejo naj se pipe pri sodih in strupena pijača naj se v kanale izlije. To se je židom na Dunaji, v Mariboru in Zagrebu že zgodilo. Kar je ondi dovoljeno, tudi pri nas prepovedano ni.«³⁵

V drugi polovici 19. stoletja se je torej ponarejanje vina vedno bolj širilo. Ljudje so se počasi navajali na določene, zdravju neškodljive produkte, revnejšim potrošnikom pa je bilo pogosto tudi povsem vseeno, kakšno brozgo pijejo, le da je bila poceni in je učinkovala. Takšen trend dogodkov je seveda gospodarsko močno ogrožal obstoj tradicionalnega vinogradništva, zaradi česar ni bila silovita reakcija večjega dela javnosti proti ponarejanju vina prav nič presenetljiva. Če se pri tem spomnimo še na mnoge postopke pridobivanja ponaredkov, ki so ogrožali zdravje prebivalstva ter na splošno negativno javno podobo o ponarejevalcih vina in njihovih produktih, potem zlahka razumemo vneto ljudi, ki so agitirali za zakonsko ureditev vinskega trga.

Leta 1880 so v avstrijski polovici habsburške monarhije sicer sprejeli zakon, po katerem so lahko vinu podobne pijače prodajali le tisti, ki so imeli za to registrirano obrt, hkrati pa teh pijač niso smeli prodajati kot vino.³⁶ Toda v praksi so ta zakonska določila slabo izvajali. Vsakdo, ki je namreč hotel vino na zakonit način mešati s sadnim moštom, je moral najprej svojo namero prijaviti oblastem in od nje dobiti primerno obrtno dovoljenje: »Rad bi vedel, kdo bode za tako koncesijo prosil! In istina je, da se nihče ne zglaši za podelitev take koncesije in mirna Bosna! Potem pa se pravi, saj ni ponarejevalcev vina, ko vendar že vrabci po strehah vedó, koliko se popačenega vina tudi po slovenski zemlji stoči!«³⁷

³⁵ Iz Ljubljane, 7. avgusta (Židovsko vino). V: *Slovenec*, 11. avgust 1890, št. 183.

³⁶ Gesetz vom 21. Juni 1880 betreffend die Erzeugung und der Verkauf weinähnlicher Getränke, št. 120. V: *Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder* (dalje RGBL), 30. september 1880, št. 41, str. 415-416.

³⁷ O ponarejanju vina. V: *Slovenec*, 12. november 1891, št. 259.

³³ *Stenographische Protokolle*, 476. seja, XVII. zasedanje, 17. januar 1907, str. 41794-41795.

³⁴ Vlado Valenčič: *Židje v preteklosti Ljubljane*. Ljubljana: Park, 1992, str. 59.

V očeh javnosti je bila že ta pomanjkljivost zakona dovolj huda, da so zahtevali revizijo. Še huje pa je bilo, da vsa področja ponarejanja vina s tem zakonom sploh niso bila zajeta. Po silovitih pritožbah javnosti in dolgotrajni proceduri v državnem zboru³⁸ je bilo z zakonom o prometu z živili z dne 16. januarja 1896 naposled jasno prepovedano ponarejanje živil. Toda akutni problemi s ponarejenim vinom s tem niso izginili, saj zakon sploh ni določal, kateri naravni ali kemični dodatki so dovoljeni in kateri so prepovedani.³⁹

To vprašanje je zakonodajalec začel nedvoumno razreševati šele s sprejetjem vinskega zakona z dne 12. aprila 1907. Zakon je tako jasno določal, da se vino prideluje le iz svežih grozdnih jagod, pri čemer je natančno naštel, v katerih vseh primerih se vino ne šteje za ponaredek (dodajanje 1 % čistega alkohola v okviru racionalnega kletarjenja; mešanje različnih vrst vina; razkisavanje z apnom; dodajanje majhnih količin vinske kisline in natrijevega bisulfit; barvanje vina s svežimi tropinami rdečega vina ali z dodajanjem karamela). Hkrati je v izjemnih primerih dovolil zgoraj omenjeno in v slovenski javnosti večinoma sporno slajenje vina s čistim sladkorjem (iz sladkorne pese in sladkornega trsa), pri čemer je bilo najprej potrebno dobiti dovoljenje pristojnih državnih oblasti. Zakon je zato prepovedoval vsakršno drugo pridelovanje, posedovanje in prodajo umetnih vin. Dovoljeno je bilo samo pridelovanje vina iz tropin, vendar le za lastno porabo. Vsak, ki se je lotil tega posla, pa je moral količino tako pridelanega vina prijaviti pristojnim občinskim oblastem. Naposled je zakon še vpeljeval državni inšpekcijski nadzor nad vinskim kletarstvom.⁴⁰

³⁸ Eugen Lorenz: *Das Gesetz vom 16. Jänner 1896, RGBl. Nr. 89 ex 1897, betreffend den Verkehr mit Lebensmitteln und einigen Gebrauchsgegenständen, das Margaringesetz vom 25. Oktober 1901 und das Weingesetz vom 12. April 1907*. Wien: Manz'sche k. u. k. Hof-Verlags- und Univ.-Buchhandlung, 1911, str. 6–7.

³⁹ *Gesetz vom 16. Jänner 1896 betreffend den Verkehr mit Lebensmitteln und einigen Gebrauchsgegenständen*, št. 89. V: RGBl, 13. april 1897, št. 31, str. 437–443.

⁴⁰ *Gesetz vom 12. April 1907 betreffend den Verkehr mit Wein, Weinmost und Weinmaishe*, št. 210. V: RGBl, 31. avgust 1907, št. 95, str. 843–846. Prim. še: Arhiv Republike Slovenije, AS 448, Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani, spis 205/1909–1910, Codex alimentarius austriacus, Entwurf zu Klasse VII (Gegenstand: Traubenmost, Traubenwein, Obst- und Beerenwein); Ernst Nowotny: *Das neue Weingesetz vom 12. April 1907 samt allen Durchführungs-Bestimmungen und das Lebensmit-*

V naslednjih desetletjih je državna oblast vzpostavila vedno bolj učinkovit nadzor nad pridelovalci vina. Ponarejanja sicer ni mogla povsem zatreti, tako da so se tudi v naslednjih desetletjih vrstile pritožbe poštenih vinogradnikov nad ne-lojalno konkurenco. Toda po drugi strani so bile različne prakse ponarejanja vina vedno manj tolerirane in vedno bolj kriminalizirane ter so bile tako v primerjavi z obdobjem pred letom 1907 tudi vedno bolj redke. Z zakonsko ureditvijo področja pridelave in prodaje vina je država dolgoročno šla na roke proizvajalcem kakovostnejših vin, ki bi drugače podlegli v boju s cenejšimi umetnimi vini. Proizvajalci različnih umetnih in ponarejenih vin so sicer izgubili v boju z nasprotniki mešanja, »množenja« in »izboljševanja« vin, potrošniki so posledično v povprečju morali odšteti nekoliko višjo ceno za kozarec rujnega, toda pri tem so lahko bili veliko bolj prepričani v kakovost in neoporečnost spite kapljice. Pobožne želje slovenskega državnoborskega poslanca Viljema Pfeiferja iz daljnega leta 1880 so bile tako vendarle uslišane: »Tukaj se gre, gospoda moja, za varstvo dragocene vinske trte, da se bodo tudi potomci naši okrepčevali z blagodišečo kapljico preganjevalke žalosti in skrbi /.../ ter se kedaj pri 'letošnjem' hvaležno spominjali onih, ki so zvesti ostali čudovitemu daru božjemu ter se niso dali premotiti vsled krivih naukov 'velikega proroka' in njegovega korana.«⁴¹

Viri in literatura

Arhiv Republike Slovenije, AS 448, Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani, spis 205/1909–1910, Codex alimentarius austriacus, Entwurf zu Klasse VII (Gegenstand: Traubenmost, Traubenwein, Obst- und Beerenwein).

Gerold Ambrosius: *Institutionelle Konkurrenz und Harmonisierung im Kaiserreich: Das Beispiel der Regulierung von Lebensmitteln*. V: Karl-Peter Ellerbrock in Clemens Wischermann: *Die Wirtschaftsgeschichte vor der Herausforderung durch die New Institutional Economics*.

telgesetz. Krems: Druck und Verlag von Josef Faber, 1908; Richard Weickl: *Kritische Besprechung des neuen österreichischen Weingesetzes mit einigen Anregungen, die zum allgemeinen Besten dienen sollen*. Wien: Wilhelm Frick, k. u. k. Hofbuchhandlung, 1908.

⁴¹ Govor poslanca Vil. Pfeiferja v državnem zboru dne 18. maja 1888. V: Slovenec, 16. junij 1888, št. 137.

- Dortmund: Gesellschaft für Westfälische Wirtschaftsgeschichte, 2004.
- Brockhaus' Kleines Konversations-Lexikon, 2. del. Leipzig: Brockhaus, 1911.
- Rih[ard] Dolenec: *O petiotiziranju*. V: Slovenski gospodar, 16. januar 1873, št. 3, 6. februar 1873, št. 6.
- Gesetz vom 21. Juni 1880 betreffend die Erzeugung und der Verkauf weinähnlicher Getränke*, št. 120. V: Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder (dalje RGBL), 30. september 1880, št. 41.
- Gesetz vom 16. Jänner 1896 betreffend den Verkehr mit Lebensmitteln und einigen Gebrauchsgegenständen*, št. 89. V: RGBL, 13. april 1897, št. 31.
- Gesetz vom 12. April 1907 betreffend den Verkehr mit Wein, Weinmost und Weinmaische*, št. 210. V: RGBL, 31. avgust 1907, št. 95.
- Govor poslanca Vil. Pfeiferja v državnem zboru dne 18. maja 1888*. V: Slovenec, 16. junij 1888, št. 137.
- Eva Holz: *O uvozu vina na Kranjsko in o njegovem ponarejanju v prvi polovici 19. stoletja*. V: Darko Darovec (ur.): *Dežela refoška: vinogradništvo in vinarstvo slovenske Istre*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1995.
- Jutta Grüne: *Staatliche Lebensmittelüberwachung in Deutschland: die Entstehung der rechtlichen, wissenschaftlichen und institutionellen Voraussetzungen*. V: *Der Bürger im Staat: Nahrungskultur: Essen und Trinken im Wandel*, 2002, št. 4.
- Iz Leskovca v Halozah*, 10. maja. V: Slovenec, 13. maj 1880, št. 52.
- Iz Ljubljane*, 7. avgusta (Židovsko vino). V: Slovenec, 11. avgust 1890, št. 183.
- Ivan Lapajne: *Glavna vodila umnega gospodarstva na majhnem poséstvu in z malim imétjem*. Ljubljana: c. k. kranjska kmetijska družba, 1880.
- Marc T. Law: *The Origins of State Pure Food Regulation*. V: *The Journal of Economic History*, 63, 2004, št. 4.
- Eugen Lorenz: *Das Gesetz vom 16. Jänner 1896, RGBL Nr. 89 ex 1897, betreffend den Verkehr mit Lebensmitteln und einigen Gebrauchsgegenständen, das Margaringesetz vom 25. Oktober 1901 und das Weingesetz vom 12. April 1907*. Wien: Manz'sche k. u. k. Hof-Verlags- und Univ.-Buchhandlung, 1911.
- Ernst Nowotny: *Das neue Weingesetz vom 12. April 1907 samt allen Durchführungs-Bestimmungen und das Lebensmittelgesetz*. Krems: Druck und Verlag von Josef Faber, 1908.
- Ogrsko vino in Švicarska gosposka*. V: Slovenec, 5. februar 1880, št. 14.
- O ponarejanju vina*. V: Slovenski gospodar, št. 31, 30. julij 1874.
- O ponarejanju vina*. V: Slovenec, 12. november 1891.
- Ostrupovanje jedil in pijáč, pa še nekaj*. V: *Zgodnja danica*, 17. junij 1881, št. 24.
- Ponarejanje vina v državnem zboru*. V: Slovenski gospodar, 1. februar 1877, št. 5.
- Postava proti ponarejanju živil*. V: Slovenec, 12. december 1892, št. 283; 13. december 1892, št. 284; 14. december 1892, št. 285.
- [Fran] Povše: *Shod vinorejcev in vinska razstava na Dunaji*. V: Novice, 22. oktober 1879, št. 43.
- [Franc] Robič in [Miroslav] Ploj: *Bericht des Weinkulturausschusses, betreffend das Gesetz über den Verkehr mit Wein, Weinmost und Weinmaische*. V: Beilagen zu den stenographischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes, XVII. Session, 1907.
- Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes*, 476. seja, XVII. zasedanje, 18. januar 1907.
- Roman Sandgruber: *Die Anfänge der Konsumgesellschaft: Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert*. München: R. Oldenbourg Verlag, 1982.
- Miha Seručnik: *Podzemeljska pošast*. V: *Zgodovina za vse*, XII, 2005, št. 1.
- Janez Trdina: *Podobe prednikov: zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879*, 2. knjiga: »Vsaka svinja naj si rije svoje korenje. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, 1987.

- Trojna trtna uš.* (V deželnem zboru kranjskem dné II. marca govoril Viljem Pfeifer.). V: Slovenec, 15. marec 1892, št. 61.
- Trtna uš št. 3* (Govor državnega poslanca Viljema Pfeiferja v državnem zboru dné 21. februvarija). V: Slovenec, 1. marec 1893, št. 49.
- Vlado Valenčič: *Sadjarstvo*. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek: Agrarno gospodarstvo. Ljubljana: Državna založba Slovenije, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1970.
- Vlado Valenčič: *Vinogradništvo*. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog, 1. zvezek: Agrarno gospodarstvo. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Državna založba Slovenije, 1970.
- Vlado Valenčič: *Židje v preteklosti Ljubljane*. Ljubljana: Park, 1992.
- Josip Vošnjak: *Socialni problem in kmetski stan*. V: Letopis Matice slovenske za leto 1885.
- Zoper ponarejanje živil*. V: Slovenec, 17. februar 1890, št. 39.
- Richard Weickl: *Kritische Besprechung des neuen österreichischen Weingesetzes mit einigen Anregungen, die zum allgemeinen Besten dienen sollen*. Wien: Wilhelm Frick, k. u. k. Hofbuchhandlung, 1908.
- Alexander Weinberg: *Unsere Lebensmittel und deren Verfälschungen: Eine hygienische Studie*. Wien: A. Pichlers Witwe & Sohn, 1896.
- Yporej: *Baruchi po Slovenskem*. V: Slovenski narod, 18. avgust 1887, št. 186.

Zusammenfassung

DAS WEINFÄLSCHEN VOR DEM ERSTEN WELTKRIEG

Die Geschichte des Weinfälschens ist, ähnlich wie die Geschichte des Fälschens vieler anderer Arten von Getränken und Nahrungsmitteln (vor allem Mehl, Fleisch und Milch) schon Jahrhunderte alt. Daher überrascht es nicht, dass seit dem Mittelalter versucht wurde, diesen Bereich

auch gesetzlich zu regulieren. Doch gerade die immer neuen und neuen Vorschriften, die die Herstellung und den Verkauf von gefälschtem Wein verboten, zeigen, dass dieser immer ein akutes Problem für Gesundheit und Geldbörse der wackeren Trinker war. In den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts wuchs unter dem Einfluss der industriellen Revolution die Bedeutung von natürlichen und chemischen Zusatzstoffen nicht nur bei Anbau und Verarbeitung von Lebensmitteln aller Art, sondern auch beim Wein. Gleichzeitig verschwand die Grenze zwischen nachgemachtem Wein und weinähnlichen Getränken, die nicht gesundheitsschädlich waren, und tatsächlich gefälschtem Wein, der die Gesundheit stark beeinträchtigen konnte. Die Weinfälschung und die Herstellung von nachgemachtem Wein verbreiteten sich in Europa insbesondere seit den siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts, als die angebaute Weinmenge aufgrund der Ausbreitung der Reblaus dramatisch sank.

1880 wurde in der österreichischen Hälfte der Habsburgermonarchie ein Gesetz verabschiedet, laut dem weinähnliche Getränke nur von jenen verkauft werden durften, die ein entsprechendes registriertes Gewerbe hatten, wobei diese Getränke nicht als Wein bezeichnet werden durften. In der Praxis wurden diese gesetzlichen Bestimmungen aber kaum eingehalten. Außerdem regelte dieses Gesetz den Bereich des Weinfälschens nicht. Nach heftigen Protesten der Öffentlichkeit und einem langwierigen Prozedere im Reichsrat wurde am 16. Januar 1896 durch das Gesetz über den Handel mit Nahrungsmitteln deren Fälschen eindeutig verboten. Aber die akuten Probleme mit dem Weinfälschen verschwanden damit nicht, da das Gesetz überhaupt nicht festlegte, welche natürlichen und chemischen Zusatzstoffe erlaubt oder verboten waren. Diese Fragen begann der Gesetzgeber erst mit Annahme eines Weingesetzes am 12. April 1907 unmissverständlich zu regeln.

Schlagwörter: Habsburgermonarchie, Slowenien, 19. Jahrhundert, Wein, Fälschen, Gesetzgebung, Reichsrat

Marija Počivavšek

Špecerija, liker, malinov sok, žganje: en gros & en detail

Trgovanje z alkoholom in tobakom pred 2. svetovno vojno

Počivavšek Marija, prof. zgod., muzejska svetovalka,
Muzej novejšje zgodovine Celje, Prešernova ulica 17, SI –
3000 Celje, marija.pocivavsek@guest.arnes.si

339.37: 663.2+663.9"18/19"
663.2+663.9:339.37"18/19"

»ŠPECERIJA, LIKER, MALINOV SOK, ŽGANJE: EN
GROS & EN DETAIL«

Trgovanje z alkoholom in tobakom pred 2. svetovno vojno

Že obrtni red iz leta 1859 je trgovanje, tudi z alkoholom, uvrstil med proste (svobodne) obrti, točenje žganih pijač pa med koncesionirane. Z dopolnitvijo obrtnega reda leta 1883 pa so za trgovanje z alkoholom predvideli koncesije, obrtni zakon iz leta 1931 pa je za trgovinske obrti zahteval še dokazilo o izobrazbi (usposobljenosti). Sicer pa so v tem obdobju kar pogosto spreminjali predpise o zahtevanih pogojih za trgovanje z alkoholnimi pijačami; šlo je bodisi za zaprte ali odprte steklenice, bodisi za trgovino na veliko ali malo.

Med svetovnima vojnama je bila v Sloveniji, tako na podeželju kot tudi v mestih, najbolj zastopana trgovina z mešanim blagom. V tovrstnih trgovinah so se – poleg ostalih artiklov seveda – prodajale tudi alkoholne pijače, ki bi zadovoljile tudi marsikaterega današnjega potrošnika: vina, liker, brandy, koňjak, rum, slivovka, brinjevec, tropinovec, droženka, višnjevec, borovničev, žganje, pivo. Alkoholne pijače so na drobno prodajali tudi v kioskih, branjarijah in komisijskih trgovinah. Obseg vinske trgovine, v veliki meri je bila to trgovina na debelo in drobno ali pa le na debelo, je znašal okrog 6 %. Poleg taks, ki so jih plačevali trgovci z alkoholnimi pijačami, je le-te v novonastali jugoslovanski državi doletelo še plačevanje trošarin; od alkoholnih pijač so bili s to državno in oblastno/banovinsko davščino obdavčeni žganje, vino, liker, rum in pivo.

Prodaja tobaka in tobačnih izdelkov je bila v Avstro-Ogrski državni monopol, posledično pa je bila natančno predpisana oddaja tobačnih zalog in trafik v zakup. Monopol države je proizvodnja tobaka in trgovina s tobakom bila tudi v Jugoslaviji; tobak je v tem času predstavljal tudi pomemben izvozni artikel. Zanimivo je, da se je gospodarska kriza odražala tudi na porabi tobačnih izdelkov: s krizo je drastično upadla poraba luksuznih in srednje kvalitetnih cigaret, močno pa narasla potrošnja cigaret slabše kvalitete; skupna poraba cigaret pa se je z gospodarsko krizo opazno povečala.

Ključne besede: trgovina, zgodovina trgovine, 20. stoletje, alkoholne pijače, trošarina, tobak, monopol

Počivavšek Marija, BA History, Museum Advisor,
Museum of Recent History Celje, Prešernova ulica 17, SI –
3000 Celje, marija.pocivavsek@guest.arnes.si

339.37: 663.2+663.9"18/19"
663.2+663.9:339.37"18/19"

“GROCERIES, LIQUEURS, RASPBERRY SYRUP,
SPIRITS: EN GROS & EN DETAIL”

Alcohol and Tobacco Trade before the Second World War

Handicraft regulations from as early as 1859 included trade and trade in alcohol among the tax-exempt crafts, while selling spirits was a licensed craft. With the amended handicraft regulations of 1883, trade in alcohol likewise became a licensed craft. The handicraft law of 1931 also required a mandatory training certificate for trade crafts. Regulations regarding requirements for the alcohol trade were often modified in that period - be it with regard to closed or open bottles, wholesale or retail trade.

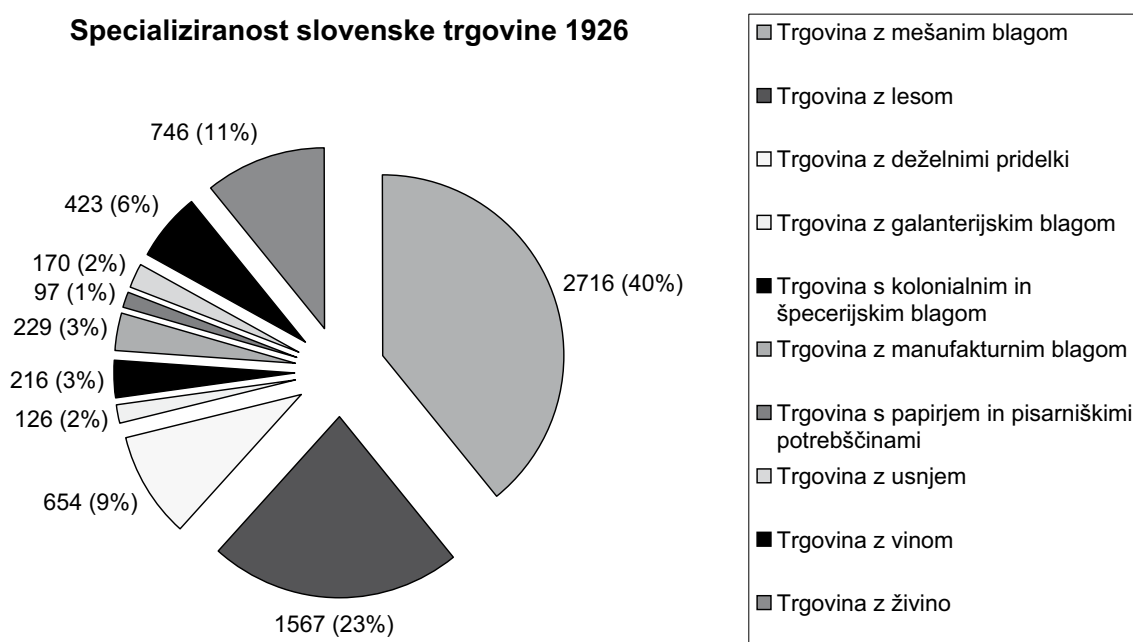
The most common type of trade between the world wars was trade in mixed goods, both in the countryside and in town. Among other articles, such stores also sold the kind of alcoholic beverages that would also please today's customers: wine, liqueur, brandy, cognac, rum, plum brandy, gin, grape skin brandy, wine lees spirit, maraschino, bilberry brandy, spirits and beer. Retail in alcoholic drinks also took place in kiosks, with costermongers and in commission sale shops. The extent of trade in wine, most of which was a combination of wholesale and retail or wholesale alone, amounted to about 6%. On top of the taxes, traders in alcoholic drinks had to pay an excise duty in the newly-founded Yugoslavia; the alcoholic drinks taxed under this state and provincial levy included spirits, wine, liqueur, rum and beer.

The Austro-Hungarian state had a monopoly on the sale of tobacco and tobacco products; consequently, the lease of kiosks and tobacco quotas was carefully regulated. The state retained a monopoly over production and sale of tobacco in Yugoslavia; tobacco at this time represented an important export product. Interestingly, the economic crisis was also reflected in the consumption of tobacco products: the crisis led to a drastic fall in the consumption of luxurious and medium quality cigarettes, while the consumption of lower quality cigarettes increased considerably; the total consumption of cigarettes increased considerably with the economic crisis.

Key words: trade, history of trade, 20th century, alcoholic drinks, excise duty, tobacco, monopoly

Na občnem zboru Zveze trgovskih gremijev na Ptujju leta 1926 je imel Ivan Mohorič obširno predavanje o gospodarskem položaju slovenskega trgovstva. Po pričakovanju je bila najbolj zastopana trgovina z mešanim blagom, ki je zlasti na podeželju predstavljala najbolj pogost tip trgovine, čeprav je bila tudi v mestih – kljub specializaciji trgovin po strokah – še vedno kar močno zastopana. Tako je bilo v Ljubljani še 147 tovrstnih trgovin, v Mariboru 95 in v Celju 33. Zelo številni so bili tudi t. i. »trgovinski maloobrabi«, kar 2.200 jih je bilo v Sloveniji: prodajalci živil, branjarije, prodajalci mleka, sadja ter kramarji in sejmarji. Relativno močna je bila v Sloveniji lesna trgovina, pa tudi trgovina s hmeljem, deželnimi pridelki in jajci. Sicer pa je leta 1926 slika trgovine¹ v slovenskem prostoru sledeča:

Specializiranost slovenske trgovine 1926

Po črki zakona

*Obrtni red z dne 20. 12. 1859*² je predvidel dve možnosti podelitve obrti: na osnovi prijave (proste oz. svobodne obrti) ali na osnovi koncesije. Trgovanje, tudi z alkoholom, je spadalo med proste obrti. Eventualne zadržke glede opravljanja obrti za duhovnike, redovnike, vojake ali deželno knežje uslužbenke pa so regulirali stanovski in službeni predpisi; tako je bilo npr. duhovnikom na Štajerskem prepovedano trgovati z vinom. Je pa omenjeni obrtni zakon gostinske obrti – za razliko od trgovskih – uvrstil med koncesionirane; med njimi je poleg ostalih (upravljanje prenočišč, priprava jedi, točenje kave ter drugih toplih in osvežilnih pijač, prirejanje dovoljenih iger) posebej definiral tudi *točenje žganih pijač razen žganja ter točenje žganja*.³ Vse te podvrsti so lahko koncesionirali ločeno ali v različnih kombinacijah.

*Postava od 15. marcija 1883, s katero se obrtni red izpreminja in dopolnjuje*⁴, pa je obrti razdelil na svobodne, rokodelske ter koncesionirane (*dopuščane*). Trgovina je ostala med svobodnimi obrtmi, za trgovanje z alkoholom (*»gostilnice in pivnice ali krčme, točenje in na malo prodajanje žganih opojnih pijač, prodajanje in točenje umetnih vin in poluvina«*) pa je zakon tudi sedaj predvidel koncesije. Gostilničarske in krčmarske obrti so med drugim lahko pridobile koncesijo za *»pivo (ol), vino in sadjevec (vočno*

¹ Nova doba, 28. 4. 1927, št. 47.

² Zakon je stopil v veljavo 1. 5. 1860; glej: Aleksander Žižek, Zbirka obrtnih listin, Zgodovinski arhiv Celje, Celje 1995, str. 115–137.

³ Obrtni red z dne 20. 12. 1859, § 28.

⁴ Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane (v nadaljevanju Državni zakonik), št. 39, 29. 3. 1883, str. 113–142.

Leto 1880.

415

Državni zakonik

za

kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane.

Kos XLI. — Izdan in razposlan dne 30. septembra 1880.

120.

Postava od 21. junija 1880,

o delanji in prodajanji vinu podobnih pijač.

S privolitvijo obeh zbornic državnega zbora ukazujem takó:

§. 1.

Delanje vinu podobnih pijač (samodelskega ali narejenega vina, kakor se navadno imenuje), takisto tudi delanje pijač iz grozdnega soka s pridatbo ali primesjo kake druge tvarine, katera ni namenjena edino v to, da se vino v kakovosti zboljša ali pa stanovitnejše naredi, nego služi v to, da se množina vinovitega izdelka poveča, sme se tedaj, kadar je izdelek določen v to da se prodá ali potoči, vršiti samo kot obrt pridobnini in dohodárini podvržen ter podpada določilom obrtnega reda.

Izimlje se delanje vina iz tropin (vinske patoke) in *vin piccolo* (*vinetto*), če je množina v klet djane take pijače utesnjena na lastno vinstvo in na lasten pridelek mošta.

Način ponarejanja vina je podrobno določal zakon iz leta 1880.

vino) točiti; žgane opojne pijače točiti in na malo prodajati; umetna vina in poluvina točiti.⁵ Točiti je v tedanjem jeziku pomenilo »dajati pijače sedečim in stoječim pivcem, ali v odprte posode takim, kateri prek ulic po-njo hodijo«. ⁶ Kdor pa je imel dovoljenje za točenje pijače, je smel s pijačo tudi trgovati. Posameznik je imel lahko v istem kraju za točenje in maloprodajo alkoholnih pijač le eno dovoljenje (koncesijo), za ostale gostilničarske obrti pa največ dve dovoljenji – bodisi za izvrševanje, zakup (*štant*) ali nadomestno izvajanje. Zaželeno je bilo, da koncesionar sam izvaja obrt, le izjemo-

ma so dovolili zakup ali izvajanje po namestniku. So pa že takrat v prodajalnah in gostinskih obratih na vidnem mestu zahtevali cenik.

Novela k obrtnemu redu iz leta 1907⁷ v bistvenem ni spreminjala določil iz leta 1883; tudi tedaj je bila za izvajanje trgovinskih obrti potrebna koncesija, za prodajo opojnih pijač v zaprtih posodah pa je bil potreben še dodaten dokaz usposobljenosti.

⁵ Postava od 15. marta 1883..., § 16.

⁶ Prav tam, § 17.

⁷ Obrtni red, Državni zakonik št. 199, 16. 8. 1907, str. 757–822.

*Zakon o obrtih*⁸, ki ga je leta 1931 razglasil kralj Aleksander I., je, razumljivo, obrti definiral najboljše dotlej. Pod ta zakon je sodilo vsako redno in samostojno pridobitno delo, ki ni bilo prepovedano ali vključeno med izjeme, kot npr. državni monopol (tobak, sol, vžigalice, cigaretni papir, petrolej) in regalije (pošta, telegraf, telefon, kovnice denarja) ter dejavnost v zvezi orožjem in eksplozivnimi snovmi. Tokrat se je za izvajanje obrti zahtevalo bodisi pooblastilo bodisi dovoljenje (npr. za gostilniške obrti) občega upravnega oblastva, za nekatere (npr. trgovinske obrti) pa še dokazilo o izobrazbi. Po tem zakonu so za gostinske lokale v kopališčih, zdraviliščih ter klimatskih in turističnih krajih morali obvezno predpisati maksimalne tarife, ceniki pa so morali biti obešeni na vidnem kraju.

Opojne pijače

V trgovinah z mešanim blagom so se – poleg ostalih artiklov seveda – prodajale tudi alkoholne pijače: vina (domača in uvožena, odprta in v steklenicah), liker, brandy, konjak, rum, slivovka, brinjevec, tropinovec, droženka, višnjevec, borovničevce, žganje, pivo (češko/plzensko, madžarsko in bavarsko pred 1. svetovno vojno, med vojnami pa Laško in Union, svetlo in črno, v sodih in steklenicah). Obseg vinske trgovine, v veliki meri je bila to trgovina na debelo in drobno (na veliko in malo) ali pa le na debelo, je znašal okrog 6 %. *»Vinske trgovine župan seveda ni imel več, se mu ni spodobilo, pa so me nekoč z Brega poslali po vino k Dalmatincu na trgu za minoritskim samostanom oziroma Starim piskrom. Pisal se je Meštrov, se mi zdi? Tri ali štiri prazne steklenice sem nesel v velikem cekarju. Velika in visoka stara vrata na vrhu dveh ali treh stopnic so bila bolj vhod v skladišče kakor v trgovino. Tam so mi napolnili steklenice, plačal sem mogoče kovača in pol ali pa še to ne, Dalmatinčevo vino je bilo poceni, ampak na dobrem glasu, drugače me kajpak ne bi bili poslali ponj.«*⁹

Takole se Miloš Mikeln kot deček spominja obiska v prodajalni z vinom malo pred drugo svetovno vojno. Že uvodoma smo videli, da so prodajo in točenje alkoholnih pijač načeloma regulirali obrtni zakoni, podrobneje pa so jih obravnavali podzakonski akti. Takšna je bila npr. zakonska definicija pri nas najbolj razširjene alkoholne pijače: *»Vino je pijača, napravljena z alkoholovim vretjem vinskega mošta ali iz zmečkanega (stlačenega) svežega grozdja (vinske drozge). Vinski mošt je iz svežega grozdja dobljena tekočina. Vino iz sadja, jagod in slada in pa medica se ne štejejo za*

⁸ Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, letnik II, št. 76, Ljubljana 2. 12. 1931.

⁹ Miloš Mikeln, *Mesto ob reki. Zgodbe mladih let iz knežjega mesta Celja*, Mohorjeva družba, Celje 2008, str. 17.

Specerei-, Colonial-,
Delicatessen- u. Mineral-
wasser-Handlung

Josef Polanetz

CILLI

Grazerstrasse.

Auswahl in in- u. aus-
ländischen Weinen,
sowie Slivowitz, Rum
und Cognac.

Niederlage von
Etters Fruchtsaft für Haustrunk.

En gros.

En détail.

Alois Walland

Cilli

Rathhausgasse.

Specerei-
und

Delicatessen-Handlung

Thee-, Rum-, Cognac-
Lager

Bouteillen-Weine und Champagner.

Izbor alkoholnih pijač v špecerijskih trgovinah. Vir:
Führer durch Cilli und Umgebung, Celje 1901.

vino v smislu tega zakona.«¹⁰ V vino, namenjeno prodaji, je bilo brez dovoljenja politične oblasti prepovedano dodajati tudi sladkor, razen v sladka (desertna), peneča in aromatizirana vina, v kateri so lahko primešali čisti trsni ali repni sladkor, rozine ali korinte, arome in začimbe, lahko pa so dodali tudi alkohol, do največ 22,5 % skupne alkoholne stopnje. Za kontrolo in nadzor po obratovalnicah (kletih, trgovinah, krčmah) so bili zadolženi strokovno izobraženi in zapriseženi državni kletni nadzorniki, podrejeni politični deželni oblasti in poljedelskemu ministrstvu. Zaradi pogostih poskusov ponarejanja vina so celo zakonsko omogočali izdelavo vinu podobnih pijač¹¹ (*samodelskega ali narejenega vina*) ter izdelavo pijač iz grozdnega soka s primesmi drugih snovi; tovrstna dejavnost je sodila, če je bil produkt namenjen prodaji, med obrti. Izjema je bilo le delanje vina iz tropin (*vinske patoke*) in *vin piccolo* (*vinetto*), če je bila količina pijače omejena na lastno vinarstvo in na lasten pridelek mošta. Vinu podobne pijače se tako niso smele niti prodajati niti točiti pod imenom »vino«. Če bi obrtne oblasti ugotovile, da so vinu podobne pijače zdravju škodljive, bi le-te uničile na stroške izdelovalca, ob ponovitvi prestopka pa bi se poleg globe ali zaporne kazni pijača zasegla v korist ubogih tiste občine, v kateri je bil prestopok storjen.

Poleg vina je bilo med alkoholnimi pijačami že pred prvo svetovno vojno kar dosti razširjeno tudi pivo. Hmelj so začeli gojiti pri nas v Savinjski dolini v 2. polovici 19. stoletja. Leta 1912 so v Avstriji zvarili 21,63 milijonov hl piva; po količini je bila na prvem mestu meščanska pivovarna v Plznu, za njo Dreherjeva pivovarna v Budimpešti, pivovarna v Smihovu, Dreherjeva pivovarna v Schwechatu ter Mautnerjeva pivovarna na Dunaju.¹² Pred 1. svetovno vojno je bila na Slovenskem s hmeljem zasajena površina 600 ha, leta 1920 že 1.150 ha, leta 1925 pa 3.300 ha. Od leta 1926 se je produkcija hmelja zelo povečala. Leta 1926 je bila zasajena površina 4.530 ha, ki je dala 31.050 metrskih stotov hmelja, dve leti pozneje pa so hmeljniki obsegali že 8.921 ha s produkcijo 52.338 metrskih stotov. So pa ob tem izjemno padle cene hmelja:

¹⁰ Zakon z dne 12. aprila 1907 o prometu z vinom, vinskim moštom in vinsko drozgo, Državni zakonik št. 210, 31. 8. 1907, str. 843–846.

¹¹ Postava od 21. junija 1880 o delanju in prodajanju vinu podobnih pijač, Državni zakonik št. 120, 30. 9. 1880, str. 415–416.

¹² Slovenski trgovski vestnik, 1913, št. 8, str. 95.

Delikatessen-Handlung, Wein-, Bier- und Frühstüsstube G. B. Zamparutti

Bahnhofgasse Nr. 2 **CILLI** Bahnhofgasse Nr. 2
Spezial-Geschäft für alle Sorten von in- und ausländ.
Delikatessen, sowie in- und ausländische Flaschen-, Tisch-
und Tafelweine, sowie Rum und verschiedene Liköre.
Ausföhrk von Göher Märzenbier.

Echte Prager u. St. Danieler Schinken, Wr.-Neustädter
Würste, ausgezeichnete verschiedene Käse, Salami etc.
Fisch- u. Fleischkonserven. Frische Seefische.

Ponudba alkohola v delikatesni trgovini. Vir: Führer durch Cilli
und Umgebung, Celje 1912.

leta 1923 je stal 1 kg hmelja 130 din, leta 1925 100 din, dve leti kasneje 30 din, leta 1928 20 din, leta 1929 pa celo 8 din. Naše hmeljarstvo je torej kljub veliki produkciji konec dvajsetih let zajela izjemno težka kriza.¹³

Kdor je smel točiti in na malo prodajati alkoholne pijače, je smel imeti tudi navadno trgovino z njimi. Trgovina z žganimi opojnimi pijačami v zaprtih posodah (zamašenih sodih in zapečatenih steklenicah) je bila po zakonu¹⁴, pod katerega se je v Schönbrunnu podpisal cesar Franc Jožef, prosta obrt; nasprotno pa je bilo za točenje in maloprodajo v odprtih posodah potrebno dovoljenje (koncesija) oblasti, pa tudi kupljene pijače se ni smelo popiti v prodajnih prostorih. Prosilec za koncesijo je – poleg splošnih pogojev – moral biti »zanesljiv in neoporečen ali brezmadežen človek«; koncesije ni dobil tisti, kdor bi lahko »obrt zlorabil, potuho dajoč igri, tatvine skrivanju, nenravnosti ali pijanstvu«. Obrtni red iz leta 1907¹⁵ je v § 38 tudi določal, da sodi detajlna trgovina z žganimi opojnimi pijačami (žganje v zaprtih steklenicah) med pridržane predmete: kdor je želel prodajati žganje na drobno, je potreboval sposobnostni dokaz; enako je veljalo za trgovine z mešanim, špecerijskim, kolonialnim in materialnim blagom. Od prodaje alkohola v zaprtih posodah velikosti enega litra ali

¹³ Trgovski tovariš, 1929, št. 11.

¹⁴ Postava od 23. junija 1881, o trgovini z žganimi in opojnimi pijačami in o istih točenji ter na malo prodajanji, Državni zakonik št. 62, 30. 6. 1881, str. 223–227.

¹⁵ Obrtni red, Državni zakonik št. 199, 16. 8. 1907, str. 770.

Leto 1881.

223

Državni zakonik

za

kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane.

Kos XXVII. — Izdan in razposlan dne 30. junija 1881.

62.

Postava od 23. junija 1881,

o trgovini z žganimi opojnimi pijačami in o istih točenji ter na malo prodajanji.

S privolitvijo obeh zbornic državnega zbora ukazujem takó :

§. 1.

Trgovina z žganimi opojnimi tekočinami, ki so brez primesi ali s kako primesjo za pijačo (spirit ali žesta, žganje, rozolj, rum, likér in t.), v zaprtih posodah, bodi jih kolikor koli, prost je obrt; a kdor nasproti hoče omenjene tekočine po obrtno točiti, in tako tudi po obrtno na malo prodajati jih, potrebuje dopustila ali koncesije od oblastva.

Kdor dobode dopustilo, take tekočine točiti, ta ima pravico, dajati jih sedečim ali stoječim pivcem ali čez ulice v odprtih posodah in to v kateri koli, tudi najmanjši množini.

Kdor dobode dopustilo, v zmislu te postave omenjene tekočine na malo prodajati, ima pravico, prodajati jih v odprtih (nezamašenih) posodah, vendar samó po osmini litra najmanj in s tem utesnjlom, da prodajavec ne sme dopuščati, da bi se podane pijače používale v prostorijah, kjer je on gospodar.

Kdor ima pravico, omenjene tekočine točiti in na malo prodajati, sme tudi navadno trgovino z istimi imeti.

Pod zaprtimi posodami razumevajo se sodci zamašeni takó, kakor je v trgovanji navadno, in pa zapečatenе steklenice (flaše).

Trgovina z alkoholnimi pijačami je sodila med proste obrti, v kolikor so jih prodajali v zaprtih steklenicah.

Leto 1899.

109

Državni zakonik

za

kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru.

Kos XXVII. — Izdan in razposlan dne 8. aprila 1899.

Vsebina: Št. 64. Ukaz o uredbi trgovine s pivom v steklenicah.

64.

Ukaz ministrstev za trgovino in notranje stvari z dne 30. marca 1899. l.

o uredbi trgovine s pivom v steklenicah.

Da se uredi obrtniška trgovina s pivom v zamašenih steklenicah, ukazuje trgovinsko ministrstvo v porazumu z ministrstvom za notranje stvari na podstavi §. 24 obrtnega reda (zakon z dne 15. marca 1883. l. [drž. zak. št. 39]) in zakona z dne 4. julija 1896. l. (drž. zak. št. 205) tako:

§. 3.

Pivovarji, potem gostilničarski in krčmarski obrtniki, ki imajo pravico za točenje piva (§. 16, lit. c obrtnega reda) so že vsled svoje obrtne pravice opravičeni, potakati pivo, ne da bi bilo treba dobiti v §. 1 omenjeno dopustilo.

§. 4.

Dolžnosti gledé pripravnega prostora, v katerem se potaka pivo v steklenice, in gledé tega, da imajo oprave in sredstva, potrebna za umno obrtovanje (§. 2), zadeva razen prosilcev za podelitev v §. 1 imenovanega dopušččenega obrta vse tiste obrtnike, ki potakajo ali hočejo v bodoče potakati pivo v steklenice.

Prodajo piva v zaprtih steklenicah je reguliral poseben zakon.

manj je bilo potrebno plačevati posebno davščino, točilni davek. Le-ta se je plačeval dvakrat letno, višina pa je bila odvisna od števila prebivalcev v kraju, v katerem je bila točilnica/trgovina. Tega davka so bile oproščene točilnice in prodajalnice v vojaških taborih, v lekarnah (alkohol kot zdravilo!) ter v planinskih kočah.¹⁶

Tako trgovina z vinom kot tudi s pivom – oboje v zaprtih steklenicah – sta šteli za prosto

obrt. Pri tem so veliko pozornosti posvečali temu, na kakšen način morajo biti steklenice zaprte, ko je govora o trgovini z vinom/pivom v zaprtih steklenicah in ne npr. o vinotočih. Obveljalo je mnenje, da se v trgovini z vinom v steklenicah šteje za običajne tiste zapore na steklenicah oz. buteljkah, »kadar zamašek, potisnjen v grlo steklenice ne presega roba steklenice in je preko zamaška čez vrh steklenice ali pritrdjena kapica iz pločvine ali papirja ali pa je steklenica s pečatnim voskom zapečateni.

¹⁶ Slovenski trgovski vestnik, 1914, št. 8, str. 95.

*Firme poočiti na kapici ni potrebno.*¹⁷ Trgovec z vinom v zaprtih steklenicah je moral imeti vino že pripravljeno v steklenicah, zaprtih na prej omenjen način. Za trgovino z vinom v zaprtih steklenicah je bilo tudi značilno, da je bila steklenica vedno last trgovca in ne kupca ter da se je prodajalo vino s steklenico vred. Pri prej omenjenem primeru z Mikelnom pri Meštrovu torej ni šlo za tovrstno vinsko trgovino, ampak bi lahko zanjo veljalo: »Ako pa trgovec z vinom v zaprtih steklenicah odtoči strankam vino šele v njih prisotnosti ob vsakokratni prodaji v steklenice, ki so last strank, prestopi mejo svojih obrtnih pravic, kajti tak način prodaje ni več trgovina v zaprtih steklenicah, marveč je vinotoč čez ulico.«¹⁸ Tudi trgovina s pivom v steklenicah je spadala med svobodne obrti, vendar pa je bila zanjo potrebna prijava obrtnim oblastem; izjeme so bili pivovarji ter gostilničarji in krčmarji, ki so imeli pravico do točenja piva. »Za zaprte posode (§ 17 obrtnega reda) je v prodaji piva v steklenicah smatrati le take steklenice, v kojih vrat je probkov zamašek, ki nosi ime oz. firmo upravičenega potakalca (= pretočevalca) natančno vžgano, tesno in tako potisnjen, da ležita njegova zunanja plošča in rob glave steklenice približno v eni ravnini. Steklenic s tako zvanim patentnim zatvorom, pri katerem služi porcelanast zamašek, ovit s kavčukom, na pregibnem locnju iz žice za zatvor steklenice, v prodaji piva v steklenicah tudi tedaj ni smatrati za zaprte posode v smislu § 17 obrtnega reda, če je ta zatvor ali njega ovoj zvezan z glavo steklenice. Tudi ni dopuščeno, za prodajo piva v steklenicah porabljati steklenice, ki so imele takozvani patentni zatvor, ali na katerih je poleg zatvora, ki je predpisan, še kak patentni zatvor.«¹⁹ Raba steklenic s t. i. patentno zaporo je bila dovoljena samo gostilničarjem in krčmarjem, ki so imeli pravico do točenja piva v prometu s konsumentami, oz. pivovarjem v prometu z gostilničarji in krčmarji.²⁰

Do leta 1924 je finančno ravnateljstvo v Mariboru z različno višino taks ločevalo trgovce, ki prodajajo pijače v odprtih ali zaprtih steklenicah čez ulico, od tistih, ki točijo alkoholne pijače v po-

Izdelava in prodaja alkoholnih pijač na malo in veliko. Vir: Adresar za Slovenijo 1923, Ljubljana 1923.

slovnih prostorih stoječim gostom. Generalna direkcija posrednih davkov je tedaj z dvema odlokom predpisala, da se mora trgovec, ki točijo alkoholne pijače, od leta 1925 dalje predpisati novo, višjo takso ne glede na to, ali točijo ti alkoholne pijače v odprtih ali zaprtih steklenicah čez ulico ali pa stoječim gostom v poslovnih prostorih. Ker se odslej zlasti malim trgovcem na deželi ni več izplačalo prodajati alkoholnih pijač, saj v celem letu niso zaslužili 1500–3000 din (toliko je znašala letna taksa), so konec leta 1924 v večjem številu odjavljali pravico točenja alkoholnih pijač. Vsak trgovec pa je ne glede na to odjavo smel še naprej prodajati alkoholne pijače v originalnih zaprtih steklenicah na trgovski način; če teh steklenic ni polnil sam in jih za prodajo tudi ni odpiral, je tudi vnaprej tovrstna prodaja alkohola ostajala prosta omenjene takse.²¹

Tako trgovci kot tudi gostilničarji so pogosto nasprotovali temu, da bi razen njih smeli tudi drugi prodajati opojne pijače. Poleg tega je obrtna novela leta 1907 uvedla sposobnostni dokaz kot pogoj za izvrševanje trgovine s kolonialnim, specerijskim materialnim in mešanim blagom (§ 38); to pomeni, da ni smel nihče brez dokazila o

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Postava od 23. junija 1881, o trgovini z žganimi in opojnimi pijačami in o istih točenju ter na malo prodajanji, Državni zakonik št. 62, 30. 6. 1881, §8 in §9.

²⁰ Ukaz ministrstev za trgovino in notranje stvari z dne 30. marca 1899 o uredbi trgovine s pivom v steklenicah, Državni zakonik št. 64, 8. 4. 1899, str. 109–110.

²¹ Nova doba, 18. 12. 1924, št. 143.

Celje, 26. VIII. 1939.

Franc Zangger

CELJE

Brzjavlj: ZANGGER, CELJE.
Telefon interurban št. 29
Ustanovljena 1859

CENIK

POGOJI: Naročila se izvršujejo iz mojih skladišč v Celju. Vse cene so brezobvezne in se razumejo za odjem originalnih zabojev: pri manjšem odjemu so cene nekaj višje. Vozni list Din 2-50 zaračunam kod predujem! Pošiljatve se pri oddaji na kolodvor uradno pretehtajo in se za primanjkljaj, ki naslane med potjo nič ne odobri. Roba se pošilja na račun in nevarnost kupca. Računi so plačljivi takoj z 1% popustom razen soli, vžigalic, sladkorja ter petroleja, bencina in špirita, ali v 30 dneh brez odbitka. Pri kasnejši poravnavi se računajo bančne obresti. Nepoznanim naročnikom se pošilja proti povzelju ali plačilu v naprej. Plača in toži se v Celju.

V teh cenah je banovinska trošarina že vračunana. Brez banov. trošarine se zniža cena za lt. % Din 5-.

Vrsta	odprto blago v sodih od 30 l naprej za liter Din	v steklenicah				
		1.4 l	1 l	0.5 l	0.25 l	0.1 l
		Din	Din	Din	Din	Din
Slivovka I 40%						
" prist. 40%						
" " 45%						
Sadno žganje prist.						
" " 40%						
Rum 40%						
" 45%						
" 50%						
Droženka 40%						
Droženka pristna 45%						
Pelinkovec sladki in grenki						
Chartreuse in Maraschino						
Hrušovec in Šamostanski						
Kumnov liker						
Oranžev "						
Vanilijev "						
Brinjevec 40%						
" 45% pristni						
Pristno vinsko žganje 40% odprto blago liter						
v steklenicah litrov	0.7	0.35		0.20		
Din						
Medicinalni brandy 40% odprto blago v sodih od 30 l naprej za liter						
v steklenicah litrov	0.7	0.35		0.20		
Din						

POGOJI: Cene se razumejo brezobvezno vključivo državne in banovinske trošarine, davek na luksuz in skupni davek na poslovni promet v mojih sodih, ki se posodijo in se morejo frco vrniti.

PLAČILNI POGOJI: 30 dni z 2% odbitka ali 60 dni brez odbitka.

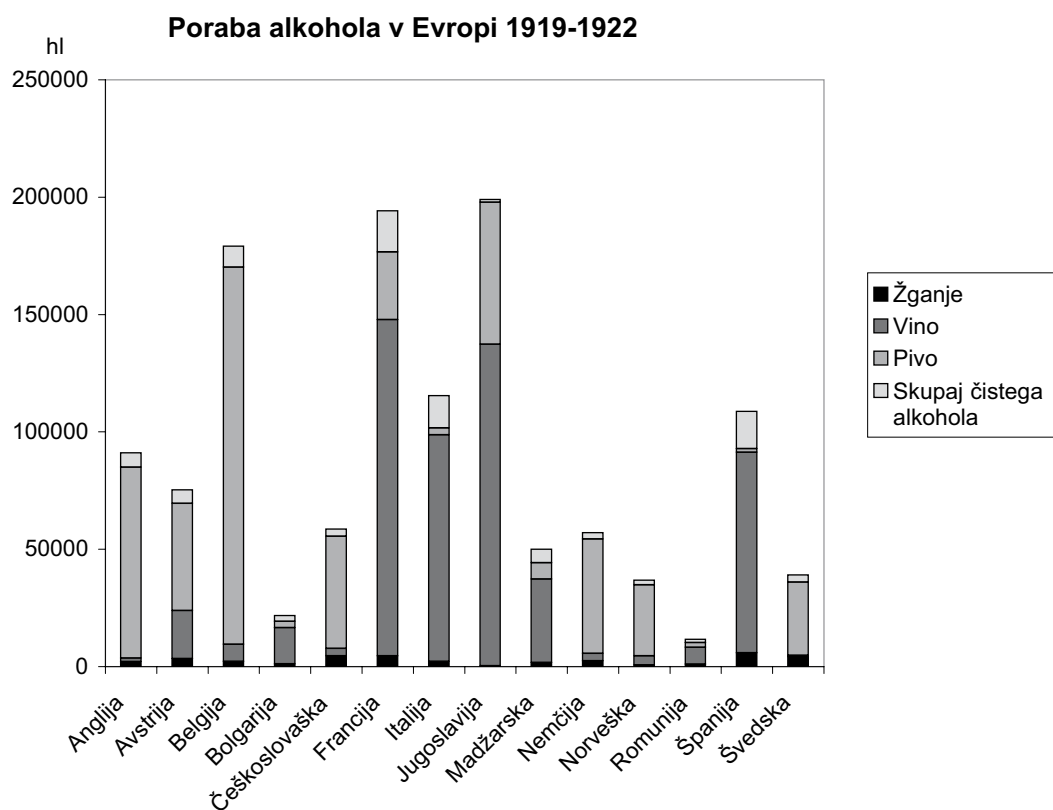
Po konkurenčni ceni!

Cenik trgovine Zangger.
Vir: Muzej novejšje
zgodbine Celje.

predpisani usposobljenosti izvajati omenjenih obrti. V zakonu sicer ni bilo izrecno rečeno, da bi tudi za detajlno prodajo žganih opojnih pijač v trgovsko zapečatenih steklenicah bilo potrebno dokazilo sposobnosti; toda če ti artikli niso bili izrecno omenjeni v zakonu, to še ni pomenilo, da se sposobnostni dokaz ni nanašal tudi nanje, ampak je bilo to le razširjanje obsega pravic dotične detajlne trgovske obrti. Tako je bilo tudi mnenje upravnega sodišča, ki je leta 1914 razsodilo, da je za prodajo žganih opojnih pijač prav tako potreben sposobnostni dokaz kakor npr. za prodajo sladkorja, čaja, kave, začimb itd.²² Leta 1920 pa so naredili izjemo: trgovina z vinom na debelo odtlej ni bila več podvržena dokazu usposobljenosti in koncesiji; ta sprememba je stopila v veljavo z naredbo deželne vlade o agenturnih in komisijskih podjetjih.²³

Po končani prvi svetovni vojni je bil izvoz vina z vsega upravnega ozemlja Narodne vlade SHS v Ljubljani sprva dovoljen brez omejitev,²⁴ od jeseni 1919 pa so izvoz vina in žganja, pa tudi sirka, vinskih drož in mandeljnov, dovoljevali le »proti zdravi valuti«²⁵; leta 1920 je namreč finančni minister odredil, da sme centrala za plačila v inozemstvu do preklica dovoliti izvoz vina, žganja, marmelade, južnega sadja itd., če je zagotovljeno plačilo v tujih valutah, izvzemši avstrijske in madžarske krone.²⁶

Alkohol, že v tistem času deklariran kot največje socialno zlo, je namreč po drugi strani – v narodnem gospodarstvu namreč – igral pomembno vlogo. Mednarodni urad za boj proti alkoholu v Lausanni je tako zbral statistične podatke o proizvodnji, uvozu in izvozu alkoholnih pijač v posameznih državah v obdobju 1919–1922. Na podlagi teh podatkov je urad izračunal porabo alkohola v posameznih državah.²⁷

²² Slovenski trgovski vestnik, 1914, št. 12, str. 144.

²³ Nova doba, 3. 6. 1920, št. 68.

²⁴ Slovenski trgovski vestnik, 1919 št. 1, str. 4.

²⁵ Narodnogospodarski vestnik, 1919, št. 10, str. 92.

²⁶ Nova doba, 3. 6. 1920, št. 68.

²⁷ Trgovski tovariš, 1925, št. 10.

Iz teh podatkov je razbrati, da so največ žganja popili Španci, najmanj pa Jugoslovani. Vina so popili največ v Franciji (povprečno 143 litrov na osebo; ob upoštevanju, da popijejo ženske dvakrat manj alkohola kot moški in če so odšteli otroke do 15 let, potem je vsak francoski moški letno popil 286 litrov vina, ali dnevno dobrega $\frac{3}{4}$ litra), takoj za njo pa v Jugoslaviji; malo vina se je popilo v Angliji in na Švedskem. Piva se je največ popilo v Belgiji (323 litrov na osebo), zatem v Angliji, Nemčiji, Češkoslovaški in Avstriji. Skupna poraba alkohola je bila najvišja v južni Evropi: Franciji, Italiji in Španiji, kjer je tudi najbolj razvito vinogradništvo (in kjer je deloma primanjkovalo pitne vode). Na zadnjih mestih med porabniki alkoholnih pijač so bile Norveška, Romunija in Jugoslavija. *Trgovski tovariš* je ob rob tej statistiki zapisal: »Kar se nas Jugoslovanov tiče, bo to pomota, ker na žalost ne spadamo med abstinentne narode. Kajti v naših južnih krajih se popije mnogo žganja, v ostalih pa je vino zelo priljubljeno. No, Slovenci gotovo ne spadamo med abstinente! – Gospodje v Lausanni so se to pot zmotili, ali pa so dali Jugoslavijo na poslednje mesto – iz stare navade, kar se zgodi običajno, kadar nas v kateremkoli oziru vzporejujejo z drugimi državami.«²⁸ Koliko alkohola se je pravzaprav popilo v naši državi? *Prerod*, list za treznost in zdravje, je leta 1925 zapisal: »Glasom statistike se popije v naši državi letno 204 milijone litrov vina, 312 milijonov litrov piva in 66 milijonov litrov žganja; v teh pijačah je 55,656.000 litrov čistega alkohola. Radi uživanja alkoholnih pijač in plavih ponedeljkov izgubimo letno 8 milijard in 104 milijone dinarjev. Ako bi se tvarine (grozdje, sadje, žito, krompir itd) ne predelovale v alkohol, temveč v sladkor, bi ga producirali letno 62 milijonov kilogramov. Vsak Jugoslovan popije povprečno letno 17,03 l vina, 25 l piva in 5,5 l žganja. Na posledicah alkohola umrje dnevno v Jugoslaviji 500 oseb, t.j. letno 183.000 ljudi, kar predstavlja zopet izgubo 1,7 milijard dinarjev. Strašne številke! To so grozna dejstva. Zdaj vidimo vlogo, ki jo igra alkohol v narodnem gospodarstvu, njegov pogubonosni vpliv na narodovo blagostanje in zdravje. Kaj vse bi se dalo doseči z milijoni, ki jih poženejo ljudje po grlu!«²⁹

V vinorodnih krajih Jugoslavije, predvsem v Dalmaciji, Banatu, Sremu, severni Srbiji in Sloveniji so letno pridelali nad 4 milijone hl vina.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Prav tam.

LIKER - MALINOV SOK
BRANDY - RUM - ŽGANJE
F. S. LUKAS
CELJE NA DELIKO!

Proizvodnja žganja in likerjev.
Vir: Celjski izvestitelj, št. 1, Celje 1936.

Jugoslovanska vina so imela do prevrata na obsežnem enotnem carinskem teritoriju avstro-ogrske monarhije v velikih mestih in industrijskih krajih obširno konzumno tržišče, ki pa so jih s prevratom izgubili. Izvoz v te novonastale države je ovirala visoka uvozna carina, po drugi strani pa tudi konkurenca cenениh italijanskih in francoskih vin – njihova konkurenca je bila pred prevratom zaradi prohibicijske uvozne carine izključena.³⁰ Kljub omenjenim težavam pa je bil izvoz še vedno prisoten. Za primerjavo: od septembra 1925 do septembra 1926 je Jugoslavija izvozila 300 vagonov grozdja (v vrednosti 9,000.000 dinarjev), 250 vagonov vina (v vrednosti 50,000.000 dinarjev in 100 vagonov špirta (v vrednosti 16,000.000 dinarjev).³¹ Leta 1939 so bila jugoslovanska vina celo razstavljena v nemškem kopališču Kreuznach v Porenju.³²

V dvajsetih letih 20. stoletja je potrošnja vina v Sloveniji znatno upadla, in sicer najbolj v steklenicah (od 99.900 hl v letu 1924 na 53.900 hl leta 1928).³³ Ne oziraje se na to, se je konec dvajsetih let v Jugoslaviji letno konzumiralo 62 milijonov litrov žganja, 100 milijonov litrov piva, 358 milijonov litrov vina in 40 milijonov litrov likerjev – skupaj torej 560 milijonov litrov alkohola v vrednosti 7.820.000.000 dinarjev, kar je predstavljalo več kot polovico državnega proračuna. Glede tega je bila Jugoslavija na šestem mestu na svetu, pred njo so bile le Francija, Španija, Italija, Švica in Belgija.³⁴

Leta 1932 je po podatkih ministrstva za kmetijstvo znašal pridelek vina v jugoslovanski državi 4,287.138 hl (na 209.403 ha površine):³⁵

³⁰ Ivan Mohorič, *Gospodarstvo Jugoslavije in njegovi odnosi do inozemstva*, *Trgovski tovariš*, 1928, št. 7, str. 142.

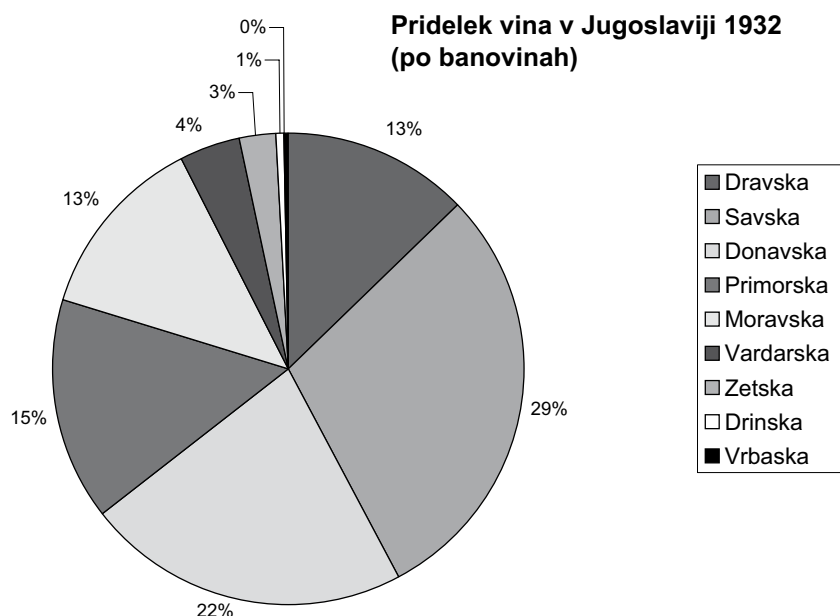
³¹ *Trgovski tovariš*, 1925, št. 10.

³² *Trgovski tovariš*, 1939, št. 7–8.

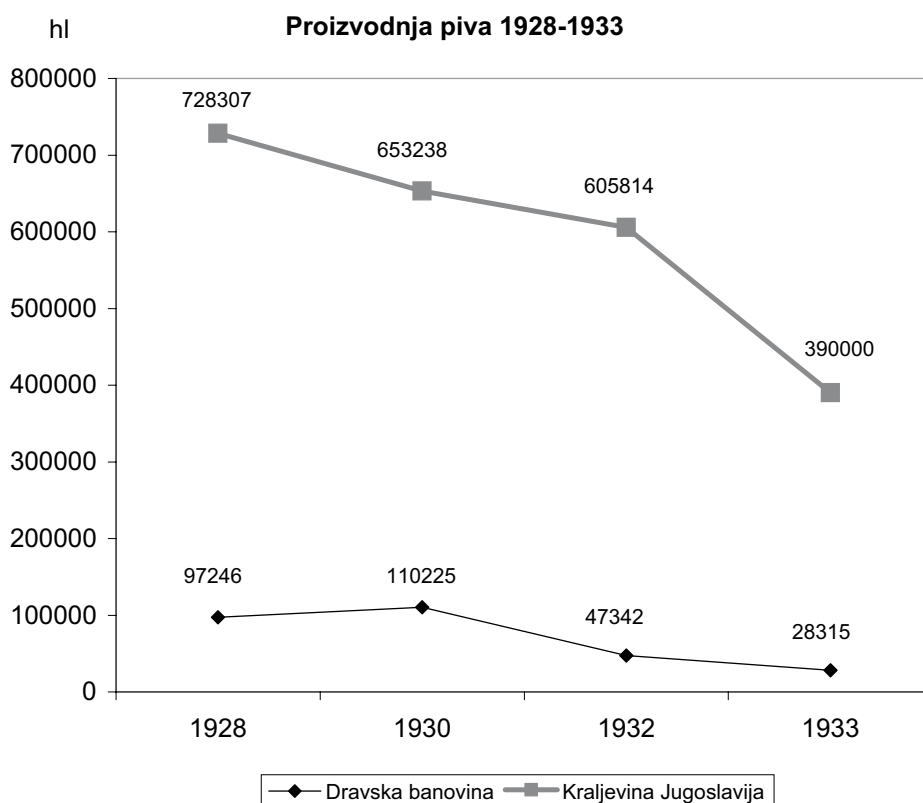
³³ *Trgovski tovariš*, 1929, št. 11.

³⁴ *Trgovski tovariš*, 1930, št. 7–8.

³⁵ *Trgovski tovariš*, 1933, št. 5.

Prebivalstvo je – zaradi nizke cene (gospodarska kriza!) – pilo pretežno vino, in tudi zato je proizvodnja piva v Dravski banovini v začetku tridesetih let močno upadla; podobno je bilo tudi v ostalih banovinah.³⁶

Alkoholne pijače so, kot smo videli že zgoraj, prodajali na različne načine in v različnih vrstah trgovin. Poglejmo v Celje: nekateri izdelovalci opojnih pijač so to dejavnost kombinirali s trgovino z mešanim blagom (Ravnihar, Kolenc A. nasl.), drugi (Bezenšek, Celjska vinara, Matković, Prva celjska

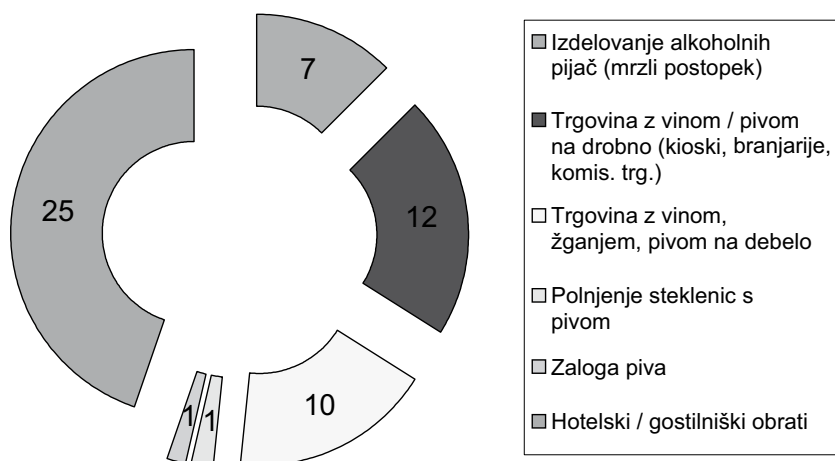
³⁶ Trgovski tovariš, 1934, št. 6–7.

vinarna Tramschag, Lukas, Petriček, Socher, Skoberne) pa s prodajo alkohola na debelo. Tvrdba Diehl & Comp. je npr. takole oglaševala svojo veležganjarno sadja, vina, brinja, jerebine, borovnic: »*Pristen, domač borovničar je najboljše sredstvo proti griži. Dobi se pri veležganjarni sadja R. Diehl v Celju. Oddaja se samo trgovcem od 30 l naprej.*«³⁷ Ali pa brata Molan: »*Sadjevec, liter K 3.80, od 56 litrov naprej, kakor tudi najboljša raznovrstna dalmatinska vina se dobe v vinski trgovini bratov Molan.*«³⁸

Opojne pijače so na drobno (v steklenicah) pogosto prodajali bodisi v kioskih in branjarjih (s slaščicami, južnim sadjem, pokalicami ter galanterijo), bodisi v obliki komisijskih trgovin. Trgovina z vinom v zaprtih steklenicah ni bila redko združena s prodajo delicatess, kruha in peciva; točenje žganja je bilo v enem primeru združeno celo s pekarno (Kirbiš). Trgovci z vinom na debelo pa običajno niso trgovali z ostalimi alkoholnimi pijačami, prej z dalmatinskimi produkti, če so vino nabavljali v Dalmaciji (Matković & Comp.). Seveda pa so tudi vinske trgovine vznikale in se zapirale bodisi kot rezultat lastne uspešnosti/neuspešnosti, bodisi zunanjih dejavnikov (npr. gospodarske krize): »*Kakor mu je vinska trgovina spočetka dobro šla, prodajal je pitna namizna vina daleč pod cenami, po katerih so ponujali svoja štajerski vinogradniki, in je naglo večal promet, se je potem prenapel: kupil je v Petrovčah, prvi postaji savinjske železnice sedem kilometrov od Celja, lepo posestvo z desetimi hektarji njiv in travnikov, skoraj na polovici njiv je stal roden zdrav hmelj. Kupil je bil od upokojenega avstrijskega majorja, ki kakor že poprej bivši lastnik celjske dolge hiše z veliko kletjo na Bregu 9 tudi ni mogel zdržati v novi nenemški in necesarski in sploh nič po njegovem okusu urejeni državi in je prodajal poceni, ampak ker je bilo zemlje kar dosti in gospodarska poslopja velika, za še vedno lep kup denarja. Spet je najel velika posojila. Potem pa nenadoma tudi cenena belokranjska vina niso več našla pravih kupcev. V kleti so se mu kisala, da je zaudarjalo po Bregu. Zaudarjalo je po bankrotu.*«³⁹

Za leto 1935 izkazujejo statistični podatki za mesto Celje sledeče stanje obratov⁴⁰, ki so se ukvarjali z vinsko (pivsko) trgovino ali s točenjem vina (piva):

Trgovina z alkoholnimi pijačami v Celju

Za slovenski prostor pa so glede obsega in zastopanosti specializiranih trgovin in obrtnih obratov ter industrije za konec dvajsetih let 20. stoletja na voljo zelo podrobni statistični podatki, ki jih je po posameznih davčnih okrajih zbrala Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani.⁴¹ V tej analizi sta bili prodaja vina in piva obravnavani kot trgovinski dejavnosti, medtem ko je polnjenje piva v steklenice sodilo med obrtne dejavnosti:

³⁷ Nova doba, 1919.

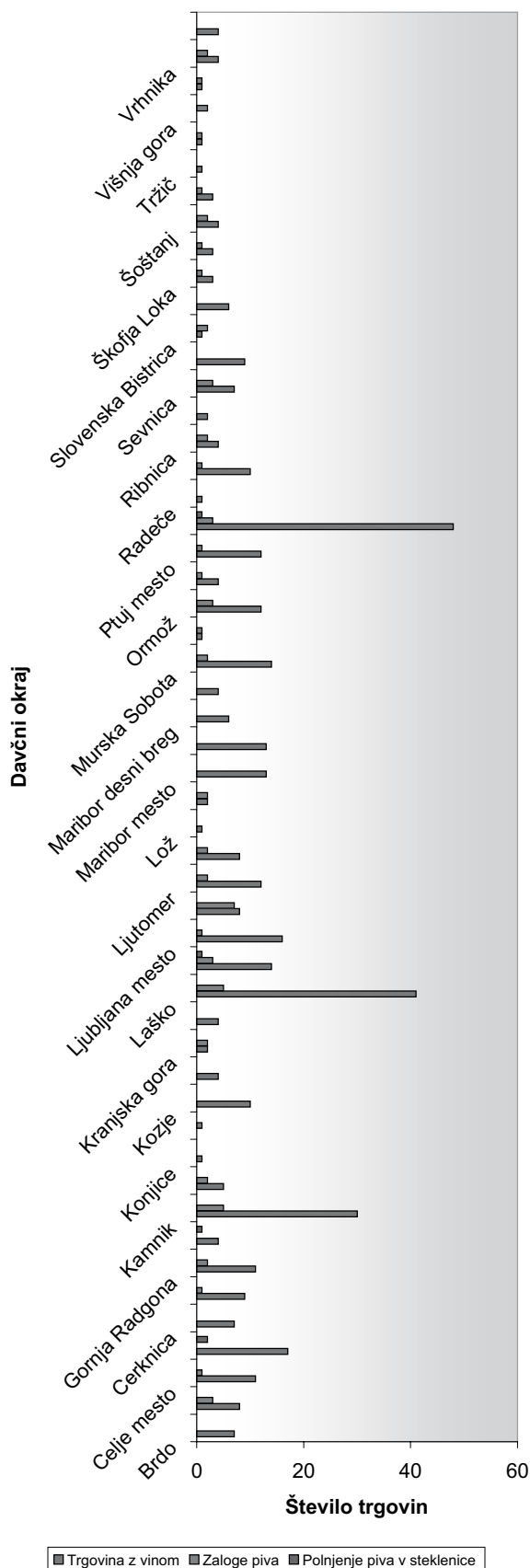
³⁸ Nova doba, 1920.

³⁹ Miloš Mikeln, Veliki voz. Knjižna zadruga, Ljubljana 1995, str. 96.

⁴⁰ Zgodovinski arhiv Celje 24, Mestna občina Celje (1850-1941), E 190/35.

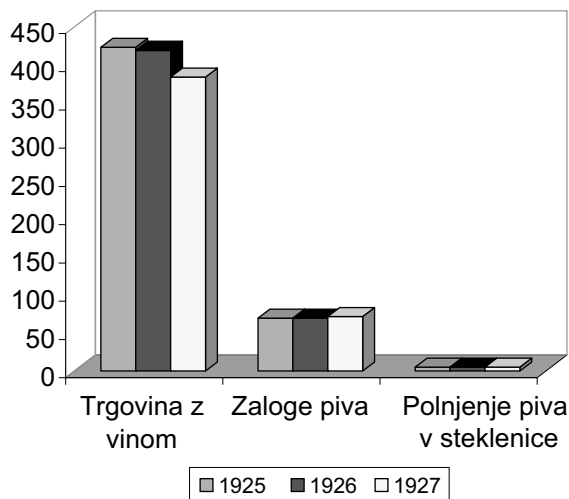
⁴¹ Gradivo za statistiko trgovine, obrta in industrije v Sloveniji (ur. Fran Windischer), izdala Zbornica za TOI, Ljubljana 1929.

Trgovina z vinom in pivom v Sloveniji

Če primerjamo gibanje števila trgovin oz. obrtnih obratov, ki so se med leti 1925 in 1927 ukvarjali z omenjeno dejavnostjo, lahko opazimo rahel padec števila vinskih trgovin, zelo rahel porast pivskih zalog, medtem ko je število polnilnic piva (obrti obrati) v teh letih ostalo nespremenjeno.⁴²

Gibanje trgovin z vinom in pivom

Za vse te prodajalce alkoholnih pijač je veljal enak obratovalni čas kot za ostale trgovske obrate. Le v naseljih z manj kot 5.000 prebivalci se alkohol v odprtih posodah (za uživanje v trgovinah) sploh ni smel točiti, ampak so trgovci lahko prodajali alkoholne pijače samo v zaprtih posodah za uživanje izven trgovin.⁴³

Trošarina

Poleg taks, ki so jih plačevali trgovci z alkoholnimi pijačami, je le-te v novonastali jugoslovanski državi doletelo še plačevanje trošarin⁴⁴; od alkoholnih pijač so bili s to državno in oblastno/banovinsko davščino obdavčeni žganje, vino, liker ter rum in pivo.

Že leta 1919 je finančno ministrstvo vse zaloge špirta v trošarini podvrženih žganjarnah, prostih skladiščih in rafinerijah uvrstilo pod od-

⁴² Prav tam.

⁴³ Nova doba, 1928, št. 53.

⁴⁴ Trošarina = davek na porabo oz. davek na potrošnjo dobrin, namenjenih osebni porabi (tobak, alkohol, sol ipd.). Splošna trošarina se je kasneje preoblikovala v prometni davek.

Diehl Robert, Celje

Telefon int. št. 68.

Parna veležganjarna. Pristno žganje iz sadja. Medicinalni konjak, pristen vinski destilat iz ljutomerskih vin, slivovka, brinjevec, tropinovec, droženka, višnjevec, borovničar. Samo pristni destilati lastnega izdelka ter najfinejši likerji in rum. — Dampfbrennerei von Medicinal-Kognac, echtes Weindestilat aus Ljuto-mer-Weinen, Sliwowitz-, Wachholder-, Treber-, Geläger-, Weixel- u. Schwarz-beeren-Branntwein. Echte Obstdestillate eigener Erzeugung, feinste Liköre und Rum.

Asortiman parne veležganjarne v Celju. Vir: Podrobni seznam industrije, trgovine in obrti v Sloveniji (Dravska banovina) I. 1930/1931, Ljubljana 1930 (?).

dajno prepoved, z njimi je smela razpolagati le finančna uprava; to pomeni, da so ta podjetja smela oddajati špirit le na podlagi dovoljenja finančnega ministrstva. Vse pogodbe o nakupu, prodaji in dobavi špirta in iz njega izdelanih močnih žganih pijač, droženke, alkoholnih esenc in etra, ki so bile sklenjene pred izdano naredbo, pa še niso bile izvršene, so bile razveljavljene, ne da bi pogodbeni partnerji zanje lahko zahtevali odškodnino. Prestopki so se kaznovali z globo do 5.000 K ali z zaporom do 6 mesecev.⁴⁵

Leta 1920 so ponovno začeli govoriti o posrednih oz. konzumnih davkih (trošarini). Takrat so še po stari zakonodaji plačevali trošarino od vina ter od vinskega in sadnega mošta. Od prej so – dokler ne bi izvedli državnega monopola – obdržali tudi posebne davščine od žganih pijač, kontrolno pristojbino za denaturiranje⁴⁶ špirta ter davek na petrolej in vžigalice. Po starih zakonih, ki so veljali za Slovenijo, so kot trošarina tako prišli v poštrev davki na sladkor, žganje, vino, pivo, meso, mineralno olje in še kaj, skupaj okrog 10 artiklov. Po drugi strani je bila trošarina v Srbiji urejena po zakonu iz leta 1909 in je zadevala 25 artiklov; kasneje so nekatere s srbskega seznama izločili, ostale pa uvedli po vsej državi. Finančna oblast je

namreč nadaljevala s pripravami za uvedbo trošarine. *Službene novine* so v št. 191 in 194 objavile *Pravilnik za izvrševanje odredb v državni trošarini*, v katerem so bila določila o plačevanju trošarine, o uredbi kontrole, o (javnih in privatnih) trošarinskih skladiščih, o izvozu trošarinskih predmetov, o prestopkih in kaznih, o sredstvu za denaturiranje špirta, navodilih o določanju jakosti očetne kisline ter o vrstah obrazcev za poslovanje trošarinskih uradov. Obenem se je določila enotna trošarina za celotno kraljevino in je znašala:⁴⁷

artikel	trošarina (v dinarjih)	za količino
sladkor	100	100 kg
kava	100	100 kg
kavni surogati	30	100 kg
riž	20	100 kg
jedilno olje	20	100 l
pivo	2	1 hl stopnje ekstrakta
fino vino	300	100 l
liker	400	100 l
rum	300	100 l
sveče	20	100 kg
elektr. svetila (sijalice)	5 0,30	do 32 normalnih sveč; za vsako nad 32 normalnih sveč
plin	0,20	m ³
karbid	30	100 kg
alkohol	10	1 hl stopnje (če ni plačana mono- polna taksa)
sadno žganje	5	1 hl stopnje
mineralne vode	0,20	1 l
pokalice	0,10	1 l
kvas	1	1 kg

Finančni minister je bil pooblaščen, da v Sloveniji, z izjemo Prekmurja, namesto dotedanjega davka na vino in mošt ter namesto deželnih doklad in samostojnih naklad uvede trošarino od vina, mošta, medice, sadjevca in buteljčnega vina.⁴⁸

Finančna kontrola je kasneje (leta 1925) preko gremija trgovcev opozarjala, da nekateri trgovci, posebno grosisti, ne opremljajo blaga, podvrženega trošarini, z vidnim znakom o plačani trošarini; tak znak je moralo imeti tudi blago, ki so ga grosisti razpečevali naprej detajlistom.⁴⁹

⁴⁵ Slovenski trgovski vestnik, 1919 št. 6, str. 49.

⁴⁶ Denaturirati = z dodajanjem primesi napraviti kako živilo za človeka neužitno.

⁴⁷ Narodnogospodarski vestnik, 1920, št. 17, str. 142.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ Nova doba, 1925, št. 116.

Državni uslužbenci so se v Ljubljani, Mariboru in Celju oskrbovali v njim namenjenih nabavljalnih zadrugah – na fotografiji celjska prodajalna v Prešernovi ulici. Vir: Muzej novejšje zgodovine Celje.

Leta 1929 je stopil v veljavo nov zakon o državnih trošarinah, s katerim je bilo razširjeno plačevanje trošarine na vino in žganje na celo državo, pa tudi oblastne in občinske doklade in naklade na vino in druge pijače so se tedaj maksimirale.⁵⁰ Položaj se je za trgovce, ki letno niso prodali več kot 1.000 hl vina, s tem zakonom poslabšal v toliko, da niso dobili kreditirane trošarine, ampak so jo morali plačati že ob nakupu (150 din za hl). Spremembe pa so se nanašale tudi na posamezne trošarinske predmete:

- Pivo: do tedaj se je plačevala trošarina na količino (62 din za 100 l), odtlej pa se je plačevalo 5 din od vsake stopinje izvlečka po stodelnem saharometru.
- Vino: namesto dotedanjih 0,35 din za liter se je odtlej pobiralo 1 din za liter. Za vino se je štela vsaka pijača, narejena iz grozdja z največ 18 % alkohola; v primeru višje stopnje alkohola se je plačevala trošarina kot za špirit. Trošarina se je plačevala od kupca ob prehodu v promet in konzum, vendar pa je moral vinogradnik oz. trgovec, če je do-

bil trošarino kreditirano, prodajo prijaviti. Vino, ki ga je vinogradnik porabil za lastne potrebe, je bilo trošarine oproščeno. Če so z vinom trgovali ali kuhali žganje za prodajo, so morali svoj vinski pridelek prijaviti zaradi plačila trošarine. Tudi za izvoz vina se je morala plačevati premija.

- Žganje: trošarina na to vrsto alkohola je bila z novim zakonom razširjena na vso državo (dotlej so jo plačevali samo na območju nekdanje Avstro-Ogrske), pa še zvišali so jo: 18 din/hl za navadno in 23 din/hl za vinsko žganje (konjak, droženko). Žganje, skuhamo iz lastnega pridelka, je bilo oproščeno plačila trošarine.

Nov zakon o državnih trošarinah je uvedel tudi nove oblastne trošarine – hkrati z državno trošarino so državni organi pobirali še trošarino za oblasti (t. i. oblastni davki):

- od 100 litrov vina → 50 din,
- od 100 litrov piva → 30 din,
- od hektolitrske stopnje žganja → 5 din.

⁵⁰ Nova doba, 1929, št. 31.

Oglas ene največjih veletrgovin z vinom. Vir: Vodnik po Mariboru, Ljubljana 1932.

Pobrane vsote so se konec vsakega četrte-tja razdelile na vse oblasti, in sicer enakomerno, glede na število prebivalstva. Razen omenjenega pa so obstajale tudi občinske naklade in doklade: občine, ki so imele po zakonu pravico pobirati občinsko trošarino, so lahko od 1930. leta pobirale trošarino za iste predmete kakor oblasti in v isti višini; 50 % povešek (nad oblastno trošarino) je morala odobriti pristojna finančna direkcija, do 100 % povešek pa generalna direkcija davkov. Na »fina vina« za občinsko trošarino ni bilo omejitve, vendar pa je od teh dohodkov 30 % pripadlo oblasti.⁵¹

Zaradi nejasnosti glede oblastnih davkov je Zbornica TOI npr. sreskemu gremiju trgovcev v Celju pojasnila, da je oblastna skupščina mariborske oblasti decembra 1927 sklenila za delno kritje proračuna v letu 1928 pobirati:

- 100 % doklado k državni trošarini na žganje, rum in likerje;
- 100 % doklado k državni trošarini na pivo;
- 50 % doklado k državni trošarini na vino in
- 100 % doklado k državni trošarini na špirit.⁵²

Te doklade so se začele pobirati od januarja 1928 dalje; takrat so oddelki finančne kontrole morali popisati zaloge ukletenih pijač ter takoj začeti pobirati oblastno doklado.

⁵¹ Nova doba, 1929, št. 31.

⁵² Nova doba, 1928, št. 18.

Trošarine so nedvomno predstavljale veliko breme ne samo za potrošnike, ampak tudi za trgovce; tako ne preseneča, da so se za izenačitev in omiljenje banovinskih in občinskih trošarin vztrajno zavzemala različna trgovska združenja na svojih shodih in v resolucijah.⁵³

Tobak

Konec 19. stoletja je avstrijsko finančno ministrstvo izdalo več predpisov, ki so zadevali tobačne »zalagatelje« in trafikante ter urejali ustanavljanje novih in oddajanje že obstoječih tobačnih zalog in trafik. Prodaja tobaka in tobačnih proizvodov, ki so v Avstriji predstavljali monopol države – le-ta si je edino zase pridrževala pravico do njihovega izdelovanja in razpečevanja ter vsakega, ki bi posegel v to pridržano pravico, kaznovala po dohodarstveno kazenskem zakonu –, se je vršila izključno v državnih »prodajališčih«. Prodajalci v njih so bili v trgovsko-pravnem smislu komisijonarji države; prodajali so namreč v lastnem imenu in za provizijo za tuj (državni) račun. Takih »prodajališč« je bilo več vrst: velike prodaje oz. tobačne zaloge, male prodaje oz. trafike ter prodaje specialitet, poleg omenjenih treh najpomembnejših pa so obstajale še t. i. domače trafike ter železniške trafike. Razmerje omenjenih vrst prodajaln v odnosu do države je temeljilo na posebnih pogodbah, sklenjenih z državo; v tem razmerju torej niso veljali predpisi obrtnega reda, ampak so za vsako od zgoraj naštetih vrst veljali posebni predpisi. Ena glavnih razlik med tobačnimi zalogami ter trafikami je bila ta, da se je tobačna zalog oddajala izključno na osnovi javne konkurenčne obravnave, medtem ko so se trafike oddajale tako na podlagi konkurence kot tudi s koncesijami (konkurenčne in koncesijske trafike). V nekaterih primerih pa je bil dovoljen še en način oddaje: oddaja »pod roko« oz. »kratkim potom« – namreč brez daljšega pravnega postopka; taka oddaja je bila mogoča v posameznih primerih le pri malih koncesijskih trafikah in pri trafikah na železniških postajah.⁵⁴

⁵³ Tak shod trgovcev, obrtnikov in gostilničarjev je npr. oktobra 1936 v celjskem Narodnem domu organiziral mestni akcijski odbor. Prim. Nova doba, 1936, št. 41.

⁵⁴ Tobalne zaloge in trafike (spisal –n), Slovenski trgovski vestnik, 1906, št. 7, str. 80.

a) Tobačne zaloge⁵⁵

Take zaloge so dobivale tobak in tobačne proizvode naravnost iz državnih skladišč, same pa so prav tako predstavljale neke vrste skladišča, in sicer za trafike, saj je bila njihova naloga oskrba maloprodaj. Vsakemu »zalagatelju« tobaka so bili v ta namen podrejeni vsi trafikanti v določenem okrožju (založnem rajonu ali okolišu). »Zalagatelj« jih je bil zavezan zalagati, a tudi vsak trafikant njegovega okoliša se je smel obračati le na njega. Samo izjemoma – s tehtnimi razlogi, z dovoljenjem finančne uprave in če se je prizadeti »zalagatelj« s tem strinjal –, so se smeli preskrbovati iz kakšne druge zaloge.

Kadar so želeli oddati tobačno zalogo, je finančna oblast prve stopnje (pri nas finančno ravnateljstvo v Ljubljani) na oglasni deski ter v časopisu razpisala *konkurz*. V tem javnem razglasu je bil označen rok, do katerega je bilo potrebno vložiti ponudbe (*oferte*⁵⁶). Ponudnik (*oferent*) je moral v *oferti* poleg ostalih podatkov označiti hišo in lokal, kjer je nameraval izvrševati prodajo v primeru podelitve, navesti nadalje, kolikšno provizijo zahteva ter se zavezati, da ostane vsaj 6 mesecev vezan na ponudbo. Če pa ni zahteval nikakršne provizije, je moral navesti, koliko namerava plačati državi iz letnega dobička. Ponudnik je moral položiti tudi varščino (*vadij*) v višini polodstotnega prometnega zneska zadnjega leta; varščina je zapadla državi, če bi ponudnik odstopil od ponudbe pred potekom šestih mesecev. Ponudbi je bilo potrebno priložiti uradno pobotnico o položitvi varščine, spričevalo o polnoletnosti, potrdilo o avstrijskem državljanstvu, npravstveno spričevalo in načrt lokala. Po teh pogojih se na razpis kot ponudniki niso mogli odzvati npr. tisti v stečajnem postopku, javni dvorni in državni uslužbenci, tujci (tudi Ogrri), osebe, ki so bile v preiskovalnem postopku oz. so že bile kaznovane ipd. Zaloga se je podelila navadno tistemu, ki je ponudil najnižjo ceno. Po sklenitvi pogodbe je »zalagatelj« dobil licenco in bil upravičen do sledečih dohodkov:

- do dobička, ki ga je imel kot trafikant iz male prodaje (trafike), ki je bila obenem povezana z zalogo; »zalagatelj« je bil namreč v razmerju do trafikantov založnik, v razmerju do konzumentov pa tudi sam trafikant;

- do provizije od poštnih in kolkovnih vrednostnih znamk in listin (do 1,5 %);
- do (pavšalno odmerjene) založne provizije, ki jo je kot »zalagatelj« dobival od materiala, dobavljenega trafikantom.

b) Trafike ali male prodaje⁵⁷

V njih – mednje so spadale tudi s tobačnimi zalogami združene t. i. založne trafike – so prodajali vse vrste tobaka in tobačnih izdelkov, ki so bili navedeni v splošni tarifi po označenih tarifnih cenah. Tarifa je morala biti v vsaki trafiki nabita na vidnem mestu; v primeru, da bi kdo prodajal po višji ceni, bi izgubil licenco, ki je prav tako morala biti vidna. Trafikanti so imeli pravico do razlike v znesku med lastno kupno ceno in kupno ceno konzumentov, do provizije od vrednostnih znamk in listin (do 1,5 %), pri loterijskih kolekturah (t. j. prodajalnah srečk) pa tudi na provizijo od vlog igralcev. Od omenjenega dobička iz razlike kupnih cen pa so bili zavezani plačati državi to vračilo v polletnih (do 10 K letno), četrletnih (10–120 K letno) ali v mesečnih (nad 120 K letno) obrokih. Trafike so se – če so bile združene s tobačno zalogo ali z loterijsko kolekturo – vedno oddajale z *javno konkurenčno razpravo*, pri ostalih trafikah pa so se ozirali na kosmati dobiček iz prodaje tobačnih proizvodov v obdobju zadnjih 12 mesecev. Če je bil ta dobiček vsaj v višini:

- 2.400 K / na Dunaju,
- 1.800 K / v mestih nad 50.000 prebivalcev,
- 1.200 K / v krajih z 10.000 do 50.000 prebivalcev,
- 1.000 K / krajih od 2.000 do 10.000 prebivalcev,
- 800 K / v ostalih krajih,

so te trafike šteli med konkurenčne, trafike z nižjim dohodkom od omenjenega pa so sodile med koncesijske trafike.

Tudi pri konkurenčnih trafikah je glede ponudbe (*oferte*) veljalo enako kot pri zalogah, le *vadij* je bilo potrebno položiti v višini 10 % kosmatega dobička zadnjega leta. Na razpisu – tujci so smeli konkurirati le z dovoljenjem ministrstva – je bil običajno uspešen tisti, ki je ponudil najvišja dobičkovna vračila. Pri trafikah, ki so se podelile s koncesijami, ni bilo nobene *ofertne razprave* in

⁵⁵ Prav tam.

⁵⁶ *Oferta* = ponudba, predlog za sklenitev pogodbe.

⁵⁷ *Tobačne zaloge in trafike* (spisal –n), Slovenski trgovski vestnik, 1906, št. 7, str. 80–82.

država pri tej vrsti trafik ni terjala dobičkovnih vračil.

Pri koncesijskih trafikah so imele prednost *ubožne osebe*, in sicer po sledečem redu:

- V prvi razred so spadali dvorni in državni uslužbenci, ki so zaradi službe ostali nesposobni za službovanje ter so morali pustiti službo brez vsake ali brez nezadostne preskrbnine, zatem vdove ter polnoletni obojestransko osiroteli za delo nezmožni otroci teh uslužbencev; nadalje soproge dvornih in državnih uslužbencev, ki so za časa aktivnega službovanja postali umobolni; za temi pa vsi vojaški invalidi ter delavci državnih podjetij, ki so zaradi nesreče pri delu postali nesposobni za ustvarjanje dohodka, njihove vdove in za delo nezmožni obojestransko osiroteli otroci.
- V drugi razred so uvrstili upokojene dvorne in državne uslužbenke ter njihove vdove, ki so morale skrbeti za najmanj dva v zakonu z uslužbencem rojena otroka.
- V tretji razred so sodili dvorni in državni upokojenci, če niso bili že uvrščeni v prvi ali drugi razred ter njihove vdove; nadalje njihove obojestransko osirotele neomožene hčere in njihovi obojestransko osiroteli in za dohodek popolnoma nesposobni sinovi; in končno trafikantni pomočniki in pomočnice, če so dokazali vsaj dvajsetletno zadovoljivo in neprekinjeno službovanje v c. kr. tobačnih prodajališčih.
- Četrty razred pa so sestavljali za državo posebno zaslužni možje, njihove vdove ter sirote, za njimi pa vsi tisti, ki se zaradi neizpolnjevanja tega ali onega pogoja – izvzemši ubožnosti – niso mogli uvrstiti v prvi, drugi ali tretji razred – to pa le na osnovi posebne dovoljenja ministrstva.

Kdor je torej želel pridobiti koncesijsko trafiko, je moral pri finančni oblasti prve stopnje vložiti prošnjo za *predznambo* (t. j. pogojni vpis, ki obvelja, če se pozneje upraviči). Na podlagi prošnje ga je omenjena oblast uvrstila v ustrezni razred, hkrati pa tudi v predznambeni register, v katerem je prosilec dobil svojo (zaporedno) predznambno število. Predznamba je veljala deset let, po preteku tega časa je bilo potrebno prošnjo ponoviti.

Monopolna zaloga tobaka. Vir: Führer durch Cilli und Umgebung, Celje 1912.

Vsako izpraznjeno mesto trafike so potem objavili z oglasom, v katerem so upravičence povabili, naj se v roku štirih tednov pisno ali ustno prijavijo. Trafika se je oddajala po razredih, in sicer tistemu, ki je imel največjo prednost v dotičnem razredu in najmanjšo številko v predznambnem registru.

c) Prodaja specialitet⁵⁸

Pri oddaji trafik s specialitetami (*špeci-jaliteta*) je v vsakem primeru odločalo ministrstvo; popolnoma asortirana specialitetna prodajališča je ministrstvo oddajalo sporazumno s finančnim ravnateljstvom ter c. kr. generalno direkcijo tobačne režije na Dunaju, nepopolnoma asortirana prodajališča pa finančno ravnateljstvo po odobritvi ministrstva.

Med koncesijske trafike so spadale tudi domače trafike. Gostilničarjem ali kavarnarjem se je namreč lahko podelila koncesija za prodajo tobačnih proizvodov sedečim gostom; prodaja je bila omejena na smotke ter cigarete in tobak v listih in zavitkih normalne tarife. Le izjemoma je ministrstvo podelilo tudi pravico do prodaje *specialitetnih* cigar in cigaret.⁵⁹

Tudi pri oddaji železniških trafik, če so se podelile »pod roko«, je odločalo ministrstvo. V tem primeru je trafiko po kratkem postopku pre-

⁵⁸ Prav tam, str. 82.

⁵⁹ Prav tam.

vzela vdova, neomožena hči ali pa za dohodek nesposobni sin prejšnjega imetnika.⁶⁰

Imetnik tobačnega »prodajališča« je moral sam skrbeti za lokal in njegovo vzdrževanje; prodajo je moral voditi osebno, pomagali so mu lahko le družinski člani – pomočnike je moral prijaviti finančni oblasti prve stopnje. Strogo prepovedano je bilo tobačna »prodajališča« dajati neopravičeno v zakup (dosedanji imetnik bi npr. dal v zakup hišo in z njo tobačno »prodajališče« in novi imetnik, pravzaprav zakupnik, bi sedaj prodajal na ime prejšnjega imetnika). Tako ravnanje je bilo kaznivo po dohodarstveno-kazenskem zakonu kot neopravičena prodaja proizvodov državnega monopola. Kaznivo je bilo tudi, če bi trafikantje dali »domačim trafikantom« (npr. gostilničarju, plačilnemu v kavarni) provizijo, da bi si le-te s tem zagotovili kot stalne odjemalce; po predpisih je bilo potrebno namreč domačim trafikantom plačati konzumentne cene. Tudi prenos trafike (npr. pri selitvah, zidanju nove hiše, če bi se tak prenos izvedel iz enega lokala v drugega znotraj iste hiše) je bilo potrebno naznaniti in zaprositi za dovoljenje. »Zalagatelji« in trafikanti so bili podvrženi davčni (*dohodarstveni*) kontroli ter ustreznim davčnim predpisom. Eden od odlokov je tako določal, da se v mestih odtlej novih trafik ne bo smelo več ustanavljati brez dovoljenja ministrstva; zaloge je že dotlej ustanavljalo ter opuščalo le ministrstvo. Obstoj preštevilnih »prodajališč« je slabil gmotni uspeh posameznih trafikantov – torej »*malo število – a dobička obilo!*« je bil njihov moto. Tako naj bi za novo trafiko zaprosili le tam, kjer je bila v resnici potrebna, ne pa če je bila le v interesu posameznika.⁶¹

Pa pogledajmo še, kakšne so bile proizvodnja, prodaja in potrošnja tobaka, naprej v Avstro-Ogrski: v letu 1909 se je prodalo 393.677 q³ in sicer znotraj države 97 %, izvozili so ga le 3 %; največ se je prodalo cigaret in cigar, ostalih vrst tobaka pa manj: opazen je že bil trend zviševanja porabe cigaret, medtem ko je bila prodaja cigar in ostalih tobačnih vrst vedno manjša.⁶² V Jugoslaviji je Uprava državnih monopolov leta 1929 objavila podatke o prodaji tobačnih izdelkov za prvih devet mesecev: v vsej kraljevini se je prodalo 4,572.933 kg reza-

nega tobaka, 2.941,265.394 cigaret in 30,648.569 cigar. Od vseh pokrajin so največ tobaka pokadili v Srbiji, zatem v Hrvaški, na tretjem mestu pa je bila Slovenija.⁶³ Tobačni pridelek v Jugoslaviji so v letu 1935 cenili na 11 milijonov kg; največji je bil v južni Srbiji, sledile so Hercegovina, Črna gora in Dalmacija, nato Vojvodina in slednjič severna Srbija.⁶⁴ Leta 1937 je Jugoslavija izvozila 3632 ton tobaka, v Nemčijo 239 ton, ostalo pa v Češkoslovaško.⁶⁵ Pridelovalni areal tobaka je državna monopolna uprava tik pred drugo svetovno vojno močno zmanjšala; izvoz tobaka se je zaradi vojne znatno zmanjšal, velike pa so bile še tudi zaloge.⁶⁶

Uprava državnih monopolov v Beogradu je maja 1920 določila nove cene za tobačne izdelke:⁶⁷

tobak	najfinejši turški	1 kg	720 K
	najfinejši hercegovski	"	480 K
	fini turški	"	360 K
	fini hercegovski	"	260 K
	srednjefini turški	"	160 K
	najfinejši ogrski	"	100 K
	srednjefini ogrski	"	80 K
	domači tobak	"	40 K
cigarete	egiptske	100 kom.	80 K
	princese	"	68 K
	dame	"	42 K
	športke	"	32 K
	ogrske	"	16 K
smotke	regalitke	100 kom.	480 K
	trabuke	"	400 K
	britanike	"	400 K
	operas	"	360 K
	kuba	"	240 K
	portorike	"	200 K
	viržinke	"	280 K
	brazilke	"	160 K
	viržinioze	"	120 K
	namešane inozemske	"	80 K
	kratke domače	"	60 K
	šibike	100 kom.	200 K
tobak za žvečenje	klobase	1 kg	40 K

⁶³ Trgovski tovariš, 1929, št. 11.

⁶⁴ Trgovski tovariš, 1935, št. 12.

⁶⁵ Trgovski tovariš, 1938, št. 1-2.

⁶⁶ Trgovski tovariš, 1941, št. 1-2.

⁶⁷ Nova doba, 1920, št. 72.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ Prav tam.

⁶² Slovenski trgovski vestnik, 1911 št. 2, str. 24.

Trafikantom se je od konzumentskih (potrošniških) cen računala samo 6 % prodajna *opravnina* (provizija); nasprotno pa so kot odškodnino za znižano stalno provizijo ustavili plačevanje vseh trafikantom predpisanih prodajnih dobičkov.

Redkokje se je tok gospodarske krize tako natančno odražal kot pri potrošnji tobaka. Koliko tobaka se je pokadilo v obliki različnih tobačnih izdelkov in kako se je gibala potrošnja teh izdelkov z ozirom na različen gospodarski položaj, kažejo tile podatki:⁶⁸

	Luksuzne cigarete (Karadjordje, Jadran, Kosovo, Strumica, Šumadija, Minjon)	Cigarete srednje kvalitete (Vardar, Drina, Neretva, Morava)	Cigarete slabše kvalitete (Zeta, Sava)	Skupaj
1923	65.009.300	521.836.048	1.000.305.735	1.587.151.083
1926	18.404.687	826.317.847	2.290.988.808	3.135.711.342
1929			3.327.304.914	
1932	3.919.664	333.501.599	4.656.796.460	4.994.217.723

Bolj ko je padala kupna moč, tem večja, naravnost ogromna, je postajala potrošnja slabših vrst cigaret. Leta 1923 so bile gospodarske razmere še normalne, 1926 se je začela stagnacija, leta 1929 začetek krize, 1932 pa je državo že zajela globoka gospodarska kriza. Kljub vsemu pa se je poraba cigaret v celoti gledano vendarle zvišala. Omeniti pa velja, da kadilci cigar take krize niso občutili.⁶⁹

Monopol

Že v Avstro-Ogrski je bila za potrebe izvajanja tobačnega monopola ustanovljena posebna direkcija, ki je v glavnih mestih pokrajin regulirala pridelavo, predelavo ter prodajo tobaka in tobačnih izdelkov.⁷⁰ Državni tobačni monopol so regulirali zakoni iz let 1890, 1900, 1902 in 1904.

Po prvi svetovni vojni je bila z novo državo ustanovljena Uprava državnih monopolov v Beogradu – tudi tobačni monopol Kraljevine SHS je bil urejen strogo hierarhično.⁷¹

Reklamna tabla prodajalne tobaka iz obdobja med svetovnima vojnama.
Vir: Muzej novejšje zgodovine Celje.

Uprava državnih monopolov je skrbela za produkcijo monopolnih predmetov; pri tem so imeli v mislih zlasti tobak, saj so računali z izvozom le-tega. Uprava je vodila posebno knjigovodstvo o dohodkih in stroških monopolov; s temi dohodki je razpolagal finančni minister. Monopolna uprava je imela tudi pravico, da odkupi vse proizvode tovarn s plačilom cen, enakih proizvodni ceni (ugotovljeni po tovarniških knjigah), povečanih za 10 % celotnega, v podjetje vloženega kapitala. Odločitve o tem je sprejemal finančni minister. Uprava državnih monopolov je izdajala tudi dovoljenja za izvoz monopolnih proizvodov, celotno monopolsko osebje v državi je bilo na razpolago Upravi, da jih namešča po potrebi. Upravni odbor je imel pravico, da določa cene vsem monopolnim predmetom sorazmerno

⁶⁸ *Trgovski tovariš, 1933, št. 12.*

⁶⁹ *Prav tam.*

⁷⁰ *Tatjana Čepič, Ljubljanska tobačna tovarna skozi čas, Opojnost tobaka, Ljubljana 1991, str. 18.*

⁷¹ *Prav tam.*

takratnim tržnim cenam surovin in ostalih potreščin brez ozira na obstoječe določbe v monopolnih zakonih.⁷²

Iz poročila uprave državnih monopolov je razvidno, da je država imela monopol na petrolej, cigaretni papir, vžigalice, sol, tobak ter saharin. Za izdelavo cigaretnega papirja je bila v državi le ena tovarna, in sicer na Sušaku, medtem ko je za izdelavo vžigalic bilo 5 tovarn. Le-te so bile v Jugoslaviji dražje kot v drugih državah, zato je bila tudi njihova poraba manjša. Na manjšo prodajo so vplivali tudi bencinski vžigalniki, za katere je bila taksa minimalna. Tobačnih tovarn je bilo v Jugoslaviji šest, dve tovarni za cigare, 46 predelovalnic tobaka ter ena delavnica za izdelovanje lesenih zabojev. Uradnikov in slug je bilo 1426. Velike težave je povzročalo pomanjkanje skladišč, težave pa so bile tudi s prodajo v inozemstvo, kljub temu pa so monopolni dohodki naraščali.⁷³ Po statističnih podatkih Uprave državnih monopolov so znašali:⁷⁴

Monopolni dohodki	1927 (v din)	1929 (v din)
od tobaka	1.313.150.318	1.702.319.774
od soli	209.418.318	229.468.539
od petroleja	103.831.107	157.698.373
od vžigalic	110.962.748	136.761.039
od cigaretnega papirja	116.945.414	142.941.554
razni dohodki	4.426.434	8.743.771

Če sklenemo: Država se je že zgodaj zavedla, da lahko relativno enostavno napolni svoj erar z uvajanjem različnih pristojbin in taks na promet z alkoholom in tobakom. S temi ukrepi sta oba artikla dobila za državo fiskalni, dohodninski pomen, ki se je obdržal vse do danes.

Viri

Gradivo za statistiko trgovine, obrta in industrije v Sloveniji (ur. Fran Windischer), izdala Zbornica za trgovino, obrt in industrijo, Ljubljana 1929.

Narodnogospodarski vestnik, glasilo Slovenskega trgovskega društva »Merkur« in Zveze

industrijcev na slovenskem ozemlju, dalje Slovenskega trgovskega društva v Celju in Slovenskega trgovskega in obrtnega društva v Mariboru, Ljubljana 1919–1920.

Nova doba, Celje 1919–1936.

Obrtni red z dne 20. 12. 1859, v: Aleksander Žižek, Zbirka obrtnih listin, Zgodovinski arhiv Celje, Celje 1995.

Obrtni red, v: Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, št. 199, 16. 8. 1907.

Postava od 15. marcija 1883, s katero se obrtni red izpreminja in dopolnjuje, v: Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, št. 39, 29. 3. 1883.

Postava od 21. junija 1880 o delanji in prodajanji vinu podobnih pijač, v: Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, št. 120, 30. 9. 1880.

Postava od 23. junija 1881 o trgovini z žganimi in opojnimi pijačami in o istih točenji ter na malo prodajanji, v: Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, št. 62, 30. 6. 1881.

Postava od 23. junija 1881, o trgovini z žganimi in opojnimi pijačami in o istih točenji ter na malo prodajanji, v: Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, št. 62, 30. 6. 1881.

Slovenski trgovski vestnik, glasilo Slovenskega trgovskega društva »Merkur«, Slovenskega trgovskega društva v Celju in Slovenskega trgovskega in obrtnega društva v Mariboru, Ljubljana 1906–1919.

Trgovski tovariš, glasilo Slovenskega trgovskega društva »Merkur« v Ljubljani, Slovenskega trgovskega društva v Celju in Slovenskega trgovskega društva v Mariboru, Ljubljana 1925–1941.

Ukaz ministrstev za trgovino in notranje stvari z dne 30. marca 1899 o uredbi trgovine s pivom v steklenicah, v: Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, št. 64, 8. 4. 1899.

Zakon o obrtih, v: Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, letnik II, št. 76, Ljubljana 2. 12. 1931.

Zakon z dne 12. aprila 1907 o prometu z vinom, vinskih moštom in vinskih drozgo, v: Državni zakonik za kraljevine in dežele v

⁷² Monopoli v naši državi, Narodnogospodarski vestnik, 1920, št. 17, str. 143.

⁷³ Državni monopoli, Trgovski tovariš, 1927, št. 1, str. 17–18.

⁷⁴ Trgovski tovariš, 1928, št. 3.

državnem zboru zastopane, št. 210, 31. 8. 1907.

Zgodovinski arhiv Celje 24, Mestna občina Celje (1850–1941).

Literatura

Tatjana Čepič, *Ljubljanska tobačna tovarna skozi čas*, Opojnost tobaka, Ljubljana 1991.

Miloš Mikeln, *Mesto ob reki. Zgodbe mladih let iz knežjega mesta Celja*, Mohorjeva družba, Celje 2008.

Miloš Mikeln, *Veliki voz*. Knjižna zadruga, Ljubljana 1995.

Zusammenfassung

„LEBENSMITTEL, LIKÖR, HIMBEERSAFT, BRANNTWEIN: EN GROS & EN DETAIL“

Der Handel mit Alkohol und Tabak vor dem Zweiten Weltkrieg

Bereits die Handelsordnung aus dem Jahr 1859 stufte den Handel, auch mit Alkohol, als freies Gewerbe ein, den Ausschank von Spirituosen hingegen als konzessioniertes Gewerbe. Mit der Ergänzung der Handelsordnung 1883 wurden für den Handel mit Alkohol Konzessionen vorgesehen. Durch das Handelsgesetz 1931 wurde für handeltreibende Gewerbe auch noch ein Nachweis über die Ausbildung bzw. Befähigung verlangt. Ansonsten wurden in dieser Zeitspanne die Vorschriften über die Erfordernisse für den Handel mit alkoholischen Getränken recht häufig verändert; es ging um geschlossene oder offene Flaschen und um den Groß- bzw. Einzelhandel.

In der Zwischenkriegszeit waren in Slowenien sowohl am Land als auch in der Stadt Gemischtwarengeschäfte am stärksten verbreitet. In diesen Geschäften wurden – neben anderen Artikeln – auch alkoholische Getränke verkauft, die so manchen heutigen Konsumenten zufriedenstellen würden: Weine, Likör, Brandy, Cognac, Rum, Slibowitz, Wacholderschnaps, Tresterschnaps, Schlempe, Weichsellikör, Heidelbeerschnaps, Branntwein, Bier. Alkoholische Getränke wurden

im Einzelhandel, in Kiosken, Krämerläden und Kommissionsgeschäften verkauft. Der Umfang des Weinhandels – mehrheitlich handelte es sich um den Groß- und Einzelhandel oder nur um den Großhandel – betrug rund 6 %. Neben Taxen hatten die Alkohohländler im neuen jugoslawischen Staat auch Verbrauchssteuern abzuführen, was folgendes mit Staats- und Bezirks- bzw. Bauschaftssteuern besteuerte alkoholische Getränke betraf: Branntwein, Wein, Likör, Rum und Bier.

Der Verkauf von Tabak und Tabakwaren war in Österreich-Ungarn ein staatliches Monopol, folglich war die Abgabe von Tabakwaren und Trafiken zur Pacht genau reglementiert. Auch in Jugoslawien waren Tabakproduktion und -handel Monopol des Staates, für den der Tabak außerdem einen wichtigen Exportartikel darstellte. Interessanterweise äußerten sich Wirtschaftskrisen auch im Konsum von Tabakwaren: In einer Krise sank der Konsum von Luxusprodukten und Produkten mittlerer Qualität drastisch, während der Konsum von Zigaretten von geringerer Qualität stark zunahm. Insgesamt wuchs in Krisenzeiten der Konsum von Zigaretten merkbar.

Schlagwörter: Handel, Handelsgeschichte, 20. Jahrhundert, alkoholische Getränke, Verbrauchssteuer, Tabak, Monopol

Zdenko Čepič

»Od nekdaj lepe so Ljubljanke slovele«

Cigareta Filter 57 v naši zgodovini in izročilu

Čepič Zdenko, dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, zdenko.cepich@inz.si

663.9(497.4)“19”

»OD NEKDAJ LEPE SO LJUBLJANKE SLOVELE«
Cigareta Filter 57 v naši zgodovini in izročilu

Delček naše preteklosti je tudi cigareta z imenom Filter 57. Cigareta s tem imenom, številka predstavlja letnico njenega začetka, je postala del zgodovine in del »vsakdana« mnogih kadilcev pa tudi nekadilcev v Sloveniji in Jugoslaviji. Povezana je z Ljubljano, ljubljansko tobačno tovarno kot eno tistih industrijskih podjetij, ki so imela velik vpliv na razvoj mesta in njegovo industrializacijo. Filter 57 je bil simbol ljubljanske tobačne tovarne po drugi svetovni vojni; je edina blagovna znamka nekdanje tovarne Tobačna Ljubljana, ki je ostala po likvidaciji tovarne in ukinitvi proizvodnje v devetdesetih letih 20. stoletja. Napis, ki je bil natisnjen na robu vsake škatlice te »kultne« cigarete – Prešernovi verzi o tem, da so od nekdaj lepe Ljubljanke slovele -, najbrž namiguje prav na tradicijo in kvaliteto cigaret ljubljanske tobačne tovarne. Filter 57 je postal »fenomen« zaradi več razlogov. Bil je prva cigareta s filtrom izdelana v Jugoslaviji. Z imenom izdelka je bila prekinjena jugoslovanska tradicija, ko so bile cigarete imenovane po zemljepisnih imenih, predvsem po rekah. S filtrom 57 se je tudi v Jugoslaviji vključila tobačna industrija v takrat novo usmeritev glede kajenja, da bi to postalo manj za zdravje škodljivo.

Ključne besede: tobak, cigarete, kajenje, industrija, industrializacija, tobačna tovarna Ljubljana, Filter 57

Za posredovane podatke o nastanku cigarete Filter 57 se zahvaljujem ga. Bredi Papež Brezovar iz Tobačna Ljubljana, d.o.o. – Imperial Tobacco. Dokumentacija oz. arhivsko gradivo namreč ni ohranjeno.

Čepič Zdenko, PhD, Senior Researcher, Institute of Contemporary History, Kongresni trg 1, SI – 1000 Ljubljana, zdenko.cepich@inz.si

663.9(497.4)“19”

“THOUGH LONG FOR ITS BEAUTIES LJUBLJANA WAS KNOWN”^{*}
Filter 57s in Our History and Heritage

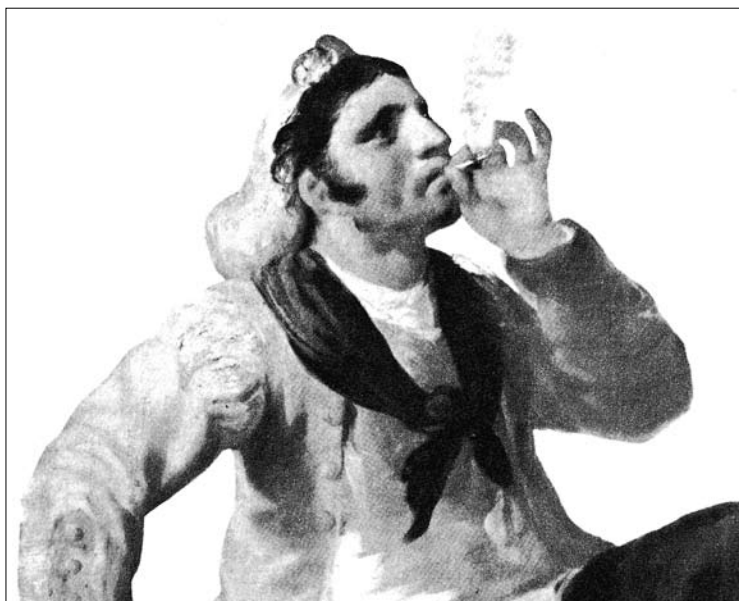
The cigarette brand called Filter 57 is both an important and a trivial part of our past. It is cigarette that, after its introduction in 1957, became part of history and part of the “everyday life” of many smokers and non-smokers in Slovenia and Yugoslavia. It is connected with Ljubljana and the Tobacco Company Ljubljana. The latter was among those industrial enterprises that considerably influenced the development of the city and the course of its industrialization. The text that was printed on the edge of each box of these “cult” cigarettes – Prešeren’s verses about how Ljubljana has always been known for its beautiful girls – probably hinted at the tradition and quality of cigarettes made by the Ljubljana tobacco company. Filter 57 was a symbol of the Tobacco Company Ljubljana after the Second World War; it was its only brand that was preserved after the liquidation of the company and its production in the 1990s. Filter 57 became a “phenomenon” for various reasons. It was the first filter cigarette produced in Yugoslavia. Its name breached the Yugoslav tradition that cigarettes (i.e. types of cigarettes with regard to their quality and price) be given geographical names, names of rivers in particular. Filter 57 was the cigarette with which Yugoslavia joined the new trend of making smoking less harmful for the health. Filter 57 thus not only was a product of tobacco history, but also earned itself a place in our history.

Key words: smoking, filter cigarettes, Filter 57, tobacco industry, Tobacco Company Ljubljana

^{*} Quotation from F. Prešeren’s poem “Povodni mož” (*The Water Man*); English translation by Tom Priestly and Henry Cooper.

Cigareta¹ je med najbolj običajnimi stvarmi našega »vsakdana«. Tako za kadilce kot za nekadilce, za aktivne in za t. i. pasivne kadilce. Za uživalce tobaka in uživače v kajenju in tiste, ki vidijo v tem početju nekaj groznega, škodljivega za kadilca in njegovo okolico. Vsekakor ni sedanje odklonilno mnenje o kajenju v zgodovini tobaka, kajenja in cigaret nič novega. V Slovenski pratiki za leto 1860 (torej je bilo namenjeno resnično širokemu bralstvu) je bil tudi članek z naslovom »*Tabak piti ali kaditi zdravju škodljiva navada*« in v tem je bilo opozorjeno: »*Tabak se med tista zeliša prišteva, ki človeka omamijo in omotijo, torej je tudi, sploh govoriti, zdravju škodljiv.*« Nato pa našteva vse mogoče, za kar je uživanje tobaka škodljivo.² In to še preden je začela cigareta svoj »osvajalni pohod« med ljudi. Še preden je postalo kajenje resnično množično, kar pa je omogočila predvsem cigareta.

Cigareta je bila na nek način sopotnica in sooblikovalka zgodovine in je tudi »produkt« zgodovine. Zato je in mora biti cigareta predmet zgodovinske raziskave. Cigareta je danes sicer predmet, izdelek ki je preganjan in stigmatiziran, zaznamovan kot nekaj slabega, ljub temu pa je del zgodovine. Kot marsikaj, kar je danes splošno znano, uporabljano in sleherniku jasno, je tudi izvor oziroma začetek cigarete zavrt v skrivnost. Obstaja več trditev glede izvora cigarete, kdaj in kje so začeli prvi kaditi narezane tobačne liste zavite v papir. Že okoli 9. stoletja naj bi prebivalci v Srednji Ameriki, Maji in Azteki, kadili tobak in druge opojne rastline v religiozne namene. Tobak so dajali v trsje in kadili. Začetki cigaret v Evropi pa so povezani s Španijo. O cigareti je pisal že beneški ljubimec in pustolovec Casanova v svojih zapiskih o potovanju po Španiji (1767); najbrž je bil med prvimi znanimi kadilci cigaret. Ime je dobila cigareta v Španiji kot majhna cigara; ime za cigaro

Detajl s predloge za tapiserijo *La cometa* (Zmaj), ki jo je narisal Francisco De Goya leta 1778 in predstavlja eno prvih podob kadilca cigarete. Goya je še na nekaterih predlogah za tapiserije za kraljevo delavnico tapiserij – v letih 1775 do 1792 jih je narisal 42 (barvne risbe hrani Museo del Prado v Madridu) – upodobil kadilce cigaret.

je španskega izvora in izhaja zaradi podobnosti po obliki iz španske besede za škržata. Cigarete pa so nedvomno »produkt« revežev, saj je začetek kajenja cigaret povezan z berači v Seville, ki so pobirali ostanke pokajenih cigar in te ostanke zavijali v papir in zavitke pokadili. To je najbrž navdahnilo tudi španskega slikarja Goya, da je narisal prve kadilce cigaret. Iskalci začetkov cigaret so dokazali o tem našli v teh risbah. Ena prvih podob cigarete oziroma kadilca cigarete je na gobelinu iz leta 1778, za katerega je predlogo narisal slikar Francisco de Goya *La cometa* in na še nekaterih drugih Goyevih slikah (*La merienda en el Manzanares*, *El juego de la pelota a pala*). Naslednja znana in znamenita podoba cigarete pa je iz sredine 19. stoletja, iz časa Krimske vojne (1853-1856), ko so se britanski in francoski vojaki kajenja cigaret, narezanega tobaka zavitega v časopisni papir, naučili od zaveznikov v tisti vojni Turkov in nasprotnikov Rusov. Je ena prvih znanih fotografij, vsekakor pa prva fotografija kadilcev cigaret. Gre za fotografijo »koalicijskih« vojakov s cigaretami v ustih. Avtor je Roger Fenton, eden prvih fotografov, ki so s fotografskim aparatom dokumentirali vojno, in ima naslov »*L'Entente cordiale*«. Torej srčni dogovor med človekom in cigareto! Resnično primerni naslov za prvo znano fotografijo kadilcev. Dejanjsko se je širjenje cigarete začelo po krimski vojni. Cigareta je tako tudi posledica krimske vojne kot

¹ Cigaréta -e, »tobačni izdelek iz razrezanega tobaka, zavitega v papirček« (Slovar slovenskega knjižnega jezika) je v slovenščini samostalni ženskega spola in ne moškega (»cigaret«), kar se uporablja v »vsakodnevni« rabi!

² *Stolétna pratika devétnajstiga stolétja od 1801-1901 : za duhovne, deželne služabnike in kmete : poleg nemškega. V Ljubljani 1860.*

Detajl fotografije »L'Entente Cordiale« Rogerja Fentona (1819-1869) iz leta 1855. Na fotografiji sta desno upodobljena kadilca s cigareto v ustih. Fenton je bil fotograf, ki je s fotografskim aparatom upodobil Krimsko vojno in je bil prvi vojni reporter; fotografije je objavjal v londonskem časopisu The Times, ki je bil do te vojne zelo kritičen in v manj kritičnem The Illustrated London News.

so to medicinske sestre oziroma negovalke, za kar je zaslužna Florence Nightingale. Po eni od zgodb začetka cigarete pa naj bi bil »izumitelj« kajenja v papir zavitega narezanega tobačnega lista francoski vojak, ki je sodeloval v osvajanju Alžirije leta 1843. Ker je izgubil pipo, je tobak zavil v papir in zavitek prižgal in ga pokadil.³ Vsekakor je cigareta in širjenje kajenja cigaret povezano z vojno in vojniki. Lahko bi rekli, da je cigareta ena od posledic evropskega imperializma oziroma vojn in vojaških spopadov povezanih s širjenjem evropskih velesil v 19. stoletju.

Ni pa cigareta in njeno širjenje povezano le z vojno ampak tudi z industrijsko revolucijo. Cigareta je dejansko eden najbolj vidnih in najbolj uporabljenih izrazov industrijske revolucije. Je izraz t. i. druge industrijske revolucije. Možnost uporabe cigaret se je zelo razširila z industrijsko revolucijo oziroma izumitvijo stroja za izdelovanje cigaret. Najprej so tudi cigarete v tobačnih tovarnah izdelovali podobno kot cigare (ročno), kar je bilo drago in počasno. To pa se je spremenilo, ko je Luis Susini, sicer lastnik tovarne cigar na Kubi, izumil stroj za polnjenje papirnih »stročnic« s tobakom. Nastal je stroj za izdelovanje cigaret. Prvič je bil prikazan na Svetovni razstavi v Parizu 1889. Stroj je zmožal izdelati do 3600 cigaret na uro, medtem ko je bilo mogoče z ročno izdelavo v eni uri izdelati le 180 cigaret. Izdelava cigaret je postala množična. Ta stroj je postal eden najbolj uporabljenih izumov industrijske revolucije. Vplival je na spremembo kajenja, uživanja tobaka in uživanja v tobaku. S

strojno izdelavo in nizko ceno je bila namreč mogoča tudi množična potrošnja. Cigareta je s tem postala pomembna ekonomska kategorija in je zaradi povečanega povpraševanja zahtevala večjo proizvodnjo. Država oziroma posamezne države so zaradi dobičkov, ki jih je ta prinašala, razglasile nad tobačno industrijo svoj monopol. Tobakna industrija je bila v večini evropskih držav v rokah države, ki je pobirala tudi večji del dobičkov. Zaradi množične proizvodnje cigaret se je kajenje tudi »demokratiziralo«, saj je omogočalo širšo uporabo in to cenejšega proizvoda kot so bile cigare ali pa kajenje pipe. Število kadilcev se je s pojavom cigarete povečalo, poleg tega pa so bolj množično začele kaditi tudi ženske. Cigareta je bila tako sama po sebi izraz revolucije v uživanju tobaka oziroma nikotina. Cigarete so postale prevladujoč način uživanja tobaka v 20. stoletju. Natančneje v »kratkem 20. stoletju«, kajti cigarete so glede uživanja tobaka povsem prevladale po prvi svetovni vojni. *»Kaditi je podvrženo prav tako modi kot oblačiti se. Kakor se ljudje ne oblačijo le po okusu drugih ali pod vplivom okusa drugih, tako tudi kadilci ne uporabljajo tobak le pod vplivom drugih, ampak jim dajejo smer gospodarske razmere. Pipa izginjeva. Na deželi še gospoduje, v mestih je le v sobi doma; - isto velja za cigaro. Tudi ta izginjeva. Glavno vlogo igra cigareta«*, je septembra 1914 ugotavljal pisec v strokovnem (sindikalnem) glasilu *»slovenskih članov zveze tobačnih delavk in delavcev avstrijskih«*.⁴

V novo usmeritev v uživanju tobaka se je dokaj hitro po nastanku prvih tovarn, v katerih so izdelovali cigarete (v glavnem ženska delovna sila),

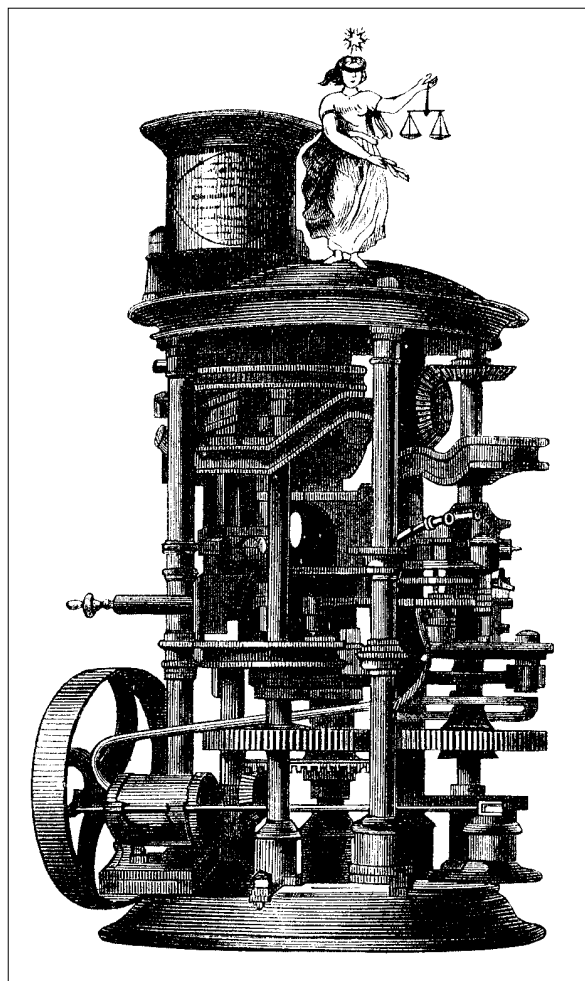
³ Slovenec, 28. 1. 1943, št. 22a, str. 4.

⁴ Tobakni delavec, 16. 9. 1914, št. 9.

vkjučila tudi industrija v Sloveniji. Zamudništva, značilnega za »slovensko« industrijsko revolucijo namreč glede proizvodnje cigaret ni bilo. V ljubljanski tobačni tovarni, ki je začela delovati 13. marca 1871, so z ročno izdelavo cigaret začeli leta 1873.⁵

Zamudništva pa ni bilo niti glede uvajanja cigaret s filtrom. Tudi v tem je slovenska tobačna industrija – tobačna tovarna v Ljubljani, kjer je bila od ustanovitve dalje edina tobačna tovarna na slovenskih tleh, ujela svetovni trend. Kdaj natančno je nastala filter cigareta je prav takšna »enigma« kot sploh začetek kajenja cigarete. Vsekakor se je množična uporaba cigaret s filtrom začela v petdesetih letih 20. stoletja. V ta čas »pade« tudi prva cigareta s filtrom izdelana pri nas. To je bil Filter 57.

Kot je bila cigareta svojevrstna revolucija v načinu uživanja tobaka (in uživanja v tobaku!), je bila revolucija tudi uvedba filtra. Že kmalu po »izumu« cigarete so želeli nanjo namestiti filter. Pa ne prvenstveno zaradi škodljivosti, ampak da kadilec v usta ne bi dobival tobaka. Imel naj bi bolj funkcijo ustnika kot filtra za preprečevanje vnašanja škodljivega iz tobaka v kadilčevo telo. Filter, ki naj bi zmanjšal predvsem vnašanje katrana, ki je v tobaku, v telo, ima že dolgo zgodovino. V ZDA so bile na tržišču cigarete s filtrom že v tridesetih letih, vendar je bil njihov tržni delež zelo majhen; še v začetku petdesetih let le 1 %. V prepričanju, da filter s tem, ko vsrkava vase škodljive snovi iz cigarete, zlasti katran, pomaga, so bile uvedene cigarete s filtrom. Izdelovali so jih iz različnih materialov, od bombažne preje, lanu, konoplje, krep papirja, celulozne vate; leta 1952 je prišla na tržišče celo cigareta s filtrom iz azbestnih vlaken, ki pa je bila že čez dve leti umaknjena s trga. Leta 1950 je prišla na tržišče prva bolj poznana znamka cigarete, ki je imela filter. Začetek petdesetih let je bil čas, ko so tobačne tovarne oziroma družbe med seboj tekmoval, katera bo dala na tržišče boljši filter.⁶ Leta 1956 so v ZDA izdelali 30 % cigaret s filtrom, v začetku šestdesetih let pa so že prevladovali. To je bil čas, ko je Svetovna zdravstvena organizacija začela opozarjati na neposredno zvezo med kajenjem in pljučnim rakom. V časopisih so

Stroj za izdelovanje cigaret, ki ga je patentiral lastnik tovarne cigar s Kube Luis Susini in je bil predstavljen na svetovni razstavi v Parizu leta 1889. Do tedaj so cigarete delavke v tobačnih tovarnah zvijale ročno. Strojna izdelava cigaret je pomenila »revolucijo« glede uživanja tobaka. Tobak se je »približal« ljudem. S cigaretami je postalo kajenje množično.

tudi pri nas objavljali članke o tem. Začeli so iskati način »zdravega« oziroma vsaj čim manj škodljivega kajenja. Slovenski poročevalec je objavil vest o tem, da je ameriška industrija dala na razpolago 600.000 dolarjev za raziskovanje raka, z namenom dognati zvezo med kajenjem in rakom na pljučih.⁷ Zveza med kajenjem in pljučnim rakom je bil najbrž tudi razlog, da se je cigareta s filtrom med kadilci »prijela« in začela izrinjati tisto brez filtra. Kajenje s filtrom so imeli za »varnejše« in po letu 1960 so na tržišču prevladovali tovrstne cigarete. Kajenje pa ni upadlo. Morda se je zaradi »varnega« filtra število kadilcev celo povečalo.

V Jugoslaviji je bila prva cigareta s filtrom Filter 57, ki jo je izdelala tobačna tovarna v Lju-

⁵ Tatjana Čepič: *Opojnost tobaka : razstava Mestnega muzeja Ljubljana ob 120-letnici Tobačne Ljubljana*. Ljubljana 1991 (dalje *Opojnost tobaka*), str. 24.

⁶ <http://tobaccocontrol.lmj.com>

⁷ Slovenski poročevalec, 18. 5. 1957, št. 115, str. 6.

Škatlica Filter 57 (Mestni muzej Ljubljana, Zbirka Tobačne Ljubljana, kat. št. 259)

bljani. Številka v imenu pove leto, ko je prišla na tržišče. Na jugoslovanskem tržišču je ta cigareta pomenila v mnogih pogledih pravo »revolucijo«. Ne le da je bila prva cigareta s filtrom izdelana v Jugoslaviji, ampak je bilo »revolucionarno« tudi njeno ime. Prvič za novo znamko cigarete ni bilo uporabljeno zemljepisno ime (po rekah, gorovjih, mestih v Jugoslaviji, kar je bila sicer značilnost za imena jugoslovanskih cigaret). V Jugoslaviji so bila že v času med svetovnima vojnama značilna predvsem poimenovanja cigaret po rekah (Drava, Morava, Zeta, Ibar, Vardar, ...), ta poimenovanja pa so dejansko pomenila tudi cenovni razred cigaret glede na kakovost. Šlo je za tip cigarete. Pod istim imenom so jih izdelovali v različnih tobačnih tovarnah po Jugoslaviji. S Filtrom 57 je bila ta »zemljepisna«, zlasti »rečna« tradicija prekinjena. Tudi druge tobačne tovarne so začele izdelovati cigarete s »svojim« imenom, blagovno znamko in ne več le cigaret z imeni rek.

Kljub siceršnji tradicionalnosti, ki je značilna za kadilce, da se težko odrečejo »svoji« vrsti cigaret, je Filter 57 dokaj hitro našel svoje odjemalce. V času nastanka cigarete Filter 57 s(m)o bili Slovenci veliki porabniki tobaka oziroma tobačnih izdelkov, zlasti cigaret. Letna poraba je bila

sredi petdesetih let 1,4 kg tobaka letno na osebo, kar je bilo krepko čez jugoslovansko povprečje, ki je bilo blizu kilograma na osebo. Nasploh je bila poraba tobaka v Sloveniji tradicionalno zelo visoka. Slovenci so kadili kot »Turki«; leta 1909 je npr. znašala poraba tobaka v Sloveniji letno na osebo 1300 g, v Srbiji pa le 300 g.⁸ Poraba tobaka se je kazala tudi v porabi denarja za tobačne izdelke. V letu 1940 so v Sloveniji (Dravski banovini) porabili za tobačne izdelke 160 milijonov dinarjev, kar je bilo približno toliko, kolikor je znašal banovinski proračun.⁹

Ni pa bila Filter 57 le »slovenska«, ampak tudi jugoslovanska cigareta, saj je hitro postala popularna po vsej Jugoslaviji. Bila je nekakšen slovenski simbol med kadilci in ti so jo v drugih predelih Jugoslavije povezovali s Slovenijo in Slovenci. V narisanim obrisu ljubljanskega zmaja, ki je bil na škatlici, so nekateri v zmajevem krilu videli obris Slovenije,¹⁰ »slovenske kure«, torej naj bi imela ta podoba »nacionalni« ali nacionalistični pomen. Takšna »odkritja« so bila najbrž iz časa, ko je Jugoslavija po šivih razpadala in je bil očitno Filter 57 tudi izraz slovenskosti.

Začetek proizvodnje filter cigaret v Ljubljani je stekel prav v času, ko je cigareta s filtrom postajala popularna v svetu, predvsem pod vplivom prvih resnih ugotavljanj o povezanosti kajenja in pljučnega raka. Vendar ni mogoče reči, da je bila odločitev za proizvodnjo cigaret s filtrom v ljubljanski tobačni tovarni neposredno povezana s to zdravstveno usmeritvijo. Začetek Filtra 57 je bil bolj splet naključij kot zavestne odločitve, da je treba začeti s proizvodnjo »zdravih« cigaret. Da je prišlo do tega, je bila posledica okoliščin, ki so ponudile možnost za proizvodnjo filter cigaret. Na Zagrebškem velesejmu, ki je bil tedaj pomembna sejemska prireditel v Jugoslaviji pa tudi v srednji Evropi, je bil razstavljen nemški stroj za izdelovanje cigaret s filtrom. Nad to noviteto se je navdušil Franc Leskošek-Luka, tedaj je bil član jugoslovanske zvezne »vlade« in je imel na skrbi industrijo, ki je vprašal direktorja ljubljanske tobačne tovarne, če bi ga zanimala proizvodnja cigaret s filtrom. Ker je ta odgovoril, da ga to zanima, je Leskošek dosegel, da so stroj enostavno s sejma prepeljali v

⁸ *Opojnost tobaka*, str. 38.

⁹ *Slovenec*, 24. 1. 1941, št. 19, str. 7.

¹⁰ <http://www.leksikon-yu-mitologije.net>

ljubljsko tobačno tovarno. Kako je bilo s plačilom stroja zaradi manjkajoče in neurejene dokumentacije žal ni znano. Ko je bil stroj v Ljubljani, so se začele priprave na proizvodnjo.

Proizvodnja cigarete s filtrom je v ljubljanski tobačni tovarni stekla 15. aprila 1957. Pri tem so imeli nekaj težav tehnološke narave, ki pa so jih uspeli z iznajdljivostjo in vztrajnostjo premagati. Ena od težav je bila, da so morale biti cigarete s filtrom okrogle, medtem ko so bile tiste brez filtra ovalne oziroma »potlačene«. Druga je bila, kako namestiti filter s pravšno količino lepila, da je filter držal oziroma, da ni preveč lepila mazalo stroja. Filtre so uvažali iz Švice, papir v katerega je ovit, so izdelovali na Reki, značilno »plutovinasto« teksturo pa so tiskali v Mariboru. Bistveni del cigarete, mešanica tobaka, ki je dajala cigareti njen »značaj«, aromo in za kadilce okus, torej prepoznavnost pa je bila plod »domačega znanja«. V mešanico za Filter 57 so dali okoli 40 % hercegovskega tobaka, ki je bil zelo cenjen med kadilci oziroma je imel posebno mesto med tobaki, ki so jih pridelovali v Jugoslaviji; zaradi kvalitete so ga pogosto tihotapili, zato se ga je prijelo ime *škiša*, kar je izraz za tihotapljeno blago. Okus je bil med tistim, kar je kadilce prepričalo, da so se odločali za novo cigareto. In to tudi mnoge, ki cigarete s filtrom niso želeli kaditi in so filter pred kajenjem odtrgali. Kot je navada pri kadilcih, ki imajo »svojo« cigareto po okusu, okus Filtra 57 ni odgovarjal vsem.

Po maloprodajni ceni, ki jo je določila država na oblast glede na kvaliteto cigarete je ob prihodu na tržišče spadal Filter 57 med dražje cigarete v Jugoslaviji. Škatlica je stala 70 dinarjev,¹¹ za povprečno mesečno plačo, ki je bila v Sloveniji 16.750 dinarjev, je bilo mogoče kupiti 239 škatlic.¹² Cena škatlice cigaret je bila višja od cene kilograma črnega kruha. Že septembra istega leta so se podražile za 10 dinarjev. Šlo je za »luksuzne« cigarete.

Filter 57 je imel kar nekaj posebnosti, ki so te cigarete postavljale na posebno mesto med velikim številom jugoslovanskih cigaret, tako da

Reklamna obešanka iz Tobačnega muzeja, zbirke Mestnega muzeja Ljubljana in Tobačne Ljubljana.

so postale »legendarne«. Značilna je bila škatlica oziroma pakiranje cigaret. Najprej je bila škatlica ploščata in trda, iz kartona, kar je bila značilnost za večino cigaret na jugoslovanskem tržišču. Ta škatlica pa je imela po mnenju tistih, ki so nosili takrat zelo cenjene in popularne srajce iz umetnih vlaken (t. i. nylon srajce) slabost, da je zaradi ostrih robov trgala prsne žepe teh takrat zelo dragocenih (in dragih) srajc. Pa ni šlo le za trganje srajčnih, ampak tudi hlačnih žepov. Leta 1965 je škatlica »postala« mehka in višja, saj se je cigareta podaljšala za 6 mm (iz 74 na 80 mm), s čemer je postala t. i. long size cigareta. Mehka, papirnata škatlica Filtra 57 je imela značilni »design« z zelenim nežno karirastim vzorčkom na dobri polovici površine škatle in z ljubljanskim zmajem na belem polju; takšna je »podoba« škatlice Filtra 57 še danes, čeprav te cigarete ne izdelujejo več v Ljubljani.

Posebnost je bilo tudi besedilo na robu škatlice. To so bili začetni verzi pesmi Franceta Prešerna *Povodni mož*: »Od nekdaj lepé so Ljubljanke slovele, al lepši od Urške bilo ni nobene...«. S tem so v tovarni najbrž namigovali prav na tradicijo in kvaliteto cigaret ljubljanske tobačne tovarne. Kdo

¹¹ Uradni list FLRJ, 13-216, 2. 4. 1958.

¹² Statistični letopis LRS 1964, str. 358. V življenjskih stroških 4-članske »delavsko-uslužbenske« družine je bil delež za tobak in pribor za kajenje 3,2 % tistega, kar so na mesec povprečno porabili. Prav tam, str. 368.

Reklamna obešanka iz Tobačnega muzeja, zbirke Mestnega muzeja Ljubljana in Tobačne Ljubljana. (foto Matevž Paternoster)

je odločil, da je imela vsaka škatlica Filtra 57 ta napis, se ustvarjalec podobe škatlice ni spomnil.

Med posebnostmi je bilo tudi pakiranje. Filter 57 je bila namreč najbrž edina cigareta na svetu, ki je bila pakirana tako, da je bil filter na dnu škatlice. Šlo je za tehnološko napako oziroma slab »izračun«, kolikokrat se je med proizvodnjo cigareta v stroju obrnila. En obrat v stroju premalo, pa je bila cigareta v škatlici »narobe«. Za to nenačrtovano napako so v tovarni našli izgovor, ki se je resnično prijel in so mu kadilci verjeli, namreč da je takšno pakiranje potrebno zaradi higienskih razlogov, da delavci ne bi z umazanimi rokami prijemali filter in ga nato dajali v usta. Zanimivo pa je, da so bile na reklamnih plakatih cigarete narisane »obrnjene«, tako da se je filter videl. Tudi ti plakati so bili za jugoslovanske razmere novost, saj prej ni bilo v navadi, da bi s plakati in oglasi reklamirali cigarete.

Filter 57 je tovarni ustvarjala skrb in veselje, je bila ugotovitev v članku, objavljenem v tovarniškem glasilu *Harman* junija 1971. Na začetku so bile to skrbi, saj je bila proizvodnja zaradi novitete, ki jo je za »prave« kadike predstavljal filter, na meji rentabilnosti in se je nova cigareta le počasi »prijemala«, nato pa je postal Filter za tovarno veselje. S to cigareto je namreč ljubljanska tobačna tovarna ustvarjala večji del dohodka. Po začetnih težavah, se je tej cigareti »odprlo«. Filter 57 je »našel« svoje redne odjemalce in si je na tržišču izboril svoj položaj. Na začetku sedemdesetih let je imel Filter 57 na jugoslovanskem tržišču cigaret nad 50 % delež (po podatkih 57 % !!!) in je bil najbolj prodajana jugoslovanska cigareta. Med vsemi štirinajstimi jugoslovanskimi tobačnimi tovarnami, ki so v šestdesetih letih proizvajale cigarete s filtrom, je bila zaradi Filtra 57 na vrhu ljubljanska. Filter 57 je predstavljal kar 80 % proizvodnje ljubljanske tobačne tovarne.

Filter 57 se je med kadilci »prijel« in v začetku šestdesetih let je bilo povpraševanje po teh cigaretah večje od ponudbe. Koliko je k večji prodaji pripomogel članek, ki naj bi izšel v začetku šestdesetih let v lokalnem dubrovniškem časopisu, da je v tobačni mešanici Filtra 57 tudi marihuana, česar ni vodstvo tovarne niti zanikalo niti potrdilo, je vprašanje. Zgodba o marihuani sicer ni dokumentirana, je pa del legende o Filtru 57. Po objavi članka so v tovarni opazili, da se je prodaja prav na dubrovniškem območju povečala. Je pa pri tej legendi nenaladen predvsem čas, ko naj bi bil članek napisan. Po spominu so ga datirali v začetek šestdesetih let, ko fenomen marihuane (»trave«) še ni bil tako prisoten niti v svetu, kaj šele v Jugoslaviji, da bi o tem pisali v nekem lokalnem časopisu iz Dubrovnika. To je le ena od mnogih zgodb, ki so se napletle okoli Filtra 57.

Leta 1980 je zaradi renomeja, ustvarjenega s Filtrom 57 Tobačna Ljubljana z Iranom podpisala pogodbo o prodaji te cigarete na iranskem tržišču. Sicer pa je bila po pripovedovanju »ustvarjalcev« cigarete, ta tudi predmet tihotapljenja oziroma »šverca« predvsem Avstrijcev, ki so jo cenili zaradi kvalitete in cene. Ta je bila namreč mnogo nižja kot v Avstriji.

Ne glede na ugotovitve o škodljivosti kajenja, in to ne glede na filter skozi katerega kadilec

vdihava tobak – pri tem je treba povedati, da je svoj razvoj doživel tudi filter in da prepuščajo sodobni filtri iz tobaka mnogo manj škodljivih snovi, pa je treba na Filter 57 gledati kot na del naše zgodovine. Bil je delček »vsakdana« marsikaterega kadilca, pa tudi nekadilca, kar se kaže tudi v različnih spominskih izjavah o Filtru 57. Postal je nepogrešljivi del jugoslovanske mitologije. Za marsikoga na jugu skupne jugoslovanske države je bila to cigareta, ki so jo imenovali »deset do osam«, kajti sedem in petdeset jim ni šlo niti v glavo niti z jezika.¹³ Filter 57 je bil tako slovenska kot jugoslovanska cigareta in je svoje poslanstvo »povezovanja« kadilcev od Triglava do Vardarja opravljala do konca druge jugoslovanske države. Nato se ji je tržišče skrčilo, vendar je kot svojevrsten fenomen ostala pri življenju tudi potem, ko je »umrla« Jugoslavija in ko je s proizvodnjo nehala ljubljanska tobačna tovarna. Preživela je tako državo kot tovarno in sedaj »živi« naprej s proizvodnjo v nemški tovarni lastnika nekdanje Tobačne Ljubljana. Po podatkih ima še vedno okoli 4 % delež. Tudi to kaže, da gre pri Filtru 57 za »legendo« ne le med cigaretami, ampak med proizvodi neke tovarne.

Ne gre niti pozabiti, da je prav ljubljanska tobačna tovarna imela pomembno vlogo pri industrializaciji Slovenije v drugi polovici 19. stoletja, predvsem pa pri industrializaciji Ljubljane in je vplivala tudi na njeno podobo. Zato je cigareta, ki je bila »izum« ljubljanske tovarne in je bila njen pravi simbol, upravičeno imela napis o lepih »ljublankah«. Te pa je mogoče razumeti tudi kot cigarete Filter 57. Ne glede na sedanjo protikadilsko aktivnost države/držav in stigmatiziranost ne le kadilcev, ampak tudi tobačne industrije. Na Filter 57 ni mogoče gledati le kot na izdelek tobačne industrije, ampak kot na nekaj, kar je del naše preteklosti, in ki si zasluži mesto v naši zgodovini.

Kot sta nastanek cigarete in začetek kajenja cigarete zavita v skrivnost, je nekako nejasna tudi zgodovina prve cigarete s filtrom, ki jo je izdelovala domača tovarna. Ne glede na težave pri preučevanju njenega nastanka, ker manjkajo arhivski viri, ki bi »legendo« potrjevali, je Filter 57 bil pomemben del naše preteklosti. Gre za slovensko blagovno znamko in je zato nedvomno del slovenske zgodovine, pa čeprav gre za cigareto, ki ima danes sloves »škodljivega« proizvoda. Tudi cigare-

ta je proizvod slovenske industrije in zato del zgodovine, česar ni mogoče zanikati.

Literatura in viri

- Cilenšek**, Martin, Naše škodljive rastline v sliki in besedi. Družba Sv. Mohorja v Celovcu 1892.
- Čepič**, Tatjana, Opojnost tobaka: razstava Mestnega muzeja Ljubljana ob 120-letnici Tobačne Ljubljana. Mestni muzej Ljubljana, Ljubljana 1991.
- Harman**, posebna izdaja, junij 1971: Naših 100 let.
- Ikonovskij**, Atanas V., Duvan: u svetskoj i jugoslovenskoj privredi: istorijat, razvoj i perspektive. NIU Interpres, Beograd 1970.
- Modic**, Max, Dimu čast in oblast. V: Mladina, 7. 4. 2007.
- Slovenec**, 24. 1. 1941, 28. 1. 1943.
- Slovenski poročevalec**, 18. 5. 1957.
- Statistični letopis** LRS 1964.
- Stolétna pratika** devétnajstiga stolétja od 1801-1901: za duhovne, deželске služabnike in kmete: poleg nemškiga. V Ljubljani 1860.
- Tobačni delavec**, 16. 9. 1914.
- Uradni list FLRJ**, 13-216, 2. 4. 1958.

Internetni viri

- <http://www.leksikon-yu-mitologije.net>
<http://www.tobaccocontrol.lmj.com>

Zusammenfassung

„STETS WAREN DIE SCHÖNEN LJUBLJANAS GEPRIESEN“

Filter 57 in unserer Geschichte und Überlieferung

Die Zigarette mit dem Namen Filter 57 ist ein unwesentlich-wesentliches Teilchen unserer Vergangenheit. Es ist eine Zigarette, die seit ihrer Entstehung im Jahr 1957 zu einem Teil der Geschichte und des „Alltags“ vieler Raucher, aber auch Nichtraucher in Slowenien und Jugoslawien wurde. Verbunden ist sie mit Ljubljana, mit der Laibacher Tabakfabrik als einem jener Industrie-

¹³ <http://www.leksikon-yu-mitologije.net>

betriebe, die großen Einfluss auf die Entwicklung der Stadt und ihre Industrialisierung hatten. Die Aufschrift, die am Schachtelrand dieser „Kultzigarette“ aufgedruckt war – Prešerens Verse darüber, dass die Laibacherinnen seit jeher für ihre Schönheit bekannt waren –, ist wahrscheinlich ein Verweis auf die Tradition und Qualität der Zigaretten der Laibacher Tabakfabrik. Filter 57 war ein Symbol dieser Fabrik nach dem Zweiten Weltkrieg und die einzige Schutzmarke, die nach der Schließung der Fabrik und der Einstellung der Produktion Ende der neunziger Jahre des 20. Jahrhunderts noch bestehen blieb. Filter 57 wurde aus mehreren Gründen zu einem „Phänomen“. Es war die erste in Jugoslawien produzierte Zigarette mit einem Filter. Mit der Namengebung wurde die jugoslawische Tradition gebrochen, nach der Zigaretten (genauer gesagt Zigarettentypen gemäß ihrer Qualität und dem damit verbundenen Preis) mit geographischen Namen, insbesondere Flussnamen, bezeichnet wurden. Mit der Filter 57 schloss sich auch die jugoslawische Tabakindustrie der damaligen neuen Ausrichtung in Hinblick auf das Rauchen an, das weniger gesundheitsschädlich werden sollte. Filter 57 war somit nicht nur ein Produkt der Tabakindustrie, sondern bekam auch einen Platz in unserer Geschichte.

Schlagwörter: Rauchen, Filterzigaretten, Filter 57, Tabakindustrie, Tabakfabrik Ljubljana

Naročilnica

DA, naročam(o):

- izvod(ov) knjige Andreja Pančurja **V PRIČAKOVANJU STABILNEGA DENARNEGA SISTEMA**
(16 EUR) [Zgodovini.ce 1]
- izvod(ov) knjige Aleksandra Žižka **NAŠIM ZVESTIM, LJUBIM CELJSKIM MEŠČANOM**
(16 EUR) [Zgodovini.ce 2]
- izvod(ov) knjige Branka Goropevska **ŠTAJERSKI SLOVENCİ, KAJ HOČEMO!**
(16 EUR) [Zgodovini.ce 3]
- izvod(ov) zbornika **ŠTEFAN KOČEVAR – RODOLJUB SLOVENSKI**
(16 EUR) [Zgodovini.ce 4]
- izvod(ov) knjige Marije Mojce Peternel **CILLIER WOCHENBLATT (ZEITUNG)**
(16 EUR) [Zgodovini.ce 5]
- izvod(ov) knjige Toneta Kregarja **MED TATRAMI IN TRIGLAVOM**
(16 EUR) [Zgodovini.ce 6]
- izvod(ov) knjige Filipa Čučka **USPEHI SPODNJEŠTAJERSKIH SLOVENCEV V TAAFFEJEVI DOBI**
(16 EUR) [Zgodovini.ce 7]
- izvod(ov) knjige Janeza Polajnarja **»PFUJ! TO JE GERDO!«**
(16 EUR) [Zgodovini.ce 8]

Stroški pošiljanja niso všteti.

Podatki o naročniku: FIZIČNA ☐ PRAVNA OSEBA ☐ (ustrezno označi)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

Davčna številka: Davčni zavezanec: DA ☐ NE ☐ (ustrezno označi)

Način plačila: po predračunu(za pravne osebe) ☐ po povzetju (za fizične osebe) ☐ (ustrezno označi)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.

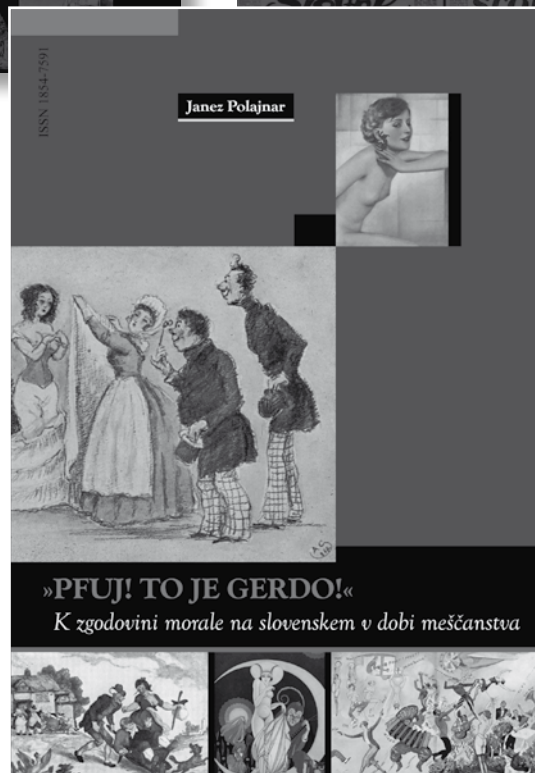
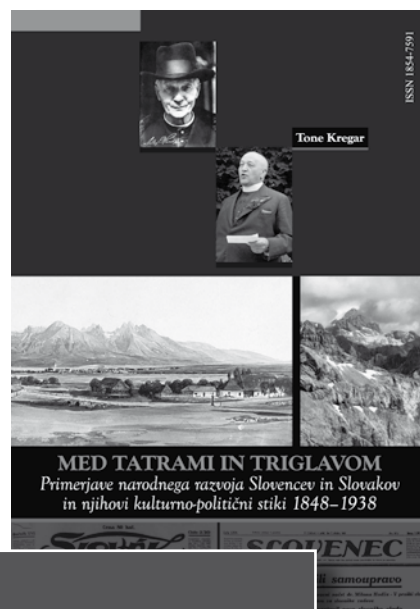
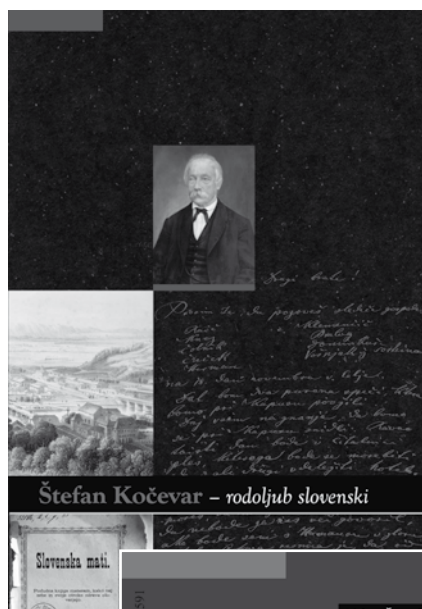
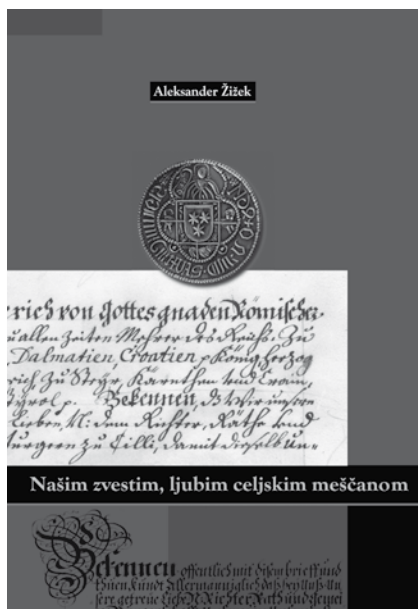
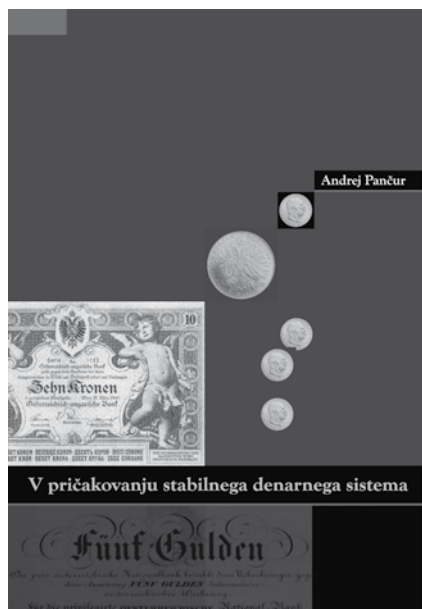
Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:

Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, 3000 Celje

Tel.: 03/4286412; Faks: 03/4286411; marija.pocivavsek@guest.arnes.si

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo in založilo: Zgodovinsko društvo Celje®
Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje, tel. 03 42 86 412, www.zdc.si
Uredniški odbor: Janez Cvirn, Bojan Cvelfar, Branko Goropevšek,
Tone Kregar, Dragan Matić, Andrej Pančur, Marija Počivavšek,
Ludwig Steindorff, Mario Strecha, Andrej Studen, Aleksander Žižek

Glavni in odgovorni urednik: Andrej Studen

Tehnični urednik: Aleksander Žižek

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Simon Zupan

Prevod v nemščino: Tina Bahovec

Lektor: Anton Šepetavc

Bibliografska obdelava: Srečko Maček

Tisk: Grafika Gracer

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Revija izhaja dvakrat letno

Naklada: 400 izvodov

Finančna podpora za natis revije:
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

ISSN 1318-2498

Revija je uvrščena v podatkovno bazo ABC-CLIO.

Povzetki razprav so objavljeni in indeksirani v publikacijah *Historical Abstracts* in *America: History and Life*.
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*.

Letna naročnina: za posameznike in ustanove 15,00 €, za študente 10,00 €.
Cena te številke v prosti prodaji je 15,00 €.

Naročila:
Marija Počivavšek; 041 727289; marija.pocivavsek@guest.arnes.si